

NOVI MUALLIM

Časopis za odgoj i obrazovanje
zima 2024 • god XXV • br. 100

Izdavač
Udruženje ilmijje
Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini

Za Izdavača
Nesib Hadžić

Glavni urednik
Elvir Duranović

Redakcija
Ahmet Alibašić, Zehra Alispahić,
Senad Čeman, Ferid Dautović,
Mevludin Dizdarević, Sedad Dizdarević,
Hasan Džilo, Nedžad Grabus,
Dževad Hodžić, Mensur Husić,
Samedin Kadić, Armina Omerika,
Ermin Sinanović, Omer Spahić,
Rifet Šahinović, Senada Tahirović,
Meho Šljivo

Savjet časopisa
Hasan Makić, Hilmo Neimarlija,
Muharem Omerdić,
Enes Pelidija, Fuad Sedić,
Seid Smajkić, Edina Vejo

Sekretar redakcije
Amir Zimić

Lektura
Adaleta Kadić

Prijevod rezimea
Subhi Wassim Tadefi (arapski)
Amra Kaljanac (engleski)

UDK
Adisa Žero

Dizajn i prijelom
Mahir Sokolija

Naslovna strana
Tarik Jesenković

Štampa
Grafika Šaran d.o.o. Sarajevo

Tiraž
1.000

Adresa: Gazi Husrev-begova 56a,
71000 Sarajevo,
Telefon: ++387 (33) 236-391;
<http://ilmijja.ba/novi-muallim/>
E-ISSN 2566-3208
glavniurednik@ilmijja.ba
pretplata@ilmijja.ba

Uplate
U KM na broj računa:
1410010000274481 kod Bosna Bank
International DD Sarajevo uz naznaku
"za Novi Muallim"

Časopis izlazi tromjesečno
Rukopisi, fotografije i zapisi se ne vraćaju!

Stavovi u objavljenim tekstovima
odražavaju stavove autora, ali ne i nužno
stavove Redakcije Novog Muallima.

Novi Muallim indeksiran je u CEEOL bazi

ELVIR DURANOVIĆ: Uvodnik2

PUTOKAZI

MEVLUDIN DIZDAREVIĆ: Problem obrazovanja
imama i savremenost – Uloga *Novog Muallima*3

SAGLEDAVANJA

EKREM TUCAKOVIĆ: Konceptualizacija javnosti u svjetlu izvora islama12

MUALLIMOV INTERVJU

Razgovarala: SENADA TAHIROVIĆ
Husein-ef. Kavazović: Znanje alima je svjetlost koja stalno obasjava,
nevezano za vrijeme i mjesto20

Razgovarao: ELVEDIN SUBAŠIĆ
Mustafa Hasani: Ulaganje u nastavni kadar je pretpostavka svih uspjeha24

TEMA BROJA

IZET PEHLIĆ, EDINA VEJO: Profesionalna recepcija
Novog Muallima kod imama i vjeroučitelja33

EJLA ĆUROVAC, LAMIJA HAMZAKADIĆ: Analiza čitanosti i citiranosti
časopisa *Novi Muallim* (2000–2024)52

ELVIR DURANOVIĆ: Utemeljitelji Muslimanskog muallimskog i
imamskog društva i pokretači časopisa *Muallim*60

MUSTAFA CERIĆ: Muharem-efendija Hasanbegović, lice i obraz nacije i vjere ...65

ELVEDIN SUBAŠIĆ: Imam je učitelj, vođa i temeljni stub Islamske zajednice67

ZEHRA ALISPAHIĆ, AMIRA TRNKA-UZUNOVIĆ, AMINA ARNAUTOVIĆ:
Korelacija nastave arapskog i engleskog jezika u srednjoškolskim
odgojno-obrazovnim institucijama Islamske zajednice70

MUALLIM

ABDUL-AZIZ DRKIĆ: Prilog raspravi o reformi visokog obrazovanja
Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini: Pozicija predmeta Kiraat
(Učenje Kur'ana)87

ALMIRA ISIĆ-IMAMOVIĆ: Efekti djelovanja izražavanja zahvalnosti
na psihološko blagostanje djece i mladih92

ISLAMSKE TEME

FADILJ MALJOKI: Fizičko nasilje nad djecom i ženama u hadskoj perspektivi98

ALMIR FATIĆ: El-Me'āridž: Upozorenje poricateljima istine106

MENSUR KERLA: Uvod u kur'ansku suru Jā Sīn116

BAJRAM DIZDAREVIĆ: Kritika determinizma u hazreti Mevlaninom
intelektualnom opusu: Afirmacija slobodne volje u predanosti Bogu123

ČLANCI

RUHULAH HODŽIĆ, MEHO MANJGO: Akademik
prof. dr. Mehmed Begović u svjetlu neobjavljene arhivske građe129

FERID DAUTOVIĆ: Fatima Fočak-Mujezinović (1917–1980)
Uzorita Bošnjakinja138

HIKMET KARČIĆ: Reakcija Bošnjaka Zenice na štrajk
u Gazi Husrev-begovoj medresi 1972. godine146

ESEJ

HASAN DŽILO: Besa – izgovorena riječ151

PRIKAZI

SUMEJA LJEVAKOVIĆ-SUBAŠIĆ: Značajan iskorak ka istraživanju i
proučavanju historije Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini155

Upute za autore157

Uvodnik

Odgoy i obrazovanje primarne su djelatnosti mualima – učitelja, kako je sebe u poznatom hadisu opisao Allahov Poslanik, a. s. Svjesni velike istine prema kojoj je obrazovanje cjeloživotni proces, prvi pokretači *Muallima* jasno su naglasili kako je izdavanje Časopisa rezultat potrebe mualimskog i imamskog kadra za kontinuiranim obrazovanjem, što se posljedično pozitivno održava na njihov misijski rad čime se postižu bolji rezultati u vjerskom prosvjećivanju Bošnjaka u skladu sa savremenim izazovima i potrebama vremena.

Prvi broj *Muallima* objavljen je 1910. godine, u vrijeme ključnih reformskih procesa odgojno-obrazovnih institucija Islamske zajednice koji su rezultirali Prvom prosvjetnom anketom (1910-1911), kojom su udareni temelji modernog osnovnog i srednjeg islamskog obrazovanja u Bosni i Hercegovini. Časopis *Muallim* snažno je bio uključen u te procese pomno prateći rad Prve prosvjetne ankete.

U prilog potvrđivanju kontinuiteta konceptualne orijentacije *Novog Muallima* koji baštini iste vrijednosti poput svog starijeg imenjaka, 100. jubilarni broj našeg časopisa izlazi u jeku današnjih reformskih procesa usmjerenih na visoko obrazovanje u okviru Islamske zajednice koji se provode s ciljem kreiranja studijskih programa čiji će svršenici biti kadri uspješno se nositi s nagomilanim savremenim izazovima u kojima se nalazi bosanskohercegovačko društvo. I danas, kao i prije 115 godina, *Novi Muallim* prati dešavanja vezana za reformu visokog obrazovanja nudeći prostor ključnim nosiocima reformskih procesa da na stranicama našeg časopisa iznesu svoje stavove, što jeste njegova primarna svrha.

Objavljivanje stotog broja *Novog Muallima*, koji kontinuirano izlazi već dvadeset i pet godina, prilika je da se pogleda unazad, sagledaju postignuti rezultati i suoči s eventualnim pogreškama s ciljem poboljšanja njegovog sadržaja u budućnosti. S tim u vezi, za ovaj jubilarni broj naši su saradnici uradili dva naučnoistraživačka projekta od kojih se prvi, pod naslovom “Profesionalna recepcija *Novog Muallima* kod imama i vjeroučitelja”, odnosi na prijem Časopisa među imamima i vjeroučiteljima kojima je *Novi Muallim* prvenstveno i namijenjen. Rezultati ovog istraživanja potvrđuju kako je naš časopis dao veliki doprinos stručnom usavršavanju imama i vjeroučitelja, što je, kako su to naglasili i pokretači prvog *Muallima*, posljedično utjecalo na odgoy i obrazovanje mladih generacija u proteklom periodu. Ograničenja koja su autori ovog istraživanja detektirali, a koja se odnose na kvalitet objavljenih radova, uglavnom su objektivne naravi s obzirom na to da postoji, unatoč činjenici da se posljednjih desetljeća povećao broj svršenika postdiplomskih i doktorskih studija visokoškolskih ustanova Islamske zajednice, nedovoljan broj autora koji se odlučuju pisati, uslijed čega je broj tekstova koji pretenduju da budu objavljeni u *Novom Muallimu* nerijetko nedovoljan za kvalitativnu selekciju. Druga ograničenja koja su dijagnosticirali autori spomenutog istraživanja, a koja su ideološke prirode, zapravo proistječu iz Ustava Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini koji je obavezujući i za redakciju

Novog Muallima, a na osnovu kojeg se “u tumačenju vjere i izvršavanju ibadetskih islamskih dužnosti u Islamskoj zajednici primjenjuje maturidijski akaid i hanefijski mezheb”. Shodno tome, *Novi Muallim* fokusiran je na promoviranje maturidijskog akaida i hanefijskog mezheba i nije, niti mu je to poslanje, platforma za promoviranje drugih mezheba ili nemezhepskog razumijevanja akaidskih i fikhskih pitanja. To znači da se o savremenim teološkim izazovima s kojima se muslimani danas susreću pisalo u *Novom Muallimu*, ali isključivo na fenomenološkoj ravni.

Rezultati drugog istraživačkog projekta naslovljenog “Analiza čitanosti i citiranosti časopisa *Novi Muallim* (2000-2024)” posebno su nas obradovali. Naime, samo u posljednje tri godine, prema podacima Open Journal Sistema (OJS) i online baze CEEOL, tekstovi objavljeni u *Novom Muallimu* konsultirani su čak 139.345 puta, što je uistinu zavidan broj koji, s jedne strane, potvrđuje opravdanost pokretanja *Novog Muallima* koji je popunio postojeću potrebu za odgojno-obrazovnim časopisom Islamske zajednice, dok, s druge strane, govori o aktuelnosti objavljenih tekstova ne samo za imame i vjeroučitelje već i za širu čitalačku publiku. Zasluge za to pripadaju svim glavnim urednicima *Novog Muallima*, njihovim redakcijama i savjetima časopisa, a posebne zasluge pripadaju Senadi Tahirović, glavnoj urednici u čijem je mandatu *Novi Muallim* napravio važan iskorak postavši naučno relevantan časopis uključen u, od bosanskohercegovačke akademske zajednice, priznate online baze podataka.

Posebno smo sretni što smo u jubilarnom izdanju *Novog Muallima* u prilici objaviti intervju s reisul-ulemom dr. Husein-ef. Kavazovićem u kojem se uvaženi reisul-ulema osvrnuo na trenutnu reformu visokog obrazovanja te na značaj *Novog Muallima* u ostvarivanju cilja Islamske zajednice na polju odgoja i obrazovanja. Cijenjeni reisul-ulema dr. Kavazović kontinuirano pruža podršku *Novom Muallimu*, na čemu mu se od srca zahvaljujemo.

Uz spomenute tekstove, jubilarni broj *Novog Muallima* sadrži intervju s dr. Mustafom Hasanićem, dekanom Fakulteta islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu, te niz zanimljivih radova iz kulturne historije muslimana našeg podneblja i temeljnih islamskih nauka koje smo pomno odabrali za ovu svečanu priliku.

Čestitajući objavljivanje jubilarnog 100. broja Udruženju Ilmijje Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, izdavaču *Novog Muallima*, svim dosadašnjim glavnim urednicima, članovima redakcija i članovima savjeta časopisa, uz molbu Uzvišenom Allahu da Svojim rahmetom obaspe one od njih koji su preselili na Bolji svijet, uvjeren sam da će *Novi Muallim* i u budućnosti, kao i do sada, imati važnu ulogu u odgoju i obrazovanju novih generacija kroz naučnu i stručnu podršku imamima, mualimima i vjeroučiteljima, čime se, poslije iskoraka napravljenog kroz dostupnost tekstova *Novog Muallima* na internetu, njegov utjecaj ne iscrpljuje, već proširuje i obavezuje.

Elvir Duranović

PROBLEM OBRAZOVANJA IMAMA I SAVREMENOST – ULOGA NOVOG MUALLIMA

Mevludin DIZDAREVIĆ

Muftijstvo zeničko
dizdarmev@hotmail.com

SAŽETAK: U radu je tematiziran i teorijski propitan problem edukacije imama i vjeroučitelja u kontekstu mnogolikih savremenih gibanja i socioloških, kulturnih i inih mijena koje se reflektiraju na ovaj proces. Poseban fokus je dat na ulogu časopisa *Novi Muallim* kao doprinosa ovom dragocjenom procesu. Edukacija imama je bitna, možda i najbitnija zadaća Islamske zajednice u cilju realizacije njene misije i vizije ili, bolje, njene ustavne obaveze. No, ovaj zadatak nalazi se pred stalnim izazovima na koje treba adekvatno odgovoriti i anticipacijskom sviješću ih sagledavati. Edukacija imama i drugih učitelja vjere odvija se u tri etape: medresanski period, visokoškolski period i profesionalna faza koja se zasniva na konceptu “stalnog učenja”, a koja se odvija tokom zaposlenja i vršenja uloge imama. Nijednu od ove tri faze ne bismo trebali zanemariti u procesu dosezanja ciljeva Islamske zajednice, a to su kompetentni učitelji vjere koji jedino mogu iznijeti odgovornu zadaću Islamske zajednice.

Ključne riječi: islam, imam, vjeroučitelj, obrazovanje, kontekst, *Novi Muallim*

Uvod

U jednoj poznatoj anegdoti kaže se kako je naš vrli praotac Adem, kada je izašao iz dženneta, rekao svojoj supruzi: “Hava, budi na oprezu; vrijeme je tranzicije”. Ova anegdota koja je kazana u kontekstu društveno-političkih i socijalno-ekonomskih transformacija konca dvadesetog stoljeća na neki način relevantna je i za problem propitivanja dometa i sadržaja znanja koje nudimo. Navlastito je bitna kada je riječ o obrazovanju imama i svih drugih učitelja vjere. Radi se o tome što je tranzicija u kontekstu obrazovanja i neminovne mijene jedina konstanta, dakle, stalan, kontinuiran proces. Ako je cilj obrazovanja, pored dosezanja punine ljudskih potencijala, pripremanje novih generacija za

susret sa životom i osiguravanje od mogućih manipulacija, onda možemo ustvrditi sljedeće: promjena je bitan usud obrazovanja, jer svaka nova generacija kako dolazi, ona se susreće s drugim izazovima, novim krajobrazom i samim tim razvija se potreba traganja za vlastitim rješenjima. Ni stare generacije, s mnogo iskustva, nemaju sve odgovore na nove dileme pa teško mogu biti od pomoći mladim generacijama. Ono što možemo jeste da im posvijestimo vlastito iskustvo, damo podršku na njihovom putu i ohrabrimo ih za njihove greške koje su neminovnost u razvojnom putu svake nove generacije. Pitanja permanentnog propitivanja znanja dobro je posvijestio h. Alija u dobro poznatoj sentenci da *djecu treba odgajati za vrijeme u kojem*

će oni živjeti. Ova misao nikada nije bila aktualnija nego danas kada se svijet mijenja daleko brže nego što te mijene možemo i intelektualno sagledati i kritički odmisli. Vrlo važno pitanje u svemu tome jeste kako obrazovati učitelje vjere, kojim putem ići na tom planu, šta želimo od budućih učitelja vjere i, zatim, kako *Novi Muallim* može doprinijeti u boljim edukacionim stasavanjima naših vjeroučitelja. Stoga ćemo nastojati iznova propitati neke dileme kod obrazovanja učitelja vjere i postaviti u kontekst uloge *Novog Muallima* kao časopisa koji je izdanak naše uleme i njen odgovor na stanovite zapitanosti. Pored značajne teorijske osnove važnu poputbinu pri našem istraživanju čini iskustvo autora u radu kao višedecenijskog

imama Ensar džamije, jedne od najvećih džamija u Bosni i Hercegovini, kao i nastavnika na Islamskom pedagoškom fakultetu u Zenici.

Znanje kao univerzalna antropološka činjenica

Na glasovitoj petoj stranici Kur'ana iznosi se kazivanje o našem praocu Ademu, a. s., i konstituiše kur'anska antropologija ili nauk o čovjeku. U toj viziji dragi Bog nas susreće s melecima koji propituju božanski naum o postavljenju Adema, a. s., za *halifu* na Zemlji i Ademom kojeg Bog poučava *imenima svih stvari*. Upravo ovo kazivanje iskoristio je veliki bosanskohercegovački alim iz doba Austro-Ugarske monarhije Muhamed Seid Serdarević da posvijesti vrijednost znanja: "Znanje treba cijeliti i znane ljude poštovati (ta'zim činiti); melec, koji nikada ne griješe, moradoše se pokloniti čovjeku koji baš nije bez pogreške, jer se pokazao od njih znaniji. To im je, eto, naredio sam Bog". (Serdarević, 2013:148) Drugačije kazano, meleci su paradigma čiste pobožnosti, a praotac Adem paradigma znanja, pa je razvidno da se *pobožnost* po Božijoj odredbi poklanja znanju, što je imalo dalekosežno značenje za rane generacije muslimana i nastanak klasične kulture islama. Na tim religijskim premisama i poticajima koji su vidljivi u samom Kur'anu nastala je učenost i obrazovni entuzijazam koji se rijetko viđao u ljudskoj povijesti. Hilmo Neimarlija (1988:7) bilježi da su "tokom nepunih dva stoljeća muslimani svoje razumijevanje i svoje življenje islama doveli do obuhvatnih pravnih, teoloških i etičkih uobličjenja. Za isto vrijeme suočili su, proučili i islamski savladali duhovno naslijeđe tadašnjeg zapada i istoka, i u svojoj obrazovanosti otišli dalje i od zapadnih i od istočnih njegovih baštinih". Isti autor (1988:12) smatra da se "obrazovanje i odgajanje muslimana u duhovnom i za duhovno obistinilo u sveopćem oduševljenju i izrazilo tako reći istovremeno u teologiji i filozofiji, praktičnim i egzaktnim

naukama, pjesništvu i drugim umjetnostima". Za to vjersko oduševljenje ustvrdio je Hegel u svojim predavanjima o filozofiji povijesti da ono "kao takvo nikada nije izvršilo veća djela".

Mada islamska učenost ima svoje specifičnosti, jer se zasniva na Kur'anu kao temeljnoj inspiraciji i duhovnom izvoru, kao i zbog intenziteta i ekstenziteta s kojim je ušla u povijest, potraga za znanjem je bila u stanovitosti mjeri prisutna od samih ljudskih početaka pa bi se moglo ustvrditi da je znanje, njegova proizvodnja i transgeneracijska transmisija univerzalna antropološka činjenica. Edukacija predstavlja jednu od nužnih i ozbiljnih potreba ljudske sredine budući da je čovjekova osobenost "usvajanje znanja" i "odgojna prijemčivost". Stoga se kod definiranja čovjeka može kazati da je on "stvorenje-primateljka znanja" i "educirano stvorenje". (Barzagoon, 2012:62)

Obrazovanje i odgoj za cilj imaju objelodanjivanje i razvoj čovjekovih sposobnosti. Drugačije kazano, očovječenje samog čovjeka s obzirom na to da se čovjek ne rađa, već se čovjekom postaje kroz proces odgoja i obrazovanja. Nema dileme da snagu jednog društva, njegov politički, ekonomski i socijalni status određuje i uspješnost kojom omogućava dostupnost znanju svojoj populaciji. Važnu ulogu na tom planu tj. distribuciji specifičnog znanja o sebi i svijetu unutar bošnjačkog populusa igra Islamska zajednica koja stoljećima organizira, planira i razvija koncept islamskog obrazovanja za muslimane u Bosni i Hercegovini i šire.

Znanje kao temelj vizije i misije Islamske zajednice

Svaka odgovorna institucija, a Islamska zajednica to jeste, treba

definirati svoju viziju i misiju koja određuje njeno djelovanje¹. Islamska zajednica ima svoju višestoljetnu ukorijenjenost u društvenu zajednicu. Različiti društveno-pravni okviri i kulturno-historijski konteksti davali su joj različite pretpostavke za njen razvoj i djelovanje, ali je uvijek bila na istim ili sličnim tračnicama afirmacije vjerskog identiteta i ucjepljivanje etičkih normi islama u zajednicu. Tu viziju određuje Ustav Islamske zajednice i temeljni tekst islama kao vjere, a to je, dakako, Kur'an. U programskom ajetu Stvoritelj svjetova poručuje vjerovjesniku Muhammedu, a. s.: "O, Poslaniče, kazuj ono što ti se objavljuje od Gospodara tvoga – ako to ne učiniš, onda nisi dostavio poslanicu Njegovu – a Allah će te od ljudi čuvati. Allah zaista neće ukazati na pravi put narodu koji neće da vjeruje". (Kur'an, El-Maide, 67) Kako je ulema kao društvena struktura nasljednik misije Božijeg Poslanika, nameće se logičnim da se ovaj ajet odnosi i na ovu društvenu skupinu. Tu misiju unutar bosanskohercegovačkog iskustva islama realizira ulema, ili učitelji vjere koji djeluju pod kišobranom Islamske zajednice. Prema Ustavu Islamske zajednice (Ustav..., 2014), član 6, "Islamska zajednica se stara za ispravno razumijevanje i življenje islama i osiguravanje uvjeta za prenošenje Emaneta. Cilj Islamske zajednice je da svi njeni pripadnici žive u skladu sa islamskim normama. Cilj Islamske zajednice ostvaruje se promicanjem dobra i odvrćanjem od zla. Islamska zajednica čuva vjerodostojnost islamskih normi i osigurava njihovo tumačenje i primjenu". A u članu 8 se dodatno veli: "Islamska zajednica se brine o islamskom odgoju i obrazovanju svojih pripadnika i članova i zalaže se za očuvanje islamskih

¹ Važno je prema Refiku Beekunu (2015:55-75) napraviti distinkciju pojmova vizija i misija. Vizija se fokusira na budućnost – na ono što želimo postati. Misija se fokusira na sadašnjost – šta trebamo uraditi sada kako bismo se približili ostvarenju svoje misije.

Vizija definira trenutnu svrhu postojanja organizacije, kao i njene sadašnje sposobnosti, vrijednosti i filozofiju. Drugačije kazano, vizija definira misiju. Viziju određuje idealizirano stanje koje se želi dosegnuti, a misija je put do tog zamišljenog stanja.

vrijednosti braka i porodičnog i društvenog života uz zajedničko zalaganje muškaraca i žena”.

Samim tim, definirana je vizija Islamske zajednice tj. ispravan odgoj na tradicijskim vrijednostima. Pretpostavka ovim ustavnim određenjima jeste edukacija edukatora tj. obrazovanje onih koji će tu viziju pretočiti u djelatnu misiju i konkretnu akciju, a to su imami i drugi učitelji vjere. Mislim da neću ništa novo kazati kada ustvrdim da su imamski posao, ili bolje misija imama i misija vjeroučitelja, ključni faktor za uspješno ostvarivanje misije Islamske zajednice. Tu je temelj našeg ukupnog rada, a sve drugo je nadgradnja i podrška djelatnosti imama i vjeroučitelja. Od svih faktora unutar Islamske zajednice imami i vjeroučitelji su najbrojniji element, što je samo po sebi obavezujuća činjenica. Pored imama kao nosioca vjerskog života, značajnu ulogu u misiji u Zajednici imaju profesori medresa i islamskih fakulteta, te vjeroučitelji u državnim školama. Prema izvještajima službi Rijasetu IZ za 2022. godinu u navedena tri područja ukupno sudjeluje 3455 službenika i to 1961 imam, 531 profesor u medresama i fakultetima, 961 vjeroučitelj u predškolskim ustanovama osnovnim i srednjim školama. Prema ovome, imami čine 57% službenika misije. “Broj od skoro 2000 imama, neophodnih za misiju u džematima, nesumnjivo predstavlja jedno od najvažnijih pitanja koje nas usmjerava i određuje u sadašnjim i budućim planovima i strategijama razvoja visokog obrazovanja Islamske zajednice.” (Fazlović, 2024)

Pored toga, posao učitelja vjere iznimno je zahtjevan posao, jer je misija imama izuzetno složena s obzirom na pretenziju da bude na usluzi džematlijama ne samo na polju duhovnih potreba nego i na planu svih ili gotovo svih drugih

mnogolikih potreba ljudskog bića. Svaka od tih potreba zahtijeva specifično znanje, ili barem osnove znanja kako bi se mogle ispuniti. Tamo gdje su ljudske potrebe, ondje gdje stanuje ljudska patnja, tamo treba da bude i imam sa svojom riječju, utjehom i nadom. Za neke od njih klasično teološko obrazovanje pokazuje svoju značajnu insuficijenciju. Begić je na svom primjeru i iskustvu (2019:36) posvijestio koliko nedostataka u ovom segmentu ima islamsko praktično obrazovanje za imamsku službu, te da čisto teološka znanja i kompetencije vrlo često nisu dostatni za adekvatnu reakciju u ovakvim teškim životnim situacijama koje zahtijeva npr. dušebrižništvo, kao samo jedan od mnogolikih planova imamskog rada.

Stariji imami su govorili da je posao imama poput posla domaćice: naime, i posao imama i posao domaćice vidi se samo ako se ne radi. Vrhovni poglavar Islamske zajednice reisulema Husein-ef. Kavazović je rekao da “glavne tokove misije nije moguće mijenjati, morat ćemo tražiti načina kako da ih učinimo efikasnijim i lakšim, jer, imamsko-muallimski poziv je okosnica našeg djelovanja i od njegove aktivnosti, kompetencije, posvećenosti i umješnosti uveliko ovisi uspješnost našeg ukupnog rada”. Ovo pitanje nije postavljeno u zaoštrenoj formi tek sada. Naime, već stoljećima se s različitih strana i iz različitih perspektiva otvara pitanje obrazovanja imama i dometa njihovog utjecaja².

Uistinu misija imama, ili općenito učitelja vjere, bez obzira na kojoj se poziciji nalazio, nosi mnogostruke izazove koje treba anticipirati kako bismo mogli pomoći u njihovoj misiji vjerskog podučavanja i duhovnog vođenja budućih naraštaja kao njihovoj fundamentalnoj kulturološkoj ulozi. Na tom putu potrebno

je načiniti niz obuhvatnijih, ili bolje reći sveobuhvatnijih mjera, kako bi se ukupna pozicija imama repositionirala. Smatramo nužnim rebrandirati imame i njihovu ulogu, osnažiti njihov materijalni položaj, ali prije svega valja permanentno bdjeti nad obrazovanjem imama, posebice visokim obrazovanjem tih učitelja vjere. Kada to kažemo referiramo se na stajališta Nadžiba Attasa koji je smatrao da reforma društva može da se desi prvenstveno kroz reformu onih koji obrazuju, a to su univerziteti, jer oni školuju one koji će obrazovati i odgajati druge. (Wan Daud, 2010)

No, smatramo da je teško misliti obrazovanje imama isključivo kroz ono koje se nudi na univerzitetima s obzirom na to da obrazovanje imama niti počinje s fakultetima, niti se tu može okončati. Tu bih rekao da je moja prva kritička opaska našeg promišljanja obrazovanja učitelja vjere. Naime, teško je iz tog kompleksnog pitanja isključiti i medrese koje pripremaju studente za fakultete. Iskustvo s terena kazuje da su nekadašnji svršenci medresa imali više teološkog znanja nego što to imaju današnji svršenci medrese i fakulteta imamskog smjera. Kvantum fundamentalnog teološkog znanja je značajno reducirano, pa se od fakulteta očekuje da dooblikuju imama u punom kapacitetu. Solidno zamišljeno, pitanje je da li je dobro realizirano? Osobito je to slučaj kada se radi o vanrednim studentima koji ne pohađaju nastavu i rijetko se viđaju sa svojim profesorima, izuzev na konstultacijama ili ispitima. Također, uvažavajući složenost imamskog posla, dinamičnost okolnosti u kojima se odvija odgojno obrazovni proces, kulturološke mijene koje iskušavamo i koje se neminovno reflektiraju na duhovni krajobraz naše djece, nameće se zaključak o potrebi permanentnog i kontinuiranog obrazovanja imama i praćenja njihovog rada, na jednoj strani, i brže prilagodbe ukupnog univerzitetskog obrazovanja Islamske zajednice novim realnostima. Dakle, obrazovanje

² Već je Lutfi-paša u svom djelu *Asaf-nama*, koje je jedno od prvih djela o sistemu organizacije kod Osmanlija, kritički govorio o ulemi, a kritički tonovi se javljaju i stoljećima koja

slijede iz različitih izvora. I Hasan Kjačija Pruščak piše da je ulema njegovog vremena neuspješna i da ne ispunjava svoju ulogu u društvu. (ur. Alibašić i Mujić, 2017:419-420)

imama treba se misliti integralno kroz tri etape: srednjoškolsko obrazovanje, univerzitetska faza i proces profesionalnog usavršavanja kroz koncept permanentnog obrazovanja.

Vrijeme mijena traži spremnost na promjenu

U suri Ibrahim veli se: “Mi nismo poslali nijednog poslanika koji nije govorio jezikom naroda svoga” (Kur’an, Ibrahim, 5) i navještava se obaveza govornika vjere da govore jezikom koji je razumljiv onima kojima je poruka namijenjena. Međutim, ovo podrazumijeva ne samo znanje jezika kao komunikativnog sredstva nego i cjelokupnog kulturnog identiteta osobe kojoj se obraća i onoga što presudno utječe na taj identitet, a to je duhovni i kulturni kontekst. Stoga je sasvim razvidno oslovljena potreba istraživanja kulturološkog konteksta u kojem obitavaju generacije kojima se obraćamo i promjene kojima su one izložene. U suprotnom, nećemo govoriti “njihovim jezikom” ili jezikom kojeg oni razumiju. A te promjene se dešavaju nevjerojatnom, gotovo filmskom brzinom. Dovoljno je napomenuti da u medicinskim znanostima kvantum informacija se udvostruči svaka 73 dana, u nekim drugim disciplinama nešto sporije, ali opet iznimno brzo. Pitanje je kako sve te mijene procesuirati u duhu mlade osobe na adekvatan način, znajući da niko ne može biti u sukobu s vremenom već samo u sukobu sa samim sobom i s drugim ljudima.

Evidentne su promjene u navikama i praksama savremene porodice. Nekada je centar okupljanja bilo ognjište oko kojeg se okupljala porodica i gdje bi stariji pričali priče i prenosili svoja iskustva. Kasnije je u centar dešavanja došla televizija pa se cjelokupan životni prostor prilagođavao televiziji koja se treba vidjeti iz svake pozicije. U takvoj

porodici moć ima onaj ko u ruci drži daljinski i određuje koji program da se gleda. Sada vidimo odmak i od toga, svi imaju vlastite ekrane pa su članovi porodice raspoređeni u različitim sobama ili različitim dijelovima sobe, zagledani u vlastite ekrane, otuđeni od prave porodice a bliski virtualnim prijateljima i asocijacijama. Takvu porodicu uvezuje samo kvalitet WI-FI signala koji je mjera njihove komunikacije i blizine. Naime, porodice su zbližavaju vrlo često kada nemaju internet-konekciju³.

Vidljive su promjene u jeziku kojim se koriste mladi pa bi se moglo zaključiti da roditelji i djeca razgovaraju u različitim dimenzijama. Sve više je *krindža*, svi bi htjeli na *stejdž* kada se dešava neki *event*, jer svaki mladić i djevojka *wonabe selebriti i influencer* a da bi to ostvarili, neke stvari su *must have*. Zbog manjka socijalnog života i društvene interakcije na stvarnom nivou, promjene na fizičkom zdravlju novih populacija postaju sve izraženije. Nedavno je urađeno istraživanje u ZE-DO kantonu koje je dokazalo da čak 35,2% djece imaju stanovite poteškoće u lokomotornom sistemu. Da je od ukupnog broja oko 2000 pregledanih 542 djece upućeno na preglede zbog stopala, 214 zbog kičmenog stuba a 38 zbog grudnog koša. Već u drugom razredu gotovo njih 600 ima prekomjernu težinu, a kod gotovo 100 njih prisutna je pothranjenost. Ovo su samo fizičke transmutacije, one koje se lakše mjere i prepoznaju. Još su dramatičnije promjene u praksi i navikama i, u konačnici, vrijednostima kao temeljnim određujućim faktorima osobe. Neki autori su primijetili da “čovjekov osjećaj saosjećanja gubi intenzitet. Postoji, prije svega, jedno osnovno načelo: biti od koristi samome sebi. Utilitarizam savremenika ima tako svoje izravno opredmećenje u misli savremenika. (Čimić, 2007:127) Na

sobu i morao provesti neko vrijeme s osobama koje se tamo nalaze. “Upoznao sam tamo vrlo fine ljude”, veli ovaj mladić.

drugoj strani, ljudska civilizacija je zasnovana na empatiji. Antropolozi kažu da početak ljudske civilizacije mogu prepoznati u onom trenutku kada su našli skelet osobe kojoj je zrasla butna kost. Ranije su takvi umirali jer ih niko nije liječio i brinuo se za njih. Zarastanje je izraz njege od strane druge osobe, a njege je izraz empatije.

Sve je manje sposobnosti koncentracije, pažnja učenika traje vrlo kratko, apstraktno mišljenje je reducirano, mašta ograničena. To su djeca koju naši mualimi podučavaju u školama i mektebima, što dodatno usložnjava njihov rad. Stariji imami vele da je danas daleko teže raditi s djecom nego ranije, što smatramo potpuno razumljivim. Uvažavajući ovo, neminovnim se postavlja pitanje realizacije planova i programa koje nudimo za mektepsku pouku odnosno vjeronauku, tj. da li se oni mogu realizirati s ovakvom djecom. Ako ne mogu, ili ne mogu svi, možda da razmišljamo o fokusu na neke teme i sadržaje kao što su trideset tri islamska šarta i sl.

U najmanju ruku, nameće se obaveznim permanentno praćenje i dodatna poduka mualima kroz razvijanje mreže mentora od strane glavnih imama i izraslih imama, putem zvaničnih seminara, ali i intenzivne kurseve na kojima bi se krajnje usredsređeno izlagao određeni korpus znanja s kvalitetnim ispitima i stanovitim beneficijama koje bi iz toga slijedile.

Definirati kakvog imama želimo

U obrazovanju imama postoji stanoviti paradoks koji sprečava jasnu prosudbu o tome kojim putem ići dalje. Naime, učitelji vjere imaju zadatak da čuvaju i prenose tradicijsko znanje, dakle, ono znanje koje pripada prošlim vremenima i minulim generacijama. Oni su, dakle, u osnovi okrenuti prošlom, starom, minulom. Istovremeno, oni žive u sadašnjosti, ma kako je definirali, a odgajaju djecu za budućnost pa njihov pogled mora

³ Kao ilustraciju tome ispričana je anegdota na nekom portalu koja kaže da je neki dječak rekao da mu je sinoć nestalo struje pa je otišao u dnevnu

biti usmjeren i ka novom, onom što tek dolazi. Radi se o tome da u sebi treba smiriti i pomiriti različite, čak potpuno oprečne vizije i koncepcije, što ni u kom slučaju nije jednostavan zadatak.

Kada su u pitanju kulturološke mijene učenika u mektebu nikada ne smijemo izgubiti iz vida da su i pitomci naših obrazovnih zavoda, budući vjeroučitelji, također izloženi tim mijenama tj. oni su rezultat tih mijena. I naši učenici u medresama i studenti na islamskim fakultetima ne odrastaju u egzistencijalnom vakumu, već dijele sve izazove savremenih generacija. Kao što nisu isti polaznici mekteba, ni današnji učitelji vjere nisu isti onim koji su bili ranije. To je, također, odveć važna činjenica koju treba posvijestiti, jer je od dalekosežnog značaja. Imam koji je potpisnik ovih redova učio u mektebu u džematu Vrselje Osman-ef. Dizdarević vanredno je završio medresu, a prije toga imao je zaposlenje u državnoj firmi u Zenici i stanovao u blizini grada. No, da bi bio imam, on taj ugodan posao u gradu napušta i dolazi u udaljeno selo Vrselje gdje je imao tri puta manju platu od činovničke u firmi gdje je radio. Možda griješimo, ali mišljenja smo da je spremnost na žrtvovanje novih generacija za ideju islama na značajno nižem nivou. Vjerovatno je kvantum znanja koje su imali davnašnji učitelji bio nešto niži, ali su oni to uspješno kompenzirali vlastitom predanošću. Složit ćemo se sa Isanovićem (2019:30) koji je rekao "Institucija imama je dugo u dubokoj krizi, bez nagovještaja njenog prevladavanja. Ideja imama i svijest o njegovoj fundamentalnoj vrijednosti postale su višestruko suspektne; ideja imama je prepuštena iščezavanju, a njegov identitet, koji je stoljećima izložen mnogovrsnim, često i bespoštednim, udarima obezvređuje se i rastače. Oni su dugo za zajednicu muslimana dio posvudašnjeg intelektualnog nemara i duboke duhovne nemoći". Stoga je nužno da

promišljamo kakvog imama želimo i šta je optimum koji možemo dobiti? Da li je uopće moguće imati dvije hiljade visokoobrazovanih imama raspoređenih na svim pozicijama? Treba li nam uopće toliki broj teologa? Mogu li medžlisi finansijski podnijeti toliki broj visokoobrazovanih kadrova kad bi i mogli da ih proizvedemo? Po našim uvidima, teško da bi ijedan medžlis mogao finansijski da podnese toliki broj visokoobrazovanih kadrova u ovom trenutku. Dakle, cilj mi je ustvrditi da moramo poraditi na definiranju identiteta imama onakvog kakvog želimo ili, još bolje, onakvog kakav nam je potreban, a ne onakvog kakav bi idealan trebao da bude.

Imam igra nekoliko bitnih uloga u džematu. Prije svega, on je predvodnik u namazu i drugim vidovima molitvi kao što su džume, dženezze i sl. Ovo je njegova najopćenitija uloga za koju nije potrebno preveliko znanje, ali je nužna posvećenost, jer džemat u osnovi liči na imama koji ga predvodi.

Drugo, imam je onaj koji podučava djecu u mektebima osnovnim praktičnim znanjima o vjeri. S obzirom na to da se djeca podučavaju temeljnim znanjima i ovdje nije neophodno visoko teološko znanje, jer se radi o elementarnim vjerskim znanjima.

I, konačno, on je tumač vjere, onaj ko razumijeva i obrazlaže istine vjere. U njegovom biću sabiraju se i sususiraju silnice tradicijskog znanja i prelamaju sa savremenim društvenim, kulturološkim i duhovnim mijenama. Za ovu ulogu imama potrebno je daleko više znanja i permanentna teološka edukacija kao i edukacija u mnogim drugim segmentima i planovima života. Dobar imam nije nužno specijalista u određenoj disciplini, fikhu, kiratu, akaidu i sl. Štaviše, odveć uska specijalizacija bez osnovnih uvida u druge teorijske discipline može biti štetna ili nedovoljno korisna za ostvarivanje misije imama. Imam je više uporediv s ljekarom opće prakse

koji mora holistički dobro razumjeti čovjeka i imati uvide u mnoge teorijske discipline. Želimo kazati da nije neophodno da u svakom mjestu imamo specijalistu, čak ni ljekara opće prakse, već nekoga ko će znati i moći održavati vjerski život u skladu s potrebama džemata. Da ponovo uvedemo parabolu s medicinskim sistemom; negdje će nam trebati obična seoska ambulanta gdje će pacijenti primiti osnovnu njegu, mjerenje pritiska ili primanje injekcije; tamo gdje su veće potrebe nužno je imati ljekara porodične medicine, a za veće centre i specijaliste koji mogu odgovoriti složenijim zahtjevima. No, neophodno je imati i druge nivoe i određen broj imama u svakom medžlisu koji imaju značajnije kompetencije i zauzimaju ključne uloge. Ovo je važno ne samo zbog džematlija već i zbog samih imama, jer obrazovanje imama mora se nastaviti i nakon formalnog školovanja, a najbolje učenje je učenje iz prakse tj. od onih koji lome isti hljeb i dijele istu sudbinu, a to su odrasliji i obrazovaniji imami.

Obrazovna reforma kao put da ostanemo relevantni

S obzirom na to da je temeljno mjesto edukacije učitelja vjere akademija, dozvolite mi da se prisjetim stavova švedskog autora Oddbjora Leirvika (Leirvik, 2016. prema Bektović, 2019), a koji govori o "univerzitetskoj teologiji", koju raščlanjuje na tri ključna koncepta. Suština tog koncepta ogleda se u tročlanoj strukturi i obaveznosti teoloških studija u odnosu na njihovu utemeljenost i relevantnost. Prije svega, teološke studije moraju biti naučno zasnovane i fundirane na temeljima relevantne univerzitetske prakse. Drugo, one moraju služiti interesima društva u cjelini, i treći postulat jeste da teološke studije moraju biti relevantne za crkvu odnosno vjersku zajednicu na način izražavanja i zadovoljavanja njenih potreba. Dakle, to je ključni okvir koji "univerzitetaska teologija" mora ispuniti da bi bila relevantna.

Prije i iznad svega ona mora odgovoriti potrebama vjerske zajednice koja je osniva, ali na način priznate i prepoznate univerzitetske prakse. A temeljna zadaća osnivanja univerzitetske teologije unutar Islamske zajednice jeste obrazovanje kadrova za kvalitetnu mektepsku pouku i vjeronauku koja je krajnja svrha njenog postojanja kao institucije.

Šta izučavati u ovom kontekstu i na koji način nastavne kurikulu-me organizirati trajna je dilema. Kada je u pitanju obrazovanje vjeroučitelja i nužni fundus njihovog znanja, možemo govoriti o stanovitom konsenzusu u muslimanskom svijetu gdje bi u samoj osnovi bili fundamentalni teološki predmeti (Kur'an, Tefisir, Hadis, Ahlak), dalje, historija islama i islamske kulture, strukovne vještine kao što su učenje Kur'ana, hatabet i sl., ali i stanoviti kvantum znanja iz psihološko-pedagoško-metodičkih disciplina. Ovdje bih napravio jednu stanku. Naime, u našem obrazovnom sistemu univerzitetske teologije bilo je vrijeme kada pedagoške discipline nisu bile zastupljene, izuzev u minimalnoj mjeri. To vrijeme je odmijenila druga krajnost u kojoj je fokus na metodi, na putu, a ne na samom znanju kao njegovom cilju. Broj predmeta iz oblasti pedagogija i raznih metodika osobito na islamskim pedagoškim fakultetima jasno pokazuje da živimo stanovitu "invaziju" pedagogija i trijumf metodologija nauštrb temeljnih teoloških znanja. U tom kontekstu gubi se temeljno fundamentalno znanje vjere koje je krajnja svrha onoga što radimo. Ipak, imami i vjeroučitelji su osobe s vjerskim autoritetom koji za to dobivaju i muraselu od reisuleme, pa bi fokus na teološkim disciplinama bio samorazumljiv. Pored toga, nužno je poznavanje svjetskih jezika barem na razini osnovne komunikacije kako bi imam mogao pratiti ključne teorijske tokove ali i komunicirati sa širom zajednicom s obzirom na njegovu društvenu ulogu. Potrebno je i niz praktičnih

znanja iz imamske prakse za ključne uloge hatiba, mualima, društvenog radnika i, u konačnici, angažiranog intelektualca. Kako to ostvariti za četiri godine studija uz relativno nedovoljnu društvenu i ekonomsku satisfakciju koja pripada ovoj profesiji, pitanje je čijem odgovoru treba težiti.

Temeljno pitanje jeste kako uopće pomiriti dva temeljna teorijska toka savremenih društvenih i humanističkih disciplina s tradicionalnim islamskim naukama u jedan koherentni kurikulum. Ove intelektualne tradicije proističu iz dvije različite epistemologije ili paradigme, jedne zasnovane na homocentričnoj paradigmi, i druge koja je bazirana na teocentričnoj osnovi. To je misija u kojoj, po svemu sudeći, još u cijelosti nije uspjela nijedna islamska obrazovna institucija. (Alibašić, 2019)

Kao što u hadiskoj nauci postoji kritika seneda i kritika metna, tako bismo kazali i da pitanje obrazovanja imama u kontekstu mektepske pouke i vjeronauke treba misliti kroz prizmu kritike metoda i kritiku sadržaja koji se nudi s naših katedri. Ovo govorimo zbog činjenice da svaki vjeroučitelj samim svojim vjerskim autoritetom postaje tumač vjere, što neminovnim nameće pitanje koju viziju islama on nudi. Relevantnu kritiku našeg mišljenja islama nedavno je uputio prof. Rešid Hafizović koji je napisao da "oni koje Bošnjaci danas smatraju ulemom potpuno su zaboravili najbolju intelektualnu tradiciju muslimana, a islam su sveli na njegovu juridičku formu, na jedva deset odsto kur'anskog sadržaja, lišivši tako ovdašnje muslimane čak same religijske znanstvene kulture". Kada je u pitanju kritika sadržaja koji nudimo, prisjećam se slučaja kojeg navodi prof. Ahmet Alibašić (Alibašić, 2019) o jednom francuskom putopiscu po Indiji Francoisu Bernieru (u. 1688), koji je zabilježio neobičnu scenu u kojoj je moćni mogulski vladar Aurangzeb (umro 1707) prigovorio svome učitelju Mula

Salihu što ga nije podučio korisnijim znanjima i umijećima koja bi mu pomogla da bude bolji vladar. Prigovorio mu je zbog neutemeljenog potcjenjivačkog stava prema Evropi i godina provedenih u nepotrebnom učenju arapskog jezika i sterilnih filozofskih rasprava "koje su teške za razumjeti a lahke za zaboraviti". Potonji događaji pokazali su da je sultan bio u pravu kada je propitivao sadržaj svog obrazovanja kao što i naše vrijeme i duhovna klima našeg vremena nagoni sve nas da kontinuirano propitujemo domete i zahtjeve obrazovanja imama kao učitelja vjere u cjelini.

Neophodan fond znanja koji je nužan za vjersko obrazovanje nije mali i permanentno se usložnjava i umnožava. Samim tim, vrijeme za izobrazbu naših učitelja vjere treba biti intenzivnije i ekstenzivnije. Dobro je da imamo vrhunske teologe i alime u našim razredima i mektepskim učionicama. Međutim, duže obrazovanje traži i duže žrtvovanje i više investiranja, a recipročan povrat u smislu društvene i ekonomske satisfakcije sve je manji. Svi svojim očima gledaju da sa manje truda mogu završiti neke druge fakultete i biti društveno prihvatljiviji i finansijski bolje pozicionirani. Pitanje je kako pomiriti zahtjeve potrebnog znanja za ovu tešku zadaću i realnosti na samom terenu gdje takvih učitelja vjere imamo sve manje. To je dilema između idealnog i realnog, mogućeg i željenog. Nekada smo imali malo alima koji znaju puno. Danas imamo puno uleme koja zna malo. Da li će ovaj relativno veliki broj uleme proizvesti i generirati i kvalitet, to ćemo tek vidjeti. Možda je odgovor u više usredsređenom pristupu na ono što je istinski bitno u vjerskom znanju, kako ne bismo dobijali prigovore kao šejh Mula Salih tj. da smo se bavili stvarima koje se teško uče, lahko zaborave, a mala fajda od njih bude.

I, naravno, u kontekstu univerzitetske teologije iznimno je

važno posvijestiti da su fakulteti primarno naučnoistraživačke, a tek onda edukacijske ustanove. Njihova primarna društvena misija jeste da se bave istraživanjem društveno relevantnih fenomena, na razini akademske prakse propitivati stvarnost i anticipirati potencijalne izazove. Akademija nije samoj sebi svrha već je u službi sistemu koji ju je proizveo i za potrebe za koju je dizajnirao. Želimo kazati da u svojim istraživačkim naporima teorija koja je producirana univerzitetu bude više usredsređena na one teme i sadržaje koji će biti više od pomoći imamima u smislu odgovora na savremene izazove koji pritišću muslimane. Fakulteti ne smiju služiti sebi već teorijski propitivati one fenomene i anticipirati one pojave koje imaju značajne refleksije na djelovanje i život zajednice. Imami zabavljeni svakodnevnicom za tu svrhu nemaju ni resurse ni mogućnosti. Na koncu konca, svi faktori unutar Islamske zajednice moraju artikulirati i aktualizirati temeljnu misiju Islamske zajednice. U suprotnom ne služe sistemu, nego su sistem sam za sebe.

Novi Muallim i ideja permanentnog učenja

Nijedno obrazovanje ne može oboružati osobu za sve izazove s kojima će se suočiti u svome radu. Osobito je to slučaj sa obrazovanjem imama čiji je dijapazon djelovanja tako širok i složen da zasijeca u mnoga teorijska područja. Osobito to nije moguće u svijetu stalnih mijena kojima smo permanentno izloženi i koje zahtijevaju odgovore. To je na tragu kompetencija savremenog obrazovanja koje glasi *učiti učiti* tj. posjedovanje kulture stalnog učenja, što bi značilo prepoznavati kontekst našeg vremena i duhovnu situaciju današnjih vjernika i njihovu poziciju u svijetu nesklonom vjeri i vjernicima. Ovaj koncept prisutan je u islamskoj tradiciji i u praksi promjena muderisa i medrese gdje se sticalo

specifično znanje, ali je u savremenom svijetu postalo pedagoški *mainstream* u kontekstu razvijenih obrazovnih tradicija. Pri tome su mogući različiti vidovi edukacije kao što su seminari, kursevi koji će se povremeno odvijati u okviru svih organizacionih jedinica. Ono što je neophodno poboljšati jeste sačinjavanje stanovitih ispita ili provjera znanja nakon seminara, ali i materijalnu satisfakciju i profesionalnu pozicioniranost onih koji uspješno završe određene edukacije. Ipak, najvažniji oblik permanentnog obrazovanja je samoobrazovanje. "Samoobrazovanje, koje pripada najvažnijim dimenzijama fundamentalne kulture čovjeka, u ukupnoj strukturi (istinskog) obrazovanja ima ontološki značaj jer ono ustvari utemeljuje cjelinu njegove ljudske osobe, te bi trebalo biti jedna od neprepoznatljivijih karakteristika kulture današnjeg imama, osobito onog koji radi u društvima u kojima se znanje cijeni kao najveće bogatstvo i koje jeste krunska vrijednost." (Isanović, 2019)

Upravo u kontekstu samoobrazovanja imama dolazimo do značaja i uloge *Novog Muallima* koji je od samih početka edukaciju imama uzeo u svoj fokus. Da je to tako govori i Uvodnik prvog broja koji je, vjerujemo, napisao sam urednik Muhamed Seid Serdarević i u kojem se navode tri temeljne uloge *Muallima*: prva je da "muallimi (razumijevaj i vjeroučitelji i muderisi) i imami do skrajnosti poniženi i do poniženosti zapostavljeni, a uz to po svom zvanju najodličnija dva staleža trebaju da imaju svoje glasilo, koje će zastupati njihove interese". (Uredništvo lista, 1910: 4) Drugi razlog je obavještavanje članstva Udruženja o radu Odbora i njegovim aktivnostima. Zanimljivo je da su oba ova razloga obrazložena na četvrtini stranice da bi ostatak podužeg Uvodnika bio posvećen trećem i temeljnom razlogu osnivanja *Muallima*, a to je obrazovanje imama i mualima. "I

ovo je najglavnije, nama je nužno kao kora hljeba da se što više prosvjećujemo i naobrazujemo a mi – na žalost – zato do sada prilike ne imadosmo, nego smo se morali zadovoljiti i iktefa učiniti s onim znanjem, što smo ga sa sobom iznijeli iz mekteba i medrese." (Uredništvo lista, 1910) Uredništvo lista jasno kazuje da je nakon završetka formalnog obrazovanja okončano obrazovanje imama i "u svjetskim i u vjerskim znanostima", pa se cijelog života samo tim znanjem služe. Na drugoj strani, "učitelji i slični službenici drugih vjera i naroda uza sve suvremeno i upravo savršeno uređenje svojih zavoda... i pošto iziđu iz škole pa nastupe u svoje službe, naobrazuju se u svim granama znanosti, a osobito u svojoj struci. Tako nadoknađuju moguće nedostatke svog školskog znanja, razvijaju ga, primjenjujući ga u praksi dotjeruju i prokuhavaju i obujam mu proširuju. Jednom riječi do smrti se usavršavaju". (Uredništvo lista, 1910) Evidentno je da Serdarević ovdje ukazuje na koncept "cjelovotnog učenja" koji će tako biti kasnije definiran ali za kojeg imami nisu imali dva bitna uvjeta. Prvi je tegobna egzistencijalna kriza koja je otežavala njihovu usredsređenost na samoobrazovanje. Drugi razlog jeste odsustvo kvalitetne literature i drugih pomagala koja će ići u susret potrebama imamsko-mualimske misije. *Muallim* (1990-1998) i, kasnije, *Novi Muallim* (od 2000. do danas) nastojali su tu prazninu popuniti i dati svoj doprinos temama i sadržajima koji su bitni za djelovanje i rad imama i vjeroučitelja. To jeste list Ilmije za ilmijju, nje-no objavljivanje svijetu i njen govor o svijetu u kojem žive. To je izraz njenih teorijskih dometa i naučnih pregnuća. Drugog lista ovog formata nemamo, a kako se teško porediti sa samim sobom, bit će jasno da će tek buduće vrijeme moći dati odgovor koliko se u tome uspijevalo i da li su teme i pristupi bili adekvatno oslovljeni i tematizirani.

Zaključak

Primarna zadaća Islamske zajednice jeste diseminacija Znanja kao najvrednijeg pologa kojeg stoljećima baštini. To je misija i vizija Islamske zajednice koju ona realizira preko posebnih ljudi koji su spremno odabrali da nose taj Emanet. U cilju ostvarivanja svoje vizije Zajednica je prvi put u svojoj višestoljetnoj povijesti izgradila zaokružen obrazovni sistem u kojem ima sve stepene i graduse znanja, od onog osnovnog preko srednjoškolskog do visokog obrazovanja svih nivoa. Prvi put Islamska zajednica ima obrazovanje od razine mekteba do katedri koje mogu proizvesti najviša akademska zvanja za koja smo nekada morali putovati diljem svijeta. U tom smislu mogli bismo kazati da smo iskoristili ovaj historijski momentum na način razvijanja vlastite samodostatnosti i nezavisnosti od drugih centara učenosti i znanja.

No, nijedan sistem ne može biti toliko dobar da ne treba mijene i reforme s obzirom na brzinu kojom globalni i globalizirajući svijet

doživljava stalne transmutacije. Temeljno je pitanje: kako dospjeti do edukacije imama za naše vrijeme i za naše potrebe? Naše je stajalište da potrebe Islamske zajednice ne iziskuju da svi imami budu jednako educirani, ali moramo imati i određeni broj imama na svakom terenu koji su adekvatno educirani. Čini nam se zgodnim napraviti parabolu sa zdravstvenim sistemom u kojem postoje seoske ambulante, primarni, sekundarni i tercijarni sistem zaštite. Po tom planu ne moraju svi imami imati visoko teološko obrazovanje i upućenost u sve grane teologije već osnovno znanje iz islama, adekvatno praktično iskustvo i dovoljno vjerskog žara za rad u džematu. Imam ne mora biti sveznalica, ali mora biti moralna osoba koja želi doprinosti ideji islama, misiji i viziji Islamske zajednice. Drugi nivoi moraju biti s višim stepenom znanja, od stručnjaka opće prakse do visokospecijaliziranih stručnjaka pojedinih teorijskih disciplina.

Dakako, edukacija imama jeste u fokusu, ali da bismo dospjeli do

tog cilja potrebno je ovom zadatku pristupiti na troetapnoj osnovi: prva etapa jeste ona u našim medresama, druga je na fakultetima i treća etapa jeste cjeloživotno učenje u kojem važnu ulogu imaju medžlisi kroz organiziranje sistema mentorstva, raznih seminara i drugih vidova edukacije, ali i samoobrazovanje imama gdje vidimo značajnu ulogu *Novog Muallima* koji je od početka imao tu zadaću na umu.

Reforma obrazovanja i proces edukacije imama i prilagođavanja novim okolnostima mora biti stalan proces. Ovaj proces i njegovi rezultati nikada ne mogu dobiti efekt penjanja na planinu kada stvari s vrha dobivaju svoju jasnoću, već prije hoda kroz maglu u kojem nam je poznat put iza nas i uzak horizont oko nas, a ostatak ćemo otkrivati hodom kroz život. Stoga nam valja koračati naprijed i biti otvoren za novo i drugačije, ili ćemo izgubiti relevantnost i svjesno sebe osuditi na društvenu marginu i beznačajnost.

Literatura

- Alibašić, Ahmed (2019). "Obrazovanje imama i islamskih teologa u Evropi". *Novi Muallim*, 76.
- Alibašić, Ahmed, Mujić, Munir, urednici (2017). *Institucije islamske civilizacije*. Sarajevo: CNS.
- Barzagoon Muhammali (2012). "Traganje za principima islamske edukacije", *Novi Muallim*, VIII, 51.
- Beekun, Rafik Issa (2015). *Strateško planiranje i implementacija u islamskim organizacijama*, Sarajevo: El-Kalem-CNS.
- Begić, Esnaf (2019). "Islamsko dušebrižništvo u Njemačkoj – stanje, izazovi i perspektive". *Novi Muallim*, XX, 78.
- Ćimić, Esad (2007). *Drama a/teizacije*. Zagreb-Sarajevo: Šahinpašić.
- Fazlović, Vahid (2014). "Imamski poziv pred savremenim izazovima", *Zapiski*, materijali i prilozi s prvog radnog sastanka s dekanima i prodekanima o reformi visokog obrazovanja Islamske zajednice održanog 31.1.2024. Neobjavljeni materijal.
- Hafizović, Rešid, "Zašto su muslimani nazadovali u odnosu na one iz srednjeg vijeka", <https://senzor.ba/zasto-su-muslimani-nazadovali-u-odnosu-na-one-iz-srednjeg-vijeka/>. (Pristupljeno 5.12.2024)
- Neimarlija, Hilmo (1988). "Neke odrednice klasične islamske obrazovanosti" u: *459 godina Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu*. Sarajevo: Gazi Husrev-begova medresa.
- Isanović, Nusret (2019). "Potreba za promjenom paradigme u razumijevanju imama i njegovom obrazovanju", *Novi Muallim* 78.
- Kavazović, Husein, "Imami su stalno u narodu i dijele njegovu brigu", <https://preporod.info/bs/article/56552/reisul-ulema-imami-su-stalno-u-narodu-i-dijele-njegovu-brigu> (Pristupljeno, 5.12.2024)
- Leirvik, Oddbjørn (2016). "Islamic University Theology" in: *Studia Theologica*, 2.
- Bektović, Safet (2019). "Islamska teologija i obrazovanje imama u dijaspori", *Novi Muallim*, br. 76.
- Serdarević, Seid Muhamed (2013). "Uputa u povijest islama" u; *Muhammed Seid Serdarević – izabrani radovi*. Sarajevo-Zenica: El-Kalem – Muf-tijstvo zeničko.
- Uredništvo lista (1910). "Našim čitateljima" *Muallim*, I, 1-2.
- (2014). *Ustav Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini – prečišćeni tekst*, Sarajevo.
- Wan Daud Wan Mohd (2010). *Syed Muhammad Naquib Al-Atta – obrazovna filozofija i praksa – izlaganje originalnog koncepta islamizacije znanja*. Sarajevo: Tugra.

الموجز

قضية تعليم الإمام والحداثة – دور مجلة المعلم الجديد

مولودين ديزداريفيتش، مفقي زينيتسا

يتناول المقال قضية تعليم الإمام ومعلم الدين، موضوعيا ونظريا، في سياق العديد من الحركات المعاصرة والتغيرات الاجتماعية والثقافية وغيرها التي تنعكس على هذه العملية. ويركز المقال بشكل خاص على دور مجلة المعلم الجديد من حيث إسهاماتها في هذه العملية القيّمة. إن تعليم الأئمة يمثل الوظيفة المهمة، وربما الأهم، للمشيخة الإسلامية من أجل تحقيق رسالتها ورؤيتها، أو بالأحرى واجباتها الدستورية. ومع ذلك، تواجه هذه الوظيفة تحديات مستمرة تحتاج إلى تجاوب مناسب وإلى نظر بوعي استباقي عال. يجري تعليم الأئمة ومعلمي الدين على ثلاث مراحل: مرحلة الدراسة الثانوية، ومرحلة التعليم العالي، والمرحلة المهنية التي تقوم على مفهوم "التعلم المستمر" والتي يتم تطبيقها أثناء العمل المهني وممارسة مهام الإمام. ولا ينبغي لنا أن نتجاهل أيا من هذه المراحل الثلاث في سيرورة تحقيق أهداف المشيخة الإسلامية، فهؤلاء هم معلمو الدين الأكفاء وهم الوحيدون القادرون على حمل مسؤولية لمشيخة الإسلامية.

الكلمات الرئيسية: الإسلام، الإمام، معلم الدين، التعليم، السياق، مجلة المعلم الجديد.

Summary

EDUCATION OF THE IMAMS AND
THE CONTEMPORARY TIMES –
THE ROLE OF THE JOURNAL NOVI MUALLIM

Mevludin Dizdarević

This article thematizes and analyses the problem of educating the imams and religious studies teachers in the context of diverse contemporary changes, social, cultural and various other elements that have an impact on this process. It emphasizes the role of the journal *Novi Muallim* as a significant contribution to this valuable process. Education of imams is very important, perhaps the most important task of the Islamic Community, to its mission, vision, or better we say it is its constitutional obligation. However, this task is constantly faced with numerous challenges that require adequate response and need to be consciously anticipated. Education of imams and religious studies teachers is carried out in three stages: the madrasa, higher education and finally the professional stage which is conceived based on the concept of "life-long learning", and is carried out throughout the employment stage and through carrying out the role of an imam. None of these stages should be neglected in the process of achieving the goal of the Islamic Community, and that is to have competent teachers of religion as only the competent teachers can carry out the responsibility of the Islamic Community.

Keywords: Islam, imam, religious studies teacher, education, context, *Novi Muallim*

KONCEPTUALIZACIJA JAVNOSTI U SVJETLU IZVORA ISLAMA

Ekrem TUCAKOVIĆ

Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini
ekrem.tucakovic@rijaset.ba

SAŽETAK: Uprkos nedvosmislenim kur'anskim i hadiskim poticajima na društveni angažman muslimana, određena tumačenja izvora islama ostavljaju uvjerenje kako islam značajno limitira javno i aktivno kritičko promišljanje i angažirano društveno zagovaranje, naročito ukoliko te aktivnosti odudaraju od politike i prakse vladajućih struktura. Iz takvih pristupa i tumačenja poruke islama razumije se da su ograničene mogućnosti za konstituiranje aktivne i pluralne javnosti u muslimanskim društvima. Da li je, zaista, to tako? U ovom tekstu se propituje takav pristup i naglašava značaj teološko-teorijskog promišljanja javnosti kroz izvore islama, s uvjerenjem da će tekst potaknuti druge kredibilne muslimanske autore da se ozbiljnije i studioznije posvete ovom značajnom društvenom području iz pozicije izvora islama. Autor izražava uvjerenje da izvori islama daju širok okvir u kojem se može razvijati koncept javnosti komplementaran s islamskim vrijednostima koje je potrebno ugrađivati u savremene teorijske rasprave i komunikološke prakse.

Cljučne riječi: javnost, javno mišljenje, izvori islama, vlast

Uvod

U islamskoj literaturi i promišljanju islamskih autoriteta fenomen *javnosti* ostao je teorijski zanemaren i teološki nesagledavan. *Javnost* nije prepoznata kao važna i specifična društvena stvarnost unutar koje se generiraju mnogi potencijali i nastaju različite inicijative, bilo pozitivne ili negativne za duhovni i materijalni život ljudi. Unatoč svjesnosti i svakodnevnom iskustvu koje govori u prilog moći i važnosti *javnosti*, čak i u vlastitim društvima, ona je potcijenjena i ignorirana kao područje islamskog teorijskog sagledavanja i proučavanja, te mogućeg ukorjenjivanja, makar nekih njenih elemenata, u izvorima i tradiciji islama. Čini se kao da je to nevažno društveno

područje da se teološki promišlja, ili, pak, isuviše neozbiljna tema i istraživačko područje za "ozbiljne" muslimanske alime.

Za ovaj rad korisno je u kratkim naznakama objasniti šta se ovdje podrazumijeva pod terminom *javnost*. U razumijevanju pojma i društvenog fenomena javnosti polazi se od savremenog društvenog, posebno političkog i komunikološkog, razumijevanja koncepta javnosti koji je zaklijan i razvijen u zapadnom (euro-američkom) svijetu i koji je svoj razvojni zamah i

afirmaciju zadobio nakon Francuske buržoaske revolucije. Premda ne postoji jedinstvena, usaglašena ili čvrsta definicija javnosti,¹ u njima se, bez obzira na različite teorijske pristupe ovom fenomenu, ipak nazire nekoliko zajedničkih elemenata. Naime, zajednički sadržilac u ovim definicijama jeste da javnost čini grupa ljudi koja raspravlja o određenom pitanju, problemu ili stanju u cilju iznalaženja rješenja i u tom pravcu poduzima određene aktivnosti.

Prva je opća odlika javnosti da su to okupljeni pojedinci koji formiraju

¹ Nejasnoće kod tumačenja pojma javnosti proizlaze iz višestrukosti njenog značenja. Javnost je: 1. skup angažiranih pojedinaca oko pitanja od opšteg interesa, 2. sfera (socijalni milje)

gdje komuniciraju pojedinci i grupe i gdje se formira stav i mišljenje (javno mnijenje) i 3. organizacioni princip rada državnih organa. (Nuhanović, 1998:118)

grupu oko nekog zajedničkog cilja, pitanja ili interesa. Druga je da se javnost (grupa) konstituira na raspravi i debati o određenom problemu i pitanju. Treća odlika javnosti jeste generiranje i uspostavljanje javnog mišljenja o određenim temama i pitanjima kao produkt pojedinačnih rasprava. Naime, individualni stavovi pretaču se u prevladajuće mišljenje, odnosno vode prema kreiranju javnog mnijenja/mišljenja.

Premda javno mišljenje proizlazi iz pojedinačnog ili privatnog mišljenja i diskusija o javnim poslovima, ono nije prosti zbir stavova ili pojedinačnih spoznaja određenih kategorija ljudi, nego je riječ o posve živom i dinamičnom procesu "izražavanja, prilagođavanja i usklađivanja ideja". (Katlip, 2006: 233) Prema tome, javno mišljenje nije skup ili suma nepovezanih ili sličnih mišljenja nekolicine ili mnogo pojedinaca, nego ono mišljenje koje nastaje o nekoj temi kao rezultat javno iskazanih, izdiskutiranih i u znatnoj mjeri usklađenih pojedinačnih mišljenja. Do takvog mišljenja dolazi se kroz raspravu i dijalog unutar javnog/socijalnog miljea u kojem mediji imaju iznimno važnu ulogu. Pojedini teoretičari građanskoj javnosti u demokratskom društvu namjenjuju ulogu posrednika između civilnog društva i države, odnosno u demokratskom društvu javnost, prema Habermasu, djeluje kao "organ samoposredovanja građanskog društva s državnom vlasti koja odgovara njegovim potrebama". (Tomić, 2008:79) S druge strane, javnom mišljenju u demokratskom društvu daje se izuzetna vrijednost, štaviše ono "smatra sebe vrhovnom istinom moderne države. Ono u demokratijama ograničava vlast vladalaca i donosi zakone u čijoj pripremi je učestvovalo". (Bal, 1997:71)

Fenomen javnosti i u teorijskom i u praktičnom pogledu je kompleksan,

dinamičan, transformativan i otuđa s mnogobrojnim implikacijama na društvene procese i odnose. O javnosti, njenom sadržaju i konstituiranju, utjecaju i manipulacijama javnošću raspravljalo se i raspravlja nadugo i naširoko kako ranije tako i danas. Njen značaj za kvalitet društvenog života je neosporan. Međutim, fokus ovog teksta usmjeravam na promišljanje o mogućnostima i nemogućnostima, odnosno vjerskim ograničenjima za konstituiranje javnosti u muslimanskim društvima na temelju poticajnih stavova nedavno izrečenih na jednoj sarajevskoj hutbi.

1. Poticajna hutba

Hutba, govor ili tekst, kaže se, ukoliko isprovociraju pitanje ili razmišljanje smatraju se dobrim i uspjelim. Nakon saslušane džumanske hutbe teološki visokoobrazovanog i uglednog mlađeg bosanskog alima, postavim sebi niz pitanja. Iznosim ovdje neka od njih. Da li izvori islama uopće omogućavaju konceptualizaciju javnosti kakvu danas u svijetu poznajemo, u njoj sudjelujemo i na nju se pozivamo? Da li javnost može imati ikakvu ulogu u muslimanskim društvima? Da li je pozivanje na glas ili stav javnosti u koliziji s intencijama islama? Šta je supstitucija za javnost?²

Možda se ova pitanja, naizgled, mogu činiti posve perifernim, međutim, ona su itekako važna i suštinska za funkcioniranje savremenih demokratskih društava. Ako nema javnosti, teško je zamisliti postojanje kompetentnog javnog mnijenja, valjanog društvenog dogovora i konsenzusa ili, pak, javne (društvene) odgovornosti. Ako nema aktivne javnosti, mediji su najobičnije propagandne alatke u rukama njihovih vlasnika i osnivača – neki to jesu sa ili bez javnosti, međutim, pluralnost omogućuje

stanovit balans. Nadalje, bez javnosti, komunikološke dimenzije i potencijali savremenih društava opasno se reduciraju a totalitarne osnažuju.

Moj prvi odgovor na gornje zapitanosti bio je negativan: izvori islama, preciznije kazano njihovo tumačenje, ne ostavljaju prostora za savremenu konceptualizaciju javnosti i svega što iz nje proizlazi. Iznese ni argumenti na hutbi bili su u tom pogledu nedvosmisleni.

Vjerujem, međutim, da se savremenom čovjeku, odraslom u zapadnoj obrazovnoj i društvenoj kulturi i, usto, privrženom islamu, teško pomiriti s negativnim odgovorom. Naime, teško je prihvatiti redukciju raznolikih formi društvenog života i uskratiti ga za mnogobrojne korisne darove i blagodati koje donosi postojanje razvijene, društveno osjetljive i osviještene javnosti.

Premda je bezbroj primjera manipulacije općom i ciljanom javnošću ili namjerno pogrešnih usmjerenja fokusa javnosti u liberalnim i razvijenim zapadnim društvima, ipak je mnogostruko gore stanje bez postojanja slobodne javnosti. Možda nije posve adekvatan argument za potkrepu gornje tvrdnje, ali nije mi poznat primjer masovnog, dobrovoljnog i dugotrajnijeg migriranja ljudi (bježanje) iz liberalnijih i ekonomski razvijenijih područja, s kakvom takvom slobodnom javnošću, u diktatorske i totalitarne države u kojima se opseg javnosti i javnog mnijenja iscrpljuje u mišljenju i stavu jednog vođe i jedne ideologije. Praksa pokazuje, valjda i to nešto govori, da je smjer migracija obrnut. Vjerski krajnje površno objašnjenje ove pojave moglo bi biti da šejtan čini veoma privlačnim grijeh pa mu ljudi hrle, a u liberalnim društvima grijeh je "na izvolite". U načelu, tačna je tvrdnja o atraktivnosti grijeha ljudskim strastima, međutim,

svjetskih vrijednosti, potrebno je i dalje o ovom fenomenu raspravljati i pisati, vjerujući, ipak, da ima smisla borba za ljudsko dostojanstvo koje uključuje i odgovornu slobodu mišljenja i govora u svim okolnostima.

² Moram priznati da je nakon Gaze fenomen javnosti i javnog mišljenja, a posebno slobodnih i profesionalnih medija, obezvrijeđen i obesmišljen. Dugo i mukotrпно građen svijet i ideal demokratske javnosti sahranjen je u ruševinama

i nevinoj krvi desetina hiljada ljudskih bića u Gazi. Uprkos krajnje gorčine i dubokog osjećaja izdaje i iznevjereneosti ideala demokratske javnosti i ljudskih prava, prije svega od onih koji su ih proteklih desetljeća stavljali na pijedestal

i ovi drugi (diktatori i diktature) učiniše dostojanstven i savjestan život gotovo nemogućim.

Istina, tema hutbe nije uopće bila javnost, javno mišljenje ili mediji, tako da hatib nije ni imao namjeru da obrazlaže ovo pitanje. Tema je bila odnos muslimana naspram vlasti. No, stavljajući se u poziciju prosječnog slušaoca, razumio sam da – osim poslušnosti vlastima (koju, dakako, vrše muslimani), strpljenja i trpljenja, zatim kritike u “četiri oka” (da niko drugi ne čuje i ne sazna), te dove – ustvari, nema drugih vjeron preporučenih mogućnosti da se izrazi oprečni stav, neslaganje, utječe na vlast, vrši javni verbalni i neverbalni pritisak. Pomislih: ako je, pak, to preovlađujući stav ili tumačenje uleme, mnogo je jasnije zašto je javnost u muslimanskim zemljama takva kakva jeste i zašto ne treba gajiti iluzije da aktivne ili društveno angažirane javnosti uopće može biti u takvim društvima. Štaviše, postaje jasnija i razumljivija autoritarna priroda pojedinih vladajućih struktura u muslimanskim državama i pacifikacija svakog ozbiljnijeg opozicionog djelovanja, čak i s pozicija vjerskog autoriteta ili tumačenja vjere.

Polazeći od logičkog i razumljivog stava da vjera nalaže da se pretpostavljenima upućuju savjeti, hatib je pojasnio da treba ukazivati na njihove greške, upućivati ih na dobro “a najbolje je da to činimo tajno, ne pred drugima”, jer poslovice kaže: “Ko ukazuje na grešku tajno, on savjetuje, a ko to čini javno, on sramoti”. Međutim, ako nismo u stanju doći do “naših predstavnika da ih nasavjetujemo onda imamo drugu mogućnost koja je pred nama, a to je da upućujemo dove Uzvišenom Allahu da ih pomogne i popravi”, dodao je hatib.

U popularnim edukativno-informativnim vjerskim tekstovima (ne mislim na ozbiljnu islamsku literaturu) i u raznovrsnim internetskim objavama susreće se širok spektar vjerskih argumenata koji potkrepljuju spomenuti hatibov pristup, naročito

kada je riječ o odnosu prema vlasti. Neki su i korišteni u ovoj hutbi. Navest ću nekoliko primjera. Auf b. Malik, r. a., prenosi da je Poslanik, a. s., kazao: “Najbolje vaše vođe su oni koje volite i koji vas vole, za koje dove činite i koji za vas dove čine, a najgore vaše vođe su oni koje mrzite i koji vas mrze, koje proklinjete i koji vas proklinju.” Rekli su: “Hoćemo li se protiv takvih boriti?” Rekao je: “Ne, sve dok obavljaju namaz” – hadis bilježi Muslim. Naspram loših postupaka vladara preporučuje se strpljenje: “Ko kod svoga zapovjednika vidi nešto što mu nije drago, neka se strpi, jer ko se odvoji od zajednice koliko pedalj pa umre, umro je džahilijetskom smrću.” (Buhari) “Ako kod svojih vladara vidite nešto što ne volite, mrzite njihova djela, a ne uskraćujte im svoju poslušnost.” (Muslim) “Ko želi da savjetuje nekoga na vlasti o nečemu, neka to ne čini javno, već neka ga uzme za ruku i učini to nasamo. Ako prihvati savjet, dobro i jest, ako ne prihvati, ovaj je obavio svoju dužnost.” (Ahmed)

U izravnom sučeljenju s ovim hadiskim predajama, zapravo, šta prosječnom vjerniku preostaje? Jednostavno da ih prihvati, sa strpljenjem i poslušnošću! Poslušno ih, pak, prihvatajući, neminovno ostaje zbunjenost kako ih dovesti u shvatljivu korelaciju s drugim hadiskim predajama u kojima se potenciraju potpuno drugačiji pristupi ili s kur’anskim naložima kojima se iscertava društveno angažirani i energični lik vjernika.

Ne sporeći načelnu ispravnost i vjerodostojnost hatibovog pristupa i postojanje argumentacije za njega, prednji, tek-tako, izdeklamirani iskazi, bez određene kontekstualizacije, u okolnostima savremenog života mogu biti frustrirajući. Naime, mogu voditi ka društvenoj pasivizaciji i anesteziranju velikog ljudskog potencijala, uz uvjerenje da je to intencija islama i ispravne vjerske prakse. Umjesto širokog udruživanja i organiziranja pojedinačnih napora i sposobnosti u pitanjima općeg interesa – a efikasno i pravedno vršenje vlasti tiče se svih i njene posljedice dotiču se svih

– stječe se dojam kako islam preferira individualni pokušaj utjecaja, nepovezan i neumrežen pojedinačni napor kako bi se osigurala tajnost i izbjeglo sramoćenje. Štaviše, dovoljan je tihi individualni pokušaj i time se “obavila dužnost”. Usto, dova zamjenjuje planski i dugotrajni napor.

U ekstremno represivnim sistemima ili određenim kriznim situacijama i opasnostima, ovaj pristup može biti donekle razumljiv, jer se otvoreno život ne izlaže riziku i pomaže umirenju savjesti da se makar nešto čini. U svim drugim okolnostima teško se može opravdati, i neminovna posljedica ovakvog pristupa je umrtvljivanje i pasivizacija javnosti, tj. najvećeg dijela društva. Da se stvar ne idealizira (miljama smod vladara), iskustvo pokazuje da je “tajni savjet” najnedjelotvorniji, a vlasti najprihvatljiviji. Pozicija moći lahko, i uglavnom bezopasno, uklanja “tajne savjetnike”. Tajno savjetujući “naše pretpostavljene” u firmi, ustanovi, državnoj instituciji savjetnik se bespomoćno i direktno izlaže bijesu i osveti “naših pretpostavljenih”; kreira im mogućnosti da ga se “likvidira” u tišini. Kako bi se izbjegle neprijatnosti, radije se bira šutnja i “gutanje” nezadovoljstva.

2. Tri aspekta javnosti u korelaciji s tumačenjima islama

No, da se vratim osnovnom pitanju: da li izvori islama o(ne)mogućavaju konstituiranje javnosti? Stoga sužavam opća razmatranja o javnosti na detaljnije propitivanje ili razumijevanje tri suštinska aspekta javnosti u korelaciji s određenim tumačenjima islamskih izvora. Prvi je mogućnost slobodnog i autonomnog okupljanja ili udruživanja svjesnih i angažiranih pojedinaca oko pitanja od javnog interesa. Drugi je legitimnost spontane ili potaknute javne rasprave iz koje se konstituiraju javno mnijenje. I treći je legitimnost nametanja ili instrumentalizacije javnog i glasnog mišljenja kao mehanizma javnog pritiska i korekcije vršenja vlasti, bilo da je riječ o

ograničavanju samovolje ili korekcije vladinih postupaka i mjera, te insistiranje na njegovoj punovažnosti u društvenom životu.

2.1. Udruživanje radi javnog interesa

Udruživanje pojedinaca radi zaštite javnog dobra i prevencije devijantnog ponašanja ima snažne kur'anske poticaje. Naređivanje dobra, a odvracanje od zla ("Vi ste najbolji narod koji se ikad pojavio: tražite da se čini dobro, a odvracate od zla", Ali Imran, 110) jedno je od temeljnih kur'anskih načela kojim se zadužuju muslimani i po njemu se trebaju isticati u odnosu na druge grupe. Oko njegove primarne važnosti uvijek je postojao konsenzus u muslimanskoj zajednici. Nadalje, bitna zadaća muslimanskog društva je da čuva i očuva red na Zemlji ("Ne pravite nered na Zemlji", El-Bekare, 11, a u sličnim smislovima ponavlja se i na mnogim drugim mjestima). Da bi se to uspješno postiglo potreban je angažman i konstruktivan doprinos svakog pojedinca.

Nesumnjivo, to su elementi koji podupiru okupljanje ljudi i formiranje javnosti i javnog mišljenja o konkretnim pitanjima, čemu se daje vjerski smisao i zaduženje. Štaviše, međusobna saradnja i pomoć u dobročinstvu i bogobožnosti, a nesudjelovanje u grijehu i neprijateljstvu (El-Maide, 2) ima imperativni karakter. Kur'anski pozivi na razmišljanje, upotrebu razuma i darovanih umskih sposobnosti (o stvaranju svijeta, strukturi kosmosa, čovjeku, historijskim mijenama i sudbinama), u kombinaciji s datim visokim počastima znanju i učenosti, odgovornostima znanog i učenog, ustvari, daju snažan racionalni, moralni i duhovni podsticaj za okupljanje učenih i savjesnih pojedinaca, njihovo udruživanje i angažiranje u javnim pitanjima i poslovima. Zašto dar razuma ne bi bio

energično i glasno korišten da se razmišlja i razgovara o društvenim procesima i problemima, vršenju vlasti i političkim odlukama? Zašto se oni "koji su razumom obdareni" ne bi udruživali i koristili svoj potencijal u društvenim pitanjima i odnosima? Zar je razum darovan samo za jednu dionicu razmišljanja i upotrebe?

Da rezimiram, ne samo da ne postoje zapreke udruživanju, okupljanju i organiziranju pojedinaca (javnosti) kako bi svojim zajedničkim snagama osmišljavali zajednički doprinos, podržavali i brinuli se o pitanjima javnog dobra, morala, ekonomskog i društvenog progressa i pravde, nego u tome imaju snažan nalog kur'anskih načela. Štaviše, spomenuta načela na to ih obavezuju i takvom angažmanu daju puni vjerski smisao. Intencije pojedinih kur'anskih poruka i zahtjeva mogu se jedino realizirati angažmanom cijelog društva ili učešćem velikog broja pojedinaca.

2.2. Legitimnost javne rasprave

Bitan element za konstituiranje javnosti jeste legitimnost spontane ili potaknute javne rasprave o pitanjima općeg dobra bez diktata ili straha od vlasti. Legitimnost se izvodi iz krajnje pojedinačne ljudske odgovornosti za svoja djela i svoja stanja. U konačnici, svaki pojedinac snosi odgovornost za vlastito stanje i postupke, jer Kur'an insistira na pojedinačnoj odgovornosti pred Bogom. (El-En'am, 94) Odgovornost je na pojedincu za činjenje ili nečinjenje, što uključuje slijedenje nepravedne vlasti ili, pak, zagovaranje promjene njenog karaktera legitimnim sredstvima. S tim da početak promjene bude, odnosno krene iznutra. "Kakvi vi budete, takvi će vam biti i vaši vladari" – u nekim izvorima ovaj iskaz se smatra i hadisom – snažno potencira

važnost i uzročno-posljedičnu odgovornost moralnog života pojedinca i društva za karakter vlasti. Vlast se iz pojedinaca i društva iznjedruje, ona im dolikuje i takva je prema zaslugi, onome što su bili ili što jesu danas. Preduvjet da bi vlast bila ogledalo i odraz želja, stremljenja, moralnih ideala i materijalnih potreba pojedinca i društva jeste postojanje aktivne javnosti koja ima raspoloživ i pravično reguliran prostor i ambijent za otvoren dijalog radi kristalizacije za vlast usmjeravajućih vrijednosti i potreba. Hasan Basri je rekao čovjeku koji je proklinjao Hadžadža: "Nemoj to raditi, krivicu što je on takav snosite vi sami."

Poslušnost vlasti u onome što je grijeh i nemoral, nasilje i nepravda predstavlja grijeh i vodi cijelo društvo u propast. Kur'an navodi primjer zabludjelog naroda, jer pristaje na tiransku i pokvarenu vlast. Faraon je zaveo svoj narod, koji mu se pokorio i postao je griješan. (Ez-Zuhruf, 54) Volja vladara nije apsolutna i ne oslobađa pojedinca moralne i profesionalne odgovornosti. Es-Subki, egipatski alim iz 14. stoljeća, smatrao je da "egzekutor mora znati da ako mu dovedu čovjeka za kojeg zna da je nepravedno osuđen, on ga ne smije ubiti", a ukoliko bi izvršio taj čin pod prisilom, snosio bi krivičnu odgovornost. (Šahinović)

Oko javnog interesa i općeg dobra muslimanska javnost ne može biti pasivna, nezainteresirana, nego aktivna javnost koja raspravlja i uključuje se u probleme i život društva. Ne treba joj vanjski poticaj ili odobrenje vlasti i države. U pitanjima javnog interesa ili općeg dobra muslimani bi morali činiti *svjesne* i *aktivne* javnosti koje "uviđaju da sudjeluju u problemskoj situaciji" i koje komuniciraju i organiziraju se "da bi nešto poduzele u određenoj situaciji".³

³ James Grunig i Todd Hunt (1984:145) definiraju *svjesne javnosti* onima koje "uviđaju da sudjeluju u problemskoj situaciji, ali to saznanje nisu podijelile s drugima; *aktivne javnosti* su one koje komuniciraju i koje se organiziraju da

bi nešto poduzele u određenoj situaciji". Navedeno prema: Iko Skoko, Zdeslav Milas, Zoran Tomić, „Odnosi s javnošću: javnost i javno mišljenje“, u: *Godišnjak Fakulteta političkih nauka u Sarajevu za 2007.*, str. 213, pdf, <http://journal.fpn.unsa.ba/index.php/bjss/article/download/68/57> (pristupljeno, 4.3.2024) U literaturi se susreću generalne podjele na *javnost* i *ravnodušnu (apatičnu) javnost*, odnosno *pasivnu javnost*, koju ne zanima nijedna tema,

2.3. Javno mišljenje kao instrument korekcije

Treći aspekt javnosti, koji je ovdje u fokusu pažnje, ogleda se u legitimaciji javnog mišljenja kao instrumenta pritiska i korekcije vlasti i vladinih odluka. Izvori islama, kao što je naprijed izloženo, ne predstavljaju smetnju udruživanju i organiziranju pojedinaca u manje ili veće interesne grupe i vođenje razgovora, dijaloga ili argumentiranih rasprava o važnim pitanjima i problemima njihovog života. Štaviše, mnogo je vjerskih podsticaja za takav angažman. Međutim, kakav značaj i obaveznost imaju takva mišljenja i prevladajući stav koji nastaje u tim debatama?

Više je primjera iz života Muhammeda, a. s., koji svjedoče o prihvatanju stava ili iskustva javnosti (oprašivanje palmi, Bitka na Hendeku). Instrukтивно je predanje o namjeri halife Omera da ograniči visinu mehra i odustajanje nakon argumentiranog prigovora javnosti. Također, za halifu Omera navodi se da je tražio da bude spriječen u slučaju pogrešne odluke. Kad je dobio potvrdu od prisutnih muslimana da bi ga ispravili u slučaju pogreške, zahvalio se Allahu što je "dao da među vama ima onih koji će ispraviti Omerove greške!" Intencija kur'anškog principa šure i dogovaranja na specifičan način kreira podlogu za aktivno učesće kvalificirane i kompetentne javnosti u državnim ili općim poslovima i uvažavanje njenog stava. Pokornost "pretpostavljenima" (ulul-emr) pretpostavlja moralnu i stručnu izvrsnost pretpostavljenih, vlast meritokratije, tj. vladavinu znanja, najsposobnijih i najmoralnijih na najodgovornijim upravljačkim mjestima.

Neki islamski pravници smatraju glavnim ciljem šerijata "postizanje

dobrobiti i otklanjanje nereda", a ustvari radi se o "jedinstvenom cilju, koji ima dva aspekta, tako da su svi propisi šerijata upravljani 'opštem dobru' (el-hajr el-āmm)". (Karčić, 2011: 13) U ovom kontekstu suštinsko je pitanje šta je *opće dobro* ili *javni interes* i ko ga određuje?

U modernim zapadnim političkim i društvenim konceptima javni interes i javno dobro uglavnom se derivira iz zaštićenih vrijednosti definiranih nacionalnim ustavima i konvencijama o temeljnim slobodama i ljudskim pravima. Primjera radi, u evropskom prostoru uglavnom se vrši usklađivanje s *Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i temeljnim slobodama* kojom se garantira nepovredivost prava na život, zabranu mučenja, ropstva i diskriminacije, pravo na slobodu i sigurnost, pravo na privatni i porodični život, pravo na slobodu mišljenja, savjesti i uvjerenja, pravo na obrazovanje i udruživanje. Ograničenje osnovnih prava i sloboda uvjetovano je utemeljenjem na zakonu "u interesu javne sigurnosti, radi zaštite javnog reda, zdravlja ili morala ili radi zaštite prava i sloboda drugih", s tim da ograničenja moraju biti neophodna u demokratskom društvu i proporcionalna obimu prijetnje zbog koje se uvode (*Evropska konvencija o ljudskim pravima i temeljnim slobodama*).

Islamsko pravo poznaje vrijednosti (darūrijjāt) koje su neophodne za održavanje ljudskog društva i pravednog poretka u njemu, a to su: vjera (din), život (nefs), razum (akl), čast (ard) i imovina (māl), dok neki pravници tome dodaju i potomstvo (nesl). Ustvari, ove "vrijednosti poznaju i štite svi pravni sistemi civiliziranih naroda bez obzira na to da li se označavaju kao božansko pravo, prirodno pravo ili vječno pravo". (Karčić, 2011: 13)

Zaključak koji se, nesumnjivo, može izvesti jeste da se javnost u muslimanskim društvima može i mora konstituirati oko zaštite i očuvanja navedenih vrijednosti i u tome se mora glasu javnosti priznati odgovarajuća težina. Međutim, čini se da suštinski problem u muslimanskim društvima nastaje oko učešća javnosti u političkoj sferi, u vođenju javne debate oko upravljanja društvenim i materijalnim resursima ili rada i funkcioniranja javne vlasti. Neka tumačenja islama, o kojima je naprijed bilo riječi, obeshrabruju pojedinca da se odlučnije zalaže za principe dobra i pravde. Ustvari, idu naruku samo "našim pretpostavljenim" i onima koji vrše vlast.

Kada je riječ o vlasti u njenoj savremenoj praksi i realizaciji, mora se imati na umu prevaziđenost srednjovjekovnog koncepta u kojem je temeljni element i sinonim ukupne vlasti pojedinac-vladar (sultan, emir, halifa, padišah). Naime, u tom ranijem muslimanskom konceptu uglavnom je bio govor o vladaru – jednoj osobi, monarhu. Dovoljno se prisjetiti brojne klasične literature čija je centralna tema savjet vladaru ili vladarima. Savremeni koncept vlasti podrazumijeva političke i društvene institucije, razgranat sistem, decentraliziranu moć mreže i vlast za čije je funkcioniranje neophodna javnost. Ustvari, ovaj koncept vlasti implicira javnost, aktivnu i angažiranu javnost kojoj tumači islama moraju osigurati argumentativnu podlogu i legitimitet, naravno, ukoliko žele pratiti potrebe i izazove modernog života.

Kada se sagledava cjelina kur'an-ske i hadiske poruke koja se može dovesti u kontekst aktivnog poticanja pojedinaca na javno učesće u pitanjima općeg dobra zajednice ili

nema nikakve inicijative, te se stoga i ne smatra javnošću, za razliku od aktivne javnosti koja traži informaciju i odgovara na inicijative. Kirk Hallahan javnosti dijeli na: 1. svjesna javnost (visokog znanja – male uključenosti), 2. aktivna javnost (visokog znanja – visoke uključenosti)

3. probuđena javnost (niskog znanja – visoke uključenosti), 4. neaktivna javnost (niskog znanja – niske uključenosti), 5. nejavnost (nema znanja – nema uključenosti). Vidjeti: „Inactive Publics: The Forgotten Publics in Public Relations“. Dostupno na: <https://hallahan.info/wp-content/uploads/2024/03/research-inactivepublics.pdf> (pristupljeno 10.11.2024) Analogno ovim podjelama, u većini muslimanskih zemalja javnost se može okarakterizirati kao nejavnost, odnosno pasivna ili neaktivna javnost, niskog znanja i niske uključenosti.

procjenu rada nositelja javnih odgovornosti, može doći do unutarnjeg konflikta koji se ogleda u tome: kako korpus stavova i tumačenja, o kojima je bilo naprijed riječi, pomiriti s kur'anskom naredbom o ustrajnom naređivanju dobra i sprečavanju zla, ili da se umjesto borbe za pravdu (bitan kur'anski imperativ) preporučuje strpljenje i trpljenje nepravedne vlasti i njenih štetnih postupaka. "Najbolji džihad je reći istinu pred nepravednim vladarem" ne uklapa se u ranije spomenuti koncept. Zar se danas istina ne govori putem medija i putem javnosti? Može li se to smatrati dobrim džihadom? Također, postupak Ebu Bekra prilikom preuzimanja hilafeta i javni poziv da ga se podrži u onom što je dobro i spriječi ili pozove na odgovornost u slučaju pogrešnih postupaka traširao je drugačiji odnos i legitimirao je javnost kao bitan korektivni faktor. Nije pozvao da ga samo savjetuju u četiri oka i samo za njega dovu upućuju.

U hijerarhiji aktivnosti koje čovjek treba poduzeti dova nijednu ne odmjenuje, premda dolazi i prva i posljednja; na početku, u vidu traženja blagoslova i pomoći za namjeravanu aktivnost, te na kraju, nakon svih drugih (nakon ruke i jezika). Može se posmatrati i kao izraz nemoći i slabosti, ako bi se pravila analogija s hadisom u kojem se poziva musliman koji vidi zlo da ga spriječi rukom, jezikom ili osudi srcem – ako ne može nikako drugačije – ali je to najslabiji dio imana. Također, primjeri u kojima se podstiče činjenje dove za vladara, ne isključuju druga sredstva djelovanja; ovim primjerima više se pokazuje dodatna briga odgovornih pojedinaca (alima) za dobrobit društva i njihovo zazivanje dodatne podrške vlasti da ispuni preuzeti emanet u odnosu na društvo. Imam Ahmed je rekao: "Ja – i danju i noću – upućujem dove za njega (vladara) da mu Allah podari uspjeh i smatram to svojom obavezom." Fudajl ibn Ijad je govorio: "Kada bih znao da imam

dovu koja mi je primljena, ja bih je odredio samo za vladara." Pa mu je rečeno: "O Ebu Alija, objasni nam to." "Ako bi tu dovu iskoristio za sebe, ona ne bi više nikog obuhvatala (tj. samo bih ja imao koristi od nje), a ako bih je odredio za vladara, onda bi on bio bolji, a sa njegovim popravljanjem popravili bi se i ljudi i zemlja."

3. Muslimanski doprinos

Jasno je da postoje mnogobrojni iskazi i tumačenja za kojima se može posegnuti u susprezanju i blokiranju organiziranog i javnog verbalnog otpora vlasti ili otvorene kritike društvenih procesa kojima vlast upravlja, čak i kada su očite njene negativne implikacije. Ovi iskazi potiču ravnodušnost i distanciranje. Iz tih tumačenja može se razumjeti kako se ne treba aktivno i javno boriti protiv nepravde ili pružati otpor, jer se time može izazvati nered koji bi neprijatelj mogao iskoristiti protiv muslimana. Odsustvo aktivnog i organiziranog otpora nepravdi olakšava opstanak na vlasti represivnih režima u muslimanskom svijetu, koji djelom svoje represivne manire legitimiraju selektivnim i jednostranim tumačenjima islamskih propisa. U tome nije krivica izvora islama, nego onih koji ne umiju ili ih ne smiju kontekstualno tumačiti. Posljedično tome, gdje je represija, ne može postojati aktivna javnost.

Istodobno, imamo značajan niz kur'anskih i priličan broj hadiskih iskaza kojima se stavlja u dužnost otpor nepravdi, zlu i moralnim pošastima. Štaviše, Kur'an ide mnogo više iznad toga, jer, kako kaže Fazlur Rahman, Kur'an želi da muslimani uspostave politički poredak na Zemlji "radi stvaranja jednog egalitarnog i pravednog moralno-društvenog poretka", koji će eliminirati "korupciju na Zemlji (fasad fil-erd)" i "poboljšati Zemlju". (Rahman, 2011: 129) To se može učiniti jedino aktivnim doprinosom svih pojedinaca.

Polazeći od očigledne činjenice da izvori islama imaju mnogo toga značajnog reći o fenomenu javnosti i da mogu punovažno participirati u teorijskom i praktičnom krućijalnom doprinosu savremenog oblikovanja javnosti, neodgodivo je potrebno promišljati u čemu bi se ogledao muslimanski, islamski doprinos humanijem teorijskom utemeljenju i razvoju koncepta javnosti, praksama komuniciranja s javnošću i uopće pozicije javnosti u društvu? Prije svega u eksplikaciji onih teorijskih dimenzija fenomena javnosti u kojima će se argumentirano i dosljedno insistirati da njene prakse budu u službi ljudskog dostojanstva, vrijednosti života, istine i društvene pravde. U tome da se podstiče nastanak i razvoj prosvijećene, stručne i kvalificirane javnosti u pojedinim područjima čiji glas mora imati težinu i priznanje. U tome da društvo (javnost) ima pravo na istinu i da mu se saopćava cijela istina, odnosno da se osuđuje i izbjegava manipulacija javnošću. Islamska misao, siguran sam, ima izvorni doktrinarni potencijal i resurse za utemeljenje teorijskih načela i praksi javnosti i javnog komuniciranja u kojima će se prepoznavati odgovornost motiviranih pojedinca i društva za javno dobro i javni moral.

Usto, vrijedno je promišljati, ukoliko postoji prosvijećena, kvalificirana i osviještena javnost, da li bi se na njeno prosuđivanje moglo primijeniti pravilo: Ako prosvijećena javnost pogriješi, nema grijeha, jer se brinula o općem interesu, poput mudžtehida koji i u slučaju greške ima nagradu za uloženi trud? "Moj ummet se neće složiti (ujediniti) na zabludi", u drugim verzijama: "Allah nikada neće moj ummet sakupiti u zabludi i Allahova ruka je sa džematom (zajednicom)", odnosno "Moj ummet se neće usaglasiti na zabludi", značeno je hadis koji se može smatrati i pohvalom kvalificiranom većinskom mišljenju i kvalificiranoj javnosti. U sagledavanju javnosti i javnog

mišljenja iz islamske perspektive, po načelu analogije, interesantan je princip konsenzusa (idžma) u islamskom pravu.

Zaključak

Fenomen javnosti u njegovom savremenom razumijevanju predstavlja važnu temu i područje teološkog promišljanja. Izvori islama daju širok okvir u kojem se može razvijati koncept javnosti komplementaran s islamskim vrijednostima koje je potrebno ugrađivati u savremene teorijske rasprave i komunikološke prakse. Zagovaranje kultiviranja odgovorne i prosvijećene javnosti koja je svjesna, informirana i aktivna u pitanjima općeg interesa – i po tome se razlikuje od amorfne mase, svjetine – ima puno utemeljenje u islamskim izvorima i autentičnoj praksi.

Da bi se u muslimanskim društvima i državama produktivno i efikasno konstituirala javnost, ključno je graditi poticajan ambijent za razvoj raznolikih društvenih, političkih i kulturnih institucija

(pored vladinog, razgranat civilni sektor) u njihovoj odgovornoj autonomnosti djelovanja koja se regulira pravednim zakonima i jasnim nadležnostima. Dakako, to traži promjenu razumijevanja koncepta vlasti, koja ne može biti oličena u pojedincu (vladaru, kralju, monarhu), nego je to složen i umrežen sistem nadležnosti i odgovornosti u službi društvene pravde i materijalno-duhovnog rasta, integriteta pojedinca i društva. Ukoliko je kompletna društvena i politička stvarnost podređena vlasti, koja po svojoj prirodi želi nadzirati i uređivati sva područja života (posebno kada nema stvarni izborni legitimitet), ne ostavlja se prostor za konstituiranje javnosti kao društvenog prostora za raspravu i debatu o pitanjima organizacije javnog života i odgovornosti vršilaca javne vlasti.

Muslimanska društva bez aktivne javnosti drže se u stanju malodobnosti, nezrelosti, nepovjerenja u njihovu procjenu i javni sud. Usljed toga, lišena znanja i iskustva aktivne participacije u javnom životu i bez prilike da odraste, neće nikada

doći u stanje zrelosti. Javnost treba odgajati kako bi bila sposobna vršiti validiranje javnih politika i postupaka. Vjerski autoritet može iskazati i legitimirati opća načela, principe i ciljeve iz perspektive vlastitog razumijevanja vjerskih izvora i društvenih procesa; educirati svoje sljedbenike i participirati u razvijanju svijesti građana. Vjernik-građanin participira u javnosti i javnom mnijenju, uključujući i vjerske autoritete, ali ovi posljednji ne kao sudije i presuditelji, nego kao dobronamjerni mjerodavni učesnici.

Kada je posrijedi javnost kao društveni fenomen velikog značaja i društveni milje u kojem se kristaliziraju opći interesi i potrebe pojedinaca i grupa, ili gdje se vrši slobodna i otvorena intelektualna i kulturna interakcija različitih slojeva društva, iskazuju potrebe i raspravlja o brigama i izazovima, neodgodiva je dužnost islamskih autoriteta da promišljaju pitanja javnosti i javnog mišljenja u kontekstu njihove uloge u funkcioniranju savremenih društava.

Literatura

- Bal, Fransis (1997). *Moć medija: mandarin i trgovac*. Beograd: Clio.
- Evropska konvencija o ljudskim pravima i temeljnim slobodama*. Dostupno na: https://www.ustavnisud.ba/uploads/documents/evropska-konvencija-bs_1611399649.pdf
- Hallahan, Kirk. "Inactive Publics: The Forgotten Publics in Public Relations", *Public Relations Review*, 26(4):499–515, ISSN: 0363-8111. Dostupno na: <https://hallahan.info/wp-content/uploads/2024/03/research-inactivepublics.pdf>, pristupljeno 10.11. 2024.
- Karčić, Fikret (2011). Zaštićene vrijednosti u šerijatskom pravu. U: Karčić, Fikret, *Studije o šerijatskom pravu i institucijama*. (2. dopunjeno izd.). Sarajevo: El-Kalem, Centar za napredne studije.
- Katlip, Skot M., Senter, Alen H., Brum, Glen M. (2006). *Uspješni odnosi s javnošću*. (9. izd). Beograd: Službeni glasnik.
- Kelner, Daglas (2004). *Medijska kultura: studije kulture, identitet i politika između modernizma i postmodernizma*. Beograd: Clio.
- Kunczik, Michael, Zipfel, Astrid (1998). *Uvod u publicističku znanost i komunikologiju*. Zagreb: Friedrich Ebert, Ured u Zagrebu.
- Lamza-Posavec, Vesna (1995). *Javno mnijenje – teorije i istraživanje*. Zagreb: Alinea.
- Nuhanović, Asad (1998). *Fenomen javnosti*. Sarajevo: Promocult.
- Rahman, Fazlur (2011). *Glavne teme Kur'ana*. Sarajevo: CNS, El-Kalem.
- Skoko, Iko, Milas, Zdeslav, Tomić, Zoran, "Odnosi s javnošću: javnost i javno mišljenje". *Godišnjak Fakulteta političkih nauka u Sarajevu*, 2, 2007.
- Sociološki leksikon* (1982). Beograd: Savremena administracija.
- Šahinović, Rifet. "Odgovor na pojedinac gradi društvo". Dostupno na: <https://preporod.info/bs/article/54781/odgovor-na-pojedinac-gradi-drustvo>, pristupljeno 20. 10. 2024.
- Tomić, Zoran (2008). *Odnosi s javnošću: teorija i praksa*. Zagreb-Sarajevo: Synopsis.
- Voćkić-Avdagić, Jelenka (2002). *Suvremene komunikacije: ne/sigurna igra svijeta*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka.

الموجز

مفهوم الرأي العام في ضوء مصادر الإسلام

أكرم توتساكوفيتش

على الرغم من التحفيز الواضح في القرآن الكريم والحديث النبوي على مشاركة المسلمين الاجتماعية، فإن بعض تفاسير وشروح مصادر الإسلام ترسخ الاعتقاد بأن الإسلام يقيد بدرجة كبيرة التفكير النقدي العلني والفعال والنشاط الاجتماعي، خاصة إذا تعارضت هذه الأنشطة مع سياسة وممارسات البنى الحاكمة. ومن هذه المقاربات والتفسيرات لرسالة الإسلام، يُفهم أن الإمكانيات لصياغة الرأي العام فعال ومتعدد في المجتمعات المسلمة محدودة. فهل الأمر كذلك حقاً؟ يبحث هذا المقال في هذه المقاربة ويؤكد على أهمية التفكير الديني والنظري عند الرأي العام عبر مصادر الإسلام، مع الاعتقاد بأن المقال يشجع الكتاب المسلمين الآخرين ذوي المصادقية لكي يهتموا بمزيد من الجدية والتعمق بهذا المجال الاجتماعي المهم من موقع مصادر الإسلام. ويعرب الكاتب عن قناعته بأن مصادر الإسلام توفر إطاراً واسعاً يمكن من خلاله تطوير مفهوم الرأي العام الذي يتكامل مع القيم الإسلامية التي يجب إدراجها في المناقشات النظرية المعاصرة وممارسات التخاطب.

الكلمات الرئيسية: الجمهور، الرأي العام، مصادر الإسلام، الحكومة.

Summary

CONCEPTUALISATION OF THE PUBLIC FROM THE ASPECT OF THE SOURCES OF ISLAM

Ekrem Tucaković

Despite unambiguous Qur'anic and the Hadith texts which encourage Muslims to social engagement, some exegesis of Islamic sources still leave the impression that Islam significantly limits public and active critical opinion and hinders active social engagement, especially if that engagement contradicts politics or practice of the ruling structure. Such interpretations of the message of Islam assume that the prospects for constructing an active and plural public within Muslim societies are limited. Is that, indeed, so? This text analyses such approaches and stresses the significance of theological and theoretical thinking regarding the public society on the basis of Islamic sources, with the hope that it would encourage other credible Muslim authors to take a more serious and diligent approach towards this significant social aspect from within the Islamic view based on its relevant sources. The author here expresses his belief stating that the sources of Islam provide a wide framework within which a concept of society can be constructed which is consistent with Islamic values, which, in turn, need to be incorporated into contemporary theoretical discourses and communication practices.

Keywords: public, public opinion, sources of Islam, government

Intervju s reisul-ulemom Husein-ef. Kavazovićem

ZNANJE ALIMA JE SVJETLOST KOJA STALNO OBASJAVA, NEVEZANO ZA VRIJEME I MJESTO

Razgovarala: Senada TAHIROVIĆ
INN Preporod
senada.tahirovic@mediacentar.net

SAŽETAK: U razgovoru povodom objavljivanja 100. broja časopisa *Novi Muallim*, reisul-ulema dr. Husein Kavazović ističe ulogu *Novog Muallima* u očuvanju islamske misli, doprinosu savremenom obrazovanju i povezivanju s globalnim intelektualnim tokovima. Osvrće se i na reformu obrazovnih institucija Islamske zajednice, prilagođavanje programâ potrebama modernog društva, te specifične izazove muslimanske dijaspor, poput očuvanja identiteta i borbe protiv islamofobije. Posebno ističe važnost kritičkog promišljanja tradicije i neprekinutog intelektualnog usavršavanja.

Ključne riječi: *Novi Muallim, islamska misao, obrazovanje, reforma, imami, savremeni izazovi, dijaspora, tradicija*

NOVI MUALLIM: Časopis *Novi Muallim* postao je simbol intelektualnog i pedagoškog rada Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini – s člancima koji su istraživali temeljna pitanja obrazovanja, religije i društva, te postali nezaobilazan izvor za razumijevanje savremenih islamskih perspektiva. Imajući u vidu njegovo naslijeđe, a posebno stotinu izdanja u 21. stoljeću, kako biste Vi ocijenili njegovu ulogu u očuvanju islamske misli i tradicije? Kako vidite njegovu buduću misiju u vremenu kada muslimanske zajednice sve više traže odgovore na izazove savremenosti?

KAVAZOVIĆ: Dozvolite mi da na samom početku čestitam Udruženju ilmijje u Bosni i Hercegovini na ovom lijepom uspjehu i jubileju. Čestitam i svim glavnim urednicima,

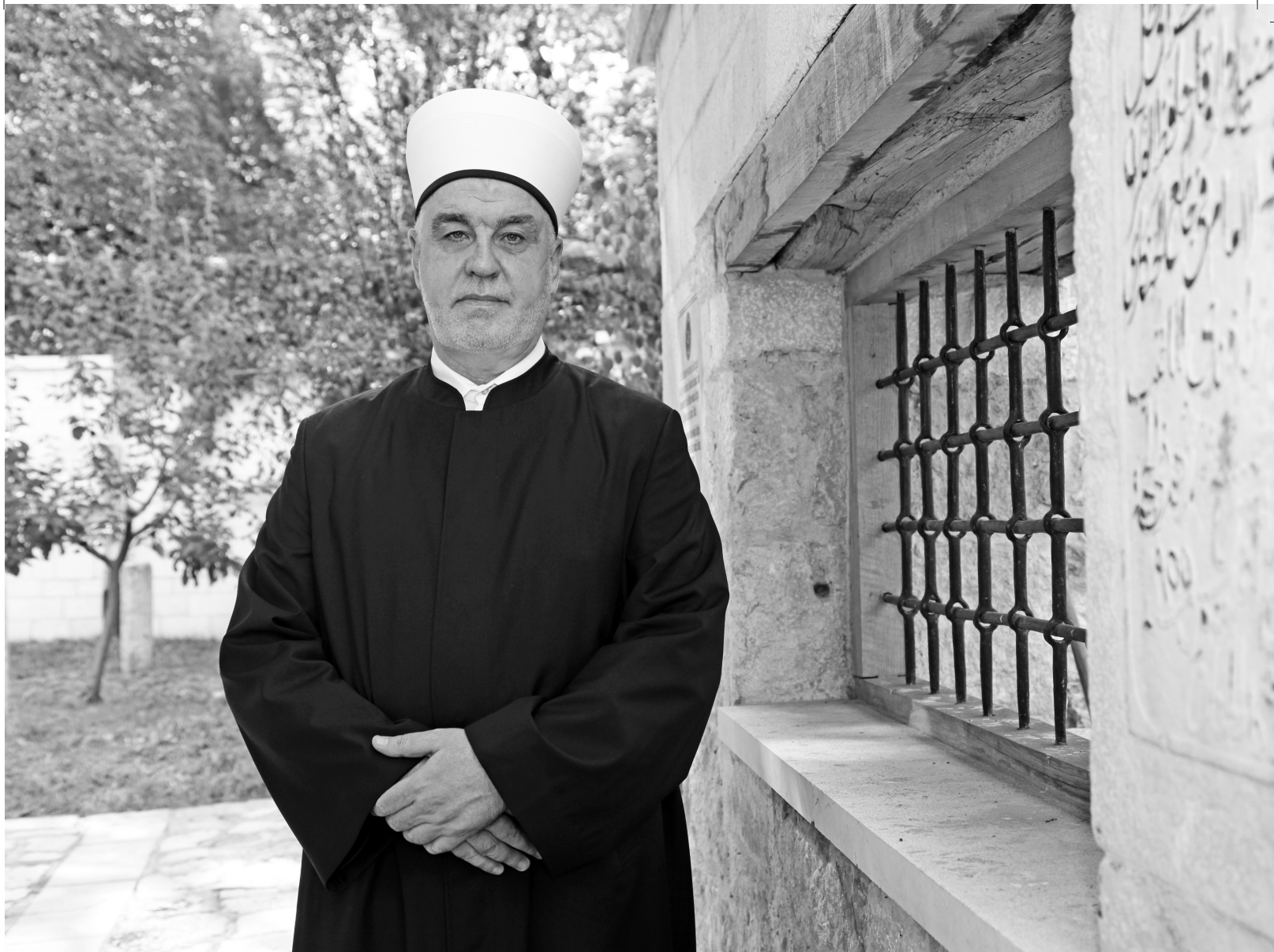
koji su stajali na čelu Časopisa tokom njegova publiciranja, kao i svim saradnicima kojih je nemali broj.

Bez sumnje, pojava ovog časopisa bila je potreba koju je Udruženje ilmijje popunilo na najbolji način. Zamišljen kao publikacija koja će odgovoriti na izazove vremena pred kojima se nalazimo, trebao je pomoći da se pisanom riječju odgovori na pojavu novih pedagoških standarda i praksi, ali i da se produbi znanje u oblasti imamske i mualimske službe kod nas. Vremenom je širio područje svoga interesiranja i postao među prvim indeksiranim časopisima u Islamskoj zajednici u Bosni i Hercegovini, što mu je dalo i naučne reference.

Danas ga vidim kao časopis kojeg će njegovi urednici i saradnici

u uvijek držati otvorenim za savremenu muslimansku misao koja nastaje na našim prostorima, ali i kao most za povezivanje s intelektualnim ostvarenjima izvan naših granica. Zbog prostora na kojem živimo i odgovornosti koju imamo, bilo bi važno da se neki važniji njegovi radovi objavljuju i na drugim evropskim jezicima (engleskom, njemačkom ili francuskom). Danas to nije toliko teško kao ranije.

Otvorenost *Novog Muallima* za različita strujanja u savremenoj muslimanskoj misli jedan je od imperativa koje vrijeme nalaže. Pred Časopisom je i obaveza prihvatanja značaja i uloge u našem društvu koju je nekada imala *Islamska misao*, a koja nam nedostaje.

NOVI MUALLIM: Nedavno savjetovanje o reformi visokog obrazovanja u Islamskoj zajednici jasno je ukazalo na potrebu za usklađivanjem obrazovnih programa sa savremenim potrebama naše zajednice i društva. Fokus na obrazovanje imama i redefiniciju studijskih programa otvara prostor za promjene koje mogu odrediti budućnost intelektualnog i duhovnog razvoja naše zajednice. Reforma također donosi novi pogled na ulogu obrazovanja u kontekstu savremene Bosne i Hercegovine i šireg evropskog okruženja. Smatrate li da su ostvarene pretpostavke za reformske mjere koje Islamska zajednica mora poduzeti kako bi naše obrazovne ustanove ostale temelj razvoja muslimanske misli i kako bi zadržale svoju relevantnost u savremenom društvu? Kako će ova reforma pomoći imamima i drugim službenicima Islamske zajednice za odgovorno suočavanje s izazovima i potrebama muslimanskih zajednica

u domovini i dijaspori? Konačno, postoji li nešto što još uvijek zahtijeva dodatnu pažnju u ovom procesu?

KAVAZOVIĆ: Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini ima respektabilan broj obrazovnih i naučnih ustanova: medresa, gimnazija, instituta, fakulteta i biblioteka. To je živ organizam, koji se brine o obrazovnim, intelektualnim, duhovnim i kulturnim potrebama naših muslimana i naše vjerske prakse, ali i o neprestanom razvoju naše kulturne i tradicijske posebnosti, koja utiče na naš ukupni identitet. Radi se o veoma kompleksnim pitanjima naše ukupne egzistencije.

Možda u prvi mah izbija govor koji se fokusira na imamsko-mualimsku službu, ali to je samo ono što se prvo pojavljuje, pa naš pogled najviše zadržavamo na tom problemu. Ono što se dalje nazire jesu oni kojima imame, hatibe i mualime šaljemo. Ustvari, oni su u našem fokusu.

Tokom vremena, promijenila se naša percepcija medresa, koje su postale škole za opće, a ne za fokusirano stručno islamsko obrazovanje. Fakulteti su zauzeli centralno mjesto ne samo za obrazovanje imamsko-mualimskog kadra već i ukupnog misijskog djelovanja. S obzirom na to da živimo tu gdje živimo, da smo postali narod sa značajnom i brojnom dijasporom čije su potrebe za teološko-filozofskim učenjem drugačije, čije su kulturne i identitetske potrebe drugačije, u vremenu u kojem stičemo nova iskustva i na nas djeluju različiti kulturni i tradicijski obrasci, naša odgovornost je veća.

Naše razumijevanje svijeta je drugačije. Živa bošnjačka muslimanska tradicija i bosanski jezik najvažnija su identitetska pitanja i ona moraju doći u naš fokus. Mi raspoložemo respektabilnim ljudskim resursima, našom ulemom, ali imamo i potrebu

da se ta snaga usmjeri ka ciljevima koje smo ispred sebe postavili. Moramo se otvoriti prema drugima, jer – zatvoreni u svoje čekmedže nećemo koristiti ni sebi ni drugima.

Želja nam je da naglasimo matičnost naših fakulteta, kako bi oni težili ka izvrsnosti u svom području naučavanja, s jedne strane, a, s druge strane, da integriramo ljudske potencijale na višem stadiju studiranja, na postdiplomskom studiju. Dosadašnji razgovori su veoma ohrabrujući. Postoji otvoren dijalog akademske zajednice i Rijasetu, razmjenjujemo vizije, nadanja i strahove. Moramo čuti jedni druge i prilagoditi se vremenu koje dolazi. Oni koji se prilagode imaju veće šanse da prežive novo vrijeme i nove izazove.

NOVI MUALLIM: Savremeni svijet zahtijeva stalnu reinterpretaciju tradicije kroz, kako ste i Vi kazali, hermeneutičko-kritički dijalog, da bi se islamska misao prilagodila dinamičnom društvenom i kulturnom okruženju. Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini predstavlja jedinstven spoj tradicionalnih vrijednosti i modernog pristupa u kojem leži, moglo bi se kazati, potencijal za dinamičan razvoj. Koje institucionalne promjene vidite ključnima za realizaciju navedenog dijaloga – kako u obrazovnim institucijama, tako i u širem društvenom kontekstu?

KAVAZOVIĆ: Tradicija je živi, a ne okamenjeni organizam našeg duhovnog bića. Ona se uvijek iznova rađa u reinterpretaciji narodnog bića, svoje duhovne podloge na kojoj je nastala. Historijsko iskustvo jednog naroda, sačuvano u jezičkim oblicima pamtjenja, čini ga povezanim s prošlim vremenima, a u isti mah drži sposobnim za nova propitivanja njegove duhovnosti u različitim kulturnim obrascima. Teologija i filozofija jesu one discipline koje naše duhovno biće sagledavaju između dvaju vremenskih kamenova, od kojih je jedan čvrsto vezan za osovinu trajanja (istina) i drugi koji se kreće oko svoje osovine slobodnog mišljenja (sumnja). Moramo biti sposobni da slobodno vjerujemo, a da sumnjamo na naučni

način, po jasno utvrđenim kriterijima koje nauka postavlja. Obrazovne institucije ne bi smjele nuditi gotove istine, to je polje vjere, one bi morale vršiti istraživanja i uvijek iznova ta istraživanja držati otvorenim za propitivanja.

NOVI MUALLIM: Muslimani u Evropi, uključujući i dijasporu iz Bosne i Hercegovine, suočavaju se s nizom izazova: očuvanje identiteta, integracija u novim društveno-političkim okvirima, te borba protiv islamofobije i marginalizacije. Istovremeno, evropski muslimani sve više traže vlastiti glas u globalnom islamskom diskursu. Kakvu ulogu Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini može odigrati u pružanju intelektualne i institucionalne podrške muslimanima u Evropi?

KAVAZOVIĆ: Naše iskustvo islama na ovim prostorima i naša interpretativna tradicija koja je nastala i ostala otvorena u dijalogu s drugima može biti od velike koristi drugim muslimanima u Evropi. I mi i drugi moramo prihvatiti činjenicu da svi jedni s drugima moramo računati. Naravno, bit će na ovom našem zajedničkom putu još puno izazova i nerazumijevanja, ali to nas ne treba obeshrabriti. Prihvatanje će biti teško, kao što uvijek jeste, ali benefiti će biti veći. Oni nikada ne dolaze bez truda, poteškoća i nerazumijevanja, pa i konflikta.

Ukoliko muslimanski um i duh ostanu otvoreni, kao što su i bili, ne trebamo strahovati. Umjesto straha trebamo se brinuti o sebi i truditi se da svijet učinimo boljim. Duh Evrope je nestalan, to je vrtlog ideja i vjerovanja, u Evropi svi imaju šansu, samo je trebaju prepoznati i htjeti ostvariti. Valja nam prihvatiti da je naš identitet pod stalnim čekićem vremena, a vrijeme uvijek iznova kuje. Ne trebamo se toga bojati: od naše kakvoće i tvrdoće zavisit će i naš identitet, nećemo se tome moći oduprijeti.

NOVI MUALLIM: Časopis *Novi Muallim* dugi niz godina djeluje i kao platforma za intelektualni i akademski dijalog. U vremenu brzih društvenih promjena i globalizacije, intelektualna

elita Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini ima ključnu odgovornost u oblikovanju mišljenja, borbi protiv stereotipa i očuvanju islamskih vrijednosti. Kako vidite ulogu intelektualaca i medija Islamske zajednice u ovom procesu?

KAVAZOVIĆ: *Novi Muallim* je dao veliki doprinos u oblikovanju savremenog islamskog mišljenja u Bosni i Hercegovini i razvijanju kulture dijaloga u ispoljavanju različitih teološko-filozofskih pogleda, kako onih iz naše prošlosti, tako i iz sadašnjosti. Ključna uloga u tome će i dalje biti na našoj ulemi. Danas se u javnom prostoru pojavljuje više vrsta narativa o islamu i njegovom naslijeđu, od kojih je najprisutniji onaj populističko-glorifikatorski kojim se pokušavaju zadovoljiti instant potrebe za religijom. S druge strane, akademski pristup je onaj koji dublje promišlja potrebe svijeta i prilazi im s naučne strane. Naši alimi ne smiju se pokolebati. Prisustvo prvih je proizvod vremena. To je naučavanje, ako ga tako mogu nazvati, koje liči na svice u mraku, a znanje koje nudi intelektualac, alim, poput je svjetlosti koja stalno obasjava, nevezano za vrijeme i mjesto. Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini, njena ulema i mediji koji djeluju unutar nje, moraju ostati posvećeni naučnoj, a ne populističkoj interpretaciji islama.

NOVI MUALLIM: S obzirom na kontekst, s Vaše tačke gledišta, kao reisu-uleme, kakvu Islamsku zajednicu zamišljate u narednih 25 godina? Koji su strateški pravci razvoja koje smatrate nužnima kako bi Zajednica ostala relevantna u vjerskom, obrazovnom i društvenom smislu?

KAVAZOVIĆ: Teško je s ove distance bilo šta postojanije reći, odnosno predviđati. Islamska zajednica će, vjerujem, ostati postojana u svom vjerskom naučavanju i vrijednostima za koje se zalagala tokom svog trajanja. Prilagodbi mora biti, one su nužne, zahtjevu vremena niko se ne može oduprijeti. Vjerujem da će oni koji budu vodili Islamsku zajednicu u Bosni i Hercegovini i njome upravljali imati na

umu dvije važne činjenice, koje su i do sada svima nama bile vodilje. Prva je da smo zajednica vjernika muslimana, a druga je da je to institucija koju je uspostavio naš narod, koja je iznikla iz njegovog bića i potrebe i ona mora ostati vezana za svoj narod, služiti mu i služiti Bogu. Temelj te zajednice jeste vjerovanje i naučavanje istina vjere na vrelima Kur'ana i suneta i povjerenje njenih članova u interpretativne napore njene uleme u vremenu i na prostoru na kojem žive. Njena osnovna područja za djelovanje su ona zbog kojih je i nastala: vjerska, edukativna i vakufska pitanja. Ova područja su međusobno povezana, ovisje jedno o drugom. Temelji na kojima počiva naše vjersko-moralno biće izvire iz naše individualne duhovne snage, naše svijesti o zajedništvu i solidarnosti u džematu, naše pripadnosti ummetu i vjere u dobrotu ljudi i naše zajedničke

sudbine i odgovornosti za svijet u kojem živimo. Vjerujem da će Zajednica razvijati različite mehanizme da postigne svoje primarne ciljeve u organima koje bude uspostavljala i zavodima i ustanovama koje joj budu potrebne.

NOVI MUALLIM: Svaki jubilej nosi priliku za refleksiju i novu inspiraciju. Tradicija časopisa *Novi Muallim* svjedoči o važnosti znanja, dijaloga i posvećenosti. Koja je Vaša poruka povodom ovog jubileja, posebno mladim intelektualcima i službenicima Islamske zajednice, kako bi nastavili graditi na temeljima koje su postavili njihovi prethodnici?

KAVAZOVIĆ: Upravo bih to želio naglasiti: "Nisu isti oni koji znaju i oni koji ne znaju"; "Onaj kome je data mudrost, dato mu je mnogo dobro". Kur'an tako govori. Povijest ljudskog roda jeste, između ostalog,

i povijest razmjene znanja i dobara. Ljudi su se neprestano kretali, usvajali znanja, korigirali ih i stjecali nova. Trebamo ostati otvoreni za ljudsko znanje, za njegove glavne tokove i iskustvo. Mladima mogu poručiti samo da se nastave kretati, a da im jedini kriterij bude vrednovanje i ispitivanje onoga do čega su došli njihovi prethodnici, u cilju unapređenja, a ne rušenja. Za svaki novi projekt kojeg poduzimamo važni su: osnova s koje krećemo; priprema i pretpostavke; poznavanje okolnosti u kojima nešto poduzimamo; ono šta bi nam moglo biti saveznik, a šta prepreka; i volja da to ostvarimo. Kod čovjeka ništa ne nastaje ni iz čega, uvijek postoji ono što je prethodilo nama i našem znanju. Upoznajmo to, nadogradimo i proširimo, a tamo gdje treba udariti nove temelje, ne oklijevajmo da to učinimo.

الموجز

علم العالم نور دائم الإضاءة، بغض النظر عن الزمان والمكان

سنادا طاهروفيتش

في هذا الحوار الذي أجري بمناسبة صدور العدد المائة من مجلة "المعلم الجديد"، بنوه فضيلة الشيخ حسين كفافوفيتش، رئيس العلماء والمفتي العام، بدور مجلة "المعلم الجديد" في الحفاظ على الفكر الإسلامي، ودعم التعليم المعاصر، والتواصل مع الاتجاهات الفكرية العالمية. ويتناول أيضا إصلاح المؤسسات التعليمية التابعة للمشيخة الإسلامية، وتكييف البرامج مع احتياجات المجتمع الحديث، كما يتحدث عن التحديات النوعية التي تواجه الشتات المسلم، مثل الحفاظ على الهوية ومكافحة الإسلاموفوبيا. ويؤكد بشكل خاص على أهمية التفكير النقدي في التراث والتطوير الفكري المستمر.

الكلمات الرئيسية: مجلة المعلم الجديد، الفكر الإسلامي، التعليم، الإصلاح، الأئمة، التحديات المعاصرة، الشتات، التراث.

Summary

THE WISDOM OF AN 'ALIM IS THE LIGHT THAT SHINES BRIGHT, REGARDLESS OF THE TIME AND PLACE

In our talk with reis-ul-alama Dr. Husein Kavazović at the occasion of the 100th issue of *Novi Muallim*, he stressed the role this journal has in preserving Islamic thought, its contribution to contemporary education, and its determination to keep pace with global intellectual trends. He also reflected on the reform of the Islamic community's educational institutions and adjusting their programs in accordance with the requirements of modern society. He further spoke of the challenges facing the Muslim diaspora, such as preserving the identity and the struggle against Islamophobia. He particularly emphasised here the significance of critical evaluation of the tradition and the need for persistent and continuous intellectual improvement.

Keywords: *Novi Muallim*, Islamic thought, education, reform, imams, challenges of the contemporary time, diaspora, tradition

Intervju s dr. Mustafom Hasanijem, dekanom Fakulteta islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu

ULAGANJE U NASTAVNI KADAR JE PRETPOSTAVKA SVIH USPJEHA

Razgovarao: Elvedin SUBAŠIĆ
INN Preporod
subasicelvedin@gmail.com

SAŽETAK: Fakultet islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu (FIN) je najvažnija visokoškolska obrazovna ustanova Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Dekan FIN-a prof. dr. Mustafa Hasani u intervjuu govori o ulozi imama i mualima shodno njihovoj misiji, ali i očekivanjima društva u savremenom dobu, te izazovima u obrazovanju studenata ovog fakulteta koji su ujedno i kadar Islamske zajednice u BiH kao imami, hatibi, mualimi, nastavnici islamske vjeronauke u školama i profesori islamskih nauka. Pored usklađivanja nastavnog plana i programa s visokim naučno-obrazovnim standardima, zahtjevima vremena te potrebama Islamske zajednice radi organizacije vjersko-prosvjetnih aktivnosti u bosanskohercegovačkom društvu i dijaspori, tu su i izazovi adekvatnog razumijevanja različitih izraza subjektivne duhovnosti kod mladih koji ne nastoje svoju religioznost definirati u okviru institucionalnog tumačenja islama u Bosni i Hercegovini. Profesor Hasani se osvrnuo i na kontinuitet reformi na ovom fakultetu te novoj reformi visokog obrazovanja koju sprovodi Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: Mustafa Hasani, reforma obrazovanja, Fakultet islamskih nauka, imam, mualim

NOVI MUALLIM: Časopis *Novi Muallim* obilježava stoti, jubilarni broj. U tom kontekstu osvrnut ćemo se na pojam mualim. Ko i šta bi mualim trebao biti u današnjem vremenu, shodno islamskoj tradiciji, tradiciji Bošnjaka, ali i izazovima savremenog doba?

HASANI: Želim vam prvo čestitati jubilej izlaska stotog broja časopisa. Simbolički gledano, stotica ne predstavlja samo dodavanje treće brojke dvocifrenom nego je pokazatelj trajanja i posvećenosti ostvarenju misije i cilja. Budući da dolazim s visokoškolske ustanove gdje izuzetno cijenimo

standard indeksiranosti naučnih časopisa posebno ističem tu činjenicu i izražavam molbu da nastavite održavati taj nivo. Indeksiranost časopisa jeste eksterna potvrda ispunjavanja određenog nivoa međunarodnih standarada. A nije li očekivano od M/muallima da podiže standarde?

Što se tiče Vašeg pitanja, više je mogućih pristupa odgovoru, ali bih želio naš razgovor početi s govorom o poziciji mualima u slici svijeta pokazanu kroz Objavu. Allah Svevišnji za Sebe kaže da je Odgajatelj, a slanje poslanika je najbolji metod božanskog odgoja čovječanstva. Poslanici,

opet, “nisu ljudi ideja nego akcije. Prenose poruku, ne tezu, a ni san.” (Shabbir Akhtar) Muhammed, a. s., za sebe kaže da je poslan kao mualim. Allah kao Milostivi Odgajatelj, Čija milost shodno kur’anskim, a posebno hadiskim prikazima je neuporediva s ljudskom, traži od odgajanika da u jednom trenutku kada se proces edukacije završi pokaže da li je lekciju naučio. U tome je zahtjevan prema ljudima pa se ne libi ni kazniti zbog slabog rezultata, jer pretjerano discipliniranje nosi opasnost koliko i bezuslovna blagost. Mualim, visoko pozicioniran u toj slici časnih uloga

i poslanja, trebao bi biti dovoljno motiviran da povjerenu ulogu vrši sa što više umijeća ali i motiviranosti. Stoga, nije dovoljno samo težiti da bude dobar mualim, nego da bude najbolji. Kur'anskim rječnikom rečeno, mualim može biti *salih* ali je bolje ako je i *muslih*. *Salih* je dobar čovjek, uvijek u/sluzan i spreman za pomoć, profesionalac koji ispunjava nastavnu normu, a *muslih* je neko ko sam daje više ali i traži više, ukazuje na pogrešno te poziva na konkretnu akciju da se naučeno primjeni. *Salih*a svi vole, poželjan je u kolektivu, a *musliha* baš i ne, jer ne prihvata komfor-zone, ne miri se s polovično urađenim poslom, mladom čovjeku postavlja ljestvicu više, očekuje da se mijenja, uči i radi više. Upravo zbog te svoje posvećenosti odgoju i obrazovanju *muslih* mualim pravi iskorake, odgaja zdravog, duhovno jakog pojedinca i generaciju momaka i djevojaka spremnih da izazove koriste kao prilike za uspjehe.

Kako ostvariti ovaj ideal u profesiji profesora ili učitelja? Od mualima se očekuje da ima duboko znanje o svojoj užoj oblasti, ali i šire uvide u brojna polja općeg znanja i kulture. Međutim, to nije dovoljno bez pedagoških znanja i usvojenih vještina. To što je neko dobro upućen u bioinženjering, medicinu, vjerske nauke, na znači da je po automatizmu vrstan predavač ili profesor. Koliko je nobelovaca koji nisu nikada radili na univerzitetima ili za katedrama jer nisu bili vrsni predavači. Baška je inženjer mašinstva, a baška profesor mašinstva. Profesor je poput muftije, gdje svaki poznavalac pa i vrhunskog stepena znanja šerijatskog prava i njegovih nauka ne mora po automatizmu biti i dobar muftija. Jer posao za katedrom ne znači samo "održati" predavanje nego pedagoškom vještinom i umijećem učiniti da lekciju studenti razumiju i to znanje usvoje. Mualim, ali i muftija, govori onoliko koliko je studentu dovoljno, a ne sve što zna o određenoj temi.

U kontekstu islamskog pedagoškog rada mualim obrazuje, ali i odgaja,

prenosi znanje, ali i gradi samopouzdanje. Složit ćemo se da su današnje generacije drugačije od prethodnih, da traže brza i instant rješenja, bez ozbiljnijeg sagledavanja posljedica i analiza vlastitih odluka, lahko gube fokus i sl. ali oni su samo sinovi i kćeri svoga vremena, jer svako vrijeme ima svoja obilježja. Obrazovati i odgajati su stalne vrijednosti i zadaće. Kako se generacije mijenjaju tako se i pedagoške vještine i znanja trebaju usvajati i unapređivati, ali ciljevi i poslanje mualima ostaju trajni.

Ako bih trebao sumirati ulogu mualima danas onda bih mogao reći da mualim razumije: a) temeljne vrijednosti i ukupnu poruku islama upućenu čovjeku; b) savremenog čovjeka sa svim njegovim slabostima, vrlinama ali i potencijalima; c) i spreman je u situaciji preplavljenosti brojnim

destraktorima s čovjekom, studentom, učenicom empatično podijeliti islamske vrijednosti i duhovnost.

Problem identifikacije s Islamskom zajednicom, tradicijom, mezhebon

NOVI MUALLIM: Nakon višegodišnje angažiranosti različitih vjerskih i ideoloških grupacija, naročito na internetu, u tumačenju islama, primijetite li promjene u percepciji studenata kada je riječ o određenim temama u islamu? Koje teme i dileme, te lični pogledi dominiraju u njihovom interesovanju za vjeru?

HASANI: Vi ste, Elvedine, na stranicama *Preporoda*, kao i kolega Hasan Hasić, pisali o ovim temama i zahvalan sam vam na istraživanjima i aktualiziranju pitanja šta to mlade

interesuje u/o vjeri, a posebno kod učenika naših medresa. Nama dostupna međunarodna istraživanja odnosa mladih i religije pokazuju jedan globalni fenomen da kod mladih imamo pojavu povećanja religioznosti, ali ne i povećanja vjerske prakse. S druge strane, pripadanje nekoj religijskoj, ideološkoj grupi ili zajednici je vrlo često "pripadanje bez vjere", što otvara brojna pitanja i dileme. Kada su u pitanju nove generacije naših studenata, tu imamo jednu obrnutu situaciju koju možemo samo u svrhu ovog razgovora opisati kao "vjerovanje bez pripadanja". Ne dovode u pitanje vjerovanje, ali su vrlo često u vlastitim dilemama pripadanja i identifikacije s Islamskom zajednicom, tradicijom, mezhebom, organiziranjem zekata, normiranim vjerskim vjenčanjem i sl. I dok ranije generacije oko pitanja identifikacije nisu imale dilema, danas mladi imaju otpor prema tradicionalnim autoritetima, a što se ogleđa u, recimo, tome da se za lične potrebe obraćaju portalima za tumačenje vjerskih pitanja mimo Islamske zajednice, zvaničnih institucija, svojih profesora, odnosno skloniji su traženju alternative u odnosu na ono što im se nudi. Naravno, ne želim da sudim jer mladost treba sama da progovori vlastitim jezikom, ali ukazujem da je ova pojava izraženija u odnosu na neka ranija vremena i da je bitna karakteristika novih generacija. U velikom broju slučajeva i ove dileme su samo prolazna faza, što, opet, vidimo iz života naših svršenika.

Da podsjetim da smo na Fakultetu u oktobru imali međunarodnu konferenciju na kojoj je jedan od četiri temata o kojem se diskutiralo bio pod naslovom "Vjera i mladi", jer nas kao naučnu instituciju interesuju savremena istraživanja o ovoj temi a, kao pedagošku, svakako dostignuća koja se nude u tim radovima. U razgovorima koje smo vodili na Dekanatu s rukovodiocima katedri, a u cilju predlaganja projekta za iduću godinu bila je i ova tema, ali smo prednost dali drugoj temi samo zbog racionalizacije preuzetih obaveza uslijed

prevelikog opterećenja nastavnika i saradnika. Drugim riječima, odustali smo od ove teme za iduću godinu iz potrebe ekonomisanja s mogućnostima naših profesora u odnosu na obaveze koje preuzimamo.

Nastava na sedam aktivnih studijskih programa

NOVI MUALLIM: Na Fakultetu islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu (FIN) obrazuju se upravo mualimi, a pod ovim pojmom podrazumijevamo sve titule koje se ovdje stječu. U kakvim uslovima FIN djeluje, kakvi su sadašnji njegovi kapaciteti, od infrastrukture do broja nastavnika pred kojima je u zadnje vrijeme i veliki izazov administrativne prirode?

HASANI: Mi smo relativno mali kolektiv i osjeti se kada je neko odsutan zbog bolesti, porodijskog ili je pod pritiskom da završi svoje obaveze napredovanja i pisanja istraživačkih radova i projekata. Pri tome su očekivanja od nastavnog kadra dvostruka: da istražuju kako struka i nauka zahtijevaju i da budu na usluzi džematima i zajednici. To nije nemoguće, ali zahtijeva dodatni napor. Nama je važno da je interes studenata zadovoljavajući i to nam je najdraža evaluacija našeg rada. Mi do sada nismo imali manjak zainteresiranih za upis na naš fakultet za razliku od nekih fakulteta na UNSA, pa i šire. Zaista s ponosom ističemo podatke da svršenici Fakulteta obavljaju odgovorne zadatke imama u bosanskohercegovačkim i džematima bošnjačke dijaspore, te nastavnika/profesora islamske vjeronauke u vrtićima, osnovnim i srednjim školama. Jedan broj svršenika Fakulteta rade kao profesori predmeta islamskog područja u medresama te kao odgajatelji u učeničkim i studentskim domovima Islamske zajednice. Naravno, ima ih i koji rade druge poslove za koje ih nismo školovali, ali to je druga priča.

Što se tiče prostornih kapaciteta, možemo reći da situacija nije loša, ali da imamo sve izraženiju potrebu za novim prostorima i infrastrukturom.

Skrećem pažnju na to da se na FIN-u nastava izvodi na sedam aktivnih studijskih programa na tri ciklusa studija, dodiplomskom, master i doktorskom studiju. Trenutno smo na gornjoj granici zadovoljenja naših infrastrukturnih i materijalnih potreba uslijed problema malih učionica, nedostatka prostora za radnice, profesorskih kabineta, pristupa bazama podataka i sl. Veliki broj tih problema rješavamo u hodu. Najbolji pokazatelj jeste pandemija. Platformu za učenje na daljinu razvili smo i instalirali još 2017. a u cilju priprema za pokretanje master programa na engleskom jeziku radi lakše komunikacije sa studentima izvan Sarajeva. Kada je došla pandemija, kao jedan među rijetkim fakultetima na UNSA, mi smo bili spremni i odmah smo prešli na *online* nastavu. Platformu i danas mnogo koristimo, a nastavu održavamo u učionici i direktno *online* preko platforme za vanredne i studente koji su spriječeni da prisustvuju nastavi u učionicama.

Fakultet, prema sadašnjim uvjetima, raspolaze sa zadovoljavajućim ljudskim resursima koji, uz angažman određenog broja spoljnih saradnika sa drugih fakulteta/univerziteta, omogućavaju neometano odvijanje nastavno-naučnog procesa. Pojedini nastavnici imaju više od propisane norme nastavnih sati, a u budžetu i dalje nedostaju sredstva za zaposljavanje nekoliko stručnih saradnika u nastavi i administraciji čija radna mjesta su predviđena Pravilnikom o sistematizaciji.

Najbolji među diplomiranim studentima Fakulteta, shodno nastavno-naučnim potrebama i budžetskim mogućnostima Fakulteta, mogu dobiti priliku da budu angažirani kao univerzitetski asistenti u islamskim naukama te da, kroz dalji razvoj pedagoških i istraživačkih vještina, u perspektivi nastave raditi kao univerzitetski profesori islamskih nauka.

Administracija i administrativni poslovi su zaista veliko, pa i sve veće opterećenje u radu nastavnog i stručnog osoblja. Nekada je visoko obražavanje bilo slabo normirano. Sada

je možda i prenormirano. Puno je administrativnih obaveza, posebno na FIN-u koji pored Univerziteta ima obaveze i prema osnivaču. Čini nam se da nisu sve administrativne obaveze nužne, ali dok su propisane, moramo ih provoditi, u protivnom bismo ušli u zonu pravnog nihilizma. Dok se bavimo administracijom, tješe nas dva saznanja. Jedno je da nema održivih institucija bez uređene administracije i drugo da se na administrativne obaveze žale i naše kolege s uglednih univerziteta.

Pred nama su izazovi održavanja postojeće zgrade koja je muzejske vrijednosti i po kojoj smo postali prepoznatljivi, što je samo po sebi impresivno, ali je u isti moment i otežavajuća okolnost budući je u kategoriji objekata pod zaštitom države. Zbog nedostatka prostora u glavnoj zgradi koristimo susjednu zgradu Gazi Husrev-begovog mekteba, a nastavu izvodimo i u Centru za Kur'an i sunnet, smještenom nedaleko od Vijećnice. Izgradnju ove zgrade smo nedavno uspjeli završiti i time kultivirati Halačevića vakuf uz veliku podršku brojnih naših vakifa. Posebno nas raduje da studenti imaju priliku stanovati u našem Studentskom domu kojeg smo na upravljanje predali Studentskom centru. Pred nama stoji veliki posao izgradnje dodatnog objekta preko puta zgrade Fakulteta na prostoru kojeg smo već kupili i nadam se da će tada biti dovoljno prostora i za širenje naših edukacijskih programa u pravcu internacionalizacije studija na arapskom i engleskom jeziku kroz razvijanje međunarodnih studijskih programa.

FIN i drugi islamski fakulteti u svijetu

NOVI MUALLIM: Da li je do sada bilo poređenja kurikuluma i općenito FIN-a s drugim sličnim reprezentativnim islamskim fakultetima u svijetu? Zašto se izbjegava reforma studija prema kojoj bi se već od treće godine studenti specijalizirali u određenoj naučnoj oblasti?

“Nažalost, znalo nam se desiti da na poziv za slanje sugestija u vezi s nekim programom dobijemo odgovor samo jednog muftije. Međutim, mi svoj rad ne možemo prilagođavati mišljenjima koja se iznose na neslužbenim forumima. Osim toga, treba imati u vidu da je Rijaset IZ BiH 2014. usvojio Strategiju razvoja visokog obrazovanja za koju, koliko je meni poznato, nikada nije organizirano praćenje primjene niti imamo informaciju da se na nekim zvaničnim forumima raspravljalo o tome da li kurikulumi Fakulteta korespondiraju usvojenim strateškim ciljevima.”

HASANI: U pravu ste. Poređenje je inače jedan od pouzdanijih načina procjene i spoznaje pa i u ovom našem poslu. FIN-ov kurikulum je od početka bio rezultat poređenja i učenja iz iskustava drugih. Tome svjedoči naš arhiv u kome čitamo o prikupljanju NPP drugih islamskih fakulteta prilikom revizija NPP-a ili uvođenja novih studijskih ciklusa i programa. Drugi način poređenja koji kontinuirano radimo jeste kroz postupke stručnog i akademskog priznavanja inostranih visokoškolskih kvalifikacija na polju islamskih nauka/islamske teologije i islamske religijske pedagogije. Fakultet na ovaj način ostvaruje kontinuiran uvid u ciljeve, strukturu i sadržaj nastavnih planova i programa islamskih fakulteta, centara i instituta u različitim dijelovima svijeta. Taj uvid pruža nam priliku da vršimo usporedbe između studijskih programa Fakulteta i srodnih studija u drugim dijelovima svijeta (zemlje EU, Jugoslovenska Evropa, Turska, Bliski istok itd.) te dođemo do zaključaka koji su za nas značajni iz nekoliko razloga. Prvo, da bismo osigurali relevantnost naših studijskih programa kroz njihovu usklađenost s najnovijim dostignućima na polju islamskih studija u svijetu. Drugo, da bi Fakultet afirmirao svoju važnu ulogu na polju islamskih studija u međunarodnim okvirima, posebno u evropskom prostoru visokog obrazovanja. Konačno, uporedivost sa srodnim studijskim programima u svijetu nameće se kao jedan od kriterija za akreditaciju studija.

Nedavno je prof. Ahmet Alibašić, prodekan za nastavu Fakulteta,

uradio vrijednu komparaciju naših studijskih programa s preko trideset NPP-a islamskih teoloških studija. Rezultati njegovog istraživanja ukazuju na to da u pogledu strukturalne zastupljenosti naučnih grana (kiraet, tefsir, hadis, akaid, fikh, islamska civilizacija, islamska filozofija i dr.) ne postoje značajnija odstupanja naših programa u odnosu na renomirane tradicionalne i savremene islamske visokoobrazovne ustanove u svijetu. Štaviše, naši programi imaju određene komparativne prednosti, koje se ogledaju u većoj zastupljenosti predmeta iz društvenih nauka (filozofija, pedagogija, psihologija i dr.) i stručne prakse (imamsko-mualimska praksa, metodička praksa, praktikum), pri čemu je ova druga komponenta odraz činjenice da školujemo kadar za potrebe Islamske zajednice.

Specijalizacija je nešto o čemu smo razgovarali i na šta smo mi spremni. Pitanje je pažljive procjene koliko je našem “tržištu rada”, tj. Islamskoj zajednici potreban kadar sa specijalizacijom. Ilustracije radi, Studijski program islamske teologije traje osam semestara unutar kojih je zastupljen širok spektar predmeta koji pripadaju islamskom, jezičkom, psihološko-pedagoškom i didaktičko-metodičkom, kao i širem društveno-humanističkom području, a koji sveukupno treba da omogućе razvoj kompetencijskog profila svršenika za obavljanje multidimenzionalne uloge imama u savremenom dobu. Nasuprot tome, stvarne potrebe za kadrovima koji će steći specijalističko obrazovanje u pojedinim

granama islamskih nauka ograničene su na zanimanja muftije, profesora predmeta islamskog područja u medresama (muderisa), te univerzitet-skih asistenata i profesora islamskih nauka, pri čemu imamo u vidu da je u okviru ustanova Islamske zajednice relativno mali broj radnih mjesta u okviru ovih zanimanja.

Pitanje specijalizacije je otvoreno i dalje će ga trebati dobro analizirati. Recimo, jedno rješenje bi moglo biti koncentracija koja bi se postigla uvođenjem većeg broja izbornih predmeta u strukturu studijskih programa, što bi omogućilo studentima da uzmu nekoliko predmeta više u oblastima koje ih posebno zanimaju, a kao zajednica imali bismo kadar koji posjeduje donekle različite kompetencije. Druga mogućnost, koju je prirodnije očekivati, jeste specijalizacija na drugom ciklusu studija (master islamskih studija), a osobito na trećem ciklusu studija (doktorski studij iz islamskih nauka). Mogućnosti ima i to je važno potcrtati. Međutim, pri tome treba imati na umu da su mnogi zahtjevi za uvođenje ovih ili onih predmeta opravdani ali bismo tada morali naš studij produžiti za makar jednu ili dvije godine, što i jeste slučaj u Turskoj i Njemačkoj. Pitanje je jesmo li spremni za taj iskorak u vremenu kad ne možemo da nađemo imame ni s tri godine studija. O svim tim dilemama treba kontinuirano razgovarati. Sretna je okolnost da regulatorni okvir nudi brojne mogućnosti kada se pažljivo analizira stanje i zna šta se želi postići izmjenama. Potrebno je definirati projekciju stvarnih potreba Islamske zajednice te na osnovu te projekcije kreirati promjene. Fakultet je spreman prilagoditi svoje kapacitete takvoj strategiji.

Tražili smo da vidimo da li nam je nešto promaklo, neka primjedba na naš rad

NOVI MUALLIM: Postoje mišljenja da se kurikulumi na fakultetima Islamske zajednice, koliko god kvalitetni

bili, nisu razvijali sistematski s jasnom vizijom i strategijom Islamske zajednice. Uglavnom, kakve reforme su do sada sprovedene na FIN-u i Vaše mišljenje o novoj, započetoj reformi visokog obrazovanja Islamske zajednice u BiH?

HASANI: Vjerujem da sveukupno FIN radi dobar posao. Uostalom, danas su na najvišim pozicijama u IZ svršenci FIN-a, da ne licitiram. Ali očito smo zakazali u komuniciranju svojih rezultata i uopće načina na koji jedna akademska institucija prezentira svoj rad našoj muslimanskoj javnosti. To je ostavilo prostora za neke paušalne ocjene koje ne mogu izdržati ozbiljno propitivanje. Neću kazati da se nema šta doraditi i unaprijediti, ali odgovorno tvrdim da grube diskvalifikacije ne stoje.

Kada je počela reforma o kojoj govorite mi smo se vratili unazad na planove i izvještaje o radu FIN-a u posljednjih 9 godina. Tražili smo da vidimo da li nam je nešto promaklo, neka primjedba na naš rad, sugestija koja je data, a da je nismo usvojili i sl. Ti planovi i izvještaji, kurikulumi koje smo usvajali na našim revizijama NPP-a su usvajani na svim forumima, prije svega na Vijeću Fakulteta, pa na Upravnom odboru Fakulteta, a potom od strane osnivača. Usvajani su uz pohvale, neku sugestiju i tehničku primjedbu. I mimo toga, i formalno i neformalno smo tražili sugestije od različitih instanci, pojedinačno, i kad god smo ih dobili, krajnje ozbiljno smo ih razmotrili. Mi smo 2013. zaključili da imamski program više ne daje rezultate i dvije godine nismo izvodili nastavu na njemu, ali smo ga promptno aktivirali na traženje Rijasetu. Jedan od argumenata kojim se opravdavalu ponovno pokretanje imamskog smjera je glasilo da je tadašnjih 19 glavnih imama bez fakultetske diplome. Kada smo ponovo otvorili program, od njih 19 samo su se trojica upisala na studij. Odluka da se ponovo aktivira ovaj smjer je takva kakva jeste, ali nije korektno da samo FIN snosi odgovornost što taj program nije u

potpunosti ispunio očekivanja nakon ponovnog pokretanja.

Kada je uveden imamski smjer na Fakultetu, uvedeni su predmeti kojih ranije nije bilo, pa smo tražili mišljenja, otvorili diskusije o tome kako uraditi kurikulume. Sjećam se da je kolegi Feridu Dautoviću, kao tadašnjem glavnom imamu MIZ Sarajevo, i meni dat zadatak da uradimo plan za novi predmet Imamet. Organizirali smo savjetovanje na Fakultetu na kojem je prisustvovalo više glavnih imama iz Bosne i Hercegovine i dijaspora uz prisustvo još nekih ljudi iz Islamske zajednice za koje smo procijenili da nam svojim iskustvom i znanjem mogu pomoći. Ta savjetovanja su bila osnov za izradu programa. Kad je jedan raniji direktor Uprave za vjerske poslove ukazao da nam svršenci ne vladaju metodikom mektepske nastave, uveli smo predmet kojim smo to nastojali nadoknaditi. I tako dalje. Nažalost, znalo nam se desiti da na poziv za slanje sugestija u vezi s nekim programom dobijemo odgovor samo jednog muftije. Međutim, mi svoj rad ne možemo prilagođavati mišljenjima koja se iznose na neslužbenim forumima. Osim toga, treba imati u vidu da je Rijaset IZ BiH 2014. usvojio Strategiju razvoja visokog obrazovanja za koju, koliko je meni poznato, nikada nije organizirano praćenje njene primjene niti imamo informaciju da se na nekim zvaničnim forumima raspravljalo o tome da li kurikulumi Fakulteta korespondiraju usvojenim strateškim ciljevima. Mi smo nedavno uradili analizu našeg rada shodno spomenutoj Strategiji i na Vijeću usvojili zaključak po kojem je Fakultet ispunio većinu ciljeva definiranih Strategijom.

Što se tiče aktualne reforme o kojoj govorite, mi smo nedavno saznali s kakvim prijedlozima će Uprava za nauku i obrazovanje izaći pred fakultete na zakazanom savjetovanju u decembru. Možemo reći da se ne radi o radikalnim zahvatima u studijske programe i izmjenama NPP-a kakvi su bili najavljavani na prvim

“Ako bih trebao sumirati ulogu mualima danas, onda bih mogao reći da mualim razumije a) temeljne vrijednosti i ukupnu poruku islama upućenu čovjeku; b) savremenog čovjeka sa svim njegovim slabostima, vrlinama ali i potencijalima; c) i spreman je u situaciji preplavljenosti brojnim destraktorima s čovjekom, studentom, učenicom empatično podijeliti islamske vrijednosti i duhovnost.”

sastancima s početka ove godine. Prijedlozi za uvođenje novih predmeta su razložni i razumijem logiku predloženih novih predmeta, ali to nije jednostavan posao jer se ne mogu matematički uvoditi i isti broj njih izbaciti iz NPP-a budući da je u dobrom procentu sadržaj predloženih novih predmeta već uključen u postojeći NPP. Znači, i mi imamo prijedloge dopuna, ali i drugačiju organizaciju uvođenja novih predmeta. Pošto nemamo puno prostora na raspolaganju, navodim kao primjer jedan naš prijedlog: smatramo da se ne treba fokusirati samo na dodiplomski studij nego predložimo da se dodiplomski i master program posmatraju sadržajno integrirano i time umjesto četiri dobijamo još jednu godinu za reviziju čime dodatno rasterećujemo pritisak reforme s četiri na pet godina. Mi smo i do sada studij na oba ciklusa posmatrali sadržajno integriranim budući da smo na prve dvije godine imali tzv. uvodne predmete, na trećoj i četvrtoj godini studija pregledne predmete, a na master programu problemske tj. tretirali smo teme iz savremenosti, kao što su savremene tefsirske, hadiske, fikhske teme itd.

Kada je u pitanju prijedlog za izbacivanjem postojećih predmeta želim izraziti neslaganje s prijedlogom za svođenjem predmeta Kiraet s četiri na dva semestra. Ovo je značajna redukcija i ako se pogledaju reforme koje su vođene zadnjih decenija na Fakultetu, one su po pitanju Kiraeta išle k tome da se smanjuje fond sati. Dodamo li tome da je i u medresama smanjen fond sati uz argument da će se iz Kiraeta imami dodatno osposobljavati na Fakultetu, onda uviđamo problem i negdje smo se izgubili. Također, smatram

da je greška posmatrati kiraet samo kao vještinu, jer je on i nauka ali i umjetnost. Priznajem da smo mi na Fakultetu trebali upravo tu dimenziju umjetničkog u kiraetu afirmirati u IZ i njenom obrazovnom sistemu, jer je umjetnost pored naučnog, nastavničkog i istraživačkog aspekta sastavni dio ne samo rada već života i misije univerziteta. Univerzitet koji pretendira da obuhvati cjelinu ljudskog naučnog i umjetničkog dostignuća u svom sastavu fakulteta ima korpus akademija umjetnosti. Kako izgleda doktorat iz harmonike?

Ako kiraet svedemo samo na vještinu učenja, što on kod većine učenika i studenata i jeste, i to argumentiramo činjenicom da muslimani i mimo medrese i islamskih fakulteta stiču zvanja hafiza, a neki su vrlo vješti kao učaci u kiraetima i mekamima, onda trebamo povući paralelu sa sistemom idžazetname iz tradicionalnih islamskih disciplina poput tefsira, hadisa, itd. koji je također priznat sistem ali je vaninstitucionalan u isti moment. Da li zbog mogućnosti vaninstitucionalnog dobijanja certifikata o kompetenciji (idžazetnama) iz tefsira znači da trebamo reducirati fondove sati iz tefsira i tako redom iz drugih vjerskih predmeta!?

Da potcrtam, reforme su važne i nužne. Kada je u pitanju aktualni proces reforme smatram da je opravdan i potreban, jer zahvata cijeli visokoškolski obrazovni sistem IZ. Također smatram da su prijedlozi koje smo dobili logični. Posebno smatram vrijednim da ćemo imati priliku da razgovaramo i na sastanku iznesemo i svoje viđenje, ideje i prijedloge u cilju dolaska do boljih rješenja. Nadam se da prijedlozi koje smo dobili nisu zapakovani i isključivi.

Rješenja za pomanjkanje interesa za imamsku službu negdje su drugdje

NOVI MUALLIM: Da li i Vi smatrate da će se reformom studija povećati broj zainteresiranih za imamski posao, iako imamo pokazatelje da se osobe ne žale na težinu studija, koji su završile stotine imama, već na status imama u Bosni?

HASANI: Ne bježimo da poneseo svoj dio odgovornosti za pomanjkanje interesa za imamsku službu u nekim džematima, ali mislimo da su ključevi rješenja negdje drugo, prije svega u socijalnom i radno-pravnom statusu imama. Ne govorimo ovo olahko, već svoj stav temeljimo na studijama i analizama koje smo kao FIN provodili ili u njima učestvovali tokom proteklih godina: samoevaluacija studijskih programa, studija o kompetencijama (*Studija o kompetencijama kadrova Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini: od stečenih ka potrebnim kompetencijama*, Sarajevo, 2022), studija o stresu kod imama (*Aid Smajić, Radni stres kod bosanskohercegovačkih imama: stanje, uzroci i suočenje*, Sarajevo, 2022), razgovori s imamima, glavnim imamima, muftijama i predsjednicima medžlisa prije pokretanja mastera imameta. Iz svih tih studija i razgovora smo ponešto naučili i na osnovu njih mijenjali svoje planove i pristupe. Oni, međutim, ne ukazuju na to da je uzrok problema koji ste spomenuli kod nas. Konačno, kao rezultat tih analiza mi smo predložili transformaciju studija za imame, donošenje standarda zanimanja, itd.

Reformom studijskih programa moguće je djelimično utjecati na rješavanje spomenutog problema. U tom cilju zalažemo se, s obzirom na sadašnje potrebe i okolnosti Islamske zajednice i njenih džemata, za transformaciju šestosemestralnog Studijskog programa za imame, hatibe i mualime u trosemestralni Stručni studij imameta (dva semestra nastave i jedan semestar stručne imamsko-mualimske prakse). U okviru ovog

studija svršenici medresa bi u kraćem vremenskom okviru mogli steći minimum potrebnih znanja, vještina i kompetencija za obavljanje poslova imama u manje zahtjevnim kategorijama džemata. Istovremeno, Studijski program islamske teologije, kao temeljni studijski program Fakulteta, školovao bi kadrove za zanimanje imama u više zahtjevnim kategorijama džemata koji pružaju veći obim vjerskih usluga. Mi osluškujemo sve signale koji do nas dopiru. Kad naši studenti odu vani na razmjenu, često nam se jave i kažu: *Pa, čujte, možda smo u nekim segmentima i bolji od drugih.*

Nikad se nije sve moglo naučiti na fakultetu

NOVI MUALLIM: S obzirom na to da je FIN sproveo određena istraživanja, koja su uključivala i mišljenja i stavove bivših studenata, te na Vaš višegodišnji angažman u Islamskoj zajednici koji podrazumijeva i uvid u rad studenata u BiH i dijaspori, Vaše lično mišljenje: koje su nužne specifične reforme koje bi FIN mogao implementirati kako bi poboljšao akademsku izvrsnost i profesionalnu spremnost svojih studenata?

HASANI: U pravu ste kada je u pitanju metodologija rada, pogotovu kod većih intervencija u nastavne planove i programe jer su posljedice takvih zahvata dugoročne i zahtijevaju dodatan oprez. Nauka kao objektivizirano, logički i metodološki izvedeno znanje, traži da planove i odluke baziramo na činjenicama dobivenim kroz naučno utemeljene istraživačke projekte. Šta nam ide u prilog u trenutnoj situaciji? Pa ide nam u prilog da takvih istraživanja imamo, a jedan od tako urađenih projekata je već spomenuta *Studija o kompetencijama* objavljena 2022. što znači da su njeni rezultati vrlo svježi. Da spomenem samo okvirne podatke. *Studija o kompetencijama* je projekt koji je realiziran u saradnji Uprave za obrazovanje i nauku Rijasetu IZ u BiH i Fakulteta islamskih nauka. Na njemu je radila grupa naših

profesora u periodu dvije godine, od 2018. do 2020. Istraživanjem je ispitan veoma reprezentativan broj: 240 imama, 174 nastavnika islamske vjeronauke i 33 muderisa. Sama studija je napisana na preko 200 stranica teksta. Navedeni podaci sami po sebi govore o relevantnosti nalaza koji su navedeni u ovoj studiji.

Javnost želim upoznati i s još jednim aspektom rada Fakulteta. Fakultet ima uspostavljene procedure unutaršnjeg osiguranja kvaliteta o čijem provođenju brigu vode Odbor za osiguranje kvaliteta i prodekan za kvalitet. Kroz redovne semestralne evaluacije nastave, periodične evaluacije studijskih programa, evaluacije kvaliteta procesa podrške nastavi i naučnoistraživačkom radu tj. rada administracije i stručnih službi Fakulteta, vrednovanje upravljačkih procesa i dr. kontinuirano se radi na unapređenju kvaliteta rada Fakulteta, uključujući nastavu i u smislu razvoja kompetencija i akademske izvrsnosti kod studenata.

Uprava za nauku i obrazovanja je nedavno završila posao izrade standarda zanimanja sa standardom kvalifikacija i u formi nacrtu su isti usvojeni na sjednici Rijasetu i stavljeni u dalju proceduru prema Vijeću muftija. Pred nama na Fakultetu je vrlo važan proces usklađivanja naših NPP-ova sa ovim standardima. Pojednostavljeno rečeno, kad znamo profil tzv. standard zanimanja, radnog mjesta, onda obrazovna ustanova pravi nastavni plan po kojem svršenik određenog studijskog programa treba steći potrebne stručne kvalifikacije za obavljanje tog posla. Tako smo i mi nakon što su izrađeni standardi zanimanja i kvalifikacija pokrenuli proces revidiranja studijskih programa tako da njihovi ishodi vode do kompetencija koje su navedene u standardima zanimanja. Recimo to ovako, nastavnik islamske vjeronauke treba da na studiju obradi sve teme koje će u vršenju posla nastavnika islamske vjeronauke raditi u nastavi s učenicima. Važno je da ispoštujemo usvojenu metodologiju

do kraja i ne vraćamo se na stare načine izrade NPP-a gdje su neki drugi osim stručnih rezona bili presudni. Poslije toga se nadamo da ćemo se moći posvetiti podizanju kvaliteta načina na koji se ti programi izvođe, od imamsko-mualimske i metodičke prakse do učenja.

Univerziteti i fakulteti su danas vrlo osjetljivi na promjene i potrebe koje se stalno ili povremeno javljaju u društvu i shodno tome reaguju i nude različite edukativne programe tzv. cjeloživotnog učenja. I mi smatramo da je potrebno razvijati takve programe cjeloživotnog učenja prilagođene za rad u dijaspori, urbanim, ruralnim područjima, rad sa mladima, sa starijim osobama. Nikad se nije sve moglo naučiti na fakultetu a posebno ne može danas kada su promjene svakodnevnice. Rekao bih da imamo bogato iskustvo realizacije takvog programa pod nazivom "Uvod u izučavanje islama" (ranije: "Diploma u islamskim naukama") kojeg u kontinuitetu izvodimo više od 20 godina, a prije dvije godine smo uspjeli kroz stepenovanje napraviti prvi i drugi ciklus ovog programa. Isti je priznat i od Univerziteta u Sarajevu pa se polaznicima priznaju i ETCS bodovi.

Programe cjeloživotnog učenja za naše kadrove ne možemo realizirati sami, niti to želimo, bez saradnje s upravama Rijasetu, muftijstvima i svim relevantnim faktorima jer ovakav zadatak prevazilazi okvire samo obrazovne institucije.

Izostala je obećana podrška u smislu promocije programa u EU/zemljama bošnjačke dijasporu

NOVI MUALLIM: Prije desetak godina jedna od uprava u Rijasetu IZ je imala obavezu s FIN-om organizirati studij ili program pri FIN-u za imame i vjerske lidere koji bi djelovali u Sjedinjenim Američkim Državama, Australiji i Evropi, kako bi džemate i islamske centre preuzimale osobe koje poznaju više jezika, normativnu kulturu određenih zemalja te bili

budući vjerski lideri našim džematima u dijaspori. Šta se desilo s tim pokušajima i Vaše mišljenje o izvođenju dijela redovne nastave na arapskom i engleskom jeziku?

HASANI: Ne sjećam se da je to tako bilo formulirano, ali jesmo uz suglasnost Rijasetu i Uprave za vanjske poslove uz veliki entuzijazam 2018. pokrenuli Master islamskih studija "Islam u Evropi" na engleskom jeziku. Izostala je obećana podrška u smislu promocije programa u EU/zemljama bošnjačke dijaspore. Među upisanim studentima nije bilo imama iz dijaspore, a to nam je bila jedna od ciljnih skupina. Osim toga, manji dio nastavnog osoblja uzeo je učešća u realizaciji plana nastave na ovom studiju, zbog preopterećenosti u nastavnim obavezama na redovnom studiju na bosanskom jeziku. Pokazalo se da bi za uspjeh studija na engleskom jeziku bilo neophodno: (a) da se određeni broj nastavnika Fakulteta posveti realizaciji nastave samo na engleskom jeziku, ostvarujući na tom programu nastavnu normu; (b) da Uprava za vanjske poslove uložila više napora na promociji studija u dijaspori; (c) da se osigura veći budžet za studij; (d) da se dio studija realizira uz učešće muslimanskih predstavnika akademske zajednice i stručnjaka iz prakse iz dijaspore; (e) da se najvažnija naučna djela aktualnih profesora Fakulteta prevedu na engleski jezik te da se na taj način "bosanska interpretacija i iskustvo islama" učine dostupnim studentima i široj akademskoj javnosti.

Nažalost, obećana podrška ovom programu je izostala, a onda je nastupila pandemija pa smo taj program obustavili i nismo ponovo pokrenuli jer nam trenutno to nije prioritet. A nema sumnje da je izvođenje dijela nastave na engleskom i arapskom pretpostavka za bolje ovladavanje literaturom na ta dva za islamske studije najvažnija jezika i ostvarivanje saradnje s kolegama u svijetu. Arapski jezik je nezaobilazan u kontekstu islamskih nauka, ali smatramo da nema potrebe niti opravdanosti za pokretanjem studija isključivo na

“Ne bježimo da ponese svoj dio odgovornosti za pomanjkanje interesa za imamsku službu u nekim džematima, ali mislimo da su ključevi rješenja negdje drugo, prije svega u socijalnom i radno-pravnom statusu imama. Ne govorimo ovo olahko, već svoj stav temeljimo na studijama i analizama koje smo kao FIN provodili ili u njima učestvovali tokom proteklih godina.”

arapskom jeziku na FIN-u. Kontekstualna interpretacija islama u okviru sekularne države koju mi razvijamo treba biti prezentirana prije svega evropskoj muslimanskoj javnosti, a potom i akademskoj, stručnoj i široj javnosti na evropskim jezicima (engleskom, njemačkom i dr.). Vjerujem da bi naše iskustvo i interpretacija islama bili interesantni i za arapski i muslimanski svijet, i da i njih treba upoznati s našim iskustvom i interpretacijom islama koje im može biti dragocjeno, ali smatram da to nije u ovom trenutku naš prioritet s obzirom na resurse s kojima raspolažemo. Muslimanska i, naravno, šira javnost Evrope bi trebala biti naša ciljna grupa. Vjerujem da će nakon završenih reformskih procesa i to doći ponovo na red.

Pola stoljeća rada Fakulteta islamskih nauka

NOVI MUALLIM: Šta smatrate ključnim prioritetima za budućnost Fakulteta islamskih nauka, posebno u svjetlu trenutnih društvenih, ekonomskih, migracionih i tehnoloških promjena?

HASANI: Zahvalni smo generacijama koje su radile da dođemo u poziciju koja je po mnogo čemu jedinstvena u svijetu islamskog obrazovanja. Koliko je važno unapređivati, još je važnije očuvati dostignuto. Fikhsko je pravilo uvijek prvo spriječiti da nastane šteta pa onda tražiti korist. Fakultet se do sada, za razliku od nekih drugih članica Univerziteta u Sarajevu, nije susreo s problemom nedostatka kandidata za upis na studijske programe, kako na onim programima na kojima je uslov za upis završena medresa, tako ni na programima na

kojima nije postavljen taj uvjet. Imamo široku bazu potencijalnih kandidata u svršenicima osam medresa IZ, ali treba spomenuti i da Studijski program islamske vjeronauke upisuje oko 60% kandidata koji su završili druge srednje škole iz različitih dijelova države. Želim se ovom prilikom zahvaliti upravama i profesorima svih naših medresa koji FIN-u daju makar istu šansu kao i drugim fakultetima koje preporučuju učenicima. Sjećamo se, a to nije bilo davno, antipropagande prema FIN-u kojoj su maturanti bili izloženi od nekih medresanskih profesora.

Ponovno pokretanje master programa na engleskom jeziku se nameće kao važan sadržaj s kojim Fakultet izlazi na evropsku i svjetsku scenu, a u kontekstu demografskih i migracijskih promjena, potreba imama u dijaspori, ovaj program se sam nameće. Naravno, reaktivaciju studija na engleskom treba uraditi uz prethodnu kvalitetnu pripremu kako bismo izbjegli ranije slabosti. I sad bih mogao nabrajati brojne prioritete koji nam se nameću, poput onih koje donose tehnološki razvoj (vještačka inteligencija i dr.), novi stilovi života koji atakuju na duhovnost, moral i dignitet čovjeka i sl. Pred nama je 2027. kada ćemo obilježiti pola stoljeća rada Fakulteta i već smo počeli pripreme za obilježavanje jubileja. Pored svega toga, ono što kao dekan i sada već stariji profesor zaista smatram prioritetom jeste da otvorimo stalni kanal podrške mladim saradnicima i nastavnicima Fakulteta da studijsku godinu ili čak master ili doktorski studij završe van BiH, svedjedno da li na Istoku ili Zapadu. Veliki je pritisak na kolegama koji imaju

zakonske rokove da ispune obaveze napredovanja u viša zvanja uz uvjete pisanja knjiga, radova objavljenih u naučnim časopisima, učešća na projektima itd. I pored toga trebaju kročiti u svjetsku akademsku zajednicu

i steći važna međunarodna iskustva. Bez ovog međunarodnog iskustva naša nauka će postajati sve više lokalna, s naglaskom na reciklažu već rečenog. Drugim riječima, polahko bismo se zatvarali u sebe.

Ulaganje u nastavni kadar je pretpostavka svih uspjeha. I da se vratimo na prvo pitanje, pogledajte uspješne lidere u povijesti muslimana. Uvijek je uz dobrog lidera veoma blisko bio dobar mualim.

الموجز

حوار مع الدكتور مصطفى حساني عميد كلية الدراسات الإسلامية
بجامعة سراييفو
الاستثمار في الكادر التدريسي شرط أساسي للنجاح في كافة المجالات
ألفيدين سوباسيتش

تعتبر كلية الدراسات الإسلامية بجامعة سراييفو (الكلية) أهم مؤسسات التعليم العالي لدى المشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك. في هذا الحوار يتحدث الأستاذ الدكتور مصطفى حساني عميد الكلية عن دور الأئمة ومعلمي الدين المنبثق من رسالتهم، وعن تطورات المجتمع المعاصر، والتحديات في تعليم طلاب هذه الكلية الذين سيصبحون كوادراً في المشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك كالأئمة والخطباء ومعلمي الدين ومدربي التربية الإسلامية في المدارس وأساتذة الدراسات الإسلامية. وبالإضافة إلى ملاءمة المناهج الدراسية للمعايير العلمية والتعليمية العالية، ومتطلبات العصر، وإلى احتياجات المشيخة الإسلامية لتنظيم الأنشطة الدينية التعليمية داخل البوسنة والهرسك وفي المهجر، توجد أيضاً تحديات الفهم المناسب للتعبيرات الدينية المختلفة بين الشباب الذين لا يسعون إلى تحديد التزامهم الديني ضمن الشرح المؤسسي للإسلام في البوسنة والهرسك. ولفت الأستاذ حساني الانتباه إلى استمرارية الإصلاحات في هذه الكلية وإلى الإصلاح الجديد للتعليم العالي الذي تقوم به المشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك.

الكلمات الرئيسية: مصطفى حساني، إصلاح التعليم، كلية الدراسات الإسلامية، الإمام، معلم الدين.

Summary

INVESTMENT IN TEACHING STAFF IS A PRIMARY REQUIREMENT FOR SUCCESS

Faculty of Islamic Studies of Sarajevo University (FIN) is the most important higher education institution of the Islamic Community of Bosnia and Herzegovina. Its dean, prof. Dr. Mustafa Hasani in this interview talks about the significance and the role of *imams* and *mua'llims* regarding their mission, as well as about the expectations of society in contemporary times, challenges facing the students of this faculty, who are simultaneously future employees of the Islamic Community as *imams*, *hatibs*, *mua'llims* teachers for the subject of Islamic religious studies in schools, professors of Islamic studies. Besides the challenge of arranging the teaching plan and programme of this faculty to bring it into alignment with standards of higher education, requirements of contemporary times and the needs of the Islamic Community which, in turn, is required to organise religious and educational activities within the community in Bosnia and Herzegovina as well as in its diaspora, the faculty is also faced with the challenge of adequate understanding of diverse manifestation of subjective spirituality in youth which is not attempting to define its religious sentiment within the institutionalised exegesis of Islam in Bosnia and Herzegovina. Professor Hasani also reflected on the topic of the continuity of reform in this faculty and also gave some insight into the latest reform of higher education implemented by the Islamic Community in Bosnia and Herzegovina.

Keywords: Mustafa Hasani, education reform, Faculty of Islamic Studies, imam, mua'llim

PROFESIONALNA RECEPCIJA NOVOG MUALLIMA KOD IMAMA I VJEROUČITELJA

Izet Pehlić

Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici
izet.pehlic@gmail.com

Edina Vejo

Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici
edina.vejo@gmail.com

SAŽETAK: Predmet ovog istraživanja je profesionalna recepcija časopisa *Novi Muallim* kod imama i vjeroučitelja. Cilj istraživanja bio je da se kvalitativnim istraživanjem stavova eksperata i kvantitativnim istraživanjem stavova imama i vjeroučitelja dobiju empirijske spoznaje o profesionalnoj recepciji *Novog Muallima*. U istraživanju je korišten miks metod. Od istraživačkih instrumenata korišteni su: Polustrukturirani ekspertni intervju, Anketni upitnik o profesionalnoj recepciji *Novog Muallima* za imame i Anketni upitnik o profesionalnoj recepciji *Novog Muallima* za vjeroučitelje. Istraživački uzorak činilo je 5 eksperata, 114 imama i 120 vjeroučitelja.

Rezultati kvantitativnog istraživanja pokazali su kako vjeroučitelji u statistički značajno većoj mjeri u odnosu na imame procjenjuju boljim kvalitet ispunjenosti očekivanja od *Novog Muallima*: ispunjava im očekivanja u područjima duhovnog vođenja, obrazovanja, inspiracije, kritike i analize, zajedničke povezanosti i promocije vrijednosti. Rezultati su pokazali kako imami smatraju da im *Novi Muallim* pruža značajnu podršku u smislu resursa, informiranja, kvaliteta sadržaja, teološke edukacije, interpretacije vjerskih tekstova, aktualne tematike, dijaloga i razumijevanja, te procjenjuju da on ima i stanovita ograničenja. Također, vjeroučitelji smatraju da im *Novi Muallim* pruža značajnu podršku u područjima edukacije, duhovne podrške, obavještanja o aktualnim događanjima, promoviranja vrijednosti, metodike nastave, dubljeg razumijevanja islamskih nauka, aktualne tematike, prostora za diskusiju i dijalog, te procjenjuju da on ima i stanovita ograničenja.

Rezultati kvalitativnog istraživanja pokazali su izvjesnu prisutnost časopisa u prostoru dubljeg, egzistencijalnog značenja vjerske prakse u životu, prostoru osjetljivosti za interpretaciju užeg i šireg konteksta, ali i značajne mogućnosti intenziviranja ovakvih potencijala časopisa, a još i izrazitije na potrebu za tekstovima koji su prilog pomjerenju osobnih teoloških razumijevanja i traženja u toj domeni, te otvaranje potrebe za značajnijom sukonstrukcijom časopisa.

Izveden je zaključak kako istraživački rezultati mogu biti osnova za razvoj kvaliteta *Novog Muallima*, a naročito u području očekivanja imama i vjeroučitelja da im *Novi Muallim* pruži stručnu podršku.

Ključne riječi: *Novi Muallim, evaluacija časopisa, kritička analiza, opća očekivanja, stručna pomoć i podrška*

Uvod

Teorijsko utemeljenje

Suvremeno evaluiranje utjecaja znanstvenog i/ili stručnog časopisa, “mjerenje” njegovog odjeka sažima

se kroz impact faktor, koji se objašnjava brojem koji predstavlja omjer broja citata (dobivenih na objavljene članke) u određenoj godini i ukupnog broja članaka koji su objavljeni u prethodne dvije godine (ili drugom

određenom razdoblju) u istom časopisu. Evropski standardi uređivanja i izdavanja periodičnih publikacija (Đulabić, 2007) skreću pažnju na kriterije kvaliteta časopisa poput: prisutnosti časopisa u bazama izvrsnosti, na

standarde uređivanja časopisa, uklanjanje časopisa u širu međunarodnu mrežu, uredničke asocijacije u smislu udruživanja s ciljem povećanja nivoa kvaliteta.

Ovaj tekst, pored osjetljivosti ka ovakvim objektivnim, proceduralnim kriterijima utjecaja kao mjeri kvaliteta, orijentiran je ka diskutiranju sadržajnih odjeka *Novog Muallima* kod auditorijuma kojem je namijenjen, dakle, prisutnim u domeni odgoja i obrazovanja, na mnogo načina: imami u džematima, vjeroučitelji, istraživači odgoja i obrazovanja, istraživači islamskog odgoja i obrazovanja, ali i religijskog, generalno. Refleksije ovakvog časopisa očekujemo kroz slijedeće dimenzije kontinuum:

- Duhovno vođenje u smislu tekstova koji predstavljaju teorijske analize i vode produbljenom razumijevanju vjere.
- Obrazovni sadržaji koji predstavljaju dogmu, tradiciju, bolje razumijevanje vjerske prakse a u pravcu njenog egzistencijalnog značenja, odnosno, stvarnog, dubljeg utjecaja na život.
- Inspiracijski sadržaji poput onih koji daju impuls dobroj hutbi, inteligentnom rješavanju izazova u zajednici, nadahnuće duhovnom življenju.
- Kritički i analitički pristup kroz argumentirano kritičko razmišljanje, svestranu analizu vjerskih pitanja, prilog potpunijem sagledavanju kontroverzi unutar Islamske zajednice.
- Sadržaji koji promoviraju bliskost, istinsku povezanost unutar vjerske zajednice.
- Utjecaj na javno mišljenje, a u smislu dobro pripremljenih, snažnih interpretacija društvenih, političkih pitanja povezanih s vjerom.
- Promocija vrijednosti koje proizlaze iz vjere.

Imami bi u *Novom Muallimu* trebali prepoznati i dobiti resurs podrške kroz savjet, smjernice, priloge rješenjima, izazove osobnom rastu. Također,

posredstvom otvorenih polja unutar kojih bi i sami, na argumentiran način, mogli učestvovati u dijalogu, postizanju stručnog konsenzusa koji cirkularno otvara nova pitanja. Time bi časopis bio formativni faktor jer podastire materijale za razmišljanje, rasprave, refleksije.

Vjeroučitelj u *Novom Muallimu* očekuje edukativni materijal u kojem su dobro, meritorno predstavljene analize teoloških tema i konkretne priloge koje može koristiti u pripremi nastave, duhovnu podršku vidljivu kroz ohrabivanje osobnom duhovnom rastu, obavještenja o aktualnim događanjima poput tema iz šireg konteksta i kako ih integrirati u nastavu, metodičke nastavne priloge poput inovativnih metoda značajki prilagođenih intenciji Islamske vjeronauke, interaktivne i kreativne priloge, suvremene tehnologije u nastavi, razvijene edukacijske materijale.

Dijaloški domet časopisa postigao bi se prostorom razmjene ideja, iskustava, prakse, otvorenosti pitanja i imama i vjeroučitelja, ali i drugih aktera komunikacije unutar *Muallima*.

Teološko obrazovanje u *Muallimu* jesu otvorena teološka pitanja, interpretacija Kur'ana, predstavljanje različitih škola islamske misli, približavanje različitih koncepata u smislu produbljenog razumijevanja i pružanja obrazloženja vjerniku.

Etičke dileme koje ovo vrijeme vrlo često otvara traže etičke smjernice, što je, također, mogućnost utjecaja časopisa ovako oblikovane tendencije.

Ovakva očekivanja proistekla su iz prirode časopisa, ali i iz uvida u stanje islamskog odgoja i obrazovanja kod nas. Rezultati istraživanja (Vejo i Čaro, 2024) ukazuju na potrebu promišljanja sadržaja Vjeronauke: "Vrlo perspektivno mjesto unutar nastavnikovih subjektivnih teorija posredovanja religijskog znanja upravo je ovdje: inteligentno promišljanje i djelovanje u okviru islamske teologije, njenih otvaranja, vrlo slojevitih odgovora, neinsistiranje na monolitnosti nego na nijansama. Ako se simbolički može pozicionirati prelomnica, tačka ponora ili tačka perspektive, osjećamo

je upravo u zvaničnoj intelektualnoj i praktičnoj teologiji Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Otvaranje društva, društvenih struktura moći prema religiji, što je prisutno od zadnjih dekada 20. st. i u Bosni i Hercegovini, često instrumentalizirano podudaranje religijske i nacionalne homogenizacije uljuljkuje da je učinjeno dovoljno, pa i puno za Islamsku vjeronauku. Islam u BiH ne smije se pretvoriti u političku kategoriju, jer islam u BiH je obuhvatan, kompleksan, živ proces koji iziskuje njegovo teološko promišljanje". (Vejo i Čaro, 2024:115)

Kriteriji procjene relevantnosti i unapređenje kvaliteta časopisa

S druge strane, ukoliko govorimo o standardima za uključivanje nekog časopisa u referentne citatne baze, svaki naslov serijske publikacije treba ispuniti minimalne kriterije:

- da se sastoji od recenziranog sadržaja i ima javno dostupan opis postupka recenzije;
- da se redovno izdaje i da mu je dodijeljen ISSN;
- da je sadržaj namijenjen međunarodnoj publici, što znači da su sažeci i naslovi na engleskom jeziku, a izvori na latinici;
- javno dostupna izjava o izdavačkoj etici i zloupotrebi. (Adilović, 2022:173)

Jedan od važnih kriterija za procjenu kvaliteta časopisa jeste i politika časopisa, koja oslikava okvirna određenja koja uvjetuju strukturu časopisa i procese uređivanja, recenziranja, geografske raznorodnosti uredništva i autora. (Elsevier, 2022a) Pod politikom časopisa podrazumijeva se:

1. jasna, koncizna i dosljedna uređivačka politika koja obuhvata fokus i područje djelovanja, obaveze uredništva i etički kodeks;
2. učestalost izdavanja, raspon tema, rubrike časopisa te procedure prijema i recenziranja radova;
3. međunarodno uredništvo;
4. međunarodno autorstvo. Čvrsto strukturiranu politiku časopisa i uredništva potrebno

je dosljedno provoditi prilikom ispunjavanja preostalih kriterija evaluacije imajući u vidu kako općenitu potrebu za prožimanjem različitih kategorija kriterija, tako i činjenicu da politika uvjetuje sadržaj i mrežni pristup časopisu. (Adilović, 2022:174)

Drugi važan kriterij za procjenu kvaliteta časopisa jeste sadržaj koji obuhvata akademski doprinos znanstvenom području, jasnoću sažetaka, kvalitet i skladnost s navedenim ciljem i opsegom časopisa te čitljivost članka. (Elsevier, 2022a) Struktura sadržaja i kvalitet ovise o prethodno definiranim politikama časopisa, pa se tako, naprimjer, sažeci članaka mogu odrediti kao jasni, sveobuhvatni i dovoljne dužine ukoliko odgovaraju zahtjevima unaprijed postavljenih standarda. Doprinos znanstvenom području Jörg-Rüdiger Sack (2017:23) definira kao "jedinstven doprinos postojećoj literaturi". Ukoliko smjernice za autore sadrže upute za pisanje sažetaka, one također uslovljavaju indikatore za sadržaj i znanstveni doprinos. (Adilović, 2022:178)

Treći kriterij pozicioniranja i relevantnosti časopisa uključuje citiranost članaka i poziciju i ugled urednika. (Elsevier, 2022b) Prvi potkriterij koji određuje citiranost u uzročno-posljedičnoj je vezi s prethodnim uslovom akademskog doprinosa znanstvenom području časopisa. Pozicija urednika također je mandatorna stavka prvog kriterija uređivačke politike. Drugim riječima, ukoliko je uređivačka politika strukturirana na način da od urednika zahtijeva ispunjavanje uslova "citiranosti, objavljivaniosti i priznatosti u svom području" (Sack, 2017: 25), treći kriterij je zadovoljen.

Četvrti kriterij, redovnost izlazenja, podrazumijeva da su "izdanja objavljena prema rasporedu, bez kašnjenja ili prekida". (Elsevier, 2022c) Jasna politika časopisa osigurava unaprijed postavljene standarde redovnosti izlazenja koji se potom trebaju dosljedno slijediti u svakom izdatom broju. Kriterij redovnosti dijeli se na nekoliko potkategorija: "1. koliko brojeva godišnje;

2. koliko članaka po broju; 3. koliko je pitanja odgođeno i 4. je li časopis održiv i hoće li trajati". (Sack, 2017)

Peti kriterij tiče se online dostupnosti, odnosno osiguravanja mrežnog pristupa časopisu i svim potrebnim informacijama. Omogućavanje mrežnog pristupa kreira uvjet za vidljivost, transparentnost informacija te lakše pretraživanje, a sastoji se iz zadovoljavanja potkriterija: 1. dostupnost cjelovitog sadržaja časopisa na mrežnoj prezentaciji, 2. početna stranica časopisa na engleskom jeziku i 3. kvalitet početne stranice. (Elsevier, 2022c)

Navedeni kriteriji imaju ambiciju da budu osnova za strateško planiranje u ispunjavanju svih kriterija za kvalitativno bolje pozicioniranje *Novog Muallima* u akademskom prostoru.

Metod

Predmet ovog istraživanja jeste profesionalna recepcija *Novog Muallima* kod imama i vjeroučitelja. Cilj istraživanja bio je da se kvalitativnim istraživanjem stavova eksperata i kvantitativnim istraživanjem stavova imama i vjeroučitelja dobiju empirijske spoznaje o profesionalnoj recepciji *Novog Muallima*.

Po svojoj naravi istraživanje je miks-metodsko (Johnson i Onwegbuzie, 2004; Flick, 2017; Caillaud i Flick, 2021) zbog kombinacije kvalitativne i kvantitativne istraživačke paradigme: iz kvalitativnog istraživanja korištene su analiza sadržaja i ekspertni intervjui, a iz kvantitativnog deskriptivno-analitički servej metod.

Kvalitativno istraživanje je realizirano u nakani da se dobiju finiji, dublji uvidi u recepciju i perspektive časopisa. Istraživačko pitanje se odnosilo na kritičku analizu datog u časopisu, a u smislu prisustva tekstova (ili generalne oblikovanosti časopisa) koji pokreću, inspiriraju, argumentirano podstiču na intenzivno islamsko teološko razmišljanje i vlastite priloge budućem projektovanju časopisa.

Varijabla profesionalna recepcija operacionalizirana je na dvije varijable: *opća očekivanja* i *stručna pomoć i podrška*. Varijabla *opća očekivanja* je

jednako operacionalizirana i kod imama i kod vjeroučitelja na 7 varijabli: duhovno vođenje, obrazovanje, inspiracija, kritika i analiza, zajednička povezanost, utjecaj na javno mišljenje i promocija vrijednosti. Varijabla *stručna pomoć i podrška* operacionalizirana je s obzirom na narav posla koji ispitanici obavljaju. Kod imama je operacionalizirana na varijable: podrška u smislu resursa, informiranje, kvalitet sadržaja, interpretacija vjerskih tekstova, aktualna tematika, dijalog i razumijevanje, ograničenja. Kod vjeroučitelja je operacionalizirana na varijable: edukacija, duhovna podrška, obavještavanje o aktualnim događanjima, promoviranje vrijednosti, metodika nastave, dublje razumijevanje islamskih nauka, aktualna tematika, prostor za diskusiju i dijalog, ograničenja.

Istraživački instrumenti

Od istraživačkih instrumenata korišteni su anketni upitnici o profesionalnoj recepciji *Novog Muallima* za imame i vjeroučitelje i polustrukturirani ekspertni intervjui.

Anketni upitnik o profesionalnoj recepciji *Novog Muallima* za imame

Anketni upitnik o profesionalnoj recepciji *Novog Muallima* za imame oblikovan je za potrebe ovog istraživanja. Sastoji se iz 3 dijela: sociodemografski podaci, opća očekivanja i stručna pomoć i podrška. Prvi dio, *sociodemografski podaci*, započet je motivirajućim sadržajem za učesnike da učestvuju u istraživanju. Nakon toga slijede sociodemografske varijable: dob, stručna sprema, mjesto djelovanja, dužina staža, nivo zadovoljstva poslom.

Drugi dio, *opća očekivanja*, zatvorenog je tipa, oblikovan je u formi Likertove skale i sastoji se iz 7 subskala: duhovno vođenje, obrazovanje, inspiracija, kritika i analiza, zajednička povezanost, utjecaj na javno mišljenje i promocija vrijednosti.

Primjer ajtema: *Sadržaji koje nudi Novi Muallim su osnova za jačanje individualnog vjerničkog osjećaja. Zadatak ispitanika bio je da na petostepenoj skali izaberu nivo koji najviše odgovara*

njihovom stavu. Brojevi su označavali: 1. nimalo, 2. u manjoj mjeri, 3. osrednje, 4. u većoj mjeri, 5. izuzetno.

Treći dio upitnika, *stručna pomoć i podrška*, zatvorenog je tipa, oblikovan je po naravi posla imama u formi petostepene Likertove skale i sastoji se iz 7 subskala: podrška u smislu resursa, informiranje, kvalitet sadržaja, interpretacija vjerskih tekstova, aktualna tematika, dijalog i razumijevanje, ograničenja.

Primjer ajtema: *Novi Muallim nudi aktuelne novosti u interpretaciji sadržaja vjere*. Zadatak ispitanika bio je da na petostepenoj skali izaberu nivo koji najviše odgovara njihovom stavu. Brojevi su označavali: 1. nimalo, 2. u manjoj mjeri, 3. osrednje, 4. u većoj mjeri, 5. izuzetno.

Provjerili smo pouzdanost instrumenta i na našem uzorku Cronbachov alpha koeficijent pouzdanosti iznosi $\alpha = ,983$, što potvrđuje njegovu pouzdanost.

Anketni upitnik o profesionalnoj recepciji

Novog Muallima za vjeroučitelje

Anketni upitnik o profesionalnoj recepciji *Novog Muallima* za vjeroučitelje oblikovan je za potrebe ovog istraživanja. Sastoji se iz 3 dijela: sociodemografski podaci, opća očekivanja i stručna pomoć i podrška. Prvi dio, *sociodemografski podaci*, započet je motivirajućim sadržajem za učesnike da učestvuju u istraživanju. Nakon toga, slijede sociodemografske varijable: dob, stručna sprema, mjesto djelovanja, dužina staža, nivo zadovoljstva poslom.

Drugi dio, *opća očekivanja*, zatvorenog je tipa, oblikovan je u formi Likertove skale i sastoji se iz 7 subskala: duhovno vođenje, obrazovanje, inspiracija, kritika i analiza, zajednička povezanost, utjecaj na javno mišljenje i promocija vrijednosti.

Primjer ajtema: *Sadržaji koje nudi Novi Muallim su osnova za kvalitetnu teorijsku analizu*. Zadatak ispitanika bio je da na petostepenoj skali izaberu nivo koji najviše odgovara njihovom stavu. Brojevi su označavali: 1. nimalo, 2. u manjoj mjeri, 3. osrednje, 4. u većoj mjeri, 5. izuzetno.

Treći dio upitnika, *stručna pomoć i podrška*, zatvorenog je tipa, oblikovan je po naravi posla vjeroučitelja u formi petostepene Likertove skale i sastoji se iz 9 subskala: edukacija, duhovna podrška, obavještanje o aktuelnim događanjima, promoviranje vrijednosti, metodika nastave, dublje razumijevanje islamskih nauka, aktualna tematika, prostor za diskusiju i dijalog, ograničenja.

Primjer ajtema: *Novi Muallim vjeroučiteljima nudi mogućnost predstavljanja primjera dobre nastavne prakse*. Zadatak ispitanika bio je da na petostepenoj skali izaberu nivo koji najviše odgovara njihovom stavu. Brojevi su označavali: 1. nimalo, 2. u manjoj mjeri, 3. osrednje, 4. u većoj mjeri, 5. izuzetno.

Provjerili smo pouzdanost instrumenta i na našem uzorku, Cronbachov alpha koeficijent pouzdanosti iznosi $\alpha = ,990$, što potvrđuje njegovu pouzdanost.

Polustrukturirani ekspertni intervju

Polustrukturirani ekspertni intervju oblikovan je za potrebe ovog istraživanja i sastoji se iz sedam istraživačkih pitanja. Pitanja su se odnosila na prirodu vlastitih duhovnih reflektiranja, a onda i konvergenciju tekstova u časopisu s ovim osobnim putem; na prisustvo sadržaja koji otvaraju dublje, egzistencijalno značenje vjerske prakse u životu; interpretaciju užeg i šireg konteksta; na nailaženje na tekstove koji pomjeraju osobne islamske teološke perspektive i potiču na traženja u toj domeni; na kritičko propitivanje osobnog viđenja dosegnute razine časopisa i mogućnosti njegovog razvoja.

Istraživački uzorak

U kvantitativnom dijelu istraživanja uzorak su sačinjavali imami i vjeroučitelji. U istraživanju je učestvovalo 114 imama i 120 vjeroučitelja.

Slijedi tabelarni prikaz sociodemografskih karakteristika uzorka.

Tabela 1. Sociodemografske karakteristike uzorka

Varijable		Ispitanici	
		Imami	Vjeroučitelji
Stručna sprema	srednja stručna sprema	28	0
	viša stručna sprema	9	14
	visoka stručna sprema	60	88
	magistar	12	17
	doktor nauka	5	1
Radim u	seoskom džematu/školi	50	16
	prigradskom džematu/školi	27	32
	gradskom džematu/školi	37	72
Dužina staza na poziciji	1-5 godina	4	9
	6-10 godina	21	6
	11-15 godina	5	12
	16-20 godina	24	30
	preko 20 godina	60	63
Nivo zadovoljstva poslom	nezadovoljan	2	0
	djelimično zadovoljan	36	8
	u većoj mjeri zadovoljan	65	70
	izuzetno zadovoljan	11	42
Osjećaj kompetentnosti za posao	djelimično	8	0
	u velikoj mjeri	74	65
	izuzetno	32	55
Učestalost čitanja <i>Novog Muallima</i>	nikako	14	7
	rijetko	53	0
	često	38	0
	vrlo često	9	113

U kvalitativnom dijelu istraživanja korištena je strategija teorijskog uzorkovanja koja "podrazumijeva sveukupni proces generiranja teorije unutar kojeg istraživač paralelno prikuplja i analizira podatke, te istovremeno u zavisnosti od razvoja same teorije odlučuje o tome koji će se podaci prikupiti u narednom koraku". (Glasser i Strauss, 1967, prema Begagić i Vejo, 2020:57)

Sagovornici su bili: N1, profesor Religijske pedagogije u Austriji; N2, profesor Islamske vjeronauke u Bosni i Hercegovini; N3, imam u Bosni i Hercegovini; N4, imam u Bosni i Hercegovini.

Istraživački postupak

Istraživanje stavova imama i vjeroučitelja provedeno je online putem Google forme koja je distribuirana preko Uprave za vjerske poslove za imame i Uprave za obrazovanje i nauku za vjeroučitelje na područje svih muftijstava Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini putem mejla i vibera.

Učešće u istraživanju je bilo potpuno dobrovoljno i niko nije imao uvid da li su i kako ispitanici

popunjavali ankete. S obzirom na to da je ovo istraživanje minimalnog rizika, gdje nismo tražili identifikaciju ispitanika, te nije trebala posebna saglasnost jer se radilo o punoljetnim ispitanicima. Nepotpuni obrasci nisu uvršteni u ovo istraživanje, što je u istraživanjima poznato kao uobičajeno osipanje uzorka. U kvalitativnom dijelu istraživanja korišten je uzorak, tzv. grudva snijega: "Kod uzrokovanja formiranog uz pomoć ove strategije se uz pomoć prvog identificiranog slučaja, koji se smatra relevantnim sagovornikom u pogledu na znanstvenoistraživačko pitanje, traga za novim sudionicima koji bi također mogli biti interesantni u pogledu na fenomen koji se istražuje". (Begagić i Vejo, 2020:60)

Obrada podataka

U kvantitativnom dijelu istraživanja rezultati su obrađeni statističkim paketom IBM Statistic SPSS. Budući da su rezultati distribucije podataka pokazali da postoji statistički značajno odstupanje od normalne distribucije, korišteni su statistički postupci neparametrijske statistike: Mann-Whitney Test, Spearmanov

koeficijent korelacije, te test pouzdanosti istraživačkih instrumenata.

U kvalitativnom dijelu istraživanja rezultati dobiveni putem Polustrukturiranog ekspertnog intervjua kodirani su i po standardima kvalitativne metodologije uvršteni u rezultate ovog istraživanja. Kvalitativnom analizom sadržaja, materijal se analizira u skladu s pravilima i teorijom ove analize. Mayring (1983) govori o odabiru određenih dijelova koji su "relevantni za istraživačko pitanje". (Flick, 2009, prema Begagić i Vejo, 2020:131)

Rezultati istraživanja

Kvantitativni istraživački rezultati

Prije nego što se pristupilo nanođenju istraživačkih rezultata po varijablama i definiranju odnosa između izabranih istraživačkih varijabli, utvrđeni su osnovni statistički parametri i parametri deskriptivne statistike, a potom i distribucija rezultata dobivenih na skalama izabranih istraživačkih varijabli. U tabeli koja slijedi predstavljene su ostvarene prosječne vrijednosti za sve izabrane istraživačke varijable.

Tabela 2. Osnovni statistički parametri i parametri deskriptivne statistike utvrđeni pri ispitivanju izabranih istraživačkih varijabli na uzorku imama

	N	Minimum	Maksimum	Aritmetička sredina	Standardna devijacija
Duhovno vođenje	114	5,00	22,00	14,8158	3,58602
Obrazovanje	114	5,00	24,00	16,6842	4,15478
Inspiracija	114	5,00	21,00	14,1228	4,23876
Kritika i analiza	114	5,00	22,00	15,0175	3,78862
Zajednička povezanost	114	5,00	21,00	15,4561	2,92726
Utjecaj na javno mišljenje	114	4,00	16,00	9,6053	2,89222
Promocija vrijednosti	114	10,00	50,00	32,9912	8,50455
Podrška u smislu resursa	114	4,00	18,00	12,1404	3,15072
Informiranje	114	4,00	19,00	12,3333	3,36475
Kvalitet sadržaja	114	3,00	14,00	9,3421	2,47761
Teološka edukacija	114	5,00	23,00	15,9649	3,80482
Interpretacija vjerskih tekstova	114	4,00	19,00	12,3596	3,35806
Aktuelna tematika	114	4,00	16,00	11,7018	2,71648
Dijalog i razumijevanje	114	6,00	30,00	21,0263	4,59022
Ograničenja	114	6,00	23,00	14,2105	4,80684

Tabela 3. Osnovni statistički parametri i parametri deskriptivne statistike utvrđeni pri ispitivanju izabranih istraživačkih varijabli na uzorku vjeronučitelja

	N	Minimum	Maksimum	Aritmetička sredina	Standardna devijacija
Duhovno vođenje	120	5,00	24,00	17,2250	3,91391
Obrazovanje	120	5,00	25,00	18,2750	3,88482
Inspiracija	120	5,00	25,00	16,4250	4,30295
Kritika i analiza	120	5,00	25,00	16,8167	3,64607
Zajednička povezanost	120	5,00	25,00	16,5583	3,68234
Utjecaj na javno mišljenje	120	4,00	20,00	10,1917	3,28811
Promocija vrijednosti	120	10,00	50,00	37,7417	7,99527
Edukacija	120	5,00	25,00	18,1167	4,11226
Duhovna podrška	120	6,00	30,00	20,3833	5,48670
Obavještavanje o aktuelnim događanjima	120	3,00	15,00	9,3917	3,03009
Promoviranje vrijednosti	120	10,00	50,00	37,2833	8,45868
Metodika nastave	120	5,00	25,00	16,9667	4,50011
Dublje razumijevanje islamskih nauka	120	5,00	25,00	17,5500	4,06016
Aktuelna tematika	120	7,00	35,00	23,9917	5,98948
Prostor za diskusiju i dijalog	120	7,00	30,00	19,9250	5,04128
Ograničenja	120	6,00	24,00	12,8500	4,63209

U prethodnim tabelama (tabela 2 i 3) vidljive su ostvarene prosječne vrijednosti i standardne devijacije unutar izabranih istraživačkih varijabli. Kako bismo se opredijelili

da li će u statističkoj analizi biti korištena parametrijska ili neparametrijska statistika, provjerili smo da li podaci odstupaju od normalne distribucije. Slijede tabelarni prikazi.

Tabela 4. Odstupanje distribucije rezultata od normalne raspodjele unutar varijabli koje se koriste u istraživanju stavova imama

Testovi normalnosti distribucije						
	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Duhovno vođenje	,155	114	,000	,950	114	,000
Obrazovanje	,119	114	,000	,974	114	,028
Inspiracija	,110	114	,002	,960	114	,002
Kritika i analiza	,140	114	,000	,952	114	,000
Zajednička povezanost	,134	114	,000	,949	114	,000
Utjecaj na javno mišljenje	,105	114	,003	,974	114	,027
Promocija vrijednost	,076	114	,110	,978	114	,060
Podrška u smislu resursa	,149	114	,000	,968	114	,008
Informiranje	,128	114	,000	,954	114	,001
Kvalitet sadržaja	,094	114	,015	,968	114	,008
Teološka edukacija	,102	114	,006	,962	114	,003
Interpretacija vjerskih tekstova	,135	114	,000	,964	114	,004
Aktuelna tematika	,167	114	,000	,919	114	,000
Dijalog i razumijevanje	,163	114	,000	,943	114	,000
Ograničenja	,123	114	,000	,938	114	,000
a. Lilliefors Significance Correction						

Tabela 5. Odstupanje distribucije rezultata od normalne raspodjele unutar varijabli koje se koriste u istraživanju stavova vjeroučitelja

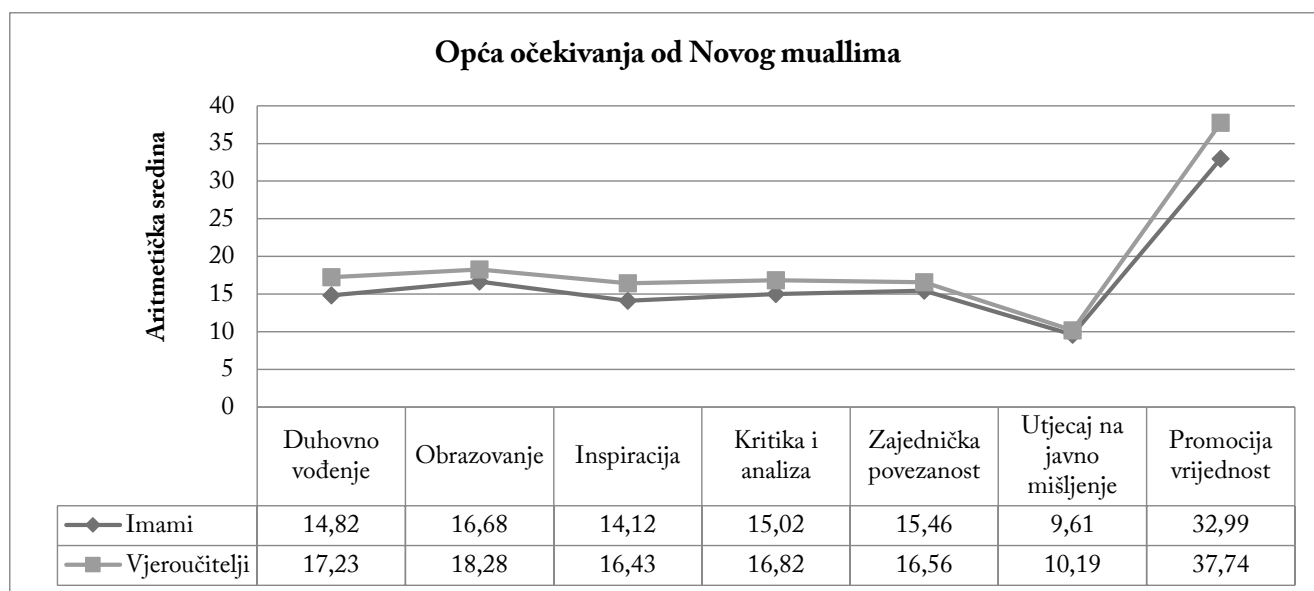
Testovi normalnosti distribucije						
	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Duhovno vođenje	,103	120	,003	,961	120	,002
Obrazovanje	,120	120	,000	,954	120	,000
Inspiracija	,111	120	,001	,974	120	,020
Kritika i analiza	,101	120	,004	,966	120	,004
Zajednička povezanost	,144	120	,000	,962	120	,002
Utjecaj na javno mišljenje	,097	120	,007	,974	120	,022
Promocija vrijednosti	,096	120	,009	,935	120	,000
Edukacija	,102	120	,004	,955	120	,001
Duhovna podrška	,100	120	,005	,968	120	,006
Obavještanje o aktuelnim događanjima	,232	120	,000	,909	120	,000
Promoviranje vrijednosti	,124	120	,000	,933	120	,000
Metodika nastave	,139	120	,000	,962	120	,002
Dublje razumijevanje islamskih nauka	,157	120	,000	,916	120	,000
Aktuelna tematika	,117	120	,000	,943	120	,000
Prostor za diskusiju i dijalog	,135	120	,000	,957	120	,001
Ograničenja	,106	120	,002	,958	120	,001

a. Lilliefors Significance Correction

Rezultati predstavljeni u prethodnim tabelama (tabela 4 i 5), a dobiveni putem Kolmogorov-Smirnovog testa, ukazuju na stepen odstupanja dobivenih rezultata od normalne raspodjele i na uzorku imama i vjeroučitelja. Na osnovu navedenih istraživačkih rezultata izvodi se zaključak kako će se u statističkoj analizi istraživačkih rezultata koristiti neparametrijska statistika.

Opća očekivanja od *Novog Muallima* kod imama i vjeroučitelja

Opća očekivanja od *Novog Muallima* kod imama i vjeroučitelja istražili smo pomoću drugog dijela Anketnog upitnika o profesionalnoj recepciji *Novog Muallima*. Slijede grafički prikaz i analiza rezultata.

Grafikon 1. Opća očekivanja od *Novog Muallima* kod imama i vjeroučitelja

Rezultati ispitivanja stavova imama i vjeroučitelja o općim očekivanjima od *Novog Muallima*, a na temelju uvida u aritmetičke sredine na subskalama (grafinom 1) pokazali su kako je *Novi Muallim* u većoj mjeri ispunio očekivanja vjeroučitelja nego očekivanja imama. Ukoliko uzmemo u obzir minimum i maksimum na varijablama

općih očekivanja od *Novog Muallima* onda možemo konstatirati da su generalno na nekim varijablama očekivanja u značajnoj mjeri ispunjena i kod imama i kod vjeroučitelja.

Provjerili smo da li je razlika u stavovima imama i vjeroučitelja vidljiva na prethodnom grafičkom prikazu statistički značajna. Slijedi tabelarni prikaz.

Tabela 6. Rang općih očekivanja od *Novog Muallima* kod imama i vjeroučitelja

Rangovi				
	Ispitanici	N	Srednji rang	Suma rangova
Duhovno vođenje	imami	114	93,79	10691,50
	vjeroučitelji	120	140,03	16803,50
Obrazovanje	imami	114	104,27	11886,50
	vjeroučitelji	120	130,07	15608,50
Inspiracija	imami	114	99,94	11393,00
	vjeroučitelji	120	134,18	16102,00
Kritika i analiza	imami	114	101,30	11548,50
	vjeroučitelji	120	132,89	15946,50
Zajednička povezanost	imami	114	105,91	12073,50
	vjeroučitelji	120	128,51	15421,50
Utjecaj na javno mišljenje	imami	114	111,37	12696,50
	vjeroučitelji	120	123,32	14798,50
Promocija vrijednosti	imami	114	97,17	11077,00
	vjeroučitelji	120	136,82	16418,00

Tabela 7. Tabela statističkih neparametrijskih testova za nezavisnu varijablu

Statistički testovi ^a							
	Duhovno vođenje	Obrazovanje	Inspiracija	Kritika i analiza	Zajednička povezanost	Utjecaj na javno mišljenje	Promocija vrijednosti
Mann-Whitney U	4136,50	5331,50	4838,00	4993,50	5518,50	6141,50	4522,00
Wilcoxon W	10691,50	11886,50	11393,00	11548,50	12073,50	12696,50	11077,00
Z	-5,25	-2,93	-3,88	-3,58	-2,57	-1,36	-4,48
Asymp. Sig. (2-tailed)	,000	,003	,000	,000	,010	,175	,000

a. Grouping Variable: Ispitanici

Rezultati Mann-Whitney testa (tabela 7) pokazali su da je razlika u stavovima imama i vjeroučitelja statistički značajna na nivou značajnosti 0,01 na većini varijabli općih očekivanja od *Novog Muallima*, osim na varijabli utjecaj na javno mišljenje. Dakle, vjeroučitelji u statistički značajno većoj mjeri od imama (tabela 6) procjenjuju bolji kvalitet ispunjenosti očekivanja od *Novog Muallima*: ispunjava očekivanja u područjima duhovnog vođenja, obrazovanja,

inspiracije, kritike i analize, zajedničke povezanosti i promocije vrijednosti. Ovaj istraživački rezultat je naročito značajan u kontekstu činjenice da vjeroučitelji učestalije od imama čitaju *Novi Muallim* (tabela 1).

Također, interesiralo nas je da li su sociodemografske varijable statistički značajno povezane s općim očekivanjima od *Novog Muallima* kod imama i vjeroučitelja. Slijede tabelarni prikazi i interpretacija.

Tabela 8. Korelacijska matrica odnosa sociodemografskih varijabli i općih očekivanja kod imama

		Dob	Dužina staža	Zadovoljstvo poslom	Kompetentnost za posao	Učestalost čitanja	
Spearman's rho	Duhovno vođenje	Correlation Coefficient	,347**	,283**	,419**	,195*	,463**
		Sig. (2-tailed)	,000	,002	,000	,038	,000
	Obrazovanje	Correlation Coefficient	,314**	,177	,174	,079	,332**
		Sig. (2-tailed)	,001	,060	,064	,403	,000
	Inspiracija	Correlation Coefficient	,231*	,205*	,246**	-,019	,274**
		Sig. (2-tailed)	,013	,028	,008	,838	,003
	Kritika i analiza	Correlation Coefficient	,260**	,193*	,094	,124	,388**
		Sig. (2-tailed)	,005	,039	,322	,187	,000
	Zajednička povezanost	Correlation Coefficient	,229*	,237*	,165	,135	,310**
		Sig. (2-tailed)	,014	,011	,080	,152	,001
	Utjecaj na javno mišljenje	Correlation Coefficient	,026	-,083	,116	,008	,216*
		Sig. (2-tailed)	,786	,379	,219	,935	,021
	Promocija vrijednosti	Correlation Coefficient	,301**	,286**	,323**	,139	,224*
		Sig. (2-tailed)	,001	,002	,000	,141	,017

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Rezultati Spearmanovog koeficijenta korelacije (tabela 8) za odnos sociodemografskih varijabli i općih očekivanja od *Novog Muallima* kod imama pokazali su:

- Varijabla dob je u većoj mjeri statistički značajno povezana s varijablama općih očekivanja od *Novog Muallima*: imami starije životne dobi u statistički značajno većoj mjeri od imama mlađe životne dobi procjenjuju kvalitet ispunjenosti općih očekivanja od *Novog Muallima* u područjima duhovnog vođenja, obrazovanja, inspiracije, kritike i analize, zajedničke povezanosti i promocije vrijednosti.
- Varijabla dužina staža je u većoj mjeri statistički značajno povezana s varijablama

općih očekivanja od *Novog Muallima*: imami s dužim radnim stažom u statistički značajno većoj mjeri od imama s kraćim radnim stažom u struci procjenjuju kvalitet ispunjenosti općih očekivanja od *Novog Muallima* u područjima duhovnog vođenja, inspiracije, kritike i analize, zajedničke povezanosti i promocije vrijednosti.

- Varijabla zadovoljstvo poslom je u manjoj mjeri statistički značajno povezana s varijablama općih očekivanja od *Novog Muallima*: imami s većim zadovoljstvom poslom u statistički značajno većoj mjeri od imama s manjim zadovoljstvom poslom procjenjuju kvalitet ispunjenosti općih očekivanja od *Novog Muallima* u područjima

duhovnog vođenja, inspiracije i promocije vrijednosti.

- Varijabla kompetentnost za posao imama je samo djelimično statistički značajno povezana s varijablama općih očekivanja od *Novog Muallima*: imami s većim osjećajem kompetentnosti za posao u statistički značajno većoj mjeri od imama s manjim osjećajem kompetentnosti za posao procjenjuju kvalitet ispunjenosti općih očekivanja od *Novog Muallima* u području duhovnog vođenja.
- Varijabla učestalost čitanja *Novog Muallima* je u potpunosti statistički značajno povezana s varijablama općih očekivanja od *Novog Muallima*: imami koji učestalije čitaju *Novi Muallim* u statistički značajno većoj mjeri od imama koji rjeđe

čitaju *Novi Muallim* procjenjuju kvalitet ispunjenosti općih očekivanja od *Novog Muallima* u područjima duhovnog vođenja, obrazovanja, inspiracije, kritike i analize, zajedničke povezanosti, utjecaja na javno mišljenje i promocije vrijednosti.

Rezultati Kruskal-Wallis testa za odnos sociodemografskih varijabli i općih očekivanja od *Novog Muallima* kod imama pokazali su da varijable stručna sprema i mjesto na kojem se džemat nalazi nisu statistički značajno povezane sa subskalama općih očekivanja od *Novog Muallima*. Dakle,

nema razlike kod imama različite stručne spreme i mjesta na kojem se džemat nalazi u stavovima o očekivanjima od *Novog Muallima* u područjima duhovnog vođenja, obrazovanja, inspiracije, kritike i analize, zajedničke povezanosti, utjecaja na javno mišljenje i promocije vrijednosti.

Tabela 9. Korelacijska matrica odnosa sociodemografskih varijabli i općih očekivanja kod vjeroučitelja

			Dob	Dužina staža	Zadovoljstvo poslom	Kompetentnost za posao	Učestalost čitanja
Spearman's rho	Duhovno vođenje	Correlation Coefficient	-,078	,141	,118	,136	,352**
		Sig. (2-tailed)	,400	,125	,201	,140	,000
	Obrazovanje	Correlation Coefficient	-,057	,129	,056	,167	,321**
		Sig. (2-tailed)	,534	,159	,546	,068	,000
	Inspiracija	Correlation Coefficient	-,081	,090	,100	,082	,317**
		Sig. (2-tailed)	,380	,328	,277	,371	,000
	Kritika i analiza	Correlation Coefficient	-,088	,022	,066	,113	,293**
		Sig. (2-tailed)	,337	,815	,476	,221	,001
	Zajednička povezanost	Correlation Coefficient	-,090	-,011	,151	,098	,139
		Sig. (2-tailed)	,327	,903	,101	,288	,131
	Utjecaj na javno mišljenje	Correlation Coefficient	-,189*	-,095	,128	,046	,094
		Sig. (2-tailed)	,038	,301	,165	,615	,305
	Promocija vrijednosti	Correlation Coefficient	-,045	,034	,175	,246**	,239**
		Sig. (2-tailed)	,626	,709	,056	,007	,009

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Rezultati Spearmanovog koeficijenta korelacije (tabela 8) za odnos sociodemografskih varijabli i općih očekivanja od *Novog Muallima* kod vjeroučitelja pokazali su:

- Varijabla dob je samo djelimično statistički značajno

povezana s varijablama općih očekivanja od *Novog Muallima*: vjeroučitelji mlađe životne dobi u statistički značajno većoj mjeri od vjeroučitelja starije životne procjenjuju kvalitet ispunjenosti općih očekivanja

- Varijabla dužina staža nije statistički značajno povezana sa varijablama općih očekivanja od *Novog Muallima* kod vjeroučitelja.

- Varijabla zadovoljstvo poslom nije statistički značajno povezana sa varijablama općih očekivanja od *Novog Muallima* kod vjeroučitelja.
- Varijabla kompetentnost za posao vjeroučitelja je samo djelimično statistički značajno povezana sa varijablama općih očekivanja od *Novog Muallima*: vjeroučitelji s većim osjećajem kompetentnosti za posao u statistički značajno većoj mjeri od vjeroučitelja s manjim osjećajem kompetentnosti za posao procjenjuju kvalitet ispunjenosti općih očekivanja od *Novog Muallima* u području utjecaja na javno mišljenje i promocije vrijednosti.
- Varijabla učestalost čitanja *Novog Muallima* je u većoj mjeri statistički značajno povezana

s varijablama općih očekivanja od *Novog Muallima*: vjeroučitelji koji učestalije čitaju *Novi Muallim* u statistički značajno većoj mjeri od vjeroučitelja koji rjeđe čitaju *Novi Muallim* procjenjuju kvalitet ispunjenosti općih očekivanja od *Novog Muallima* u područjima duhovnog vođenja, obrazovanja, inspiracije, kritike i analize i promocije vrijednosti.

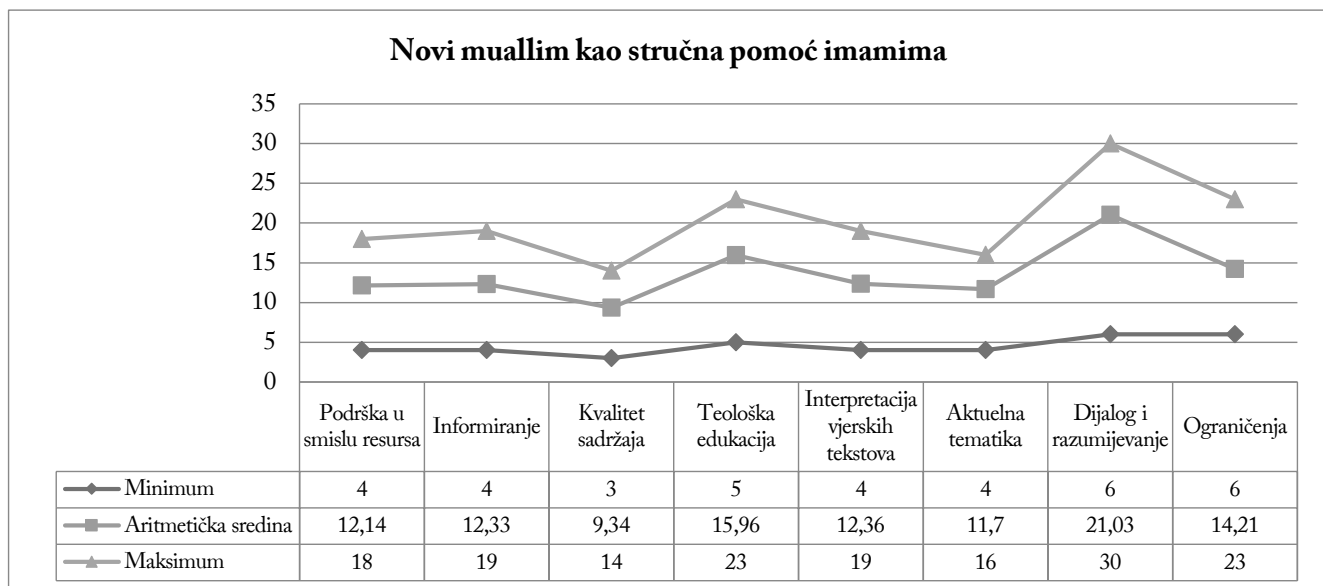
Rezultati Kruskal-Wallis testa za odnos sociodemografskih varijabli i općih očekivanja od *Novog Muallima* kod vjeroučitelja pokazali su da varijable stručna sprema i mjesto na kojem se škola nalazi nisu statistički značajno povezane sa subskalama općih očekivanja od *Novog Muallima*. Dakle, nema razlike kod vjeroučitelja različite stručne spreme

i mjesta na kojem se škola nalazi u stavovima o očekivanjima od *Novog Muallima* u područjima duhovnog vođenja, obrazovanja, inspiracije, kritike i analize, zajedničke povezanosti, utjecaja na javno mišljenje i promocije vrijednosti.

Stručna pomoć imamima

Da li je i u kojoj mjeri *Novi Muallim* stručna pomoć imamima istražili smo pomoću trećeg dijela Anketnog upitnika o profesionalnoj recepciji *Novog Muallima* za imame. Varijablu stručna pomoć imamima operacionalizirali smo na sljedeće subskale: Podrška u smislu resursa, Informiranje, Kvalitet sadržaja, Teološka edukacija, Interpretacija vjerskih tekstova, Aktuelna tematika, Dijalog i razumijevanje i Ograničenja.

Slijede grafički prikaz i analiza rezultata.

Grafikon 2. *Novi Muallim kao stručna pomoć imamima*

Rezultati istraživanja stavova imama o tome da li i u kojoj mjeri *Novi Muallim* pruža stručnu pomoć imamima, a na temelju analize minimuma, aritmetičke sredine i maksimuma na skalama, pokazali su kako imami smatraju da im *Novi Muallim* pruža značajnu podršku u područjima podrške u smislu resursa, informiranja, kvaliteta sadržaja, teološke edukacije, interpretacije vjerskih tekstova,

aktuelne tematike, dijaloga i razumijevanja, te procjenjuju da on ima i stanovita ograničenja.

Rezultati istraživanja stavova imama pokazali su kako imami ističu ograničenja *Novog Muallima* jer: neki sadržaji koje nudi *Novi Muallim* promoviraju ideološku pristrasnost (smanjenje pluralizma); sadržaje koje nudi *Novi Muallim* karakterizira ograničena pokrivenost tema (nedostatak

cjelovitosti i raznolikosti), neki sadržaji koje nudi *Novi Muallim* asociraju na političko instrumentaliziranje (promoviranje neke političke agende), neki sadržaji koje nudi *Novi Muallim* svjedoče nedostatak suvremenih perspektiva (ograničena relevantnost), neki sadržaji koje nudi *Novi Muallim* svjedoče nepoštivanje raznolikosti (zanemarene različite etičke, kulturne, teološke perspektive), te sadržaji

koje nudi *Novi Muallim* svjedoče manjak interakcije s čitateljima (razmjerna mišljenja, povratne informacije).

Provjerili smo da li postoji statistički značajna povezanost sociodemografskih varijabli i subskala

varijable stručna pomoć imamima. Slijedi tabelarni prikaz i analiza rezultata.

Tabela 10. Korelacijska matrica odnosa sociodemografskih varijabli i subskala varijable stručna pomoć imamima

			Dob	Dužina staža	Zadovoljstvo Poslom	Kompetentnost za posao	Učestalost čitanja
Spearman's rho	Podrška u smislu resursa	Correlation Coefficient	,347**	,295**	,024	,041	,236*
		Sig. (2-tailed)	,000	,001	,797	,664	,011
	Informiranje	Correlation Coefficient	,201*	,157	,032	,003	,095
		Sig. (2-tailed)	,032	,096	,737	,971	,314
	Kvalitet sadržaja	Correlation Coefficient	,203*	,197*	,152	,217*	,264**
		Sig. (2-tailed)	,030	,036	,106	,020	,005
	Teološka edukacija	Correlation Coefficient	,174	,183	,062	,118	,207*
		Sig. (2-tailed)	,064	,051	,514	,211	,027
	Interpretacija vjerskih tekstova	Correlation Coefficient	,380**	,385**	,110	,006	,246**
		Sig. (2-tailed)	,000	,000	,243	,953	,008
	Aktuelna tematika	Correlation Coefficient	,433**	,499**	,106	,157	,137
		Sig. (2-tailed)	,000	,000	,263	,096	,146
	Dijalog i razumijevanje	Correlation Coefficient	,466**	,419**	,217*	,340**	,223*
		Sig. (2-tailed)	,000	,000	,020	,000	,017
	Ograničenja	Correlation Coefficient	-,459**	-,441**	-,202*	-,207*	-,254**
		Sig. (2-tailed)	,000	,000	,031	,027	,006

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Rezultati Spearmanovog koeficijenta korelacije (tabela 10) za odnos sociodemografskih varijabli i subskala varijable stručna pomoć imamima pokazali su:

- Varijabla dob je u većoj mjeri statistički značajno povezana sa subskalama varijable stručna pomoć imamima jer imami starije životne dobi

u statistički značajno većoj mjeri od imama mlađe životne dobi procjenjuju kvalitet stručne pomoći imamima: podrške u smislu resursa, informiranja, kvaliteta sadržaja, interpretacije vjerskih tekstova, aktuelne tematike, dijaloga i razumijevanja, te ističu i stanovita ograničenja *Novog Muallima*.

- Varijabla dužina radnog staža na poziciji imama je u većoj mjeri statistički značajno povezana sa subskalama varijable stručna pomoć imamima jer imami s dužim radnim stažom u statistički značajno većoj mjeri od imama s kraćim radnim stažom procjenjuju kvalitet stručne pomoći imamima:

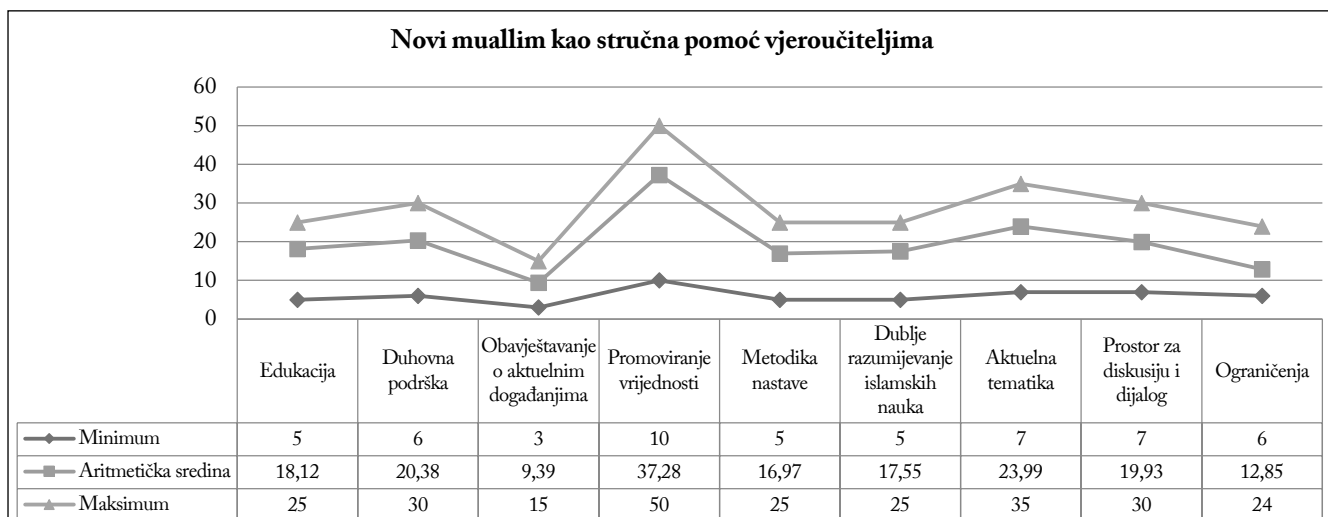
- podrške u smislu resursa, kvaliteta sadržaja, interpretacije vjerskih tekstova, aktualne tematike, dijaloga i razumijevanja, te ističu i stanovita ograničenja *Novog Muallima*.
- Varijabla zadovoljstvo poslom je samo djelimično statistički značajno povezana sa subskalama varijable stručna pomoć imamima jer imami koji su zadovoljniji poslom u statistički značajno većoj mjeri od imama koji su manje zadovoljni poslom procjenjuju kvalitet stručne pomoći imamima u aspektu dijaloga i razumijevanja, te ističu i stanovita ograničenja *Novog Muallima*.
 - Varijabla kompetentnost za posao imama je samo djelimično statistički značajno povezana

- sa subskalama varijable stručna pomoć imamima jer imami koji se osjećaju kompetentnijim na poslovima imama u statistički značajno većoj mjeri od imama koji se osjećaju manje kompetentnim procjenjuju kvalitet stručne pomoći imamima u aspektu dijaloga i razumijevanja, te ističu i stanovita ograničenja *Novog Muallima*.
- Varijabla učestalost čitanja *Novog Muallima* je u većoj mjeri statistički značajno povezana sa subskalama varijable stručna pomoć imamima jer imami koji ga češće čitaju u statistički značajno većoj mjeri od imama koji ga rjeđe čitaju procjenjuju kvalitet stručne pomoći imamima: podrške u smislu resursa,

kvaliteta sadržaja, teološke edukacije, interpretacije vjerskih tekstova, dijaloga i razumijevanja, te ističu i stanovita ograničenja *Novog Muallima*.

Stručna pomoć vjeroučiteljima

Da li je i u kojoj mjeri *Novi Muallim* stručna pomoć vjeroučiteljima istražili smo pomoću trećeg dijela Anketnog upitnika o profesionalnoj recepciji *Novog Muallima* za vjeroučitelje. Varijablu stručna pomoć vjeroučiteljima operacionalizirali smo na sljedeće subskale: Edukacija, Duhovna podrška, Obavještanje o aktualnim događanjima, Promoviranje vrijednosti, Metodika nastave, Dublje razumijevanje islamskih nauka, Aktualna tematika, Prostor za diskusiju i dijalog, Ograničenja.

Grafikon 3. *Novi Muallim kao stručna pomoć vjeroučiteljima*

Rezultati istraživanja stavova imama o tome da li i u kojoj mjeri *Novi Muallim* pruža stručnu pomoć vjeroučiteljima, a na temelju analize minimuma, aritmetičke sredine i maksimuma na skalama, pokazali su kako vjeroučitelji smatraju da im *Novi Muallim* pruža značajnu podršku u područjima edukacije, duhovne podrške, obavještanja o aktualnim događanjima, promoviranja vrijednosti, metodike nastave, dubljeg razumijevanja islamskih nauka, aktualne tematike, prostora za diskusiju i dijalog, te procjenjuju

da on ima i stanovita ograničenja.

Rezultati istraživanja stavova vjeroučitelja pokazali su kako vjeroučitelji ističu ograničenja *Novog Muallima* jer: neki sadržaji koje nudi *Novi Muallim* promoviraju ideološku pristrasnost (smanjenje pluralizma); sadržaje koje nudi *Novi Muallim* karakterizira ograničena pokrivenost tema (nedostatak cjelovitosti i raznolikosti), neki sadržaji koje nudi *Novi Muallim* asociraju na političko instrumentaliziranje (promoviranje neke političke agende), neki sadržaji koje nudi *Novi Muallim* svjedoče

nedostatak suvremenih perspektiva (ograničena relevantnost), neki sadržaji koje nudi *Novi Muallim* svjedoče nepoštovanje raznolikosti (zanemarene različite etičke, kulturne, teološke perspektive), te sadržaji koje nudi *Novi Muallim* svjedoče manjak interakcije s čitateljima (razmjena mišljenja, povratne informacije).

Također, provjerili smo da li postoji statistički značajna povezanost sociodemografskih varijabli i subskala varijable stručna pomoć vjeroučiteljima. Slijedi tabelarni prikaz i analiza rezultata.

Tabela 11. Korelacijska matrica odnosa sociodemografskih varijabli i subskala varijable stručna pomoć vjeroučiteljima

		Dob	Dužina staža	Zadovoljstvo poslom	Kompetentnost za posao	Učestalost čitanja	
Spearman's rho	Edukacija	Correlation Coefficient	-,062	,085	,136	,183*	,292**
		Sig. (2-tailed)	,504	,354	,140	,045	,001
	Duhovna podrška	Correlation Coefficient	-,055	,102	,166	,126	,284**
		Sig. (2-tailed)	,554	,269	,070	,170	,002
	Obavještanje o aktuelnim događanjima	Correlation Coefficient	-,063	,055	,164	,056	,269**
		Sig. (2-tailed)	,495	,548	,074	,547	,003
	Promoviranje vrijednosti	Correlation Coefficient	,020	,076	,177	,160	,175
		Sig. (2-tailed)	,827	,408	,053	,081	,055
	Metodika nastave	Correlation Coefficient	-,066	,171	,175	,057	,318**
		Sig. (2-tailed)	,473	,062	,056	,535	,000
	Dublje razumijevanje islamskih nauka	Correlation Coefficient	-,081	,103	,038	,149	,332**
		Sig. (2-tailed)	,376	,264	,681	,104	,000
	Aktuelna tematika	Correlation Coefficient	-,037	,111	,188*	,090	,291**
		Sig. (2-tailed)	,689	,227	,039	,330	,001
	Prostor za diskusiju i dijalog	Correlation Coefficient	-,163	,004	,139	,130	,250**
		Sig. (2-tailed)	,075	,962	,131	,155	,006
	Ograničenja	Correlation Coefficient	-,247**	-,088	-,245**	,199*	,067
		Sig. (2-tailed)	,007	,338	,007	,030	,464

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Rezultati Spearmanovog koeficijenta korelacije (tabela 11) za odnos sociodemografskih varijabli i subskala varijable stručna pomoć vjeroučiteljima pokazali su:

- Varijabla dob je samo djelimično statistički značajno povezana sa subskalama varijable stručna pomoć jer vjeroučitelji mlađe životne dobi u statistički značajno većoj mjeri od vjeroučitelja starije životne dobi ističu ograničenja *Novog Muallima*.
- Varijabla dužina radnog staža na poziciji vjeroučitelja nije statistički značajno povezana sa subskalama varijable stručna pomoć vjeroučiteljima.
- Varijabla zadovoljstvo poslom je samo djelimično statistički značajno povezana sa subskalama varijable stručna pomoć jer vjeroučitelji koji su zadovoljniji poslom u statistički značajno većoj mjeri od vjeroučitelja koji su manje zadovoljni poslom ističu ograničenja *Novog Muallima*.
- Varijabla kompetentnost za posao imama je samo djelimično statistički značajno povezana sa subskalama varijable stručna pomoć jer vjeroučitelji koji se osjećaju kompetentnijim na poslovima vjeroučitelja u statistički značajno većoj mjeri od vjeroučitelja koji se osjećaju manje kompetentnim procjenjuju kvalitet stručne pomoći vjeroučitelja u aspektu edukacije, te ističu ograničenja *Novog Muallima*.

- Varijabla učestalost čitanja *Novog Muallima* je u većoj mjeri statistički značajno povezana sa subskalama varijable stručna pomoć vjeroučiteljima jer vjeroučitelji koji ga češće čitaju u statistički značajno većoj mjeri (na nivou značajnosti 0,01) od vjeroučitelja koji ga rjeđe čitaju procjenjuju kvalitet stručne pomoći vjeroučiteljima: edukacije, duhovne podrške, obavještavanja o aktuelnim događanjima, metodike nastave, dubljeg razumijevanja islamskih nauka, aktuelne tematike i prostora za diskusiju i dijalog.

Kvalitativni istraživački rezultati

Uvidi u pitanje o doprinosu časopisa duhovnom rastu sagovornika: "...duhovni rast nije samo individualni proces, već i kolektivna potreba koja zahtijeva informirane, relevantne i etički odgovorne izvore znanja. Prije svega, časopis bi trebao sadržavati visokokvalitetne tekstove koji su duboko utemeljeni u duhovnoj i moralnoj tradiciji, ali istovremeno otvoreni za kritičku refleksiju i dijalog sa suvremenim izazovima... Drugi važan kriterij je relevantnost sadržaja za suvremeni kontekst. Da bi časopis bio koristan za duhovni rast, trebao bi se baviti temama koje su značajne za današnjeg čovjeka – od moralnih dilema u svakodnevnom životu, pa do izazova s kojima se suočava zajednica u širem okviru... Osim toga, časopis bi trebao ponuditi intelektualno izazovne tekstove, koji podstiču čitatelja na dublju refleksiju i promišljanje o vlastitoj vjeri i praksi... Časopis bi trebao biti uključiv, odnosno, otvoren za različite perspektive unutar muslimanske zajednice. Ovo uključuje dijalog između različitih islamskih škola mišljenja, ali i otvorenost prema suvremenim filozofskim i znanstvenim pristupima koji se bave duhovnim pitanjima. Takav pristup pomaže u izgradnji šireg razumijevanja i pomaže čitateljima da duhovnost posmatraju ne samo kao individualnu, već i kao društvenu kategoriju." (N1, R 7–22)

"Jedan od ajeta koje posebno volim i doživljam kao dnevni moto jeste 'fe zekir, inne zikra tenfeu'l mi'minin', odnosno, 'Spominji, jer doista spominjanje koristi vjernicima'. Za mene je svaki tekst, kritički osvrt, dobar rad... prilika za rast, podsticanje, motivacija, inspiracija, kritika ili potvrda onog što već jesam/znam/mislim... U tom smislu, časopis zasigurno mnogo doprinosi." (N2, R 5–10)

"Sadržaji časopisa *Novi Muallim* definitivno proširuju vidike i učestvuju u oblikovanju razmišljanja o vjeri općenito, a kada kažem vjeri, tu svakako podrazumijevam odgoj, obrazovanje, lijep ahlak, itd. Imamo definitivno tekstova koji su koncizni, s jasnim porukama, relevantnim podacima i možemo slobodno osloniti se na te izvore ne bojeći se da bi tu bilo nečega što je izmišljeno, neautentično i sl. Naravno, nisu svi tekstovi na tom nivou." (N3, R 9–14)

"Osobni odnos prema Bogu jeste osnov vjerničkog egzistencijalnog bivstvovanja. S obzirom na profesiju kojom se bavimo, tu dimenziju često zanemarujemo i više razvijamo duhovnost povezanu s praktičnom manifestacijom religioznosti u odnosu prema ljudima i zajednici bez uozbiljenog i ostvarenog napretka u odnosu prema Bogu... Da li sadržaji časopisa doprinose duhovnom rastu? Djelomično. Više pomažu da se stekne uvid i slijede tendencije o općim temama kojima se autori bave u samom časopisu. Često se sadržaj oblikuje na osnovu prispjelih tekstova zainteresiranih autora." (N4, R 1–12)

Uvidi u pitanje o (ne)prisutnosti sadržaja čijim čitanjem se otvara dublje razumijevanje, egzistencijalno značenje vjerske prakse u životnoj svakodnevnicu, te interpretacije šireg i užeg konteksta:

"...spojiti teoriju i praksu. Vjerska praksa, osobito u islamu, obuhvata svakodnevne aktivnosti koje reflektiraju vjeru, od namaza i posta, do međuljudskih odnosa i etičkog ponašanja. Tekstovi koji povezuju ove prakse s dubljim filozofskim i teološkim refleksijama mogu pomoći

čitateljima da shvate kako njihove svakodnevne radnje imaju dublje duhovno značenje, razumjeti egzistencijalnu dimenziju vjere, postavljajući pitanja o smislu života, smrti, patnje, ljudske odgovornosti prema sebi i drugima... Sadržaj časopisa bi trebao nuditi širu i užu interpretaciju vjere u različitim kontekstima kako bi čitatelji razumijevali vjersku praksu u njihovom osobnom, kulturnom i društvenom okruženju... Konačno, časopis bi trebao pružiti kritičke interpretacije vjerskih tekstova i praksi, pozivajući čitatelje da aktivno promišljaju o svojoj vjeri i odnosu prema svijetu." (N1, R 25–35)

"Čovjek ne preispituje samo ako ne uči. Profesor Enes Karić u svim svojim radovima redovito i vješto 'provocira' i nudi drugačija čitanja/razumijevanja, inovira (problematizira, pomjera granice u razumijevanju). Također, vrlo često ukazuje na pogrešna (bukvalistička, instrumentalizirana) razumijevanja određenih pitanja, kao primjer navodim pitanje 'Žene u islamu i Kur'anu'. Na sličnom su tragu tekstovi Sumeje Subašić Ljevaković." (N2, R 16–21)

"Povremeno se pojave sadržaji koji zavređuju dublje promišljanje, koji omogućavaju sagledavanje pitanja povezanih sa širim i užim kontekstom. Bilo bi dobro kada bi u kontinuitetu bilo sadržaja koji bi se obradili iz različitih uglova." (N4, R15–18)

Uvidi u osobno gledište o postojanju tekstova u časopisu koji podstiču na razmišljanje pa i eventualne promjene osobnog teološkog promišljanja, na traženje, istraživanje novih islamskih teoloških perspektiva:

"U mom osobnom gledištu, tekstovi koji potiču na razmišljanje o islamskoj teologiji imaju značajnu ulogu u kontinuiranom procesu samospoznaje i duhovnog rasta... Tekstovi koji izazivaju promišljanje i istraživanje novih teoloških perspektiva obično uključuju ne samo tradicionalna teološka učenja već i analize koje istražuju odnos između vjere i razuma, vjerske etike i društvenih obaveza te ljudske prirode i njene duhovne svrhe. Jedan od

ključnih izazova u islamskoj teologiji danas je kako se nositi s brzim promjenama u društvu uz istovremeno očuvanje integriteta vjerske prakse. U tom smislu, teološki tekstovi koji otvaraju pitanja o reinterpretaciji tradicionalnih učenja, poput idžtihada, donose novi uvid i potiču intelektualnu znatiželju.” (N1, R 41–50)

“Što se tiče islamskog teološkog promišljanja, smatram da tu nema neke velike promjene, tekstovi su više bazirani na odgoj i obrazovanje.” (N3, R 16–18)

“U ovom časopisu rijetko.” (N4, R 19)

Uvidi u evaluiranje doprinosa časopisa mektepskoj i vjeronaučnoj nastavi:

“Kada bi časopis kao što je *Novi Muallim* pristupio ovom problemu, mogao bi poticati na kreativnu reformu u islamskom obrazovanju, naglašavajući važnost prilagodbe mektepskih metoda suvremenim potrebama i okolnostima muslimanskih zajednica na Zapadu. Sadržaji bi mogli otvarati pitanja o tome kako najbolje osigurati da islamsko obrazovanje ne bude samo prenošenje znanja, već i oblikovanje kritičkih, moralno svjesnih pojedinaca koji mogu živjeti svoju vjeru u skladu s principima islamske etike, dok istovremeno sudjeluju u društvenom životu.”

“Mektepski pristup na Zapadu, posebno u Austriji, značajno se razlikuje od onog u Bosni i drugim balkanskim zemljama. Na Balkanu, mektepsko obrazovanje tradicionalno je ukorijenjeno u društvenu i kulturnu svakodnevicu, s mnogo većom integracijom religijskih vrijednosti unutar porodičnog i zajedničkog života. U zapadnim zemljama, međutim, muslimanske zajednice često se suočavaju s izazovima u pogledu integracije u šire, sekularno društvo. Mektepski pristup na Zapadu mora se prilagoditi ovom pluralističkom kontekstu, gdje djeca često žive u društvima koja ne pružaju podršku za vjersko obrazovanje izvan vjerskih institucija.” (N1, R61–77)

“Lično sam jako nezadovoljan filozofijom odgoja i obrazovanja unutar

obrazovnih institucija IZ, a s tim je doveden u pitanje i kvalitet mektepske nastave i nastave Vjeronauke u osnovnim i srednjim školama... Časopis zasigurno ima određeni doprinos ali ne i dovoljan da izazove efektivne promjene u reformi odgoja i obrazovanja u institucijama IZ.” (N2, R 29–34)

“Dosta tekstova su istraživačkog karaktera koji sigurno daju odgovore na stanje mekteba, Vjeronauke. U tom kontekstu možemo govoriti o tekstovima koji su bazirani upravo na odgoj i obrazovanje kroz mekteb i Vjeronauku.” (N3, R 18–22)

“Časopis se godinama bori za svoju prepoznatljivost, međutim, nikada nije zadobio puninu u svojoj opredjeljenosti da se bavi pitanjima koja su od općeg interesa za stručnu i naučnu javnost čiji je primarni interes povezan s razumijevanjem odgoja na temelju islamskog pogleda na svijet, povezan sa suvremenim metodološkim pristupom.” (N4, R 20–24)

Uvidi o osobnom, kritičkom promišljanju o časopisu – kako se isprofilirao časopis, kako bi trebao, koje tendencije razvijati jer nedostaju a očekivane su u časopisu kao što je *Novi Muallim*:

“Jedan od ključnih zadataka časopisa poput *Novog Muallima* trebao bi biti razvoj kritičkog mišljenja unutar muslimanske zajednice. Tradicionalna islamska misao, dok ima svoje čvrste temelje, ne bi trebala biti shvaćena kao statična... Kontekstualizacija islamskog obrazovanja na Zapadu... kako mektepski programi na Zapadu mogu postići kreativni balans između očuvanja islamske tradicije i prilagođavanja suvremenim društvenim kontestima... Fokus na interdisciplinarnosti u smislu poštovanja činjenice da su filozofija, psihologija, pedagogija duboko isprepletene s islamskim odgojem i obrazovanjem, što bi rezultiralo povezivanjem islamskih odgojno-obrazovnih pristupa sa suvremenim spoznajama iz ovih disciplina... Teološka reforma i prilagodba društvenom kontekstu kroz kritički idžtihad... Časopis *Novi Muallim* kao

platforma za islamsko obrazovanje i promišljanje, ima potencijal da razvija ključne tendencije koje će osigurati da islamska misao bude relevantna. Kroz razvoj kritičkog mišljenja, kontekstualizaciju islamskog obrazovanja na Zapadu, povezivanje teologije sa suvremenim disciplinama i podršku teološkoj reformi, časopis može značajno doprinijeti duhovnom i intelektualnom razvoju muslimanskih zajednica.” (N1, R 81–129)

“Časopis je zasigurno vrijedan hvale. Mislim da sve teme/svi radovi koji se objavljuju časopisu ne doprinose i nisu fokusirano usmjereni ka temeljnoj misiji časopisa.” (N2, R 41–43)

“Časopis se isprofilirao kako mu je i prvobitna namjena da bude otvoren za one koji se bave odgojem i obrazovanjem, i navedene teme najviše su i zastupljene. Smatram da on može ponuditi i realističniju sliku stanja u našim mektebima i školama, o vjerskom znanju djece i tinejdžera. Također, istraživači mogu na osnovu tih istraživanja da nude jasne smjernice, metode, upute za rad sa mladima i djecom. Teorije imamo, mogu slobodno kazati, nekada i previše, ali praksa i primjena onoga što je napisano je definitivno u dosta slučajeva izostala. Govoriti o odgoju i obrazovanju i pisati je jedno, a sasvim drugo je primijeniti u praksi. Bojim se nekada časopis ima tekstova kojima i nije tu mjesto i da služi samo za dobivanje reference, a koristi za čitaoce su minimalne. Smatram da je potrebno više raditi na selektiranju tekstova, tema, nuđenju konkretnih rješenja. Također, potrebna je viša uključenost u pisanju tekstova onih koji su na terenu u radu s djecom i mladima.” (N3, R 23–34)

“Časopis je od informativnog prešao u formu koja nastoji na naučnoj osnovi ponuditi znanja i vještine o važnim pitanjima teološkog i pedagoškog pogleda na svijet. U pojedinim fazama u časopisu su objavljeni izvanredni tekstovi i istraživanja koja su doprinosila unapređivanju ukupnog pogleda na opća društvena pitanja u

obrazovanju u BiH. Važno je razvijati bosansko-hercegovački pogled i utemeljenje o svim pitanjima povezanim s našim identitetom i praviti jasniju razliku s kontekstima u kojima se pojavljuju slična pitanja i problemi, ali sa drugačijim utjecajem je na tumačenje islama ovisno od društvenog i političkog ambijenta. Nedostaje više istraživanja o religijskim tendencijama u BiH i unutar bošnjačke populacije u dijaspori... Važno je da časopis ostane na naučnom nivou i sa stepenom akademske slobode koja je nužna za ozbiljno istraživanje. Časopisi ne smiju podleći ideolojskim ili populističkim tendencijama koje su vidljive u drugima segmentima djelovanja različitih ustanova u BiH.” (N4, R 29–41)

Zaključak

Uvidi u recentne teorijske izvore potvrdili su kako je evaluacija recepcije i mjerenja odjeka časopisa u funkciji razvoja kvaliteta, te kako svaki časopis u funkciji razvoja svoga kvaliteta treba ispuniti jasne kriterije procjene relevantnosti časopisa.

Rezultati kvantitativnog istraživanja pokazali su kako vjeroučitelji u statistički značajno većoj mjeri od imama procjenjuju boljim kvalitet ispunjenosti očekivanja od *Novog Muallima*: ispunjava im očekivanja u područjima duhovnog vođenja, obrazovanja, inspiracije, kritike i analize, zajedničke povezanosti i promocije vrijednosti. Rezultati su pokazali kako imami smatraju da im *Novi Muallim* pruža značajnu podršku u područjima podrške u smislu resursa, informiranja, kvaliteta sadržaja, teološke edukacije, interpretacije vjerskih tekstova, aktuelne tematike, dijaloga i razumijevanja, te procjenjuju da on ima i stanovita ograničenja. Također, vjeroučitelji smatraju da im *Novi Muallim* pruža značajnu podršku u područjima edukacije, duhovne podrške, obavještavanja o aktuelnim događanjima, promoviranja vrijednosti, metodike nastave, dubljeg razumijevanja islamskih nauka, aktuelne

tematike, prostora za diskusiju i dijalog, te procjenjuju da on ima i stanovita ograničenja.

Istraživački rezultati su pokazali kako i imami i vjeroučitelji ističu ograničenja *Novog Muallima* jer: neki sadržaji koje nudi *Novi Muallim* promoviraju ideološku pristrasnost (smanjenje pluralizma); sadržaje koje nudi *Novi Muallim* karakterizira ograničena pokrivenost tema (nedostatak cjelovitosti i raznolikosti), neki sadržaji koje nudi *Novi Muallim* asociraju na političko instrumentaliziranje (promoviranje neke političke agende), neki sadržaji koje nudi *Novi Muallim* svjedoče nedostatak suvremenih perspektiva (ograničena relevantnost), neki sadržaji koje nudi *Novi Muallim* svjedoče nepoštivanje raznolikosti (zanemarene različite etičke, kulturne, teološke perspektive), te sadržaje koje nudi *Novi Muallim* svjedoče manjak interakcije s čitateljima (razmjerna mišljenja, povratne informacije).

Istraživački rezultati o stavovima imama i vjeroučitelja mogu biti osnova za razvoj kvaliteta *Novog Muallima*, a naročito u području očekivanja imama i vjeroučitelja da im *Novi Muallim* pruži stručnu podršku, te u području otklanjanja ograničenja u sadržajima *Novog Muallima*.

Rezultati kvalitativnog istraživanja pokazali su da sagovornici iz obaviještenosti o činjenici da je *Novi Muallim* časopis za odgoj i obrazovanje, postavljaju širok fokus percepcije i kritičkih uvida u časopis. Ovakav fokus nadilazi usku orijentiranost na mekteb i vjeronauku, otvarajući veoma široku perspektivu razumijevanja odgoja i obrazovanja. Također, i posmatranje mekteba i Vjeronauke nije uokvireno didaktičko-metodičkim kriterijem, naprotiv, sagovornici su vrlo osjetljivi i prema konceptualno-sadržajnoj dimenziji mekteba i Vjeronauke.

Istraživački interes okrenut ka doprinosu časopisa duhovnom rastu čitaoca, podsticanju tekstovima u časopisu egzistencijalnog značenja vjere u svakodnevnom, podsticanja interpretacije svog užeg i šireg

konteksta, ukazao je na potrebu čitaoca za tekstom koji prati moralne dileme suvremenog čovjeka, koji je osjetljiv za izazove zajednice u širem smislu, potrebu za intelektualno snažnim tekstovima koji generiraju kod pojedinca refleksije o vlastitoj vjeri i vjerskoj praksi. Sagovornici u kvalitativnom dijelu istraživanja senzibilni su prema inkluzivnosti različitih perspektiva, u smislu islamskih škola mišljenja, suvremene filozofije i znanstvenih pristupa koji se bave duhovnošću. Ocjenjuju da *Novi Muallim* ima tekstove koji pomjeraju granice u razumijevanju, ali osjećaju nepopunjeni prostor za tekstove koji reinterpretiraju tradicionalne tekstove, koji kritički reinterpretiraju vjerske tekstove u svrhu aktivnog promišljanja o vjeri, tekstove bliske egzistencijalnom razumijevanju vjere.

Koliko god časopis bio realiziran u svojoj okrenutosti ka potrebama mekteba i Vjeronauke, postoji potreba i za direktnije instruktivnim tekstovima za praktičare koji realizuju ovaj proces, ali i za istraživanje stvarnosti mekteba i Vjeronauke i u smislu znanja i formativnih dometa i mekteba i Vjeronauke na djecu i mlade. Časopis s respektom biva doživljen platformom za reformisanje islamskog odgoja i obrazovanja, te posebno za podršku konceptu i praksi mekteba i Vjeronauke na Zapadu, ali kapacitet ovakve pozicije nije ostvaren.

Kao prilog daljem razvoju časopisa počinjemo sa misli sagovornika koji jasno kroz čitav intervju provlači – tradicionalna islamska misao ne smije biti shvaćena statičnom. Potom, razvijanje časopisa u pravcu da bitnije da prilog kontekstualiziranju islamskog odgoja i obrazovanja na Zapadu, u smislu konvergencije između očuvanja islamske tradicije i podrške prilagodbi mlade osobe suvremenom društvenom kontekstu. Još zahtjevnije je i očekivanje da časopis bude platforma za razvoj ključnih tendencija osiguranja relevantnosti islamske misli na Zapadu. Časopis treba biti i doprinos duhovnom i intelektualnom razvoju

muslimanskih zajednica, ali i jasnija artikulacija njegove misije i time funkcionalnija usmjerenost tekstova.

“Teorijski i metodološki postupci unutar islamske teologije sve više se otvaraju zahtjevima kritičkog pristupa religijskim fenomenima, njihovoj kontekstualizaciji i povijesnosti, te napose potrebi hermeneutičkog interpretiranja... Kao što islam nije monočitna kategorija, tako se ni Europa ne može misliti kao nešto monolitno: konteksti i koncepti kako Europe tako i islama, svaki za sebe, jesu višeznačni. Unutar Europe pronalazimo znatne povijesne, kulturne, političke i socijalne razlike. Također se i muslimani u Europi međusobno itekako razlikuju u jezičnom, kulturnom, pa i religijskom smislu.” (Vejo, 2022: 93–194)

Generalno, rezultati ovog istraživanja mogu biti osnova za strateško planiranje u ispunjavanju svih kriterija za kvalitativno bolje pozicioniranje *Novog Muallima* u akademskom i stručnom prostoru.

Implikacije istraživačkih rezultata

Razmišljanje jednog od eksperata u kvalitativnom dijelu istraživanja artikulira časopis *Novi Muallim* kao platformu za islamsko obrazovanje i promišljanje s potencijalom da razvija ključne tendencije koje osiguravaju

relevantnost islamske misli! Šta uraditi da se ovako respektabilna i perspektivna opservacija realizira?

Uz neupitno uvažavanje postignutog u kontinuitetu vremena i predanosti, a na temelju definiranih resursa, *Novi Muallim* može razviti znatno intenzivnije svoje konstitutivne domete:

- Sadržajno tendirati nadilaženju empirijski pokazanih ograničenja: ideološke pristrasnosti, političkog instrumentaliziranja tekstova (promocija političkih agenda), nedostatka suvremenih perspektiva, odnosno ograničenoj relevantnosti, zanemarivanja raznolikosti (različite etičke, kulturne, teološke perspektive), manjka interakcije s čitateljima. Dakle, striktno nepodlijevanje ideološkim ili političkim tendencijama. Sadržaj ne treba oblikovati na osnovu prispjelih tekstova zainteresiranih autora. Nedostatak tekstova koji i za imame i za vjeroučitelje, ali i druge koji misle i djeluju o vjeri i iz vjere, koji dijagnosticiraju i dijalogiziraju osobne i komunitarne teološke uvide, promišljanja i istraživanja novih teoloških perspektiva ili nužnog kapaciteta za promjene.
- Unaprijediti akademsku i stručnu ambiciju časopisa tekstovima utemeljenim u duhovnoj i

moralnoj tradiciji a istovremeno otvorenim za kritičku refleksiju i dijalog sa suvremenim izazovima; intelektualno izazovnim tekstovima koji su inkluzivni prema različitim perspektivama unutar muslimanske zajednice; tekstovi koji dublje i kritičnije sagledavaju različita pitanja življenja vjere, njenog promišljanja u užem i širem kontekstu; tekstovi koji mogu otvoriti pitanja i nuditi odgovore na pitanje prilagodbe mektepskog koncepta i metode suvremenih potreba i okolnosti muslimanskih zajednica na Zapadu.

- Istraživanja publicirana u časopisu: otvaraju razumijevanje odgoja i obrazovanja utemeljenog na islamskom pogledu suvremenim metodološkim pristupima; istraživanja koja daju realističniju sliku stanja mekteba i vjeronauke, te znanja djece i mladih o vjeri; istraživanja koja bi doprinijela unapređivanju ukupnog pogleda na opća i društvena pitanja o obrazovanju u Bosni i Hercegovini; istraživanja o relevantnim religijskim tendencijama u Bosni i Hercegovini i unutar bošnjačke populacije u dijaspori.
- Otvoriti dijaloški okvir u časopisu, znanstveno argumentiran, akademskom slobodom inspiriran.

Literatura

- Adilović, Emina (2022). Kriteriji za procjenu kvalitete časopisa i uključivanje u SCOPUS: komparacija bibliometrijskih pokazatelja tri bh. časopisa. *Bosniaca*, 27 (27), 169–191. <https://doi.org/10.37083/bosn.2022.27.169>
- Begagić, Elma i Vejo, Edina (2020). *Uvod u kvalitativna istraživanja u društvenim znanostima*, Zenica: Minex.
- Caillaud, Sabine & Flick, Uwe (2021). Triangulation. Research methods in the social sciences: An A-Z of key concepts, pp.87–89.
- Đulabić, Vedran (2007). Europski standardi i budućnost znanstveno-stručnih časopisa – Ograničenja i izazovi. *Hrvatska i komparativna javna uprava*, 7 (4), 875–885.
- Elsevier (2022a). *Content policy and Selection*. <https://www.elsevier.com/solutions/scopus/how-scopus-works/content/content-policy-and-selection> (pristupljeno: 02. 10. 2024).
- Elsevier. (2022b). Pre-evaluation of Scopus submission. <http://www.ready.ioiv.org/> (pristupljeno: 2. 10. 2024).
- Elsevier. (2022c). Pre-evaluation of Scopus submission. <http://www.ready.ioiv.org/> (pristupljeno: 2. 10. 2024).
- Flick, Uwe (2017). Triangulation. In N. Denzin, & Y. Lincoln (Eds), *Handbook of Qualitative Research*. Fifth Edition. Thousands Oaks, California: Sage Publication.
- Johnson, R Burke & Onwegbuzie, Anthony J. (2004). Mixed methods research: A research paradigm whose time has come, *Educational Reseracher*, Vol. 33, No. 7, pp. 14–26.

Sack, Jörg-Rüdiger (2017). How a journal is evaluated: Scopus selection criteria from the perspective of the Content Selection and Advisory Board (CSAB). https://conf.neicon.ru/materials/28-Sem0417/170417_1000_Sack.pdf (pristupljeno: 2. 10. 2024).

Vejo, Edina (2022). Bosanskohercegovački prilog međureligijskom i interkulturalnom dijalogu (religijskopedagoška perspektiva, u: Razum, R., Malović, N., Vujica, K. (ur.) *Zbornik radova Religijsko obrazovanje u interkulturalnoj Evropi*, str. 192–200, Zagreb: Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Vejo, Edina i Čaro, Amer (2024). Subjektivne teorije i posredovanje religijskog znanja. u: Pehlić, I. i Valjevac, M. (ur.) *Edukacija i izazovi savremenog 1: znanstvena monografija*, str. 105–118. Zenica: Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici.

الموجز

التقبل المهني لمجلة المعلم الجديد عند الأئمة ومعلمي الدين

عزت بيهليتش
أدينا فيو

موضوع هذا البحث هو التقبل المهني لمجلة المعلم الجديد لدى الأئمة ومعلمي الدين. وهدف الدراسة هو الحصول على المعرفة التجريبية حول التقبل المهني لمجلة المعلم الجديد من خلال البحث النوعي في آراء الخبراء والبحث الكمي في آراء الأئمة ومعلمي الدين. تم في البحث استخدام خليط من الطرق كما تم استخدام أدوات البحث الآتية: مقابلات شبه منتظمة مع الخبراء، استبيان للأئمة حول التقبل المهني لمجلة المعلم الجديد، واستبيان لمعلمي الدين حول تقبلهم للمجلة. وشملت الدراسة ثلاث عينات مكونة من 5 خبراء و114 إماما و120 معلم دين.

أظهرت نتائج البحث الكمي أن معلمي الدين يقدرون جودة تحقيق التوقعات من مجلة المعلم الجديد بنسبة أعلى من تلك التي يقدرها الأئمة: فهي تحقق توقعاتهم في مجالات التوجيه الروحي، والتعليم، والإلهام، والنقد والتحليل والتواصل المشترك وتعزيز القيم. وأظهرت النتائج أن الأئمة يرون أن مجلة المعلم الجديد تقدم لهم دعما كبيرا في المجالات المتعلقة بالموارد والمعلومات وجودة المحتوى والتعليم الديني وتفسير النصوص الدينية وشرحها والموضوعات الراهنة والحوار والفهم، كما أنهم يرون أن المجلة تعاني من بعض القيود. كما يعتقد معلمو الدين أن المجلة توفر لهم دعما كبيرا في مجالات التعليم والدعم الروحي والمعلومات حول الأحداث الجارية وتعزيز القيم ومنهجية التدريس والفهم الأعمق للعلوم الإسلامية والموضوعات الحالية ومساحة المناقشة والحوار، ويقدرون أن لديها بعض القيود.

أظهرت نتائج البحث النوعي حضورا للمجلة في مجال المعنى الوجودي والأعمق للممارسة الدينية في الحياة، ومجال الحساسية لتفسير السياق الأضيق والأوسع، مع إمكانات كبيرة لتكثيف مثل هذه القدرات للمجلة، وحاجة أكثر إلى النصوص التي تساهم في تحول الفهم الديني الشخصي والبحث في هذا المجال، وفتح الحاجة إلى المشاركة البناءة في المجلة. وخلصت الدراسة إلى أن النتائج يمكن أن تكون أساسا لتطوير جودة مجلة المعلم الجديد، خاصة في مجال توقع الأئمة ومعلمي الدين بأن تقدم لهم الدعم المهني.

الكلمات الرئيسية: مجلة المعلم الجديد، تقييم المجلة، التحليل النقدي، التوقعات العامة، المساعدة والدعم المهني.

Summary

THE PROFESSIONAL RESPONSE OF IMAMS AND RELIGIOUS STUDIES TEACHERS TO *NOVI MUALLIM*

Izet Pehlić, Edina Vejo

The subject of this research is the professional reception of the journal *Novi Muallim* by imams and religious studies teachers. The aim was to establish an empirical insight into the professional reception of *Novi Muallim* by imams and religious studies teachers, based on qualitative research of the opinions of the experts and quantitative research of the opinions of imams and muallims. The mixed method was used in this research. The research instruments used are the Semi-structured Expert Interview, the Questionnaire on the Professional Reception of *Novi Muallim* for Imams, and the Questionnaire on the Professional Reception of *Novi Muallim* for Religious Studies Teachers. The research sample was comprised of 5 experts, 114 imams, and 120 religious studies teachers. Results of the quantitative research showed that religious studies teachers evaluated the quality with significantly higher numbers in regards to their quality expectations, as compared with the evaluation of quality expectations by the imams: it meets the expectations regarding the spiritual guidance sphere, education, inspiration, criticism and the analysis, communal unity and the promotion of values. Results show that imams are of the opinion that *Novi Muallim* offers them significant support in fields of resources, information, quality content, theology education, interpretation of religious texts, contemporary topics, dialogue and understanding, but also that there are certain limitations. The religious studies teachers also believe that *Novi Muallim* offers significant support in terms of education, spiritual support, information about current events, promotion of values, methodology of teaching, better insight into Islamic studies, and space for discussions and dialogue, however, they also think that it has some limitations. The qualitative analysis showed that the Journal is to some extent present in the fields of a deeper, existential meaning of the religious practice, in the field of sensitivity to interpret particular as well as wider contexts, but it also showed that there is scope for improving these potentials of the Journal. Further, it stressed the need for texts that can contribute to the personal understanding of theology and the need for more significant co-construction of the Journal

Keywords: *Novi Muallim*, evaluation of the Journal, critical analysis, general expectations, professional assistance and support

ANALIZA ČITANOSTI I CITIRANOSTI ČASOPISA *NOVI MUALLIM* (2000–2024)

Ejla ĆUROVAC

Gazi Husrev-begova biblioteka
ejla.curovac@ghb.ba

Lamija HAMZAKADIĆ

Institut za historiju Univerziteta u Sarajevu
lamija.al@hotmail.com

SAŽETAK: U ovom radu analizira se čitanost i citiranost radova objavljenih u časopisu *Novi Muallim* u periodu dvadeset i pet godina njegovog izlaza. Podaci su prikupljeni iz CEEOL-a (Central and Eastern European Online Library) i OJS-a (Open Journal Sistem) u pogledu čitanosti članaka *Novog Muallima*, dok se za analizu citiranosti koristila baza Google Scholar.

Cljučne riječi: analiza čitanosti, citatna analiza, obrazovanje i odgoj, *Novi Muallim*, humanističke nauke

Uvod

Pokazatelji, koji nisu uvijek potpuno relevantni, a koji ukazuju na količinu korištenja nekog časopisa ili nekog rada, najčešće se utvrđuju na dva načina. Prvi način podrazumijeva praćenje korištenja (čitanoosti) časopisa u bibliotekama, odnosno praćenje broja preuzimanja članka (ili članaka) u elektronskom obliku. Drugi pokazatelj je "praćenje citiranosti toga rada". (Meštrović, 2023)

S druge strane, bibliometrijska i scijentometrijska istraživanja i analize u okviru informacijskih nauka predstavljaju istraživanje kvantiteta u procesu kreiranja, prijenosa i korištenja naučnih, stručnih i drugih ključnih informacija. Bibliometrijska analiza se primarno koristi za analizu kvantiteta naučnih i stručnih članaka u naučno-stručnim

časopisima. Scijentometrijska analiza, iako se ponekad upotrebljava kao sinonim za bibliometriju, predstavlja šire područje od bibliometrije koje podrazumijeva i autorstvo, saradnju među naučnicima, zatim "citatne analize koje daju osnovu za istraživanja komunikacija u nauci i praćenja razvoja nauka, te društvene i ekonomske aspekte naučnih aktivnosti". (Ćavar, 2021)

Prije nešto više od dvadeset godina donesena je *Budimpeštanska inicijativa za slobodan pristup* (*Budapest Open Access Initiative*)¹, zatim *Izjava o objavljivanju sa slobodnim pristupom iz Bethesda* (*Bethesda Statement on Open Access Publishing*) i *Berlinska deklaracija o slobodnom pristupu znanju u*

prirodnim, društvenim i humanističkim naukama (*Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities*) u okviru kojih je definisan otvoreni pristup (*Open Access*), njegovi ciljevi i strategije.

Otvoreni pristup predstavlja besplatan i slobodan pristup "digitalnim znanstvenim informacijama koji omogućava čitanje, pohranjivanje, distribuciju, pretraživanje, dohvaćanje, indeksiranje i/ili drugo zakonito korištenje".²

Pored toga, 2013. godine *Public Knowledge Project* (*PKP*) je kreirao *Open Journal Systems* (*OJS*), besplatan softver, koji može da kreira, upravlja i distribuira akademske časopise. OJS ima mogućnosti i pruža različite

¹ "Budapest Open Access Initiative", online adresa: <https://www.budapestopenaccessinitiative.org/read/> (Dostupno, 13.7.2024)

² "Otvoreni pristup", online adresa: <https://www.otvorena-znanost.hr/otvoreni-pristup/> (Dostupno, 23.8.2024)

nivoa izdavačkog procesa poput prijava članaka, recenzije, uredničkog rada i objavljivanja.³

Kada se govori o otvorenom pristupu nezaobilazno je spomenuti i baze podataka koje se najčešće dijele na “bibliografske baze podataka, citatne baze podataka i baze podataka s cjelovitim tekstovima”. (Meštrović, 2023) Baze podataka sa cjelovitim tekstom su one baze koje daju mogućnost uvida u cijeli tekst, dok bibliografske baze sadrže bibliografske zapise. Citatni indeks je sastavni dio baza podataka koje, osim bibliografskih informacija, sadrže i informacije o citatima, dok citatne baze sadrže, također, pored bibliografskih informacija, i podatke o citiranosti. Upravo podaci iz citatnih baza su važni za procjenu naučne djelatnosti pojedinca, ustanove ili za procjenu publikacija. (Hebrang Grgić, 2016)

Novi Muallim

Novi Muallim, stručni časopis, namijenjen je autorima koji istražuju, izučavaju i bave se obrazovanjem i odgojem u širem i užem smislu. Ono što je karakteristično za ovaj časopis jeste da podrazumijeva “teme, pitanja i probleme islamskog vjerskog obrazovanja i odgoja u predškolskim ustanovama, osnovnim i srednjim školama, vojsci i drugim ustanovama i institucijama”⁴ koje su vezane za vjersku – mektepsku pouku, srednje škole – medrese, islamske pedagoške fakultete i Fakultet islamskih nauka. Shodno tome, prvenstveno je namijenjen imamima, muallimima, nastavnicima i profesorima.

Novi Muallim počinje izlaziti u aprilu 2000. godine, a njegova preteča je bio *Muallim* koji “je pokrenut 1910. godine kada je i izašao njegov prvi broj” (Hodžić, 2016) i s prekidima je izlazio u dvanaest godišta i 104 broja.

Od početka izlaženja *Novi Muallim* je podijeljen u različite, neke stalne a neke periodične rubrike i

to: Putokazi, Sagledavanja, Islamske nauke, Muallim, Medijske teme, Historija odgoja i obrazovanja, Prijevodi, Pregled, Tema broja, Esej, Tefsir, Hutba, Proza, Islamske teme, Historija obrazovanja, Članci itd.

Časopis je dostupan u printanom, ali i online izdanju na stranici Udruženja Ilmijje, gdje se mogu pronaći sva izdanja časopisa. Časopis je dostupan za preuzimanje i na web-stranici CEEOL-a (<https://www.ceeol.com/search/journal-detail?id=519>).

Baze podataka i identifikacijske oznake

Naučna i stručna komunikacija predstavlja sistem međusobno povezanih elemenata koji imaju za cilj prijenos naučnih informacija unutar sistema nauka, ali i izvan njega. (Vrana, 2011) Časopisi predstavljaju najznačajniji i najjači medij u stručnoj i naučnoj komunikaciji jer igraju važnu ulogu u napretku nauke tako što prenose informacije o novim saznanjima, analizama itd.

Ova vrsta komunikacije, godinama unazad, postaje jača i čvršća pojavom velikog broja elektronskih publikacija, ali i digitalnih biblioteka i digitalnih repozitorija, te pojavom citatnih baza podataka i online pretraživača. Na taj način istraživanje i učenje postaju lakši i jednostavniji kako naučnicima, nastavnicima, tako i studentima. (Vrana, 2011)

Na tom tragu u ovom radu i govorimo o multidiscipliniranim citatnim bazama podataka kao što su Google Scholar (GS) i Central and Eastern European Online Library (CEEOL) koje, “osim za pretraživanje literature, služe i kao analitički instrumentarij za vrednovanje znanstvenog odjeka autora i časopisa”. (Brajenović-Milić, 2014:426; Meštrović, 2023)

Google Scholar, online pretraživač kompanije Google koji se sastoji od članaka iz časopisa u punom tekstu, tehničkih izvještaja, reprinta, teza,

knjiga i drugih dokumenata, pokrenut je 2004. godine i koriste ga kako studenti tako i naučnici, profesori i istraživači. Procjenjuje se da je dostupan broj dokumenata na Google Scholaru oko 160 miliona. U odnosu na online i bibliotečke baze podataka, rezultati GS pretraživanja navode sve rezultate pretraživanja s različitih lokacija, uključujući repozitorije, akademske i web-stranice izdavača. (Hamid, Majid, 2015)

Poput samog Google pretraživača i Google Scholar je brz i lak za korištenje tako što nudi rezultate pretraživanja u formi dokumenata, knjiga ili stranica na osnovu traženih ključnih riječi, a zatim organizira rezultate koristeći algoritam relevantnosti. (Vine, 2006)

Časopis *Novi Muallim* je indeksiran u svjetskoj bazi podataka Central and Eastern European Online Library (CEEOL). CEEOL predstavlja online arhivu koja omogućava pristup više od 2800 naslova časopisa u polju društvenih i humanističkih nauka iz Centralne i Istočne Evrope. Naučnici, istraživači i studenti ovih oblasti, ali i drugi potencijalni korisnici imaju pojednostavljen pristup knjigama, časopisima i člancima.⁵ Osim toga, određeni broj časopisa nije moguće pronaći u printanoj verziji što predstavlja još jednu prednost CEEOL-a. To znači da su članci “dostupni u PDF formatu, bibliografski opisani i ne razlikuju se od printanog formata”. (Arslankadić, Grebović, 2017)

U ovom radu tj. ovoj analizi je upravo bilo korisno i velika je prednost u tome što postoji normativna datoteka autora čiji su sadržaji arhivirani. Pored toga, poslali smo upit upravi CEEOL-a da nam omogući pristup informacijama koliko je puta koji članak preuzet iz *Novog Muallima* i dobili smo podatke vezane za prethodne tri godine.

Novi Muallim ima i svoju ISSN (International Standard Serial Number) oznaku, tj. Međunarodni standardni

³ “About OpenJournalSystems.com”, online adresa: <https://openjournalssystems.com/our-company/> (Dostupno, 14.10.2024)

⁴ “Novi Muallim: O časopisu”, online adresa: <https://ilmijja.ba/ojs/index.php/casopis1> (Dostupno, 23.8.2024)

⁵ “CEEOL: Central and Eastern European Online Library”, online adresa: <https://www.ceeol.com/> (Dostupno, 23.8.2024)

broj za serijske publikacije. ISSN predstavlja “kratak, jedinstven, jasan i međunarodno prihvatljiv kôd, koji omogućava identifikaciju svake serijske publikacije neovisno o jeziku ili zemlji u kojoj je publikacija objavljena”.⁶ Svaka ISSN oznaka ili ISSN broj je poseban odnosno jedinstven identifikacioni broj za građu koja izlazi u nastavcima. Međunarodni standardni brojevi za serijske publikacije su pogodni za većinu građe koja izlazi u nastavcima, bez obzira da li su nastali u prošlosti, sadašnjosti ili će nastati u skoroj budućnosti i na bilo kojem mediju produkcije, te se dodjeljuju čitavoj populaciji serijskih publikacija i većini integrirajuće građe.⁷

Časopis *Novi Muallim* posjeduje i svoj DOI broj. DOI (Digital Object Identifier) je digitalni identifikator za entitet na digitalnoj mreži [www.doi.org], a predstavlja identifikacijsku oznaku časopisa, članka, komentara i sl. DOI agencija u Nacionalnoj univerzitetskoj biblioteci BiH dodjeljuje DOI tekućim online časopisima ili online verzijama časopisa iz Bosne i Hercegovine; časopisima s dodijeljenim ISSN oznakama (za online izdanje); časopisima s naučnim i naučno-stručnim sadržajem; časopisima koji su uređeni prema preporukama Crossrefa (tj. da članci imaju određenu stranicu s naslovom, autorima, sažetkom i ključnim riječima) i časopisima koji se redovno objavljuju.⁸

Časopis *Novi Muallim* predlaže autorima registraciju na ORCID, identifikator istraživača i naučnika. ORCID (Open Researcher and Contributor Identifier) omogućava dostupnost i veću vidljivost autora kroz trajni digitalni broj (identifikator) koji pojedinci koriste za objavljivanje članaka, prikaza itd. Na portalu ORCID-a naučnici mogu besplatno napraviti profil s ličnim podacima, biografijom, objavljenim radovima i sl. i tako zatražiti

identifikacioni broj putem kojeg neće dolaziti do pogrešnog tumačenja autorstva u slučaju da postoji više autora s istim imenom i prezimenom i sl. (Hebrang Grgić, 2016)

Analiza čitanosti časopisa

Novi Muallim (2000–2024)

Analiza čitanosti časopisa *Novi Muallim* je obavljena zahvaljujući podacima preuzetim sa stranice CEEOL za prethodne tri godine. Ovi podaci se najviše odnose na strane korisnike koji su preuzimali članke iz *Novog Muallima*, dok korisnici iz Bosne i Hercegovine konsultiraju *Novi Muallim* s web-stranice časopisa (<https://ilmijja.ba/ojs/index.php/casopis1>) koja je na OJS-u i gdje se veoma jednostavno, bez registracije, pristupa člancima u otvorenom pristupu. Zbog toga su za ovo istraživanje i iz OJS-a preuzeti statistički podaci o korištenju i preuzimanju članaka iz *Novog Muallima*.

Časopis se izdaje i u štampanom obliku, tako da veliki broj korisnika, posebno uposlenika Islamske zajednice Bosne i Hercegovine, upravo konsultira taj fizički oblik časopisa. U nastavku su analizirani podaci o čitanosti članaka iz *Novog Muallima* za 2022, 2023. i dio 2024. godine, koji jasno pokazuju tendenciju porasta čitanosti.

Godina 2022.

U toku 2022. godine, u periodu od 1.1.2022. do 31.12.2022. godine, *Novi Muallim* je od institucionalnih korisnika imao 114 preuzimanja 91 teksta. Prosječno su tekstovi preuzeti po 1,5 puta. Najčitaniji članak, koji je preuzet 6 puta, jeste članak “Socijalna i emocionalna klima u razredu” iz broja 29, 2007. godina. Što se tiče individualnih korisnika, oni su u 2022. godini preuzeli 250 članaka,

ukupno 375 puta. Ukupno je preuzet 341 članak, a preuzeti su 489 puta.

Iz prve godine izlaženja časopisa, 2000. preuzeto je ukupno 19 članaka, 9 od institucionalnih korisnika, a od individualnih korisnika 10 članaka. Iz broja 1 je preuzeto sedam članaka, iz broja 2 sedam članaka, iz broja 3 tri, te dva članka iz broja 4. Tri članka su preuzeta po dva puta, a jedan tri puta.

Iz 2001. godine u toku 2024. godine preuzeto je ukupno 19 članaka, od institucionalnih korisnika 6, a od individualnih 13 članaka. Iz broja 5 je preuzeto sedam, broja 6 pet članaka, broja 7 četiri, dok su iz broja 8 preuzeta tri članka. Tri od ovih članaka su preuzeta po dva puta, a po jedan tri, odnosno pet puta. Što se tiče članaka iz 2002. godine, ukupno je preuzeto 14 članaka, 2 od institucionalnih korisnika, a 12 od individualnih korisnika. Iz broja 9 je preuzeto pet, iz brojeva 10 i 11 su preuzeta po dva, te iz broja 12 pet članaka. Dva članka su preuzeta po dva puta, a jedan članak četiri puta. Ostali su preuzeti po jednom.

Iz 2003. godine preuzeto je ukupno 17 članaka, dva od individualnih korisnika, a petnaest od institucionalnih. Pri tome su četiri članka preuzeta po dva puta, a jedan članak četiri puta. Iz brojeva 13 i 14 su preuzeta po tri članka, iz broja 15 pet članaka, te iz broja 16 šest članaka. Iz 2004. godine je preuzeto 11 članaka, od kojih je 1 preuzet od institucionalnih korisnika, a preostalih 10 od individualnih. U pitanju su brojevi 17 (2 preuzeta članka), 18 (6 preuzetih članaka), 19 (2 preuzeta članka) i 20 (1 preuzet članak). Pri tome su dva članka preuzeta po dva puta, a jedan četiri puta. Ostali su preuzeti po jednom. Što se 2005. godine tiče, preuzeto je ukupno 16 članaka, 5 od institucionalnih korisnika, a 11 od individualnih, i pri tome je dvanaest članaka preuzeto po jednom, a tri članka po dva puta. Članak pod nazivom “Modernističko mišljenje Huseina ef. Đoze” je preuzet čak sedam puta. U pitanju su članci iz brojeva 21 (4 članka), 22 (3 članka), 23 (3 članka) i 24 (6 članaka).

⁶ ISSN – International Standard Serial Number : Šta je ISSN? [citirano: 23-08-2024]. Dostupno na: <https://nub.ba/usluge/za-izdavace/centar-za-issn-bih>

⁷ *Ibid*

⁸ “DOI – Digital Object Identifier”, online adresa: <https://nub.ba/usluge/za-izdavace/doi-digital-object-identifier> (Dostupno, 23.8.2024)

U toku 2022. godine iz 2006. godine je preuzeto ukupno 18 članaka, 8 od institucionalnih korisnika i 10 od individualnih. U pitanju je osam članaka iz broja 25, pet članaka iz broja 26, dva iz broja 27 i 3 iz broja 28. Dva članka su preuzeta po dva puta, a preostali članci su preuzeti po jednom. Iz 2007. godine je preuzeto ukupno 8 članaka, dva od institucionalnih korisnika i 6 od individualnih. Iz brojeva 29 i 32 su preuzeta po dva članka, iz broja 30 jedan, te iz broja 31 tri članka. Jedan od ovih članaka je preuzet dva puta, a ostali su preuzeti po jednom. Iz 2008. godine je preuzeto 16 članaka, 1 od institucionalnih korisnika i 15 od individualnih. Iz brojeva 33 i 34 su preuzeta po 4 članka, iz broja 35 tri članka, te iz broja 36 pet članaka. Pri tome su dva članka preuzeta po dva puta, a jedan tri puta.

Iz 2009. godine su članci preuzeti ukupno 12 puta, 3 od institucionalnih korisnika, a 9 puta od individualnih. Iz broja 37 preuzeta su 3 članka, iz broja 38 četiri, te 5 članaka iz broja 40. Pet članaka je preuzeto po dva puta, dok je članak "autonomnost i sveukupna organiziranost" preuzet četiri puta. Što se tiče 2010. godine, ukupno je preuzeto 20 članaka, 8 od institucionalnih korisnika i 12 od individualnih. Iz brojeva 41 i 42 je preuzeto po 6 članaka, iz broja 43 pet članaka, te iz broja 44 tri članka. Tri članka su preuzeta po tri puta, a jedan četiri puta, dok je pet članaka preuzeto po dva puta. Iz 2011. godine je preuzeto 17 članaka, 11 od individualnih korisnika, a 6 od institucionalnih. Pri tome su iz brojeva 45 i 46 preuzeta po 4 članka, iz broja 47 tri, a iz broja 48 šest članaka. Dva članka su preuzeta po četiri puta, jedan dva puta, a preostali po jednom.

Iz 2012. godine je preuzeto 13 članaka, 11 od individualnih korisnika i dva od institucionalnih. Iz broja 49 je preuzeto 7 članaka, a iz brojeva 50, 51 i 52 po dva članka.

Iz 2013. godine je preuzeto 19 članaka, dva od institucionalnih korisnika, a 17 od individualnih. Od toga su 2 članka preuzeta po dva puta, jedan

tri puta, a ostali po jednom. Iz broja 53 je preuzeto 8 članaka, iz broja 54 dva članka, iz broja 55 četiri članka, te iz broja 56 pet članaka. Iz godine 2014. je preuzeto 18 članaka, 11 od individualnih korisnika i 7 od institucionalnih. Iz brojeva 57 i 60 je preuzeto po šest, iz broja 58 dva, te iz broja 59 članka. Tri članka su preuzeta po tri puta, jedan dva puta i jedan pet puta. Ostali su preuzeti po jednom. Što se tiče 2015. godine, članci su ukupno preuzeti 14 puta, tri od institucionalnih korisnika i 11 puta od individualnih. Pri tome su konsultirani brojevi 61 (2 članka), 62 (4 članka), 63 (3 članka) i 64 (5 članaka). Dva članka su preuzeta po dva puta, a po jedan članak tri, četiri i pet puta. Ostali su preuzeti po jednom.

Iz 2016. godine je preuzeto 20 članaka, 15 od individualnih korisnika i pet od institucionalnih. Dva članka su preuzeta po tri puta, i dva članka dva puta, ostali su preuzeti po jednom. U pitanju su članci iz brojeva 65 (6 članaka), 66 (3 članka), 67 (9 članaka) i 68 (2 članka). Iz godine 2017. preuzeto je 8 članaka, od individualnih korisnika 5, a od institucionalnih 3. Tri su članka iz broja 69, 1 iz broja 71 i 4 članka iz broja 72. Dva članka su preuzeta po dva puta, jedan tri puta, a ostali po jednom.

Što se tiče 2018. godine, ukupno je preuzeto 14 članaka, 11 od individualnih korisnika i tri od institucionalnih. Dva članka su preuzeta po tri puta, a preostali po jednom. Iz godine 2019. je preuzeto ukupno 10 članaka, 1 od institucionalnih korisnika, a preostalih 9 od individualnih. Preuzeto je pet članaka iz broja 77, jedan iz broja 78, te po dva iz brojeva 79 i 80. Iz 2020. godine je preuzeto ukupno 14 članaka, 2 od institucionalnih korisnika, a 12 od individualnih. Tri članka su preuzeta po tri puta, a jedan pod nazivom "Bibliografija Novog muallima br. 45-80" čak šest puta. Iz broja 81 je preuzeto pet članaka, iz brojeva 82 i 84 po četiri, a iz broja 83 jedan članak. Što se tiče 2021. godine članci su preuzeti ukupno 22 puta, osam od institucionalnih korisnika, a 14 puta od individualnih. Tri članka

su preuzeta po tri puta, dva članka također tri puta, a ostali su preuzeti po jednom. Iz broja 85 su preuzeta četiri, iz broja 86 sedam članaka, iz broja 87 šest i iz broja 88 pet članaka. Iz godine 2022. su preuzeta dva članka od institucionalnih korisnika. U pitanju su dva članka iz broja 90.

Godina 2023.

U toku 2023. godine, u periodu od 1.1.2023. do 31.12.2023. godine, *Novi Muallim* je od institucionalnih korisnika imao 146 preuzimanja 130 tekstova. Prosječno su tekstovi preuzeti po 1,1 put. Najčitaniji članak koji je preuzet 12 puta je članak "Uloga porodice i škole u afirmaciji bezbjednosne kulture" iz broja 79, 2019. godina. Što se tiče individualnih korisnika, oni su u 2023. godini preuzeli 365 članaka, ukupno 569 puta. Ukupno je preuzeto 495 članaka 715 puta.

Iz prve godine izlaženja časopisa, 2000. preuzet je ukupno 21 članak, 6 od institucionalnih korisnika, a od individualnih korisnika 15 članaka. Iz brojeva 1 je preuzeto šest članaka, iz broja 2 tri članka, iz broja 3 osam članaka, te četiri članka iz broja 4. Tri članka su preuzeta po dva puta.

Iz 2001. godine je u toku 2024. godine preuzeto ukupno 25 članaka, od institucionalnih korisnika 9 članaka, a od individualnih 16. Iz broja 5 je preuzeto šest članaka, iz brojeva 6 i 7 po osam članaka, dok su iz broja 8 preuzeta tri članka. Dva od ovih članaka su preuzeta po dva puta, a po jedan tri, odnosno pet puta. Što se tiče članaka iz 2002. godine, ukupno je preuzeto 15 članaka, 2 od institucionalnih korisnika, a 13 od individualnih. Iz broja 9 je preuzeto šest članaka, iz broja 10 su preuzeta tri članka, iz broja 11 dva članka, te iz broja 12 četiri članka. Tri članka su preuzeta po dva puta, jedan članak tri puta, a ostali su preuzeti po jednom.

Iz 2003. godine preuzeta su ukupno 24 članka, osam od individualnih korisnika, a šesnaest od institucionalnih. Pri tome su dva članka preuzeta po dva puta, a jedan članak pod nazivom "Alkoholizam i adolescenti"

čak devet puta. Iz broja 13 je preuzet jedan članak, iz broja 14 pet članaka, iz broja 15 sedam članaka, te iz broja 16 jedanaest članaka. Iz 2004. godine je preuzeto 25 članaka, od kojih je 7 preuzeto od institucionalnih korisnika, a preostalih 18 od individualnih. U pitanju su brojevi 17 (8 preuzetih članaka), 18 (7 preuzetih članaka), 19 (7 preuzetih članaka) i 20 (3 preuzeta članka). Pri tome su svi članci preuzeti po jednom. Što se 2005. godine tiče, preuzeta su ukupno 22 članka, 6 od institucionalnih korisnika, a 16 od individualnih, i pri tome je osamnaest članaka preuzeto po jednom, a dva članka po dva puta i dva članka po 4 puta. U pitanju su članci iz brojeva 21 (3 članka), 22 (7 članaka), 23 (5 članaka) i 24 (7 članaka).

U toku 2023. godine iz 2006. godine je preuzeto ukupno 15 članaka, 5 od institucionalnih korisnika i 10 od individualnih. U pitanju je jedan članak iz broja 27, dva članka iz broja 26, te po šest članaka iz brojeva 25 i 28. Dva članka su preuzeta 4 puta, dva članka 2 puta, jedan članak tri puta, a preostali članci su preuzeti po jednom. Iz 2007. godine je preuzeto ukupno 10 članaka, tri od institucionalnih korisnika i 7 od individualnih. Iz broja 29 je preuzet jedan članak, iz broja 30 dva, iz broja 31 tri članka, a iz broja 32 četiri članka. Jedan od ovih članaka je preuzet dva puta, jedan pet, a jedan šest puta. Ostali su preuzeti po jednom. Iz 2008. godine je preuzeto 25 članaka, 6 od individualnih korisnika i 19 od institucionalnih. Iz broja 33 su preuzeta 3 članka, iz broja 34 devet članaka, iz broja 35 osam članaka, te iz broja 36 pet članaka. Pri tome su članci ukupno preuzeti 36 puta, jer je 5 članaka preuzeto po dva puta, jedan tri puta i jedan članak 5 puta.

Iz 2009. godine su članci preuzeti ukupno 23 puta, 7 od institucionalnih korisnika, a 16 puta od individualnih. Iz broja 37 preuzeto je 5 članaka, iz brojeva 38 i 39 po četiri, te 10 članaka iz broja 40. Četiri članka su preuzeta po dva puta, dok je članak "Moja domovina – pismena priprema za realizaciju nastavnog sata" preuzet

čak osam puta. Što se tiče 2010. godine, ukupno su preuzeta 32 članka, 8 od institucionalnih korisnika i 24 od individualnih. Iz broja 41 je preuzeto 5 članaka, iz broja 42 jedanaest, iz broja 43 sedam, te iz broja 44 devet članaka. Tri članka su preuzeta po dva puta, a jedan šest puta. Iz 2011. godine je preuzeto 30 članaka, 25 od individualnih korisnika, a 5 od institucionalnih. Pri tome su iz broja 45 preuzeta četiri članka, iz broja 46 šest članaka, iz broja 47 dvanaest, a iz broja 48 osam članaka. Članci su ukupno preuzeti 41 put, jer su tri članka preuzeta po dva puta, jedan tri puta, jedan četiri, jedan pet i članak pod nazivom "Uspostavljanje discipline u razredu i prevencija nediscipline" je preuzet osam puta.

Iz 2012. godine je preuzeto 18 članaka, 13 od individualnih korisnika i pet od institucionalnih. Iz broja 49 su preuzeta četiri članka, iz broja 50 pet članaka, iz broja 51 četiri članka, te iz broja 52 pet članaka.

Iz 2013. godine je preuzeto 28 članaka, osam od institucionalnih korisnika, a 20 od individualnih. Od toga su 3 članka preuzeta po dva puta, jedan šest puta, dva tri puta, a članak pod nazivom "Bosna i Hercegovina u evropskim integracijama" čak 11 puta. Iz broja 53 je preuzeto osam članaka, iz broja 54 tri članka, iz broja 55 šest članaka, te iz broja 56 jedanaest članaka. Iz godine 2014. je preuzeto 25 članaka, 22 od individualnih korisnika i 3 od institucionalnih. Iz broja 57 su preuzeta četiri članka, iz broja 58 deset članaka, broja 59 četiri članka i broja 60 sedam članaka. Tri članka su preuzeta po dva puta, a jedan tri puta. Ostali su preuzeti po jednom. Što se tiče 2015. godine, članci su ukupno preuzeti 19 puta, šest od institucionalnih korisnika i 13 puta od individualnih. Pri tome su konsultirani brojevi 61 (3 članka), 62 (9 članaka), 63 (5 članaka) i 64 (2 članka). Tri članka su preuzeta po dva puta, dva članka po tri puta, a jedan članak pet puta. Ostali su preuzeti po jednom.

Iz 2016. godine je preuzeto 25 članaka, 20 od individualnih korisnika i pet od institucionalnih. Ukupno

su preuzeti 36 puta, jer su dva članka preuzeta tri puta, tri članka dva puta, a jedan članak pet puta. U pitanju su članci iz brojeva 65 (4 članka), 66 (6 članaka), 67 (8 članaka) i 68 (7 članaka). Iz godine 2017. preuzeta su 23 članka, od individualnih korisnika 17, a od institucionalnih 6. Sedam je članaka iz broja 69, šest iz broja 70, pet iz broja 71 i pet članaka iz broja 72. Tri članka su preuzeta po dva puta, jedan tri puta, a ostali po jednom. Što se tiče 2018. godine, ukupno je preuzeto 11 članaka od individualnih korisnika. Tri članka su preuzeta po dva puta, a preostali po jednom. Iz godine 2019. je preuzeto ukupno 17 članaka, 5 od institucionalnih korisnika, a preostalih 12 od individualnih. Preuzeto je pet članaka iz broja 77, četiri članka iz broja 78, tri iz broja 79 i pet iz broja 80. Članak pod nazivom "Uloga porodice i škole u afirmaciji bezbjednosne kulture" iz broja 79 je imao čak 12 preuzimanja. Iz 2020. godine je preuzeto ukupno 16 članaka, 4 od institucionalnih korisnika, a 12 od individualnih. Dva članka su preuzeta dva puta, a dva tri puta. Iz broja 81 je preuzeto pet članaka, broja 82 šest članaka, broja 83 tri članka, te broja 84 dva članka. Što se tiče 2021. godine, članci su preuzeti ukupno 23 puta, sedam od institucionalnih korisnika, a 16 puta od individualnih. Četiri članka su preuzeta po dva puta, jedan tri puta, jedan četiri puta i jedan šest puta, ostali su preuzeti po jednom. Iz broja 85 je preuzeto sedam članaka, broja 86 šest, broja 87 pet i broja 88 pet.

Iz godine 2022. je preuzeto 17 članaka, pet od institucionalnih korisnika, a 12 od individualnih. Samo jedan članak je preuzet dva puta, a ostali su svi po jednom. U pitanju su članci iz brojeva 89 (7 članaka), 90 (1 članak), 91 (5 članaka) i 92 (4 članka). Što se tiče 2023. godine, preuzeto je ukupno 6 članaka, 2 od individualnih korisnika i 4 od institucionalnih. po jedan iz brojeva 93 i 95, i 3 članka iz broja 94. Članci su ukupno preuzeti 10 puta. Iz broja 93 su preuzeta dva članka, a iz broja 94 četiri.

Godina 2024.

U toku 2024. godine, u periodu od 1.1.2024. do 31.5.2024. godine, *Novi Muallim* je od institucionalnih korisnika imao 49 preuzimanja 40 tekstova. Prosječno su tekstovi preuzeti po 1,225 puta. Najčitaniji članak koji je preuzet 9 puta je članak "Identifikacija i prevencija poremećaja u ponašanju učenika" iz broja 34, 2008. godina. Što se tiče individualnih korisnika, članci iz *Novog Muallima* su u tekućoj godini preuzeti 224 puta. Ukupan broj preuzetih članaka je 155. Ukupno je od individualnih i institucionalnih korisnika preuzeto 195 članaka, a preuzeti su 273 puta.

Iz prve godine izlaženja časopisa, 2000. preuzeta su od institucionalnih korisnika 3 članka (iz brojeva 1, 2 i 4), a od individualnih korisnika 7 članaka, i to iz brojeva 1 i 3 po jedan članak, iz broja 2 dva članka, te tri članka iz broja 4. Dva članka iz broja 4 su preuzeta po dva puta.

Iz 2001. godine je u toku 2024. godine preuzeto ukupno 11 članaka, od institucionalnih korisnika 4 članka, a od individualnih 7 članaka. Iz broja 5, 6 i 7 su ukupno preuzeta po 3 članka, dok su iz broja osam preuzeta 2 članka. Šest od ovih 11 članaka je preuzeto po dva puta. Što se tiče članaka iz 2002. godine, ukupno je preuzeto 7 članaka, 2 od institucionalnih korisnika, a 5 od individualnih korisnika. Iz broja 9 su preuzeta tri članka, od kojih je jedan preuzet dva puta, dok su preostali članci preuzeti po jedanput. Iz broja 10 je preuzet jedan članak, baš kao i iz broja 12, dok su iz broja 11 preuzeta dva članka.

Iz 2003. godine preuzeto je ukupno 6 članaka, tri od individualnih korisnika, a tri od institucionalnih. Pri tome je pet članaka preuzeto po jednom, dok je jedan članak preuzet ukupno 4 puta. Iz 2004. godine je preuzeto 11 članaka, od kojih su 2 preuzeta od institucionalnih korisnika, a preostalih 8 od individualnih. U pitanju su brojevi 17 (3 preuzeta članka), 18 (3 preuzeta članka), 19 (2 preuzeta članka) i 20 (3 preuzeta članka). Pri tome su dva članka preuzeta po dva puta. Što se 2005. godine

tiče, preuzeto je ukupno 7 članaka, 1 od institucionalnih korisnika, a 6 od individualnih, i pri tome je pet članaka preuzeto po jednom, a dva članka po dva puta. U pitanju su članci iz brojeva 20 (1 članak), 22 (2 članka), 23 (1 članak) i 24 (3 članka).

U toku 2024. godine iz 2006. godine je preuzeto ukupno 6 članaka, 1 od institucionalnih korisnika i 5 od individualnih. U pitanju su po jedan članak iz brojeva 25 i 28, te po dva članka iz brojeva 26 i 27. Svi članci su preuzeti po jednom, osim jednog članka iz broja 25 koji je preuzet dva puta. Iz 2007. godine je preuzeto ukupno 8 članaka, jedan od institucionalnih korisnika i 7 od individualnih. Iz broja 29 su preuzeta tri članka, iz broja 30 jedan, a iz brojeva 31 i 32 po dva članka. Samo jedan od ovih članaka je preuzet dva puta. Iz 2008. godine je preuzeto 10 članaka, 7 od individualnih korisnika i 3 od institucionalnih. Iz broja 33 su preuzeta 2 članka, iz broja 34 3 članka, iz broja 35 4 članka, te iz broja 36 jedan članak. Pri tome su članci ukupno preuzeti 23 puta, jer su 2 članka iz broja 35 preuzeta po tri puta, jedan dva puta, a jedan članak iz broja 34 po nazivu "Identifikacija i prevencija poremećaja u ponašanju učenika" čak 9 puta.

Iz 2009. godine su članci preuzeti ukupno 11 puta, tri od institucionalnih korisnika, a osam puta od individualnih. Iz brojeva 37 i 38 su preuzeta po 3 članka, jedan članak iz broja 39, te 4 članka iz broja 40. Svi članci osim članka "Djeca Palestine u svjetlu konvencije o pravima djeteta" su preuzeti po jednom, dok je ovaj članak preuzet 3 puta. Što se tiče 2010. godine, ukupno je preuzeto 8 članaka, 2 od institucionalnih korisnika i 6 od individualnih, iz brojeva 41 i 44 su preuzeta po tri članka, a iz broja 42 dva članka. Šest članaka je preuzeto po jednom, dok je jedan članak preuzet dva puta, a jedan tri puta. Iz 2011. godine je preuzeto 16 članaka, 13 od individualnih korisnika, a 3 od institucionalnih. Pri tome je iz broja 45 preuzeto pet članaka, iz brojeva 46 i 47 po tri, a iz broja 48 pet članaka. Članci su ukupno preuzeti

29 puta, jer je nekoliko članaka preuzeto po pet, te po dva puta.

Iz 2012. godine su preuzeta samo tri članka, i to sva tri od individualnih korisnika. U pitanju je jedan članak iz broja 50 koji je preuzet 3 puta, te dva članka iz broja 51 koji su preuzeti po jednom. Iz 2013. godine je preuzeto 13 članaka, dva od institucionalnih korisnika, a 11 od individualnih. Od toga su dva članka preuzeta po dva puta, a ostali članci po jednom. Iz broja 53 su preuzeta četiri članka, iz broja 54 jedan članak, broja 55 tri članka, te iz broja 56 pet članaka. Iz godine 2014. preuzeta su tri članka, dva iz broja 59 i jedan iz broja 60 i to svi od individualnih korisnika. Članak iz broja 60 je preuzet 2 puta, a preostala dva članka po jednom. Što se tiče 2015. godine, članci su ukupno preuzeti 11 puta, dva od institucionalnih korisnika i 9 puta od individualnih. Pri tome su konsultirani brojevi 61 (tri članka), 62 (četiri članka) i 64 (četiri članka). Svi osim jednog su preuzeti po jednom, dok je taj članak preuzet dva puta.

Iz 2016. godine je preuzeto 6 članaka, i svi su preuzeti od individualnih korisnika. Ukupno su preuzeti 11 puta, jer je članak "Nasilje u porodici" preuzet 5 puta, a još jedan članak je preuzet dva puta. U pitanju su članci iz brojeva 65, 66 i 67 (po dva članka iz svakog broja). Iz godine 2017. preuzeto je 8 članaka od individualnih korisnika. Tri članka su iz broja 69, jedan iz broja 71 i četiri članka iz broja 72. Ukupno je ovih osam članaka preuzeto 11 puta. Što se tiče 2018. godine, ukupno je preuzeto pet članaka, jedan od institucionalnih korisnika, a ostali od individualnih. Ukupno su članci preuzeti osam puta jer su tri članka preuzeta po dva puta. Iz brojeva 73, 74 i 75 preuzet je po jedan članak, a iz broja 76 dva članka. Iz godine 2019. preuzeto je ukupno šest članaka, jedan od institucionalnih korisnika, a preostalih pet od strane individualnih. Preuzimana su po dva članka iz brojeva 78, 79 i 80. Iz 2020. godine je preuzeto ukupno devet članaka, tri od institucionalnih korisnika, a šest od individualnih. Članci su ukupno preuzeti dvanaest puta. Iz broja 81 su preuzeta tri članka, broja 82 četiri

članka, te broja 83 dva članka. Što se tiče 2021. godine članci su preuzeti ukupno šest puta, jednom od institucionalnih korisnika, a pet puta od individualnih. Jedan članak je preuzet dva puta, a svi ostali po jednom. Iz brojeva 85 i 86 je preuzet po jedan članak, iz broja 87 tri članka, i iz broja 88 jedan članak.

Iz godine 2022. je preuzeto osam članaka, jedan od institucionalnih korisnika, a sedam od individualnih. Članci su ukupno preuzeti deset puta. U pitanju su članci iz brojeva 89 (tri članka), 91 (dva članka) i 92 (tri članka). Što se tiče 2023. godine preuzeto je ukupno pet članaka, po jedan iz brojeva 93 i 95, i 3 članka iz broja 94. Članci su ukupno preuzeti deset puta.

Open Journal Systems (OJS)

Open Journal Systems ima svoju ličnu bazu podataka sa statistikama za svaki časopis pohranjen na njemu. Pristup ovoj statistici ima samo uredništvo časopisa, ali su podaci vrlo sveobuhvatni i kompleksni.

Prema OJS-u, u posljednjih godinu dana najviše puta je preuzet broj 16 iz 2003. godine koji je preuzet 147 puta, dok su odmah iza njega broj 45 iz 2011. godine, preuzet 135 puta, i broj 98 iz 2024. godine koji je preuzet 132 puta. Ukupno su svi potpuni brojevi preuzeti sa OJS-a 7213 puta, što je jako značajan broj. Ukupno registriranih korisnika koji su pristupali sadržajima *Novog Muallima* ima 352, a prijavljenih autora koji su pisali za *Novi Muallim* je 104.

Što se članaka tiče, najcitiraniji članak putem OJS-a je članak "Lična imena Bošnjaka dvije generacije" autora Sulejmana Lisičića koji je konsultiran 8026 puta u posljednjih 15 godina, a članak "Mesh, gusul i tejemmum: priprema za održavanje ogledno-uglednog nastavnog sata" autora Muhameda Rizvića konsultiran je 3853 puta. "Ehli-bejt u sunnijskim tradicijskim izvorima" autora Mensura i Mine Valjevac je konsultiran 3605 puta, a odmah poslije njega je članak "Prikaz muslimana u filmu 'Nož' autora Hikmeta Karčića konsultiran je 3142 puta, "Omalovažavanje supružnika (nušüz) i zlostavljanje

supruge (darb) u kontekstu ravnopravnosti spolova" Senaida Zajimovića konsultiran je 2742 puta, a preostalih 1918 članaka konsultirano je manje od 2000 puta. Od tih 1918 članaka, njih 20 je konsultirano više od hiljadu puta od 2009. godine do danas.

Ukupno preuzimanja članaka putem OJS-a i putem CEEOL-a u posljednje tri godine je bilo 139.345, ne računajući konsultiranje fizičkih primjeraka *Novog Muallima*, što je zaista zavidan broj.

Analiza citiranosti časopisa *Novi Muallim* (2000–2024)

Novi Muallim je u toku svoga izlazenja, prema podacima Google Scholar, citiran 454 puta. Citirano je ukupno 236 članaka. Članci koji su najviše puta citirani su: "Muslimani u Smederevskom sandžaku: progoni i pribježišta (1804-1862)" autora Safeta Bandžovića iz 2015. godine. Taj članak je citiran 13 puta. Članak Enesa Karića iz 2008. godine pod nazivom "Ekološke poruke Kur'ana" citiran je 9 puta, članak istog autora iz 2000. godine pod nazivom "Islamsko mišljenje u Bosni i Hercegovini na razmeđu starog i novog i prosvjetiteljski rad Mehmeda Džemaludina Čauševića" citiran je 8 puta, a članak "Narodna vjera bosanskohercegovačkih muslimana (Kratak osvrt na islamsku modernističku kritiku narodne vjere bosanskohercegovačkih muslimana)" iz 2018. godine, istog autora, citiran je 7 puta. Šest članaka je citirano po šest puta, pet članaka po pet puta, trinaest članaka po četiri puta, dvadeset i tri članka po tri puta, 52 članka po dva puta i preostali članci po jednom.

Prema godinama iz kojih su citirani članci, najveći broj članaka je iz 2001. godine, njih čak 22. Zatim slijede 2000. i 2010. godina sa po 16 članaka, 2014. i 2018. godina sa po 15 članaka, 2015. i 2011. godina sa po 14 članaka. Preostale godine imaju manje od 12 citiranih članaka.

Autori koji su najviše puta citirani iz *Novog Muallima* su Enes Karić i Mujo Slatina čijih je po 9 članaka citirano, zatim Suad Mahmutović čijih je 7 članaka citirano, Fikret

Karčić i Mevludin Dizdarević sa po 6 citiranih članaka, te Hikmet Karčić i Nusret Isanović sa po pet članaka. Ukupno je citirano 169 autora iz *Novog Muallima*. Autori koji imaju najveći broj citata su Enes Karić sa 37 i Mujo Slatina sa 15 citata.

Zaključak

Za autore, uredništvo časopisa, naučnike i saradnike časopisa *Novi Muallim* podaci iz ovog rada imaju informativni karakter i informativnu vrijednost jer, u suštini, stvarna slika ili stvarno stanje zastupljenosti, čitanosti i citiranosti se ne može do kraja izmjeriti s obzirom na dostupnost časopisa online ali i u štampanoj verziji.

Na osnovu podataka koji su prikupljeni putem OJS-a, CEEOL-a i Google Scholar uviđa se da časopis *Novi Muallim* opravdava svoj stručni karakter usko vezan za pedagogiju, odgoj i obrazovanje, kako na nižem tako i na višem nivou, od mekteba, preko medresa do akademskih ustanova. Također, oni koji konsultiraju ovaj časopis, njegovi autori i saradnici su stručnjaci iz spomenutih oblasti čiji su radovi od izuzetnog doprinosa.

Što se čitatelja *Novog Muallima* tiče, njegova velika prednost je u potpuno besplatnoj dostupnosti časopisa (svih njegovih izdanja) na web-stranici Udruženja ilmije Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini⁶, a ono što olakšava uredništvu i izdavaštvu časopisa je pristup OJS-u, koji pojednostavljuje proces slanja i prijavljivanja radova, proces recenzije, online izlazenja časopisa, te indeksiranja u bazama, a iz čije vlastite baze podataka su preuzeti podaci za analizu čitanosti.

Do sada se u Bosni i Hercegovini nije često radila ova vrsta analize časopisa, i većinom je fokus bio na sadržajnoj analizi i analizama identifikacijskih bibliografskih podataka koje su do sada provodene u časopisima. Časopis *Novi Muallim* primjer je dobre prakse i kroz analize čitanosti i citiranosti nastoji unaprijediti svoj dosadašnji rad.

⁶ "Novi Muallim", online adresa: <https://ilmija.ba/ojs/index.php/casopis1/issue/archive> (Dostupno, 23.8.2024)pno, 23.8.2024)

Literatura

- “About OpenJournalSystems.com”, online adresa: <https://openjournalssystems.com/our-company/> (Dostupno, 14.10.2024)
- Arslankadić, Merima, Grebović, Nadina (2017). “Bosniaca u svjetskim bazama podataka – Časopis Bosniaca indeksiran u svjetskim bazama podataka EBSCOhost i C.E.O.O.L”, *BOSNLACA*, XIV, 14, 160–161.
- “Budapest Open Access Initiative”, online adresa: <https://www.budapestopenaccessinitiative.org/read/> (Dostupno, 13.7.2024)
- “CEEOL: Central and Eastern European Online Library”, online adresa: <https://www.ceeol.com/> (Dostupno, 23.8.2024)
- Ćavar, Danijel (2021). “Mjerenje produktivnosti i utjecaja znanstvenog rada”, *Zdravstveni glasnik*, VII, 1, 132–134.
- “DOI – Digital Object Identifier”, online adresa: <https://nub.ba/usluge/za-izdavace/doi-digital-object-identifier> (Dostupno, 23.8.2024)
- “Google Scholar: Metrics”, online adresa: https://scholar.google.com/citations?view_op=top_venues (Dostupno, 23.8.2024)
- Hamid R. Jamali, Majid Nabavi (2015). “Open access and sources of full-text articles in Google Scholar in different subject fields”, *Scientometrics*, CV, 3, 1635–1651.
- Hebrang Grgić, Ivana (2016). *Časopisi i znanstvena komunikacija*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Hodžić, Dževad (2016). “Uvodnik”, *Novi Muallim*, I, 1–2.
- “ISSN – International Standard Serial Number”, online adresa: <https://nub.ba/usluge/za-izdavace/centar-za-issn-bih> (Dostupno, 23.8.2024)
- Meštrović, Iva (2023). “Analiza čitanosti i citiranosti časopisa *Ethnologica Dalmatica* (1992.–2022)”, *Novi uvez*, XXI, 40, 3–23.
- “Novi Muallim”, online adresa: <https://ilmijja.ba/ojs/index.php/casopis1/issue/archive> (Dostupno, 23.8.2024)
- “Novi Muallim : O časopisu”, online adresa: <https://ilmijja.ba/ojs/index.php/casopis1> (Dostupno, 23.8.2024)
- “Otvoreni pristup”, online adresa: <https://www.otvorena-znanost.hr/otvoreni-pristup/> (Dostupno, 23.8.2024)
- Vine, Rita (2006). “Google Scholar”, *Journal of the Medical Library Association*, XCIV, 1, 97–99.
- Vrana, Radovan (2011). “Vrednovanje znanstvenog rada”, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, LIV, 1/2, 172–192.

الموجز

تحليل معدلات قراءة مجلة المعلم الجديد والاقتباس منها (2000-2024)

أيلا تشوروفاتس
لمياء حمزاكاديش

يحلل هذا البحث معدلات قراءة الأعمال المنشورة في مجلة المعلم الجديد والاقتباس منها خلال عمرها الممتد لخمس وعشرين عاما. فيما يتعلق بقراءة مقالات مجلة المعلم الجديد فقد جمعت البيانات من CEEOL (مكتبة أوروبا الوسطى والشرقية على الإنترنت) ونظام المجلات المفتوحة (OJS)، في حين تم استخدام قاعدة بيانات Google Scholar لتحليل الاقتباسات. الكلمات الرئيسية: تحليل معدلات القراءة، تحليل الاقتباسات، التعليم والتربية، مجلة المعلم الجديد، العلوم الإنسانية.

Summary

ANALYSIS OF THE JOURNAL *NOVI MUALLIM*
(2000-2024) IN TERMS
OF READERSHIP AND CITATIONS

Ejla Ćurovac, Lamija Hamzakadić

This article analyses readership and the number of works that cite the texts published in the journal *Novi Muallim* in the period of twenty-five years, since its launching to the present. The data for this research was collected from CEEOL-a (Central and Eastern European Online Library) as well as from Open Journal Systems (OJS-a) regarding the readership numbers, whereas for the analysis of citations we used the Google Scholar web search.

Keywords: analysis of readership, analysis of citations, education and upbringing, *Novi Muallim*, humanities

UTEMELJITELJI MUSLIMANSKOG MUALLIMSKOG I IMAMSKOG DRUŠTVA I POKRETAČI ČASOPISA MUALLIM

Elvir DURANOVIĆ
Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka
elvir.duranovic@iitb.ba

SAŽETAK: Muslimansko muallimsko i imamsko društvo formalno je osnovano 1909. godine. Međutim, sve važne odluke za osnivanje društva donesene su na Inicijativnoj skupštini održanoj u septembru 1908. godine. Na ovoj skupštini iz 1908. definirano je ime društva, usvojena su njegova *Pravila* te doneseno niz zaključaka čijim sprovođenjem su se godinu kasnije, 1909, stvorili uslovi za njegovo formalno osnivanje. Jedan od zaključaka Inicijativne skupštine 1908, shodno *Pravilima* društva, bilo je zaduženje Glavnog odboru da po mogućnosti ustanovi stručni staleški list, što je pokretanjem *Muallima* 1910. godine i realizirano. Autor u radu zastupa tezu da su stvarni utemeljitelji Muslimanskog muallimskog i imamskog društva koje je pokrenulo časopis *Muallim* delegati s Inicijativne skupštine održane 1908. godine, njih 155, čija imena se, na osnovu arhivske građe iz Gazi Husrev-begove biblioteke, u tekstu pojedinačno navode.

Ključne riječi: Muslimansko muallimsko i imamsko društvo, list *Muallim*, Inicijativna skupština 1908, hafiz Mehmed-ef. Ali Dukatar

Osnivanje Muslimanskog muallimskog i imamskog društva – Inicijativna skupština 1908.

S ciljem modernizacije zastarjele mektepske nastave Zemaljsko vakufsko povjerenstvo usvojilo je u martu 1890. godine zaključak da se u Sarajevu osnuju reformirani trogodišnji mektebi, mektebi-ibtidaije. Iste 1890. godine ovaj zaključak je, otvaranjem prve mektebi-ibtidaije

u Sarajevu, realiziran. (Duranović, 2023:82) Ubrzo iza toga reformirani mektebi počeli su se otvarati širom Bosne i Hercegovine pri čemu se osjetio veliki nedostatak kvalificiranog kadra za rad u ovim obrazovnim ustanovama Islamske zajednice. Na veliki manjak muallimskog kadra dodatno je utjecalo otvaranje narodnih osnovnih škola u našoj zemlji krajem XIX stoljeća u okviru čijeg je nastavnog plana

i programa redovan predmet bila Islamska vjeronauka koju su mogli predavati samo obrazovani vjeroučitelji koji su znali latinicu i ćirilicu, a kojih je to doba u Islamskoj zajednici bilo malo. S ciljem rješavanja velike potrebe za muallimskim kadrom, u Sarajevu je 1892. godine otvoren trogodišnji Darul-muallimin – Učiteljska škola. (Kujović, 2017:96) Vrlo brzo je Darul-muallimin opravdao svoje postojanje, mektebi-ibtidaije

kao i narodne osnovne škole počeli su dobijati kvalificirane vjeroučitelje, koji su s velikim elanom preuzeli dužnosti mualima u ovim prosvjetnim ustanovama. Uzimajući u obzir prilike u Islamskoj zajednici u Bosni i Hercegovini krajem XIX i početkom XX stoljeća, osnivanje Darul-mualimina jedna je od najvažnijih odluka koje je, na polju vjerskog prosvjećivanja, donijela Islamska zajednica.

Preuzimajući odgovorne dužnosti u Islamskoj zajednici, ali i u državnim prosvjetnim ustanovama, svršenicima Darul-muallimina aktivno su se uključili u sve procese u Zajednici i društvu. Osjetivši da njihov pojedinačni društveni angažman ne donosi željeni rezultat, među mualimima i vjeroučiteljima, većinom svršenicima Darul-muallimina, javila se ideja o potrebi udruživanja u staleško mualimsko i imamsko društvo. Aktivnosti na realizaciji ove ideje ozbiljno su pokrenute tokom 1908. godine, a rezultirale su održavanjem prve Inicijativne skupštine za osnivanje društva u Sarajevu početkom septembra 1908. godine¹. Na ovoj Inicijativnoj skupštini definirano je ime društva, Muslimansko muallimsko i imamsko društvo, usvojena su njegova *Pravila*, doneseni i drugi važni zaključci te formiran odbor za njihovu realizaciju. Na mjesto predsjednika odbora postavljen je hafiz Mehmed-ef. Ali Dukatar, mualim iz Brčkog.

Iako je, dakle, društvo formalno konstituirano u septembru naredne 1909. godine, jasno je da su temelji za njegovo osnivanje udareni na Inicijativnoj skupštini 1908. godine. Naime, nakon održavanja Inicijativne skupštine, Odbor društva održao je niz sastanaka na kojima su usvojene glavne smjernice za rad, a *Pravila* Muslimanskog muallimskog i imamskog društva predata

Zemaljskoj vladi u Sarajevu na odobravanje. Budući da nekoliko mjeseci nakon predavanja *Pravila* vladini službenici nisu reagirali, predsjednik Odbora hafiz Dukatar sredinom 1909. godine održao je službeni sastanak s predstavnicima Vlade na kojem mu je rečeno da je potrebno ispraviti neke tehničke greške u *Pravilima*. Nakon što su i te greške uklonjene, Vlada ponovo nije reagirala, da bi poslije nove urgencije predsjedniku Odbora hfz. Dukataru bilo rečeno kako *Pravila* moraju biti usvojena u ministarstvu. (Dukatar, 1909a:5) Konačno, Zemaljska vlada je početkom septembra 1909. godine usvojila *Pravila* (Dukatar, 1909b:) iza čega je već 11. septembra 1909. godine na konstituirajućoj skupštini i formalno osnovano Muslimansko muallimsko i imamsko društvo. Shodno čl. 26 *Pravila* društva: "Glavni odbor ima po mogućnosti pokrenuti jedan stručni list za muallime, vjeroučitelje narodnih osnovnih škola i imame koji bi imao zastupati njihove interese." (*Pravila*, 1909:8) Zadatak Glavnog odbora bio je da pokrene stručni staleški list. Godinu kasnije, 1910, ta obaveza je ispunjena pokretanjem lista *Muallim* za čijeg je odgovornog urednika Glavni odbor imenovao mladog, učenog i ambicioznog alima Muhameda Seida Serdarevića. List *Muallim* utemeljen 1910. godine nastavio je, s prekidima, izlaziti do današnjih dana. Od 2020. godine list izlazi pod imenom *Novi Muallim*.

Budući da je Inicijativnoj skupštini za osnivanje Muslimanskog muallimskog i imamskog društva održanoj u septembru 1908. godine prisustvovalo 155 mualima, vjeroučitelja i imama iz cijele Bosne i Hercegovine koji su u najvećem broju prisustvovali i Konstituirajućoj skupštini društva 1909. godine, s ciljem očuvanja uspomene na ljude koji su 1910. pokrenuli list *Mualim*,

u nastavku rada donosimo imena svih učesnika Inicijativne skupštine 1908. godine.

Utemeljitelji Muslimanskog muallimskog i imamskog društva – učesnici Inicijativne skupštine 1908. godine

U Arhivu Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu pod brojem ZVR-335-5172/1908 nalazi se dopis od 9. septembra 1908. koji je predsjednik Odbora muslimanskog društva hafiz Dukatar uputio Zemaljskom vakufskom ravnateljstvu za Bosnu i Hercegovinu s molbom da se učesnicima Inicijativne skupštine isplate putni troškovi. U dopisu stoji: "Odbor muallimske organizacije uzima sebi slobodu zamoliti veleslavnoisto da bi blagoizvolio podijeliti potporu svim učesnicima muallimske skupštine te se u tu svrhu prilaže imenik istih učesnika."² Zemaljsko vakufsko ravnateljstvo zaprimilo je ovaj dopis i na njega odgovorilo tri mjeseca kasnije, 10. decembra 1908. godine, uz konstataciju kako su takve skupštine korisne za "ehli islam" ali da u budžetu za 1908. godinu nije predviđen iznos za putne troškove učesnika skupštine.³ Iako, dakle, Zemaljsko vakufsko ravnateljstvo nije bilo u prilici podržati rad Inicijativne skupštine za osnivanje Muslimanskog muallimskog i imamskog društva, sretna je okolnost da je spisak imena svih 155 učesnika skupštine navedeno u ovom dopisu. Njihov imponantan broj ukazuje na veliko zanimanje ondašnje uleme, mualima, vjeroučitelja i imama za osnivanje udruženja koje bi zastupalo njihove staleške interese. U nastavku, shodno spomenutom dopisu iz 1908. godine, donosimo imena, prezimena, zanimanja i mjesta iz kojih dolaze svih učesnika Inicijativne skupštine za osnivanje Muslimanskog muallimskog i imamskog društva u Sarajevu 1908. godine.

¹ "Odbor muall. imamske organizacije moli za potporu u ime putnog troška učesnicima pri muall. i imamskoj skupštini u god.

1908 br. 5172 od 10. septembra 1908", Arhiv Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini (AIZBIH), Gazi Husrev-begova

biblioteka (GHBB), ZVR-335-5172/1908.

² Ibid.

³ Ibid.

1. Dukatar h. M. Ali-ef., muallim, Brčko.
2. Mahinjić Ahmed-ef., muallim, Trebinje.
3. Nametak Hasan-ef., muallim, Mostar.
4. Fetahagić Jusuf-ef., muallim, Trebinje.
5. Serdarević Muhamed-ef., muallim, Zenica.
6. Ševa Husejin-ef., muallim, Mostar.
7. Skopljak h. Atif-ef., muallim, Sarajevo.
8. Mujagić h. Omer-ef., muallim, Sarajevo.
9. Kulenović h. Džafer-ef., muallim, Sarajevo.
10. Tulić Mustafa-ef., muallim, Sarajevo.
11. Talić Mehmed-ef., muallim, Sarajevo.
12. Sarajlić Omer-ef., muallim, Sarajevo.
13. Dupovac h. Mehmed-ef., muallim, Sarajevo.
14. Selimović Sulejman-ef., muallim, Sarajevo.
15. Đonagić Mehmed-ef., muallim, Sarajevo.
16. Habibija Ahmed-ef., muallim, Sarajevo.
17. Zagrica h. Ali-ef., muallim, Rogatica.
18. Uzunović Ahmed-ef., muallim, Žepa kod Rogatice.
19. Imamović Bećir-ef., muallim, Žepa kod Rogatice.
20. Heljić Nazif-ef., muallim, Setići kod Rogatice.
21. Tafro Abdulaziz-ef., muallim, Visoko.
22. Alić Muhamed-ef., vjeroučitelj, Visoko.
23. Iković Mehmed-ef., muallim, Visoko.
24. Pašić Muhamed-ef., muallim, Višegrad.
25. Tabaković mula Hasan-ef., muallim, Višegrad.
26. Ploskić Sadik-ef., muallim, Višegrad.
27. Dizdarević Ibrahim-ef., muallim, Višegrad.
28. Ustamujić Ejub-ef., muallim, Višegrad.
29. Pozderović Tahir-ef., muallim, Goražde.
30. Beširović Mustafa-ef., muallim, Čajniče.
31. Begtović Hasan-ef., muallim, Foča.
32. Musabekrić Hasan-ef., muallim, Foča.
33. Bajramović Muhamed-ef., muallim, Foča.
34. Muftić Šefik-ef., muallim, Foča.
35. Muftić Ahmed-ef., muallim, Foča.
36. Muftić Mustafa-ef., imam, Foča.
37. Omehodžić Sabri-ef., imam, Foča.
38. Bjelan Mehmed-ef., imam, Foča.
39. Šabić Abdulhak-ef., imam, Foča.
40. Ehlić Muhamed-ef., imam, Foča.
41. Ramović h. Salih-ef., imam, Foča.
42. Buković Mehmed-ef., imam, Foča.
43. Potogija Tahir-ef., imam, Foča.
44. Mulaosmanović Jusuf-ef., muallim, Busovača.
45. Rizvić Husejn-ef., muallim, Mostar.
46. Durić Husejn-ef., muallim, Brdo, Trebinje.
47. Sadović h. Zufikar-ef., muallim, Trebinje.
48. Čatović Smajl-ef., muallim, Trebinje.
49. Župčević Husejn-ef., muallim, Trebinje.
50. Salković Jusuf-ef., vjeroučitelj, Trebinje.
51. Dizdarević Husejn-ef., muallim, Trebinje.
52. H. Mahmudbegović Rašid-ef., muallim, Trebinje.
53. Arnautović Mustafa-ef., muallim, Bileća.
54. Trkić Mustafa-ef., muallim, Bileća.
55. Trakić Abdulhak-ef., muallim, Konjic.
56. Sokolović Sulejman-ef., muallim, Konjic.
57. Zahirović Zahir-ef., muallim, Konjic.
58. Sadiković Abdulah-ef., muallim, Ljubuški.
59. Zametica Osman-ef., muallim, Gacko.
60. Čolo h. Muharem-ef., muallim, Gacko.
61. Spužić Edhem-ef., muallim, Stolac.
62. Mulić h. Mehmed-ef., muallim, Jajce.
63. Saračević Mustafa-ef., muallim, Jajce.
64. Porča Mehmed-ef., muallim, Jajce.
65. Kršlaković h. Džemal-ef., vjeroučitelj, Jajce.
66. Softić Salih-ef., imam, Jajce.
67. Imamović Šerif-ef., imam, Jajce.
68. Fejzić Mustafa-ef., muallim, Varcar⁴.
69. Mehmedagić Abdulfetah-ef., muallim, Varcar.
70. Mustedanagić h. Salih-ef., muallim, Varcar.
71. Karić Šaćir-ef., muallim, Zenica.
72. Džampo Smajil-ef., muallim, Zenica.
73. Nuhefendić Murad-ef., muallim, Prozor.
74. Šabić Nazif-ef., muallim, Prozor.
75. Kusić Ibrahim-ef., muallim, Prozor.
76. Čehić Omer-ef., muallim, Livno.
77. Delalić h. Salih-ef., muallim, Livno.
78. Hadžijahić h. Ibrahim-ef., muallim, Livno.
79. Hotić h. Salih-ef., muallim, Županjac.
80. Omanović Muharem-ef., muallim, Bihać.
81. Spahić Ismail-ef., muallim, Krupa.
82. Abdagić Ibrahim-ef., muallim, Krupa.
83. Fazlić Mustafa-ef., muallim, Cazin.
84. Dedić Mustafa-ef., muallim, Cazin.
85. Heremić Hasan-ef., muallim, Cazin.
86. Buhić Mehmed-ef., muallim, Cazin.
87. Dizdarević Osman-ef., muallim, Cazin.
88. Imočanin Mehmed-ef., muallim, Cazin.
89. Nuhefendić Muharem-ef., muallim, Cazin.
90. Sejdinović Mustafa-ef., muallim, Cazin.
91. Mušić Mustafa-ef., muallim, Cazin.
92. Rizvić h. Hasan-ef., muallim, Velika Kladuša.
93. Mamutović Jusuf-ef., muallim, Cazin.
94. Sejfović Mehmed-ef., muallim, Cazin.
95. Arnautović Muharem-ef., muallim, Cazin.
96. Lemeš Ibrahim-ef., muallim, Petrovac.
97. Zečević Šemsi-ef., muallim, Ključ.
98. Cerić Munib-ef., muallim, Banja Luka.
99. Čeleš h. Hasan-ef., muallim, Banja Luka.
100. Ćirkinagić h. Muharem-ef., vjeroučitelj, Prijedor.
101. Beglerbegović Osman-ef., muallim, Prijedor.
102. Dervišbegović Ali-ef., muallim, Prnjavor.
103. Mešanović Mehmed-ef., muallim, Prnjavor.
104. Mujanović h. Hasan-ef., muallim, Prnjavor.
105. Medanhodžić h. Derviš-ef., muallim, Prnjavor.
106. Džanhodžić Mesud-ef., muallim, Derventa.
107. Nurikić Mehmed-ef., muallim, Derventa.
108. Tabaković Idris-ef., muallim, Derventa.
109. Porobić h. Mustafa-ef., muallim, Derventa.
110. Kapić Omer-ef., vjeroučitelj, Bosanski Brod.

⁴ Mrkonjić Grad

111. Mulahusić Ćašif-ef., muallim, Tešanj.
112. Abduramanović Ibrahim-ef., muallim, Bijeljina.
113. Didić Ali-ef., muallim, Brčko.
114. Gaćo Hamid-ef., muallim, Modriča.
115. Bećirović Sinan-ef., muallim, Maglaj.
116. Ćejvan h. Nuri-ef., muallim, Maglaj.
117. Lokmić Naim-ef., muallim, Maglaj.
118. Terzimehić Smajil-ef., muallim, Maglaj.
119. Mulamehić Sulejman-ef., muallim, Maglaj.
120. Gojačić Osman-ef., muallim, Kladanj.
121. Hasić h. Sulejman-ef., muallim, Srebrenica.
122. Gazić Husejin-ef., muallim, Srebrenica.
123. Granić h. Mehmed-ef., muallim, Fojnica.
124. Sudžuka h. Ibrahim-ef., vjeroučitelj, Sarajevo.
125. Mulaosmanović Ahmed-ef., imam, Sarajevo.
126. Spahić Rešid-ef., muallim, Kotorsko, Derвента.
127. Halilbašić h. Rešid-ef., muallim, Derвента.
128. Pjanić Sulejman-ef., muallim, Cazin.
129. Šećerović M. Hasan-ef., muallim, Sarajevo.
130. Kukavica Smajil-ef., imam, Gorazde.
131. Fočo h. Mustafa-ef., imam, Sarajevo.
132. Žutić Abdulah-ef., imam, Sarajevo.
133. Mušija Osman-ef., muallim, Sarajevo.
134. Luledžija h. Hafiz-ef., muallim, Sarajevo.
135. Ajanović Ibrahim-ef., muallim, Rogatica.
136. Sadiković Šukri-ef., muallim, Travnik.
137. Bukva Ibrahim-ef., muallim, Travnik.
138. Fejzić Idris-ef., imam, Travnik.
139. Husejnagić Hifzi-ef., muallim, Žepče.
140. Gabela Husejin-ef., muallim, Jezersko.
141. Muzaferija Zajim-ef., muallim, Visoko.
142. Konjić Bećir-ef., muallim, Zvornik.
143. Vinčević Hasan-ef., muallim, Zvornik.
144. Hadžihasanović Ibrahim-ef., muallim, Zvornik.
145. Hadžimehmedagić Mehmed-ef., muallim, Nevesinje.
146. Kurtić Mehmed-ef., muallim, Nevesinje.
147. Hasanović h. Husejin-ef., muallim, Gradačac.
148. Berbić h. Jakub-ef., muallim, Gornja Tuzla.
149. Terzić Osman-ef., muallim, Gornja Tuzla.
150. Selesković Salih-ef., vjeroučitelj, Donja Tuzla.
151. H. Halil-ef., imam, Čelić, Brčko.
152. H. Šaćir-ef., imam, Čelić, Brčko.
153. Malović Jusuf-ef., muallim, Jablanica, Prozor.
154. Tufekčić Sejfulah-ef., muallim, Gradačić.
155. Mušić Abdulah-ef., muallim, Čeljevo (Čaplina).

Zaključak

Osnivanjem mektebi-ibtidaija, reformiranih mekteba, od 1890. godine u Bosni i Hercegovini u okviru Islamske zajednice osjetila se velika potreba za kvalificiranim mualimskim kadrom. Rješenje je pronađeno u otvaranju Darul-muallimina – Učiteljske škole 1892. koja je obrazovala mualime za mektebi-ibtidaije i vjeroučitelje u narodnim osnovnim školama. Početkom XX stoljeća mualimi, vjeroučitelji i imami, većinom svršenici Darul-muallimina, značajnije su se počeli uključivati u društvene tokove što je rezultiralo idejom za

osnivanje staleškog mualimskog i imamskog društva. Ozbiljnije aktivnosti na realizaciji ove ideje počele su 1908. godine kada je organizirana Inicijativna skupština na kojoj je definirano ime društva, usvojeni važni zaključci vezani za *Pravila* društva i formiran odbor s ciljem provođenja zaključaka skupštine. U radu smo pokazali da, iako je Muslimansko muallimsko i imamsko društvo formalno osnovano 1909. godine, njegovi suštinski utemeljitelji bili su delegati koji su učestvovali na Inicijativnoj skupštini 1908. godine, a čija imena su, na osnovu arhivske građe iz Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu,

u tekstu pojedinačno navedena. Budući da se radi o mualimima, vjeroučiteljima i imamima koji su svojim radom obilježili prvu polovinu XX stoljeća, imena delegata sa Inicijativne skupštine za osnivanje Muslimanskog muallimskog i imamskog društva 1908. godine značajna su za izučavanje prosvjetnih prilika u Bosni i Hercegovini u ovom periodu. Također, činjenica prema kojoj je Muslimansko muallimsko i imamsko društvo 1910. godine pokrenulo list *Muallim* govori o dalekovidnosti učesnika Inicijativne skupštine iz 1908. na kojoj je usvojen zaključak o pokretanju ovog lista.

Literatura

- Dukatar, H. (1909a). "Na znanje i ravanje", *Bošnjak*, XIX, 34, 5.
- Dukatar, H. (1909b). "Na znanje i ravanje svim muallimima ibtidalja, vjeroučiteljima narodnih osnovnih škola, muallimima i hatibima", *Bošnjak*, XIX, 35, 1.
- Duranović, Elvir (2023). "Razvoj mektepske pouke u Bosni i Hercegovini do Drugog svjetskog rata", *Novi Muallim*, XIV, 93, 80-87.
- Kujović, Mina (2017). "Nadzornički izvještaj za Darul-muallimin u Sarajevu iz 1916. godine", *Novi Muallim*, 96-99.
- "Odbor muall. imamske organizacije moli za potporu u ime putnog troška učesnicima pri muall. i imamskoj skupštini u god. 1908 br. 5172 od 10. septembra 1908", Arhiv Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Gazi Husrev-begova biblioteka, ZVR-335-5172/1908.
- (1909). *Pravila Muslimanskog mualimskog i imamskog društva za Bosnu i Hercegovinu*. Sarajevo: Islamska dionička štamparija.

الموجز

مؤسسو «جمعية معلمي الدين والأئمة» وإصدار مجلة المعلم

ألفير دورانوفيتش

تأسست «جمعية معلمي الدين والأئمة» رسمياً في عام 1909، غير أن كافة القرارات المهمة لتأسيسها صدرت عن اجتماع الهيئة التأسيسية الذي عقد في سبتمبر سنة 1908، والذي تم فيه تحديد اسم الجمعية، واعتماد قواعدها وإقرار عدة توصيات أدى تنفيذها إلى خلق الظروف المواتية في العام التالي لتأسيس الجمعية. وبناء على قواعد الجمعية، أوصت الهيئة التأسيسية المنعقدة في عام 1908، بتكليف المجلس الرئيس بإصدار مجلة مخصصة للأئمة ومعلمي الدين، وقد تحقق ذلك بإصدار مجلة المعلم في عام 1910. يرى كاتب هذا المقال أن المؤسسين الحقيقيين لـ «جمعية معلمي الدين والأئمة» التي بادرت إلى إصدار مجلة المعلم، كانوا أعضاء في الهيئة التأسيسية المنعقدة عام 1908، وعددهم 155، وقد أورد الكاتب أسماءهم استناداً إلى أرشيف مكتبة الغازي خسرو بك.

الكلمات الرئيسية: «جمعية معلمي الدين والأئمة»، مجلة المعلم، الهيئة التأسيسية 1908، الحافظ الشيخ محمد علي دوكتار.

Summary

THE FOUNDERS OF MUSLIM MUA'LLIM AND
IMAM SOCIETY AND THE INITIATORS
OF THE JOURNAL MUA'LLIM

Elvir Duranović

Muslim Mua'llim and Imam Society was formally established in 1909, however, all the essential decisions regarding its launching were brought at the initiation session in September 1908. This session defined the society's name, adopted its regulations and brought a number of decisions that allowed for all the requirements for its formal establishment in the year 1909. One of the decisions of the initiation session of 1908, according to the Regulations of the Society, was employing the board of directors to establish a scholarly publication, which was accomplished by launching the journal Muallim in 1910. The author here presents a thesis wherein he states that the true founders of "Muslim Mua'llim and Imam Society" who eventually established Mua'llim were the delegates who took part in the Initiative session held in 1908, based on archive documents of Gazi Husrev-bey's Library, all together 155 delegates whose names he is listing in the text.

Keywords: "Muslim Mua'llim and Imam Society", journal *Mua'llim*, Initiation session of 1908, hafiz Mehmed-ef. Ali Dukatar

MUHAREM-EFENDIJA HASANBEGOVIĆ, LICE I OBRAZ NACIJE I VJERE

Mustafa CERİĆ
cericmustafa@gmail.com

*Sve što je na zemlji nestaje. Samo
lice Gospodara tvoga ostaje!*

(Kur'an, 55:26-27)

Ismet Veladžić nema običaja zvati telefonom. Ali, ako zove, onda to znači da ima nešto važno da kaže. I bilo je važno, a to je da me zamoli da priložim omaž Muharem-efendiji Hasanbegoviću za *Novi Muallim*, isti onaj kojeg sam napisao ili novi, sličan njemu. Nakon toga me zvala učtiva i vrijedna Lepir-hanum Amela, koja je dobila zaduženje da pripremi radove za *Novi Muallim*. Na kraju sam obećao hafizu Elviru Duranoviću da ću napisati novi omaž Muharemu na jedan ili dva dana prije Nove 2025. godine po *Miladu*.

Imao sam dovoljno vremena da iznova vratim moja draga sjećanja na Muharem-efendiju, ali ne na ona koja su objavljena prije desetak dana u knjizi *Omaž ljudma dobrim i časnim* u izdanju BANU-a, već na jedno moje drago sjećanje, koje mi se vrtilo u glavi za živog i sada preminulog Muharem-efendiju. Vrtilo mi se njegovo lice s osmijehom, koji je bio drugačiji od osmijeha na licu drugih ljudi koje znam.

Nisam ranije razmišljao ni da pričam ni da pišem o licu, ali kako sam tražio da ovom prilikom istaknem posebnu crtu Muharemove ličnosti, njegov osmijeh na licu, bolje reći njegovo lice i obraz su mi postali najupečatljiviji izraz onoga što je on bio kao *insan*, kao uzoriti hodža i kao nepokolebljivi borac (*mudžahid*) za prava i slobodu naše nacije i vjere. I što sam više razmišljao o tome, sve više mi je bilo jasno zašto se u Kur'anu Časnom ističe metafora lica Veličanstvenog (*dhū al-džalāli*) i Veličasnog (*dhū al-ikrāmi*), kao znak Njegove

vječnosti u odnosu na prolaznost ovozemaljskog svijeta. Sve dolazi, prolazi i nestaje, osim lica Njegovog, koje ostaje jer, zapravo, lice nije tijelo. Lice je *nūr*, žarulja koja svijetli, koja otvara, koja otkriva i koja priopćava šta duša u sebi ima i nema, šta duša u sebi drži i pušta, šta duša u sebi tinja i gasi.

Sve stvoreno ima svoje lice. I cvijet u bašči, i jabuka na grani, i kamen u gori, i riba u vodi – sve ima svoje lice. I vjera u duši, i nacija u srcu ima svoje lice. Eto, to hoću da vam kažem – ako bi me neko pitao ima li nešto ili neko ko je lice i obraz vaše nacije i vjere, rekao bih mu: ima – Muharem-efendija Hasanbegović. On je bio lice i obraz naše nacije i vjere. Ako pitaš: kako to?, reći ću ti – ovako. Nacija ima svoje kolektivno ime, ali ako joj se to ime osporava, onda se njeno ime prepoznaje na licu i obrazu pojedinaca. A, ako joj se osporava još i pravo na vjeru, onda se i vjera očituje na licu i obrazu pojedinca. Eh, ako se još pri svemu tome preziru i nositelji i prenositelji vjere, onda teret i nacije i vjere preuzimaju hrabri i odvažni pojedinci, koji na taj način imaju lice i obraz nacije i vjere. Eto, to vam je bio Muharem-efendija Hasanbegović – lice i obraz nacije i vjere u vrijeme kada Bošnjaci – muslimani nisu imali pravo ni na kolektivno ime nacije ni na kolektivnu ili javnu slobodu vjere.

Muharem-efendija je imao lice s osmijehom otvoreno svijetu; imao je čist obraz s vjerom u pravdu i slobodu. Lice njegovo je bilo istovjetno s identitetom naše nacije, a obraz njegov bio je oličjenje časti i ponosa naše vjere.

Slika lica i obraza nije puki objekt identifikacije, već je to slika sâmog identiteta, kojim se nacija i vjera spontano uzdižu, otkrivaju i kazuju. Na licu i obrazu je naslikan ovozemaljski život čovjeka, koji može biti nacija,

kao što je bio Ibrahim alejhisselam *ummet* sâm po sebi. Muharem-efendija je bio to – lice i obraz, na kojem se vidjela jasna slika nacije i vjere Bošnjaka – muslimana, vidjeli su se njihovi strahovi i nade, njihove ambicije i razočarenja, njihovi usponi i padovi, njihove ambicije i malodušje, njihove pobjede i porazi. No, unatoč svemu, osmijeh je bio znak njegove neustrašivosti i nepokolebljivosti. Otuda je, zapravo, moja potreba da vam pričam i pišem o Muharemovom licu i obrazu, jer njegovo lice bilo je ogledalo onoga čemu nas islam uči, a to je osmijeh u lice brata tvoga jer to je *sadaka* – zalag za uspjeh naše nacije i vjere ovdje u Bosni na Ovome i spas tamo na Drugome svijetu. Ustvari, Muharem-efendija je svojim osmijehom nastojao okupiti rasklimane i podijeljene Bošnjake u jedan vjerski i nacionalni *saff*. U tom naporu bio je sličan hadži Salimu Šabiću. Gledajući danas, tih i takvih ljudi fali našoj vjeri i naciji. Bošnjaci su danas “rasklimani” i “podijeljeni”. Postaju sve više škrti u osmijehu i lijepoj riječi o bratu svome. Drže se u nekom neobjašnjivom grču, koji ih sprečava da žive kolektivnu i individualnu slobodu svoje vjere i nacije punim plućima.

Ali, tužan sam bio kada sam vidio da se u neko doba izgubio osmijeh na Muharemovom licu. Ustvari, izgubili su se ljudi oko njega kojima je njegov osmijeh iz kuka-vičluka i oportunitizma postao strah. Sklanjali su se da ne vide ni njegovo lice, ni njegov obraz, ni njegov osmijeh zato što su Muharema odveli u zatvor, zato što je glasno govorio o pravima Bošnjaka na slobodu vjere i priznanje nacije. Sjećam se i tog Muharemovog lica, na kojem su bili duboki tragovi ovozemaljskog iskušenja, ali i svjetlost onozemaljske nade. Na tom Muharemovom licu bez osmijeha nisu se vidjeli samo ožiljci ovozemaljske prolaznosti već i hronika jednog ljudskog života, ispunjenog borbom, vjerom i predanošću vjeri i naciji. A borbe i iskušenja kod Muharem-efendije nije nedostajalo.

Jednostavno, Muharem-efendija je znao šta znači čuvati i sačuvati obraz i u najtežim vremenima – ne samo svoj, nego i obraz svoje nacije i vjere, obraz svog naroda bošnjačkog. Hafiz Ismet-ef. Spahić je govorio: “Braćo moja, čuvajte obraz, neka vam je obraz čist u vašoj borbi za slobodu.” Da, Muharem-efendija je u svojoj borbi

do kraja života čuvao i sačuvao svoj čist obraz.¹ Bio je to obraz Bošnjaka – muslimana kao ogledalo dostojanstva, morala i vjere. Na njemu se prelamala naša povijest, težina proživljenih iskušenja i nepokolebljiva čestitost naše vjere koja nas drži uspravnim unatoč svemu.

I dok ovo pišem, ne mogu, a da ne osjetim tu duhovnu i moralnu energiju Muharem-efendije² koja me podsjeća na likove iz epskih romana, koji nose u sebi unutarnji svijet protkan nepokolebljivim smislom za etiku, nesalomljivom vjerom u dobrotu ljudi, uvijek tražeći odgovore u vjeri, uvijek iznova potvrđujući da je ljubav prema ljudima istinska služba na ovom prolaznom svijetu. Upravo je to bilo Muharemovo lice i njegov obraz, kao svjedok borbe između oportunističkog i principijelnog, između prolaznog i vječnog života.

I kao što kod Dostojevskog lica likova nose tragove njihovih unutaranih borbi, tako je i Muharemovo lice nosilo priču o našoj borbi – borbi za opstanak u našoj vjeri i na našoj zemlji, za istinu, za dostojanstvo. Ali za razliku od likova Dostojevskog, njegovo lice nije bilo iskrivljeno grčem očaja, već je bilo obasjano svjetlom vjere, istine, pravde i nade. U njegovim očima vidjela se nada, a u njegovom pogledu ogledao se ponos pripadnosti svom narodu koji, unatoč svemu, čuva svoj čisti obraz. Obraz naše nacije i vjere mora ostati čist, jer je to zalag za naš uspjeh na Ovome i spas na Drugome svijetu. U to je Muharem-efendija čvrsto vjerovao.

Jer u Bosni se od davnina vjerovalo da onaj ko “ima obraz” ne posrće pred iskušenjima i ne spušta pogled pred izazovima. Muharem-efendija je to znao, a ja znam da će plemenito lice i obraz mog brata i prijatelja Muharem-efendije ostati urezano u sjećanje njegovog naroda kao podsjetnik na ono najplemenitije u nama – vjera, moral, dostojanstvo, čestitost, čast i ponos naše nacije i vjere.

I zato, neka Svevišnji primi Muharema među svoje odabrane, među one čija lica će da svijetle na Sudnjem danu – lica čistih srca, onih koji su čuvali obraz nacije i imali vjeru u istinu ipravdu. Neka Allah Milostivi podari vječni *rahmet* Muharem-efendiji, njegovoj hanumi Šefiki, sinu Mudžahidu i kćerci Nudžejmi te njihovoj djeci – neka Milostivi podari sabur i utjehu u spoznaji da su imali oca, muža i djeda na kojeg mogu biti ponosni. Amin!

¹ Izraz *sačuvati obraz* ima svoje korijene u tradicionalnim balkanskim i širim slavenskim kulturama, gdje je *obraz* (lice) simbol časti, ugleda i moralnog integriteta. Riječ *obraz* u ovom kontekstu ne označava samo fizičko lice, već i metaforički predstavlja ličnost, dostojanstvo i reputaciju. Izraz potječe iz običaja i normi zajedničkog života, gdje su čast i ugled porodice ili pojedinca

smatrani ključnim vrijednostima. U staroslavenskom jeziku *obrazъ* je značio *lice*, ali i *izgled* ili *pojava*. Vremenom je dobio simboličko značenje povezano s ugledom i moralnim stanjem.

² Ovim tekstom autor i Redakcija žele podsjetiti na lik i djelo Muharem-efendije Hasanbegovića, predsjednika Udruženja ilmijje IZ u BiH i pokretača časopisa *Novi Muallim*.

IMAM JE UČITELJ, VOĐA I TEMELJNI STUB ISLAMSKJE ZAJEDNICE

Elvedin SUBAŠIĆ
INN Preporod
subasicelvedin@gmail.com

U povodu 100. jubilarnog broja *Novog Muallima* osvrnuli smo se na ulogu imama u današnjici kao temeljnog nosioca mualimske misije u Islamskoj zajednici u Bosni i Hercegovini. Svoj kratki osvrt o ulozi imama u našem društvu dali su direktor Uprave za vjerske poslove Rijaset a hafiz Mensur-ef. Malkić, predsjednik Udruženja ilmije Nesib-ef. Hadžić i glavni imam MIZ Bosanski Šamac i MIZ Odžak Safet-ef. Karahmetović, koji je i predsjednik Skupštine Udruženja ilmije.

Uloga imama je nezamjenjiva

Biti imam, hatib i muallim je časna, a u isto vrijeme veoma odgovorna dužnost. Imami su vrlo važni u trasiranju društvene zbilje u svojim džematima. Imami su vođe. Imami kao vođe u džematima svoje džematlije uče kako da komuniciraju s Uzvišenim Allahom, ali ih podučavaju i kako da komuniciraju jedni s drugima, u džematu i van njega.

Uloga imama je uvijek bila ista, nezamjenjiva, iako je društvena zbilja bila promjenjiva, nekada manje, a nekada više teška. Ali bez obzira na teškoće koje su imali u vremenu koje je iza nas, imami su kreirali društveni ambijent na mikro planu, odnosno u džematu. Značaj imama se ne mjeri samo u njihovom obavljanju i izvršavanju postavljenih zadataka i obaveza u džematu, štaviše, to je samo jedan segment djelovanja imama. Njihov doprinos u društvenoj zbilji je holistički i kompleksniji, te samo oni koji ne žele, odnosno odbijaju to vidjeti, mogu dovoditi u pitanje takvu ulogu imama u zajednici. Kao nosioci misijskog rada u džematu, imami afirmišu etiku i univerzalna etička načela, brinu se o ugroženim džematlijama i traže rješenja za njih, organiziraju sadržaje i alternative za mlade, radi očuvanja i unapređenja kvalitete njihovog života, pokreću aktivnosti i akcije u

džematima s ciljem poboljšanja uslova života kako pojedinaca tako i zajednice. Cjelokupno djelovanje imama je usmjereno ka onome što doprinosi progresu, napretku, unapređenju različitih segmenta života u svakodnevnoj realnosti, ne samo u džematu nego u cjelokupnom društvu.

Islamska zajednica ima jako dobre imame koji iznalaze način da budu i dovoljno aktuelni i dovoljno oprezni u vremenu i prostoru u kojem žive i rade. Zajednica, hvala Allahu, jača. Imami pružaju kvalitetan odgovor na izazove na koje nailaze. Imam nije posao, to je poziv, misija. Biti imam znači 24 sata biti na službi, u misiji. Bosanskohercegovački imami, izbrušeni kroz izazove i društvene procese u vremenu i mjestu gdje žive, u svim kriznim vremenima i situacijama znali su dati kvalitetan odgovor na društvene promjene i događanja. Imami su na prvim linijama u svim kriznim situacijama u džematima zajedno s našim džematlijama. Svako od imama ima snažnu ulogu u džematu i neophodno je da je obavlja najbolje što može, a Gospodar će naš trud i rad nagraditi.

*Nesib-ef. Hadžić
Predsjednik Udruženja ilmije
Islamske zajednice u BiH*

Da nije bilo naših imama, ne bi bilo ni naših džemata niti ovako uređene Islamske zajednice

Sama riječ *imam* korijene vodi iz arapskog jezika i u muslimanskom svijetu označava vođu, osobu koja predvodi. U našem jeziku riječ imam označava osobu koju je Rijaset postavio da vrši poslove glavnog imama, imama, hatiba i mualima, a u stvarnom i svakodnevnom životu, kontekstu, vremenu i ambijentu poprima i mnogo šire značenje od toga. Zapravo, imam je u našoj tradiciji predvodnik džemata u namazu i osoba koja predvodi muslimane u Zajednici, koja daje odgovore na pitanja iz domena vjere i vjerskog života, ali i iz domena bračnog i porodičnog života te pruža podršku i pomoć potrebnima, posebno u teškim i izazovnim vremenima.

Imam koji drži do sebe i do imamskog posla uživa ugled, naš narod ga uvažava, cijeni, slijedi i on svojim primjerom biva uzor drugima. Nerijetko, imami koji ustrajavaju na putu misije su posebno uvažavane osobe, na njih se gleda s pijetetom kao na alime koji tumače propise vjere, ali i kao na prijatelje i savjetnike koji znaju i umiju dati savjet i preporuku u rješavanju različitih problema i pitanja iz ličnog života. U prošlosti su imami kao revnosni mualimi bili stubovi Zajednice, zaslužni za širenje pismenosti, znanja i kulture. Iako često na margini društva, njihova uloga bila je višestruka, jer su djelovali kao lideri u džematima, društvenom i intelektualnom životu. U tom smislu imam/mualim je kroz historiju imao važnu ulogu u oblikovanju velikog broja generacija i Zajednice, a njegova važnost ostaje nepromijenjena i u savremenom društvu. Kao učitelj, odgajatelj i duhovni vodič, on doprinosi očuvanju vjerskog, kulturnog i nacionalnog identiteta, te jača veze unutar džemata i Zajednice. Imam je nezaobilazan faktor u odgoju polaznika mekteba i oblikovanju njihovih vjerskih, etičkih i duhovnih vrijednosti. Svojim roditeljskim pristupom on pomaže djeci i mladima da se razviju u zdrave ličnosti. U kontaktu s mladima imam ima ulogu mentora koji pruža duhovno vodstvo, savjete i podršku, posebno u vremenu sazrijevanja kada su mladi najosjetljiviji na utjecaje i kada, suočeni s izazovima savremenog, digitalnog doba, traže put duhovnog razvoja i uzdizanja. Shodno historijskoj činjenici da su gradovi nastajali oko hramova, mjesta na kojima su se ljudi molili Bogu, naša povijest svjedoči da su gradovi nastajali oko džamija i da su džamije bile centralne tačke jednog grada te da je imamska uloga uključivala širu odgovornost za stanje, harmoniju i napredak šire zajednice. To je i danas primjetno, posebno u manjim gradovima. Tradicionalno i duboko uvriježeno mišljenje je da je zadatak imama da brine o vjerodostojnom i ispravnom shvatanju i tumačenju islama, da organizira vjerski život na svome području i da u odgojno-obrazovnom

i moralnom smislu stalno podiže svijest džematlija i džemata. Imami su odgovorili toj zadaći i, povijesno gledano, prednjačili su u afirmaciji dobra, univerzalnih vrijednosti i promicanju etičkih vrlina. U poredo s nizom obaveza, imami imaju aktivnu i nezamjenjivu ulogu u prikupljanju zekata i sadekatul-fitra u Fond Bejtul-mal. Angažirani su na edukaciji vjernika, komuniciraju s privrednicima, organiziraju prikupljanja zekata na poljoprivredne proizvode, nerijetko lično radeći poslove sakupljanja kako bi i vlastitim hizmetom doprinijeli Zajednici. Iskazujući brigu o potrebama svojih džematlija, imami se obraćaju za institucionalnu pomoć socijalno ugroženim džematlijama iz Fonda Bejtul-mal, kako u redovnim potrebama tako i u vanrednim situacijama poput požara, poplava, liječenja i drugih iskušenja kojima budu izloženi.

U imamskom poslu i misiji imam se susreće s raznim ličnostima i karakterima, neki razgovori i situacije budu neprijatni, neki gotovo na granici incidenta, ali u svakoj situaciji imam slijedi pravilo strpljivosti, blagosti i mudrosti kako bi prevladao nerazumijevanja i nesporazume.

Iako ne raspolaže formalnim mehanizmima moći, imam raspolaže ogromnim simboličkim kapitalom. Njegova moć i snaga proizilaze iz vjerskog, duhovnog i moralnog autoriteta, na osnovu kojeg utječe na svijest, stavove i ponašanje ljudi. Ta moć utjecaja nikada se ne smije ni precijeniti ni potcijeniti.

Imam je, naravno, javna ličnost. Njegov poziv i rad su javni i s obzirom na specifičnost poziva u svojim nastupima i obraćanjima, imam ne može precizno razdvojiti svoj osobni od službenog stava. Imamska ahmedija i kada nije na njegovoj glavi "prati" ga u javnosti pa u osobnom iznošenju stava imam pažljivo bira riječi, polazeći od činjenice da se njegove izjave nerijetko percipiraju kao zvanični stav organa Zajednice. Zato se imami trude da ne oskrnave oreol čestitosti i uzoritosti svjesni da od toga uveliko zavisi povjerenje i kredibilitet Zajednice kod džematlija.

Imami su odigrali važnu ulogu u očuvanju našeg naroda tokom burnih i teških događaja u prošlosti, posebno za vrijeme Agresije na našu domovinu. Zahvaljujući njihovoj borbi, zalaganju i doprinosu spašeni su brojni životi, obnovljen je veliki broj džamija uz koje su formirani džemati. Da nije bilo naših čestitih imama, ne bi bilo ni naših džemata niti ovako uređene Islamske zajednice koja jeste i ostaje najvažniji faktor za okupljanje i očuvanje našeg naroda. Znamo da džemat formiraju vjernici, ali isto tako znamo da nema džemata bez imama!

*Dr. hfz. Mensur-ef. Malkić, direktor
Uprave za vjerske poslove Rijasetu IZ*

Zaboravlja se da imam *radi* 24 sata dnevno

Imamski poziv je veoma častan, ali je istovremeno i veoma složen, kompleksan i odgovoran. Tako je uvijek bilo, tako je danas i tako će biti do kraja svijeta. Svi imami nikada nisu imali niti će ikada imati podjednake uvjete za obavljanje imamske dužnosti. I dok su jedni tokom XX stoljeća, posebno u vrijeme poslije Drugog svjetskog rata pa sve do pada komunizma, predstavljani kao “zaostali” i “nazadnjački” element tadašnjeg društva, proganjani, optuživani i osuđivani, jer se nisu dovoljno prilagodili novom političkom sistemu, drugi su, zajedno sa svojim narodom, u periodu ‘92-95, stali na branik odbrane dina i države, mnogi od njih postigli su šehadet i svoje živote ugradili u temelje domovine Bosne i Hercegovine, a nakon okončanja ratnih sukoba i Agresije na domovinu Bosnu i Hercegovinu demonstrirali su izniman stupanj vjernosti svojoj Zajednici i visoki stupanj patriotske državotvorne svijesti, jer su svojim primjerom, radom i nesebičnim trudom davali golemi doprinos u rješavanju gorućih problema i pitanja koja su nadilazila okvir imamskog poziva i vjerske misije.

Posmatrano iz unutarnje perspektive, u našem bosanskohercegovačkom kontekstu, kako nekada, tako i danas, ne treba zanemariti ni različite materijalno-tehničke pretpostavke i uvjete rada, infrastrukturu, veličinu, brojnost, geografski položaj, ekonomsku moć i strukturu naših džemata u kojima su imami vjerski službenici, odnosno uposlenici Islamske zajednice. Naši džemati, i Islamska zajednica u cjelini, načinili su ozbiljne iskorake na planu infrastrukturnog razvoja. Gotovo u svim našim džematima osigurani su veoma kvalitetni uvjeti za imamsku službu i mualimsko-de’avetsko djelovanje. Imami su u rukovođenju ovim aktivnostima dali nesebičan doprinos, zajedno sa svojim džematlijama.

Kada govorimo o formalnoj naobrazbi, danas je situacija znatno bolja nego u ranijem periodu. Formalno obrazovanje je važno, ali nije dovoljno za imamsku službu. Pored formalnog obrazovanja, osnovni preduvjet da se uspije u imamskoj misiji, te da se zadobije epitet dobrog i sposobnog imama, muallima, hatiba i vaiza, jeste autentičan islamski život imama. Od presudne je važnosti da džematlije, vjernici, ali i ostali ljudi imama doživljavaju kao čovjeka sebi ravnog, bliskog, pristupačnog, skromnog, uvijek dostupnog, ali istovremeno i kao čovjeka čvrstog imana, jakog karaktera, odvažnog,

nepokolebljivog, kreativnog, intelektualno sposobnog i sa stilom u obrazlaganju i dokazivanju vjerskih istina te naučavanju univerzalnih vrijednosti i principa.

Imamske su obaveze velike i brojne, kako prema svojim neposrednim džematlijama, tako i prema Islamskoj, ali i društvenoj zajednici. Imamsko radno vrijeme je 24 sata dnevno. Ne prestaje izlaskom iz džamije niti završetkom bilo koje obredno-interpretativne aktivnosti. Imamska kuća je neodvojiva od džamije. Lični i porodični život imama povezan je “pupčanom vrpcom” s funkcioniranjem džemata i duhom zajedništva.

Vremena se mijenjaju. Svako vrijeme nosi svoje breme. Globalizacija, digitalizacija, brze promjene u savremenom svijetu, novi društveni konteksti, trendovi i stilovi života, misijsko djelovanje i rad s generacijom rođenom u ‘doba interneta’, potpuno različita shvatanja svijeta roditelja i djece o mnogim važnim pitanjima, sve to od imama iziskuje široku i svestranu naobrazbu, ali i izražen svakodnevni polet, veliku ljubav prema svome pozivu, iskrenu volju, spremnost na žrtvu i veoma razvijene radne navike, koje s godinama nimalo ne jenjavaju. Takav imam je kreativan, inovativan, danas radi više nego juče, a manje nego sutra, opredjeljuje se i bira najefikasnije metode rada, veoma ozbiljno, sistematično i svestrano se priprema za mektepsku pouku, hutbe, vazove. Također, svakodnevna komunikacija s džematlijama, iskreni razgovori utemeljeni na vjerskim principima povjerenja, razumijevanja i bratstva, nezaobilazan su segment u radu dobrog i uspješnog imama.

Kao muslimana, ali i kao imama, pomalo me žalosti odveć primjetan trend da najbolji učenici naših medresa uglavnom ne studiraju na islamskim fakultetima i visokim ustanovama Islamske zajednice te da najbolji diplomanti nisu zainteresirani niti dovoljno motivirani za imamsku službu i obavljanje misije izvan velikih gradskih sredina i obrazovnih ustanova Islamske zajednice. To je pitanje nad kojim se moramo dobro zagledati, jer nedvojbeno ukazuje na dugoročno otežavajuću okolnost za kvalitetno vođenje i razvijanje kadrovske politike Islamske zajednice, o čemu će Zajednica morati povesti računa i tragati za najboljim rješenjima.

Safet-ef. Karahmetović

*Glavni imam MIZ Bosanski Šamac i MIZ Odžak
Predsjednik Skupštine Udruženja ilmije*

KORELACIJA NASTAVE ARAPSKOG I ENGLESKOG JEZIKA U SREDNJOŠKOLSKIM ODGOJNO-OBRAZOVNIM INSTITUCIJAMA ISLAMSKE ZAJEDNICE

Zehra ALISPAHIĆ

Fakultet islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu
zehra.alispahic@fin.unsa.ba

Amira TRNKA-UZUNOVIĆ

Fakultet islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu
amira.trnka@fin.unsa.ba

Amina ARNAUTOVIĆ

Fakultet islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu
amina.arnautovic@fin.unsa.ba

SAŽETAK: Rad predstavlja rezultate empirijskog istraživanja stavova i zadovoljstva učenika i nastavnika statusom arapskog i engleskog jezika u nastavnom procesu srednjoškolskih odgojno-obrazovnih institucija Islamske zajednice te postojanost, mogućnosti i stvarne efekte korelacije nastave arapskog i engleskog jezika koje su predviđene postojećim nastavnim planovima i programima. Istraživanje je realizirano tokom mjeseca novembra školske 2024/2025. godine putem Google obrasca upitnika na uzorku od 905 učenika i 28 nastavnika arapskog i engleskog jezika s prostora Bosne i Hercegovine, Sandžaka, Republike Hrvatske i Crne Gore.

Ključne riječi: arapski jezik, engleski jezik, medresa, gimnazija, korelacija u nastavi

Uvod

Izučavanje stranih jezika, uz maternji, u srednjoškolskim odgojno-obrazovnim ustanovama Islamske zajednice zauzima važno mjesto i ima dugu tradiciju. Uvidom u nastavne planove i programe, prije svega medresa kao srednjih škola sa najdužom tradicijom, i u različitim

historijskim fazama, uočavamo prisustvo orijentalnih jezika: arapskog, turskog i perzijskog ali i njemačkog, engleskog, francuskog i latinskog jezika. Različite reforme i redukcije nastavnih planova i programa u medresama neke od ovih jezika su potiskivale iz nastave. Kontinuitet izučavanja, pored maternjeg, jedino

je prisutan u nastavi arapskog jezika. Zanimljivo je da je pedesetih godina dvadesetog stoljeća, zbog velike želje učenika šestog i sedmog razreda medrese da uče jedan evropski jezik, tadašnji direktor Gazi Husrev-begove medrese Sulejman-ef. Kemura, u svom dopisu od 17.09.1953. godine predložio Vrhovnom islamskom

starješinstvu u Sarajevu da se "...*uvede engleski jezik i to u VI i VII razredu po dva časa sedmično. Učenici su obećali, da izučavanje ovog jezika neće biti na uštrb ostalih predmeta.*" Vrhovno islamsko starješinstvo ekspresno, u roku od jednog mjeseca, odgovorilo je Direkciji Gazi Husrev-begove medrese: "*Obavještavate se, znanja i ravnanja radi, da je VIS u svojoj sjednici od 16. X.1953. uvažilo Vaš prijedlog da se u ovoj školskoj godini uvede engleski jezik u VI i VII razredu po dva časa sedmično.*" Aktiv Narodne omladine Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu (učenici medrese) zahvalio se Vrhovnom islamskom starješinstvu na brizi o izobrazbi učenika ove medrese i želji da se učenici medrese izjednače s učenicima ostalih srednjih škola, uz pozdrav: Smrt fašizmu-sloboda narodu! (GHB, Arhiv IZ, zbirka varia, sign: V-46-2_1953) Reformom iz 1963. godine iz medrese su potisnuti svi predmeti prirodnih i društvenih nauka i svi strani jezici osim arapskog. Štrajkom učenika 1972. godine u medresu su vraćeni "logika, filozofija, psihologija, matematika, fizičko vaspitanje i jedan evropski jezik, najpoželjniji je bio engleski"¹. Reformama u nastavnim planovima i programima devedesetih godina stabilizirano je jezičko područje uz islamsko, društveno, prirodno-matematičko i multidisciplinarno područje. U većini medresa Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini u okviru jezičkog područja danas se izučavaju bosanski, arapski i engleski jezik. Iz nastave su u prethodna dva desetljeća, kroz revizije nastavnih planova i programa, potisnuti turski

i latinski jezik. Turski jezik se povremeno javlja kao izborno neobavezni predmet u pojedinim medresama.

Jezičko područje u Prvoj bošnjačkoj gimnaziji u okviru *Curriculumuma A* obuhvata bosanski, arapski i engleski jezik u redovnoj nastavi a u različitim izbornim područjima dodatno se izučavaju latinski i njemački jezik.² U Islamskoj gimnaziji dr. Ahmeda Smajlovića u Zagrebu u redovnom nastavnom procesu izučava se uz hrvatski jezik, engleski, njemački i latinski, a arapski se izučava kao izborno obavezni predmet.³

Na osnovu podataka Uprave za obrazovanje i nauku Rijasete Islamske zajednice nastava arapskog i engleskog jezika realizira se u osam medresa i dvije gimnazije.⁴ U medresama arapski jezik ima status redovnog obaveznog predmeta i izučava se tri sata sedmično na sve četiri godine (405 sati) i status izbornog na izbornoj nastavi u trećoj i četvrtoj godini sa po dva sata sedmično (130 sati).⁵ Nastavu arapskog jezika u školskoj 2024/2025. godini u medresama pohađa 2896 učenika a u realizaciji nastave arapskog jezika angažirano je 26 nastavnika arapskog jezika.⁶ Prema novom nastavnom planu i programu u nastavi arapskog jezika koristi se serija udžbenika arapskog jezika za strance pod naslovom *At-Takallum* izdavačke kuće *Al-Burğ* iz Kaira.

Engleski jezik u medresama ima status redovnog obaveznog predmeta i izučava se tri sata sedmično na prvoj i drugoj godini i dva puta sedmično na trećoj i četvrtoj godini (340 sati) i status izbornog na izbornoj nastavi u trećoj i četvrtoj godini sa po dva sata

sedmično (130 sati).⁷ Nastavu engleskog jezika u školskoj 2024/2025. godini u medresama pohađa 2896 učenika a u realizaciji nastave engleskog jezika angažiran je 21 nastavnik. U nastavi engleskog jezika se koriste udžbenici preporučeni od Osnivača i/ili nadležnog ministarstva.

U Prvoj bošnjačkoj gimnaziji arapski jezik se u okviru *Curriculumuma A* izučava dva puta sedmično na sve četiri godine, a ukoliko se učenik opredijelio za jezičko izborno područje onda tokom treće i četvrte godine ima po četiri časa sedmično. Nastavu arapskog jezika u školskoj 2024/2025. godini u Prvoj bošnjačkoj gimnaziji pohađa 476 učenika, a u realizaciji nastave arapskog jezika angažirana su dva profesora. I u Prvoj bošnjačkoj gimnaziji od školske 2024/2025. godine u nastavi arapskog jezika koristi se serija udžbenika arapskog jezika za strance pod naslovom *At-Takallum*.

Engleski jezik se u okviru *Curriculumuma A* izučava tri puta sedmično na sve četiri godine, a ukoliko se učenik opredijelio za jezičko izborno područje onda tokom treće i četvrte godine ima po pet časova engleskog jezika sedmično. Nastavu engleskog jezika u školskoj 2024/2025. godini u Prvoj bošnjačkoj gimnaziji pohađa 476 učenika, a u realizaciji nastave engleskog jezika angažirano je pet profesora.

U Islamskoj gimnaziji dr. Ahmeda Smajlovića u Zagrebu arapski jezik se izučava kao izborno-obavezni predmet sa po dva sata tokom sve četiri godine. Nastavu arapskog jezika u školskoj 2024/2025. godini

¹ "Na današnji dan 1972. pokrenut štrajk učenika Gazi Husrev-begove medrese", <https://preporod.info/bs/article/48941/na-danasnji-dan-1972-pokrenut-strajk-ucenika-gazi-husrev-begove-medrese>, (pristupljeno: 30. 11. 2024)

² "Gimnazija – curriculum A", <https://www.bosnjackagim.edu.ba/index.php/nastavni-proces/nastavni-programi/curriculum-a>, (pristupljeno: 30. 11. 2024)

³ "Nastavni plan i program", <https://ss-drasmajlovic-zg.skole.hr/nastavni-plan-i-program/>, (pristupljeno: 30. 11. 2024)

⁴ U ovom istraživanju tretirat će se i rad Medrese "Mehmed Fatih" iz Podgorice koja slijedi nastavne planove i programe medresa Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.

⁵ *Nastavni plan i program JU Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu*, <https://medresasa.edu.ba/docs/Nastavni%20plan%20i%20program%20JU%20Gazi%20Husrev-begova%20medresa.pdf>, str. 251-304, (pristupljeno 2. 12. 2024)

⁶ Podatke o broju nastavnika arapskog i engleskog jezika i broju učenika koji

pohađaju nastavu arapskog i engleskog jezika dobili smo ljubaznošću mr. Seida Eminovića iz Uprave za obrazovanje i nauku Rijasete Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. U daljem tekstu termini učenici i nastavnici implicirajući su za oba spola.

⁷ *Nastavni plan i program JU Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu*, <https://medresasa.edu.ba/docs/Nastavni%20plan%20i%20program%20JU%20Gazi%20Husrev-begova%20medresa.pdf>, str. 313-373. (pristupljeno 2. 12. 2024)

pohađa 60 učenika, a u realizaciji nastave arapskog jezika angažiran je jedan profesor. Engleski jezik se u Islamskoj gimnaziji dr. Ahmeda Smajlovića izučava kao prvi strani jezik, tri puta sedmično tokom sve četiri godine, a u realizaciji nastave angažiran je jedan profesor.

1. Propitivanje korelacije nastave arapskog i engleskog jezika

Ideju o korelaciji nastave različitih predmeta osmislio je još 1861. godine Herbert Spencer (1861). John Dewey koji ga je slijedio na planu razmatranja teorije korelacije između različitih predmeta naglašava važnost integracije različitih predmeta na način koji odražava međusobnu povezanost znanja. On tvrdi da treba postojati korelacija koja omogućava učenicima da prepoznaju odnose između različitih oblasti studija, čime se podstiče holistički i smisleniji obrazovni doživljaj. (Dewey, 1902) Na istom tragu bio je i Charles De Garmo koji, pišući o korelaciji između različitih predmeta, vjeruje da učenje treba odražavati međusobnu povezanost znanja, gdje različiti predmeti podržavaju i obogaćuju jedni druge, umjesto da se podučavaju u izolaciji. Ovaj pristup je u skladu s njegovom širom filozofijom progresivnog obrazovanja, koja se fokusira na holističko učenje i razvoj kritičkog mišljenja. (De Garmo, 1913) Ova ideja bila je i naša polazna hipoteza da je korelacija među predmetima iz jezičkog područja, horizontalna korelacija, u ovom istraživanju arapski i engleski jezik, moguća, nužna i u skladu s filozofijom progresivnog obrazovanja.

Uvidom u nastavne planove i programe arapskog i engleskog jezika u medresama jasno je da su usaglašeni sa Zajedničkom jezgrom nastavnih planova i programa za strane jezike, definiranom na ishodima učenja – Zajednički referentni evropski

okvir za jezike (engl. Common European Framework of Reference for Languages – CEFR). Osnovno polazište učenja stranih jezika jeste razvoj općih i posebnih jezičko-komunikativnih kompetencija. Od učenika medresa se očekuje da nakon završenog četverogodišnjeg školovanja budu u mogućnosti da se koriste i razumijevaju arapski i engleski jezik u različitim stvarnim i praktičnim životnim situacijama.

Na osnovu dokumenta koji je izdala Evropska komisija/EACEA/Eurydice vidljivo je da su glavni ciljevi nastave stranih jezika sticanje komunikacijskih vještina, koje se ostvaruju putem četiri temeljne jezičke vještine: slušanje (shvatanje slušanjem), govor (usmeno izražavanje), čitanje (shvatanje čitanjem) i pisanje (izražavanje pisanim putem). Istraživanja i analize nastavnih planova i programa stranih jezika ukazuju da se posebna pažnja posvećuje razvijanju komunikacijske vještine, što je uvidom u nastavne planove i programe arapskog i engleskog jezika primarni zadatak nastave u medresama.

Implementirajući “Zajedničku jezgru nastavnih planova i programa za strane jezike definirane na ishodima učenja” Agencije za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje Bosne i Hercegovine iz 2014. godine, nastavni program iz predmeta Arapski jezik u redovnoj nastavi predviđa postizanje nivoa B1.1 – početni nivo razvojnog korisnika dok se u izbornoj nastavi predviđa postizanje nivoa B2.1 – početni nivo samostalnog korisnika.

U nastavi engleskog jezika u medresama intencije su da se omogućiti učenicima ovladavanje engleskim jezikom na nivou B1 za učenike prvog i drugog razreda, te B2 za učenike trećeg i četvrtog razreda.

Kada je u pitanju korelativnost i korespondentnost, nastava arapskog jezika nužno upućuje na multidisciplinarni pristup i međupredmetnu korelaciju, posebno s nastavnim

predmetima: jezičkog područja (Bosanski jezik, Engleski jezik); islamskog područja (Kiraet, Akaid, Ahlak, Fikh, Tefsir, Hadis i Povijest islama); društvenog područja i Informatike.

U poglavlju korelativnosti i korespondentnosti nastave engleskog jezika navodi se da je podesna za korelaciju s gradivom iz Bosanskog jezika, Arapskog jezika, Povijesti islama, Ahlaka, Fikha, Akaida i Informatike, kao i drugih prirodnih i društvenih nauka.⁸

U prvoj fazi našega istraživanja opredijelili smo se za propitivanje korelativnosti nastave dva najzastupljenija strana jezika u srednjoškolskim odgojno-obrazovnim institucijama Islamske zajednice, arapskog i engleskog. Kako bi se stekao uvid u iskustva i stepen korelacije ova dva strana jezika, izrađena su dva upitnika: jedan za nastavnike arapskog i engleskog jezika u medresama i gimnazijama a drugi za učenike koji u medresama i gimnazijama uče arapski i engleski jezik. Naša polazna hipoteza bila je da postoji korelacija u nastavi arapskog i engleskog jezika u srednjoškolskim odgojno-obrazovnim institucijama Islamske zajednice imajući u vidu da oba predmeta dolaze iz jezičkog područja i da je njihova korelacija predviđena postojećim silabusima. U kreiranju upitnika rukovodili smo se našim dugogodišnjim iskustvom u nastavi arapskog i engleskog jezika u srednjim školama i na fakultetu pa je i ovaj put korišten instrumentarij posebno kreiran za potrebe ovoga istraživanja. Analizom odgovora na pitanja postavljena u ovim anketama nastojali smo doći do valjanih saznanja o tome da li je moguća i postoji li silabusima predviđena korelacija nastave arapskog i engleskog jezika te koji je stepen zadovoljstva učenika i nastavnika pozicijom ovih predmeta i njihovim konačnim učincima. Također, željeli smo doći do odgovora da li je moguće arapski i engleski jezik učiti na isti način i ostvariti iste učinke.

⁸ *Nastavni plan i program JU Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu*, [https://](https://medresasa.edu.ba/docs/Nastavni%20plan%20i%20program%20JU%20Gazi%20Husrev-begova%20medresa.pdf)

medresasa.edu.ba/docs/Nastavni%20plan%20i%20program%20JU%20Gazi%20Husrev-begova%20medresa.pdf, (pristupljeno: 30. 11. 2024)

Istraživanje je provedeno tokom mjeseca novembra školske 2024/2025. godine u skladu sa etičkim standardima koji se odnose na informirani pristanak sudionika i mogućnost da u bilo kojem momentu odustanu od istraživanja.

1.1. Ciljevi istraživanja korelacije nastave arapskog i engleskog jezika

Među ciljevima koje smo postavili na početku ovog istraživanja su:

- ostvariti uvid u stavove i zadovoljstvo učenika i nastavnika statusom arapskog i engleskog jezika u nastavnom procesu medresa i gimnazija;
- ostvariti uvid u uvjete u kojima se realizira nastava arapskog i engleskog jezika i izazove s kojima se učenici i nastavnici susreću;
- propitati motiviranost učenika i nastavnika za učenje arapskog i engleskog jezika;
- usporediti metodiku nastave arapskog i engleskog jezika;
- propitati postojanost, mogućnosti i stvarne efekte korelacije nastave arapskog i engleskog jezika;
- ostvariti uvid u stavove i nove vizije izučavanja arapskog i engleskog jezika među mladim vjerskim liderima i njihovim jezičko-komunikativnim kompetencijama.

1.2. Istraživački uzorci

Istraživanje je realizirano *online*, putem *Google forme* i kroz dvije ankete.⁹ Na adrese medresa i islamskih gimnazija poslata su pisma-zamolbe s instrumentarijem i uputstvima za istraživanja, linkovima i QR kodovima. U distribuiranju linkova i

animiranju učesnika u istraživanju veliku pomoć smo imali od nadležne Uprave za obrazovanje i nauku Rijaseta islamske zajednice, sekretara škola i nastavnika arapskog i engleskog jezika, ali i susretljivost učenika. U anketama su učestvovali učenici i nastavnici arapskog i engleskog jezika srednjoškolskih odgojno-obrazovnih ustanova Islamske zajednice na prostorima Bosne i Hercegovine, Sandžaka, Republike Hrvatske i medresa iz Crne Gore.¹⁰

1.3. Uzorak nastavnika arapskog i engleskog jezika

Prva anketa bila je namijenjena nastavnicima arapskog i engleskog jezika u medresama i gimnazijama Islamske zajednice. Prvih devet pitanja se odnosilo na nastavnički dosje. Sedamdeset pitanja bilo je s mogućnošću odabira jednog odgovora i nastavnici su odgovarali na pitanja iz sljedećih oblasti: Percepcija nastave jezičkog područja; Status arapskog i engleskog jezika u nastavnom procesu medresa i gimnazija i status profesora arapskog i engleskog jezika; Motivacija učenika/učenica za učenje stranih jezika i motivacija nastavnika jezičkog područja; Cilj učenja stranih jezika; Usporedba u metodici nastave stranih jezika; Dosadašnja iskustva u nastavi stranih jezika; Nove vizije u nastavi stranih jezika; Mladi vjerski lideri/ce i jezičko-komunikativne kompetencije. Posljednja tri pitanja odnosila su se na slobodne odgovore i preporuke. U anketi je učestvovalo 28 nastavnika arapskog i engleskog jezika, 22 iz medresa i 6 iz gimnazija. Rodna zastupljenost bila je 42,86% muškaraca i 57,14% žena. U prvih devet pitanja uz rodnu strukturu saznali smo da je prosječna starosna dob nastavnika arapskog jezika 45,8 godina, a nastavnika engleskog jezika

44,6 godina. Tačno 50% nastavnika arapskog i engleskog jezika ima više od deset godina radnog staža u nastavi, 21,43% više od dvadeset godina, 17,86% od pet do deset a svega 10,71% nastavnika ima manje od pet godina radnog staža u nastavi arapskog i engleskog jezika. Najmlađi nastavnici imaju 26 godina, a najstariji 65 godina. Većina profesora arapskog i engleskog jezika studij je završila na nekom od univerziteta u Bosni i Hercegovini (najčešće studij orijentalne filologije i anglistike na Filozofskom fakultetu UNSA), dok je sedam ispitanika studij arapskog, engleskog ili nekog drugog fakulteta završilo van Bosne i Hercegovine, na univerzitetima u Saudijskoj Arabiji, Pakistanu, Jordanu, Maleziji itd. U zavisnosti od škole, broj učenika kojima predaju arapski ili engleski jezik kreće se u rasponu od 46 do 220. U zavisnosti od statusa arapskog i engleskog jezika i škole, sedmično opterećenje nastavnika kreće se od 3 do 28 časova. Sedmično opterećenje nastavnika uvjetovano je i brojem nastavnih planova i programa koje realiziraju i kreće se od jedan do pet.

1.4. Uzorak učenika

Druga anketa bila je namijenjena učenicima arapskog i engleskog jezika i u njoj je učestvovalo 905 ispitanika, 82,76% iz medresa i 17,13% iz gimnazija. Među ispitanicima 60,22% bile su učenice, a 39,78% učenici. Učenici su odgovarali na 61 pitanje. Prvih devet pitanja se odnosilo na njihov lični dosje, spol, starosnu dob, instituciju u kojoj uče arapski i engleski jezik, razred, sedmičnu opterećenost nastavom arapskog i engleskog jezika i broj godina učenja ovih jezika. Četrdeset i sedam pitanja bilo je sa mogućnošću odabira jednog odgovora i učenici su odgovarali na pitanja iz

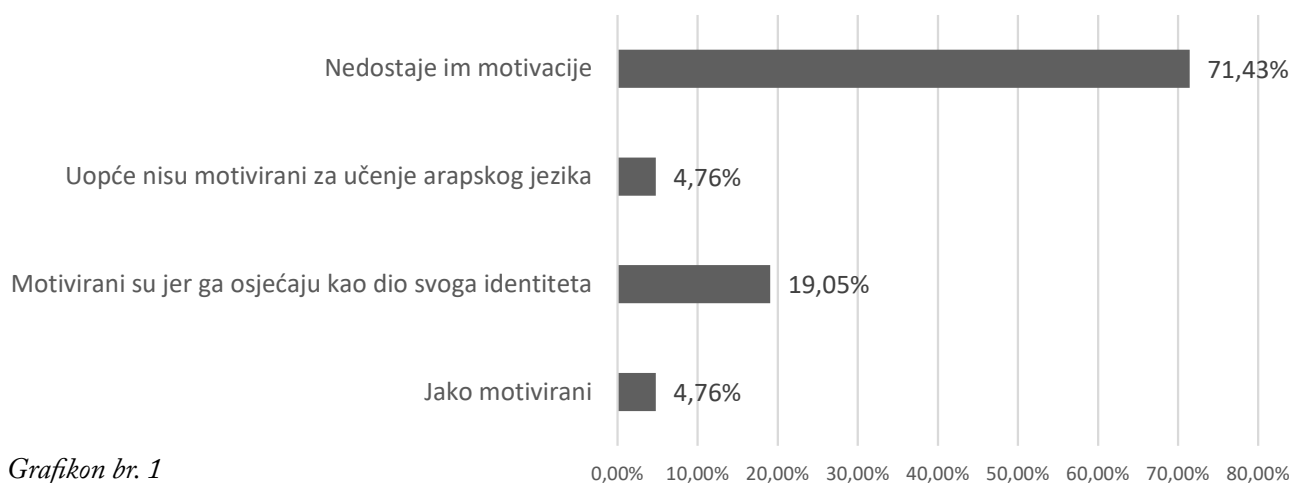
⁹ Za tehničku podršku u kreiranju anketnog obrasca zahvalnost dugujemo magistrici psihologije i asistentici Mirzeti Brkić s Katedre za Religijsku pedagogiju i religijsku psihologiju na Fakultetu islamskih nauka UNSA.

¹⁰ U anketi su učestvovali učenici i

nastavnici arapskog i engleskog jezika Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu, Elči Ibrahim-pašine medrese u Travniku, Behram-begove medrese u Tuzli, Karadoz-begove medrese u Mostaru, Medrese "Osman-ef. Redžović" u Velikom Čajnu kod Visokog, Medrese

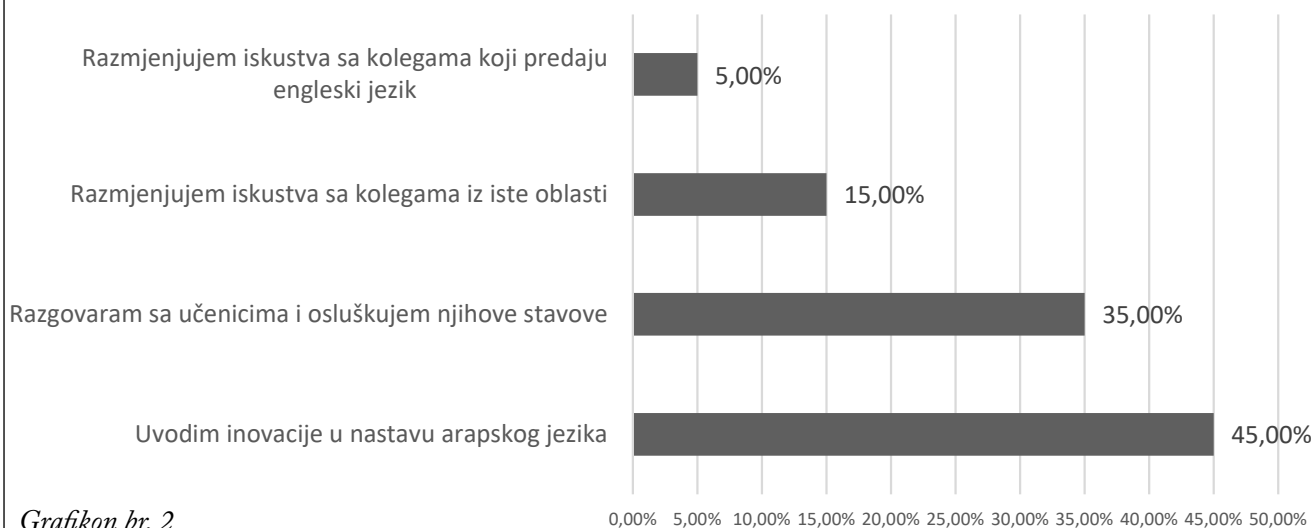
"Reis Džemaludin-ef. Čaušević" u Cazinu, Medrese "Reis Ibrahim-ef. Maglajlić" u Banjoj Luci, Medrese "Isa-beg" u Novom Pazaru, Medrese "Mehmed Fatih" u Podgorici, Prve bošnjačke gimnazije u Sarajevu, Islamske gimnazije "Dr. Ahmeda Smajlovića" u Zagrebu.

Vaši učenici su u pogledu motiviranosti za nastavu arapskog jezika:

Grafikon br. 1

Da bih motivirao/la učenike da više uče arapski jezik ja:

Grafikon br. 2

sljedećih oblasti: Percepcija nastave jezičkog područja; Status arapskog i engleskog jezika u nastavnom procesu medresa i gimnazija; Motivacija učenika/učenica za učenje stranih jezika; Cilj učenja stranih jezika; Usporedba u metodici nastave stranih jezika; Dosadašnja iskustva u nastavi stranih jezika; Nove vizije u nastavi stranih jezika. Posljednjih pet pitanja odnosilo se na slobodne odgovore i preporuke za nastavu arapskog i engleskog jezika. Iz prvih devet pitanja u anketi utvrdili smo instituciju koju pohađaju i rodnu strukturu ispitanika te starosnu dob ispitanika koja se kreće od 15 do 18 godina. Procentualna zastupljenost prema

razredima je ujednačena s nešto manjim brojem ispitanika iz drugih razreda: prvi 25,41%; drugi 16,91%; treći 29,72%; četvrti 27,96%. Većina učenika, 75,03%, na sedmičnom nivou ima tri časa arapskog jezika, 23,31% ima dva časa arapskog jezika i neznatan procent po jedan čas na sedmičnom nivou. Engleski jezik tri puta sedmično ima 51,60% dok dva puta sedmično ima 46,85% i neznatan procent samo jednom sedmično. Većina učenika s arapskim jezikom susrela se upisom u medresu ili gimnaziju, dok je neznatan broj njih imao priliku učiti arapski jezik u nekoj od osnovnih škola. Većina učenika engleski jezik je učila tokom osnovnog

devetogodišnjeg školovanja, od trećeg ili u nekim školama od prvog razreda, tako da se njihovo iskustvo učenja engleskog jezika u zavisnosti od trenutne dobi kreće od šest do trinaest godina.

2. Rezultati istraživanja

2.1. Deskriptivna analiza uzorka nastavnika arapskog jezika

U kontekstu percepcije jezičkog područja važno je primijetiti da je većini nastavnika (66,67%) to prvi profesionalni izbor, većina voli predavati arapski jezik (82,61%) i svi anketirani nastavnici (100%) smatraju

da je izučavanje ovog jezika važno za budućnost njihovih učenika. S druge strane, većina nastavnika (70%) smatra da za svoj angažman nije adekvatno nagrađena.

Kada je stručna sprema za nastavnički poziv u pitanju, primjećujemo da se skoro polovina ispitanika (45,83%) nije školovala isključivo za nastavnički poziv u oblasti arapskog jezika i polovina njih (52,38%) nije dio svoje profesionalne edukacije provela na arapskom govornom području. U pogledu statusa arapskog jezika evidentan je stav većine anketiranih da je na zadovoljavajućem nivou kao i da je status nastavnika jednak statusu njihovih kolega.

Grafikon br. 1 pokazuje da 71,43% nastavnika smatra da njihovi učenici nisu dovoljno motivirani za nastavu arapskog jezika.

Uvidom u **grafikon br. 2** primjećujemo da rješenje većina nastavnika vidi u inovacijama u nastavi (45%) ili razgovoru s učenicima, ili u osluškivanju njihovih stavova (35%). Ostali anketirani nastavnici pribjegavaju razmjeni iskustava s kolegama iz iste oblasti, a samo njih 5% traži rješenje u razmjeni iskustava s kolegama koji predaju engleski jezik. Veću uspješnost u realizaciji nastave arapskog jezika većina anketiranih nastavnika (52,38%) vidi u stručnim edukacijama u zemljama arapskog govornog područja.

Kada je riječ o ciljevima učenja arapskog jezika važno je istaći da većina nastavnika (45%) kao svoj prvi zadatak ističe razvijanje ljubavi prema arapskom jeziku i niti jedan anketirani nastavnik ne smatra da je osnovni cilj postizanje dobre ocjene. Također, većina nastavnika (68,42%) ocjenjuje da je u svome dosadašnjem radu najviše insistirala na jačanju jezičkih kompetencija, ali nije zanemariv procent ni onih koji na prvo mjesto, ipak, stavljaju realizaciju nastavnog plana (26,32%).

U kontekstu dosadašnjih iskustava u nastavi stranih jezika većina nastavnika (65%) je samo djelimično zadovoljna rezultatima koje postižu

njihovi učenici, imajući u vidu uloženi trud. Za bolje rezultate čak 47,37% njih predlaže upotrebu savremenih udžbenika i prisustvo izvornog govornika u nastavi. Kada su otežavajuće okolnosti u pitanju, nastavnici problem vide u nezainteresiranosti učenika (55,56%) i njihovoj brojnosti u odjeljenjima (38,89%).

U pogledu novih vizija u nastavi arapskog jezika, većina nastavnika se, očekivano, opredjeljuje za dva ponuđena izbora, pa 38,10% njih smatra da bi organiziranje dačkih ekskurzija doprinijelo zanimljivosti predmeta a njih 33,33% smatra da bi uvođenje multimedije u nastavu poticalo zanimaciju za ovaj jezik. Uvođenje lektorskih vježbi s izvornim govornikom je tek na trećem mjestu kao izbor za koji se opredjeljuje 23,81% nastavnika i samo 4,76% njih smatra da je u ovome cilju važno smanjiti gramatički dio gradiva. Također, većina ispitanika smatra da su nastavni planovi i programi dobri i u skladu s aktualnim pedagoško-didaktičkim standardima (42,11% i 42,11%) i pri tome samo 15,79% ispitanika smatra da treba vršiti češće revizije. Periodična putovanja i ekskurzije kao model *učenja arapskog jezika za strance* izbor je većine anketiranih nastavnika (52,38%), dok su se ostali u manjim procentima opredijelili za druge ponuđene opcije.

Kada su jezičke kompetencije budućih mladih lidera iz perspektive njihovih nastavnika u pitanju, većina ispitanika (77,27%) smatra da je za bolje razumijevanje temeljnih islamskih znanosti dobro poznavanje arapskog jezika obavezno. Dobro poznavanje arapskog jezika je kod većine anketiranih (50,00%) prepoznato i kao kvalifikacija koja otvara nove mogućnosti u iznalaženju posla.

2.2. Deskriptivna analiza uzorka učenika arapskog jezika

Kod percepcije nastave jezičkog područja ističemo da su dvije trećine učenika potvrdile da vole učiti arapski jezik, ali ga velika većina

ne smatra korisnijim od engleskog u smislu kompetencija za svoje buduće misijsko djelovanje (79,64%). Zanimljivo je naglasiti i da skoro polovina ispitanika (47,33%) potvrđuje poteškoće u nastavi ovog jezika i pri tome velika većina (74,5%) smatra mogućim efikasno učenje oba jezika paralelno.

Status arapskog jezika u nastavi učenici su ocjenjivali na bazi 4 kriterija i velika većina njih (78,47%) smatra da je na zadovoljavajućem nivou.

Kada je riječ o motivaciji za učenje arapskog jezika učenici su na raspolaganju imali dva stava; prvi se ticao vlastite procjene svoje motiviranosti i kvalitete vlastitog učenja ovog jezika putem četiri opcije. U prvom slučaju dvije opcije su bile rezervirane za dva različita tipa motivacije (motivacija na bazi buduće profesije i motivacija na bazi identiteta), jedna za one koji nemaju svoj odnos prema tom pitanju te jedna za one koji nisu motivirani. Primjetno je mali procent učenika motiviranih profesijom kojom će se baviti u budućnosti (11,44%) u odnosu na one čija je motivacija bazirana na identitetu (27,54%). Najveći procent (34,77%) pripada onima koji nemaju svoj stav po ovom pitanju i ako se zbroje sa onima koji nisu motivirani, dobit ćemo blagu većinu u odnosu na procent onih koji jesu. Kada je riječ o vlastitoj procjeni kvaliteta svoga učenja, najveći broj učenika (38,39%) se izjasnio da arapski jezik uči samo radi ocjene i ako se zbroje s učenicima koji ga uče s poteškoćama (14,82%) i onima koji nemaju rezultate u učenju (11,44%), dobit ćemo veliku većinu naspram onih koji uživaju učeći arapski jezik (35,36%).

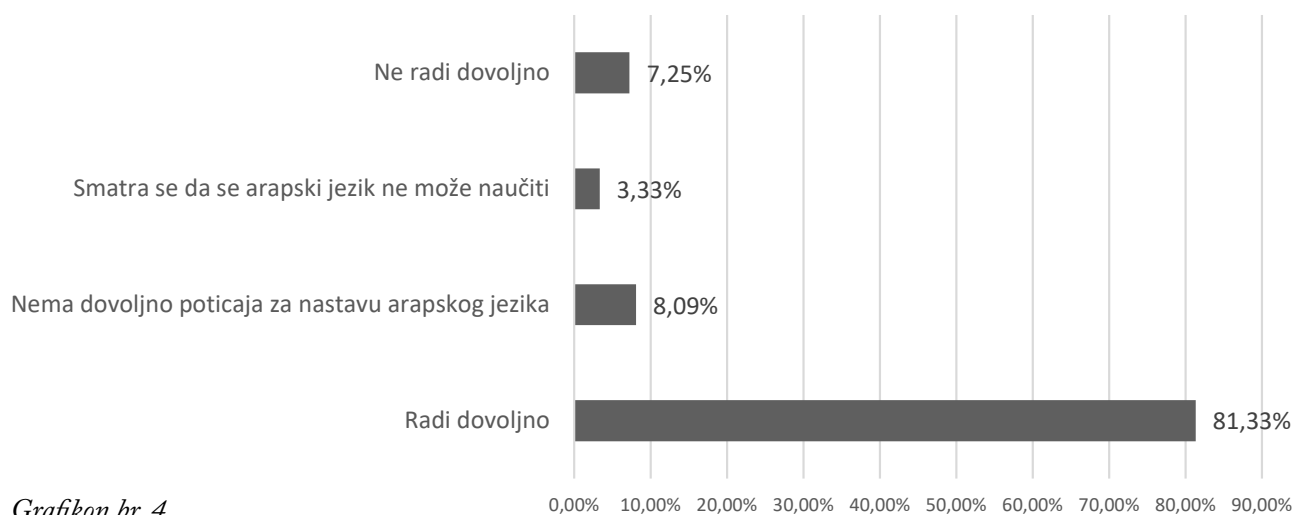
Kada je u pitanju cilj učenja arapskog jezika primjetno je da najveći broj učenika (38,41%) želi steći komunikacijske vještine na ovom jeziku u odnosu na tri druge ponuđene opcije pojedinačno (28,89% njih želi dobru ocjenu, 11,53% da to znanje iskoristi u budućoj profesiji i 21,17% ga ne vidi u budućnosti kao predmet vlastitog izučavanja). Primjetna je ujednačenost u broju onih koji razmišljaju

U mome dosadašnjem iskustvu u učenju arapskog jezika osnovni cilj je bio:

Grafikon br. 3

Primijeti se da moja škola na promociji arapskog jezika:

Grafikon br. 4

samo o dobroj ocjeni i onih koji žele steći kvalitetno znanje i iskoristiti ga u svojoj budućoj profesiji.

Kada je riječ o dosadašnjem iskustvu učenika u učenju arapskog jezika, analizom **grafikona br. 3** primjećujemo da je savladavanje planom i programom predviđenog gradiva prema njihovoj procjeni bio prvi cilj (35,55%) u odnosu na ostala tri ponuđena stava (ovladavanje gramatičkim sadržajima 19,98%, korelacija s predmetima iz islamskog i jezičkog područja 19,14% te jačanje jezičkih kompetencija 25,33%).

Uvidom u **grafikon br. 4** učenici su znatnom većinom (81,33%)

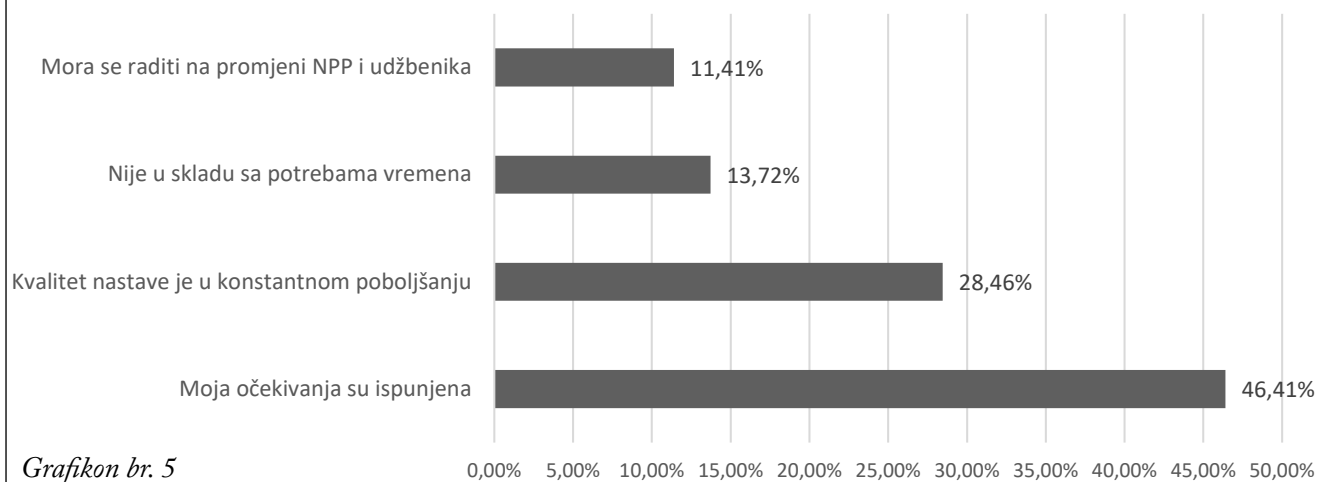
ocijenili da njihova škola radi dovoljno na planu promocije ovog jezika.

U kontekstu metodike nastave arapskog jezika učenici su ocjenjivali aktualne metode izvođenja nastave, ključne metode motivacije u nastavi te poredili metode i tehnike u izvođenju nastave arapskog i engleskog jezika. Možemo primijetiti da učenici nisu imali jedinstven ili preovlađujući stav. Najveći broj učenika (43,53%) nije imao svoje mišljenje o ovom pitanju, ali sljedeći najveći broj ispitanika (31,59%) ipak smatra da su u posljednje vrijeme metode koje koriste njihovi nastavnici inovativnije. Jedna četvrtina preostalih

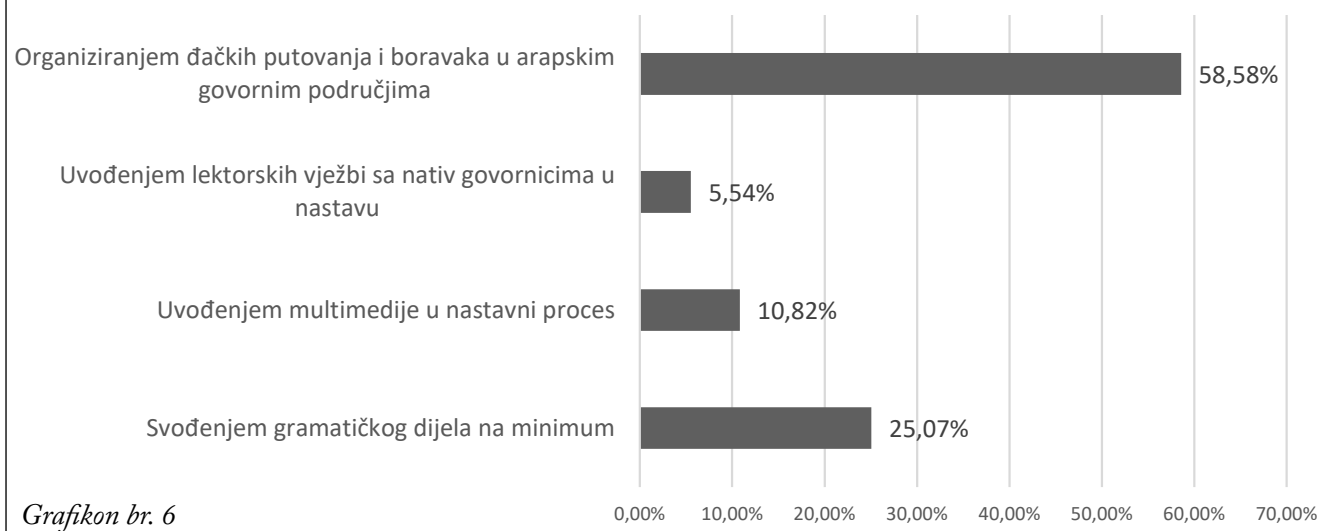
anketiranih učenika smatra da su metode isuviše tradicionalne te da je potrebno uvesti inovacije u nastavu arapskog jezika.

Imajući u vidu dosadašnja iskustva u nastavi arapskog jezika učenici su procjenjivali kvalitet nastave arapskog jezika, uvjete za postizanje boljih rezultata te poredili utjecaj učenja engleskog jezika na učenje arapskog. **Grafikon br. 5** pokazuje da većina učenika (46,41%) ima ispunjena očekivanja u odnosu na druge tri kategorije te da su na drugom mjestu (28,46%) oni koji smatraju da je kvalitet nastave u konstantnom poboljšanju. Tako se da zaključiti da

Kako ocjenjujete kvalitet nastave arapskog jezika?

Nastava arapskog jezika bila bi mnogo zanimljivija

kvalitet nastave arapskog jezika većina učenika (više od 75%) ocjenjuje visokom ocjenom.

U kontekstu boljih rezultata u učenju arapskog jezika većina učenika (50%) smatra da je potrebno uložiti više truda s njihove strane, na drugom mjestu s upola manjim procentom (25,13%) je stav da treba podizati svijest o značaju ovog jezika. Mali procent je onih koji smatraju da je za bolje rezultate potrebno prisustvo izvornog govornika (14,87%) i onih koji smatraju da su potrebni moderniji udžbenici (10%).

Učenici nisu prepoznali utjecaj učenja arapskog jezika na njihovo razumijevanje i korištenje engleskog jezika ili o tome nisu razmišljali pa

se većina tako i izjasnila (70,64%). Mali procent je onih koji su potvrdno odgovorili (14,36%) ili onih koji smatraju da taj utjecaj povremeno prepoznaju (15%).

Kada su u pitanju nove vizije u nastavi stranih jezika učenici su procjenjivali kako nastavu učiniti zanimljivijom i efikasnijom. Uvidom u **grafikon br. 6** ubjedljivo na prvom mjestu po broju ispitanika je stav da bi nastava bila zanimljivija ukoliko bi se organizirala putovanja i đачke ekskurzije u arapskom govornom području (58,58%), dok je na drugom mjestu mišljenje da se gramatički dio treba svesti na minimum. Začuđujuće mali broj je onih koji smatraju da su lektorske vježbe sa

izvornim govornicima dobar metod u realizaciji ovoga cilja (5,54%), ili pak uvođenje multimedije u nastavni proces (10,82%).

Učenici, također, smatraju da je za efikasnost nastave arapskog jezika važno organiziranje različitih projektnih zadataka i vježbi u vidu timskog rada.

2.3. Deskriptivna analiza korelacije uzorka nastavnika i učenika arapskog jezika

U ovom dijelu analize poredili smo odgovore nastavnika i njihovih učenika na ista ili slična pitanja unutar ankete. U okviru percepcije nastave jezičkog područja važno je naglasiti da je većina i nastavnika i

učenika potvrdila da vole predavati (82,61%), odnosno učiti arapski jezik (67,92%). Usklađenost u stavovima imamo i kada je u pitanju status arapskog jezika pa većina i jedne i druge skupine ispitanika smatra da je on na zadovoljavajućem nivou.

U kontekstu statusa arapskog jezika imamo pozitivnu korelaciju u odgovorima jer velika većina obje kategorije smatra da je na zadovoljavajućem nivou.

Kada je u pitanju motivacija za učenje arapskog jezika zanimljivo je primijetiti da veoma mali procent i jedne i druge kategorije ispitanika motivaciju povezuje s vlastitim identitetom. Samo 19,05% nastavnika prepoznaje motivirajući faktor u identitetu i 27,54% ispitanika iz kategorije učenika.

U okviru ciljeva učenja arapskog jezika zanimljiva je poredba između dvije kategorije ispitanika u smislu percepcije osnovnog cilja u nastavi arapskog jezika. Izbor najvećeg broja ispitanika među nastavnicima je jačanje jezičkih kompetencija (68,42%), dok druga kategorija ispitanika osnovni cilj nastave ovog jezika prepoznaje u savladavanju nastavnih planova i programa (35,55%). I jedna i druga kategorija se slažu da njihova škola, ipak, radi dovoljno na promociji arapskog jezika.

U kontekstu dosadašnjih iskustava u nastavi stranih jezika većina ispitanika nastavnika je samo djelimično zadovoljna rezultatima koje postižu njihovi učenici, imajući u vidu uloženi trud, dok su za većinu učenika očekivanja u kontekstu kvaliteta nastave ispunjena.

Za bolje rezultate u nastavi nastavnici predlažu upotrebu savremenijih udžbenika (47,37%) i prisustvo izvornog govornika u realizaciji nastave (31,58%), što druga kategorija bira s najmanjim procentima (10% i 14,87%), a rješenje prepoznaje u intenziviranju vlastitog rada.

U pogledu novih vizija u nastavi stranih jezika i jedna i druga kategorija je, u najvećem procentu, stava da bi učenje arapskog jezika bilo mnogo

zanimljivije ukoliko bi se organizirale dačke ekskurzije u arapska govorna područja.

2.4. Deskriptivna analiza uzorka nastavnika engleskog jezika

U kontekstu percepcije nastave jezičkog područja zanimljiv podatak je da većini anketiranih nastavnika engleskog jezika (57,89%) ovaj konkretni poziv nije prvi profesionalni izbor te da se većina njih (73,68%) nije školovala isključivo za poziv nastavnika engleskog jezika. Ipak, većina nastavnika engleskog jezika (64,71%) voli predavati ovaj predmet te smatra (89,47%) da nema poteškoća u realizaciji nastave engleskog jezika. Međutim, natpolovična većina nastavnika engleskog jezika (66,67%) ne smatra da je za svoj rad adekvatno nagrađena. Nastavnici engleskog jezika većinom (57,89%) nisu involvirani u rad aktiva svojih kolega, niti su dio svojih profesionalnih edukacija proveli na engleskom govornom području (78,95%).

Kada je riječ o statusu predmeta engleskog jezika u nastavnom procesu medresa i gimnazija te statusu nastavnika engleskog jezika, valja istaći da svi nastavnici engleskog jezika (100%) smatraju da je položaj engleskog jezika na zadovoljavajućem nivou. Većina nastavnika engleskog jezika (87,50%) i svoj status smatra jednakim statusu nastavnika drugih predmeta, dok je 12,50% profesora zadovoljno svojim statusom.

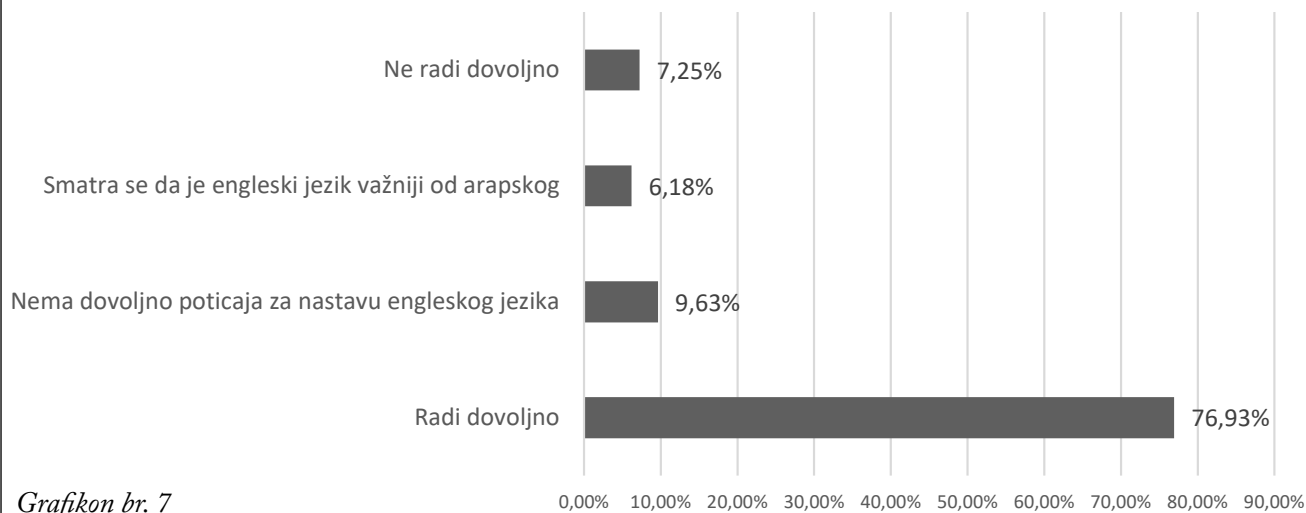
U pogledu motiviranosti učenika za nastavu engleskog jezika, većina nastavnika (58,82%) smatra da su učenici motivirani jer su svjesni globalne važnosti ovog jezika, dok jednak postotak ispitanika (17,65%) svoje učenike smatra ili jako motiviranim ili slabo motiviranim. Samo jedan anketirani nastavnik (5,88%) smatra da učenici nisu uopće motivirani za učenje engleskog jezika. Najveći broj anketiranih nastavnika engleskog jezika (40,00%) uvodi inovacije u nastavu kako bi učenike potaknuli na razvoj motivacije za učenje engleskog jezika, dok njih

26,67% smatra da se ovaj cilj najbolje postiže kroz razgovor s učenicima i osluškivanje njihovih stavova. Manjina (20%) isti cilj pokušava postići razmjenom iskustava s kolegama koji predaju arapski jezik ili razmjenom iskustava s kolegama iz iste oblasti (13,33%). Većina nastavnika engleskog jezika (53,33%) smatra stručne edukacije i seminare u zemljama engleskog govornog područja ključnim faktorom za postizanje uspjeha u realizaciji nastave engleskog jezika, dok 26,67% njih smatra da im treba više vremena za pripremu nastave kao i lično i profesionalno usavršavanje, a tek 13,33% nastavnika ističe da bi bili uspješniji u svom poslu kada bi imali manje časova na sedmičnom nivou.

U kontekstu ciljeva učenja stranih jezika većini nastavnika engleskog jezika (60,00%) je najvažnije da ga učenici dobro iskoriste u svojoj budućoj profesiji i svakodnevnom životu, 26,67% njih vidi ljubav prema engleskom jeziku kao primarni cilj, dok je za 13,33% ispitanika najvažnije jačanje komunikativnih sposobnosti na engleskom. Nijedan anketirani nastavnik engleskog jezika ocjenu ne smatra primarnim ciljem učenja ovog jezika. Kao svoj primarni cilj u dosadašnjem iskustvu u nastavi većina nastavnika engleskog jezika (53,33%) ističe jačanje jezičkih kompetencija, dok nimalo zanemariv postotak njih (40,00%) primarnim ciljem smatra realizaciju predviđenog nastavnog plana i programa. Većina nastavnika engleskog jezika (86,67%) smatra da njihova škola radi dovoljno na promociji engleskog jezika.

U smislu dosadašnjih iskustava u nastavi stranih jezika, a kada je zadovoljstvo postignutim rezultatima učenika u nastavi engleskog jezika u pitanju, isti broj nastavnika svoja očekivanja smatra ili ispunjenim (40,00%) ili vidi konstantni napredak u rezultatima svojih učenika (40,00%), dok 20,00% njih smatra svoja očekivanja samo djelimično ispunjenim. Polovina nastavnika engleskog jezika (50,0%) tvrdi da su rezultati učenika u nastavi engleskog jezika samo djelimično u

Primijeti se da moja škola na promociji engleskog jezika:

Grafikon br. 7

skladu s uložnim trudom nastavnika, dok približan broj njih (43,75%) ipak ističe da su rezultati učenika srazmjerni uložnom trudu nastavnika. Isti broj nastavnika engleskog jezika ističe kako su za bolje rezultate u nastavi engleskog jezika najvažniji ili moderni udžbenici (35,71%) ili prisustvo izvornog govornika te adekvatnih audio-vizualnih pomagala i fono-laboratorija (35,71%), dok manji broj (28,57%) smatra rad na podizanju svijesti o značaju engleskog jezika ključnim za postizanje boljih rezultata. Kao najčešću otežavajuću okolnost u nastavi engleskog jezika, većina nastavnika (64,29%) navodi brojnost učenika u odjeljenju.

Kada je o novim vizijama u nastavi stranih jezika riječ, većina nastavnika engleskog jezika je stava da bi organizirana đачka putovanja i boravak u engleskim govornim područjima učinili učenje engleskog jezika mnogo zanimljivijim kao i organiziranje različitih projektnih zadataka i timski rad. Većina nastavnika engleskog jezika (80,00%) ocjenjuje kvalitet nastavnog plana i programa za engleski jezik ili kao dobar (40,00%) ili u skladu s aktualnim pedagoško-didaktičkim standardima (40,00%). Prema mišljenju ispitanika, nova vizija učenja engleskog jezika podrazumijeva kako medijsku podršku u realizaciji nastavnih sadržaja (35,71%), tako i periodična putovanja i ekskurzije u

pratnji izvornih govornika (35,71%), dok manji broj nastavnika (21,43%) smatra korištenje društvenih mreža te kontinuiranu konekciju profesora s učenicima i van školskog prostora i vremena na engleskom jeziku bitnim dijelom nove vizije u nastavi jezika.

Većina nastavnika engleskog jezika (81,25%) smatra da dobro poznavanje ovog jezika ima utjecaja na buduće profesionalne kompetencije vjerskih lidera. Većina (68,75%) također smatra da dobro poznavanje engleskog jezika u kontekstu izbora zanimanja i vidljivosti na tržištu rada otvara nove mogućnosti u iznalaženju zaposlenja.

2.5. Deskriptivna analiza uzorka učenika engleskog jezika

Kada je riječ o percepciji nastave jezičkog područja, iz odgovora ispitanika možemo zaključiti da najveći broj učenika (82,59%) općenito voli učiti strane jezike, da većina učenika (77,36%) posebno voli učiti engleski jezik, kao i to da preferira engleski u nastavi stranih jezika (79,98%), jer učenje engleskog jezika smatra korisnijim za svoju budućnost (89,31%) te korisnijim od učenja arapskog jezika za svoju budućnost i misijski rad (81,91%). Većina učenika (74,97%) ističe da nema poteškoća u nastavi engleskog jezika, te smatra da je efikasno učenje oba jezika paralelno moguće (74,52%).

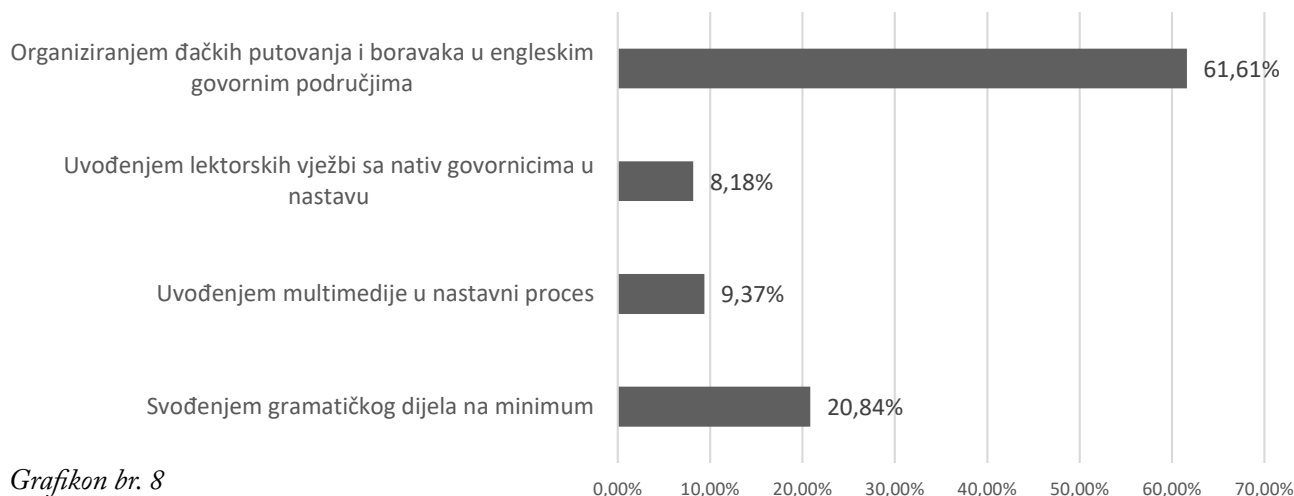
Većina ispitanika (82,41%) smatra da je položaj engleskog jezika u nastavnom procesu medresa i islamskih gimnazija na zadovoljavajućem nivou.

Rezultat je podijeljen kada je riječ o motivaciji učenika u nastavi engleskog jezika koju 32,56% ispitanika nalazi u uskoj povezanosti engleskog jezika s budućom profesijom, 29,29% ispitanika engleski jezik smatra dijelom svoga identiteta, dok 27,65% ispitanika nema poseban odnos prema ovom pitanju. Većina učenika (60,09%) engleski jezik ne smatra zahtjevnim i ističe kako uživa u učenju engleskog jezika.

Propitujući ciljeve učenja stranih jezika, dolazimo do saznanja da je većini učenika (60,17%) u učenju engleskog jezika najvažnija efikasna komunikacija na ovom jeziku, te da većina ispitanika (51,37%) smatra jačanje jezičkih kompetencija osnovnim ciljem učenja engleskog jezika. Većina učenika (76,93%) smatra da njihova škola radi dovoljno na promociji engleskog jezika, što **grafikon br. 7** jasno i potvrđuje.

U kontekstu usporedbe u metodi nastave stranih jezika, najveći broj učenika (43,78%) nema formirano mišljenje po pitanju metoda zastupljenih u nastavi engleskog jezika u medresi/gimnaziji koju pohađa, dok nešto manji postotak (30,22%) smatra da su metode u posljednje vrijeme

Nastava engleskog jezika bila bi mnogo zanimljivija

Grafikon br. 8

inovativnije te da pobuđuju veći interes za engleskim jezikom. Najveći broj učenika (45,15%) smatra globalnu rasprostranjenost i popularnost engleskog jezika osnovnim motivatorom u nastavi ovog jezika.

Istražujući dosadašnja iskustva učenika u nastavi stranih jezika dolazimo do zanimljivih rezultata prema kojima su očekivanja većine učenika (61,28%) ispunjena kada je riječ o kvalitetu nastave engleskog jezika te da je za bolje rezultate u nastavi engleskog jezika, prema najvećem broju ispitanika (37,56%), neophodno više rada s njihove strane. Nešto manje od trećine ispitanika (31,28%) smatra da učenje engleskog jezika nije utjecalo na njihovo razumijevanje ili korištenje arapskog jezika u svakodnevnom životu, dok približan broj ispitanika (30,64%) o tome nije ni razmišljao.

Na tragu novih vizija u nastavi stranih jezika, **grafikon br. 8** naglašava stratešku važnost organiziranja đачkih putovanja i boravaka u engleskim govornim područjima kako bi se nastava engleskog jezika učinila još privlačnijom.

Prema mišljenju nešto više od jedne trećine ispitanika (36,28%), nastava engleskog jezika bi bila zanimljivija i efikasnija kada bi se organizirali različiti projektni zadaci i timski rad, dok bi približan broj ispitanika (27,31%) u nastavi

engleskog jezika volio vidjeti širu upotrebu društvenih mreža i elektronskih audio-vizualnih sadržaja.

2.6. Deskriptivna analiza korelacije uzorka nastavnika i učenika engleskog jezika

Kada je riječ o percepciji nastave jezičkog područja možemo zaključiti da usprkos odgovorima nastavnika koji bi mogli ukazivati na nižu motivaciju za profesiju (poziv nije prvi izbor, manjak angažmana u stručnoj zajednici i edukaciji, nezadovoljstvo u vezi s adekvatnim nagrađivanjem za svoj rad), obje skupine ispitanika ipak pokazuju pozitivan stav prema engleskom jeziku. Većina učenika (77,36%) voli učiti engleski jezik jer ga smatra korisnim, dok većina nastavnika uživa u podučavanju engleskog jezika (64,71%) i nema poteškoća u izvođenju nastave (89,47%).

Procjenjujući status predmeta engleskog jezika u nastavnom procesu medresa i gimnazija, svi nastavnici engleskog jezika (100%) potvrđuju da je status predmeta zadovoljavajući. Isto mišljenje dijeli i većina učenika (82,41%), što ukazuje na postojanje pozitivne korelacije i slaganja u percepciji značaja i statusa engleskog jezika u ovim obrazovnim institucijama.

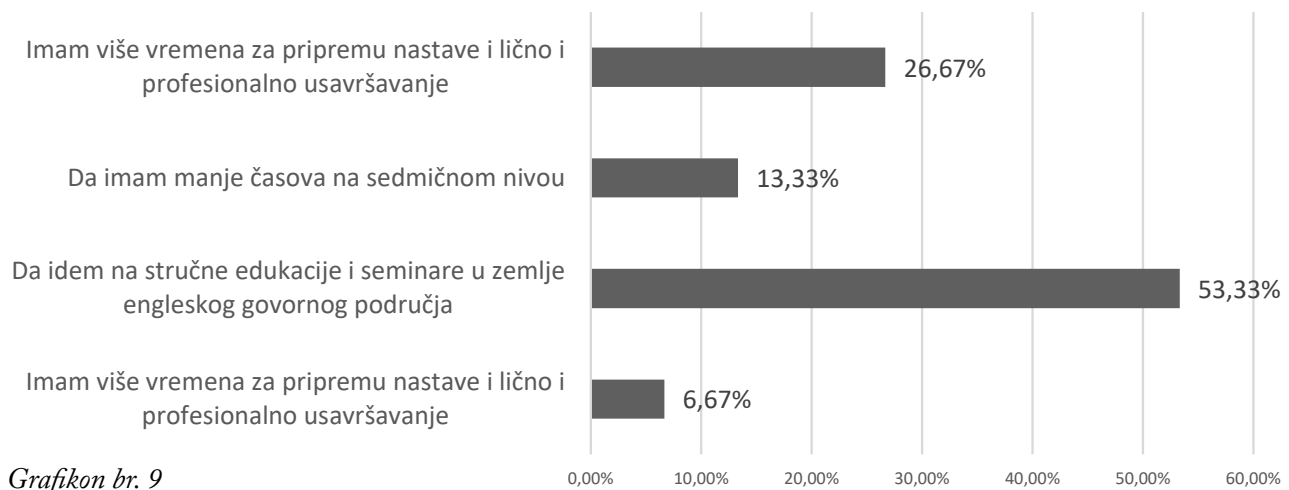
U kontekstu uporedne analize odgovora na pitanja koja tretiraju motivaciju učenika za učenje stranih

jezika, valja istaći da obje skupine (nastavnici i učenici) prepoznaju visoku motivaciju učenika za učenje engleskog jezika. Međutim, većina nastavnika (58,82%) glavnim motivatorom smatra globalni karakter engleskog jezika, dok ga učenici ipak drugačije percipiraju. Približno jedna trećina učenika (32,56%) glavnim motivatorom smatra potrebu buduće profesije, dok druga trećina (29,29%) osjeća engleski jezik dijelom svoga identiteta. Većina učenika (60,09%) ističe da uživa u učenju engleskog jezika i ne smatra ga zahtjevnim. Ova slaganja ukazuju na pozitivnu korelaciju u percepciji motivacije nastavnika i učenika, s naglaskom na uživanje učenika u učenju engleskog jezika.

Iako većina nastavnika engleskog jezika (53,33%) stručne edukacije i seminare u zemljama engleskog govornog područja smatra ključem uspješne nastave, nešto malo više od četvrtine ispitanika (26,67%) uspjeh u nastavi smatra srazmjernim vremenom za njenu pripremu te prilikama za profesionalno usavršavanje, što **grafikon br. 9** jasno pokazuje.

Učenici, s druge strane, nemaju konkretne stavove o ovim izazovima s kojima se nastavnici suočavaju, što pokazuje razliku u razumijevanju prepreka u nastavi engleskog jezika i ukazuje na potrebu dodatne podrške nastavnicima.

Da bih bio/la uspješniji u realizaciji nastave engleskog jezika potrebno je da:

U kontekstu ciljeva učenja engleskog jezika da se zaključiti kako i nastavnici i učenici dijele zajednički interes za jačanje jezičkih kompetencija i promociju engleskog jezika u školama. Obje skupine se slažu da škola dovoljno radi na promociji engleskog jezika, što ukazuje na zajedničko razumijevanje i zadovoljstvo trenutnim naporima u promoviranju ovog jezika u obrazovnim institucijama gdje je osnivač Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini.

U smislu dosadašnjih iskustava u nastavi stranih jezika, možemo također istaknuti postojanje pozitivne korelacije. Učenici i nastavnici dijele mišljenje o postignutim rezultatima u nastavi engleskog jezika. Većina nastavnika (80,00%) smatra svoja očekivanja po pitanju rezultata koje su učenici ostvarili ili ispunjenim (40,00%) ili nadmašenim (40,00%), dok su očekivanja učenika po pitanju kvaliteta nastave, prema većini ispitanika (61,28%), ispunjena. Međutim, kada je u pitanju vlastiti rad za postizanje boljih rezultata, nijedan nastavnik ne smatra da je potrebno više rada s njegove/njene strane, dok najveći broj učenika smatra da je upravo više rada s njihove strane potrebno za bolje rezultate, što može ukazivati na nesklad između toga kako nastavnici doživljavaju trud i rezultate,

te kako učenici percipiraju vlastite napore i uspjehe u nastavi.

Kada je riječ o novim vizijama u nastavi stranih jezika, većina nastavnika (preko 60%) i učenika (61,61%) se slažu da bi organizirana đачka putovanja i boravci u engleskim govornim područjima učinili nastavu engleskog jezika mnogo zanimljivijom. I nastavnici i učenici dijele slične vizije kada je riječ o unapređenju nastave engleskog jezika, posebno kroz aktivnosti putovanja, potom češće izrade projektnih zadataka i timskog rada. Obje strane prepoznaju potrebu za uključivanjem novih tehnologija, iako s različitim naglascima. Dok nastavnici više cijene medijsku podršku i društvene mreže, učenici preferiraju konkretniju upotrebu elektronskih sadržaja u nastavi. Ovaj zajednički interes ukazuje na prepoznatljiv potencijal ovih aktivnosti za motivaciju i poboljšanje nastave engleskog jezika.

2.7. Deskriptivna analiza korelacije uzoraka nastavnika arapskog i engleskog jezika

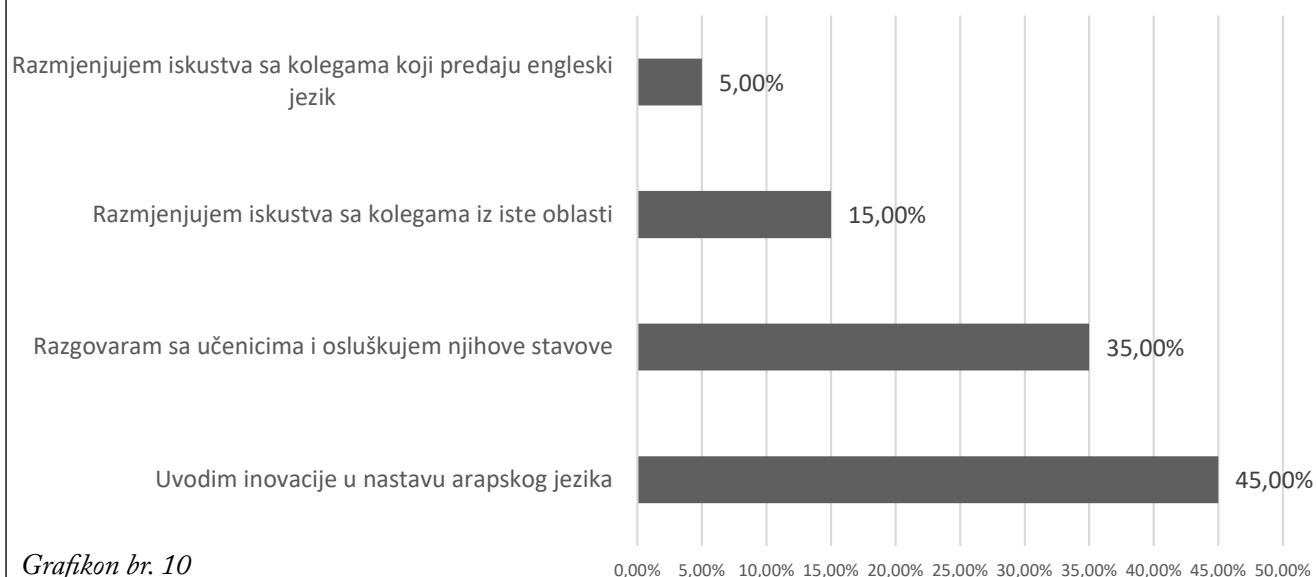
U okviru ovog dijela rada poređili smo odgovore nastavnika arapskog i engleskog jezika. U kontekstu percepcije nastave jezičkog područja primjećujemo negativnu korelaciju u smislu odgovora na pitanje o prvom profesionalnom izboru te

školovanju isključivo za nastavnički poziv. Većini nastavnika arapskog jezika je to prvi profesionalni izbor za koji su se primarno i školovali, za razliku od nastavnika engleskog jezika kojima to nije prvi izbor niti poziv za koji su se primarno školovali. Većina nastavnika i arapskog i engleskog jezika voli predavati svoj predmet i smatra oba jezika važnim u kontekstu budućeg misijskog rada svojih učenika. Prema mišljenju većine ispitanika, moguće je efikasno učiti oba jezika paralelno. Pri tome, i jedni i drugi smatraju da nisu adekvatno nagrađeni za svoj angažman. Kada je u pitanju profesionalna edukacija, zanimljivo je istaći da većina nastavnika i jednog i drugog jezika nije imala priliku sticati znanja u izvornim govornim područjima.

Svi nastavnici engleskog, kao i većina nastavnika arapskog jezika, zadovoljni su statusom svoga predmeta, uz napomenu da određeni broj njih smatra svoj predmet zapostavljenim u odnosu na druge predmete te da nije na zadovoljavajućem nivou.

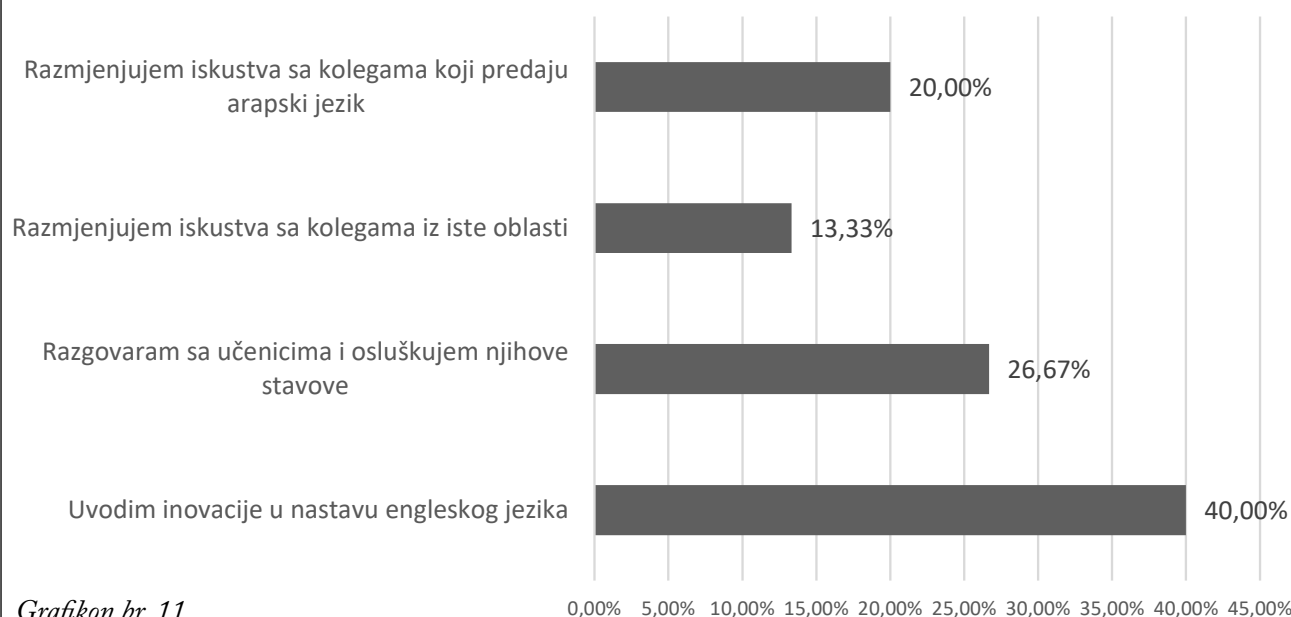
U pogledu motiviranosti učenika za nastavu iz perspektive nastavnika, uočljiva je negativna korelacija u odgovorima. Velika većina nastavnika arapskog jezika smatra da njihovi učenici nisu motivirani, za razliku od nastavnika engleskog jezika koji

Da bih motivirao/la učenike da više uče arapski jezik ja:

Grafikon br. 10

Da bih motivirao/la učenike da više uče engleski jezik ja:

Grafikon br. 11

većinom smatraju svoje učenike motiviranim. Međutim, **grafikoni br. 10 i 11** potvrđuju pozitivnu korelaciju u odgovorima nastavnika oba jezika u smislu razmjene iskustava s kolegama koji predaju drugi jezik. U pogledu metoda motiviranja učenika i jedna i druga kategorija nastavnika su s minimalnim (5%) ili veoma niskim procentima (20%) ocijenili međusobnu saradnju i razmjenu iskustava.

Kada je u pitanju cilj učenja stranih jezika, zanimljivo je primijetiti

da većina nastavnika arapskog jezika najvažnijim smatra probuditi ljubav prema ovom jeziku, dok većina nastavnika engleskog jezika na prvo mjesto stavlja iskoristivost engleskog jezika u budućoj profesiji i životu.

U okviru metodike nastave stranih jezika primjećujemo da nastavnici oba jezika većinom kombiniraju tradicionalni i moderni pristup, s tim što veliki broj nastavnika engleskog jezika svoje metode smatra i inovativnim. Kada je u pitanju motiviranje učenika, profesori

engleskog jezika ističu razvijanje jezičkih kompetencija kao ključni motivator, za razliku od profesora arapskog jezika, koji očitno svojim primarnim zadatkom smatraju razvijanje svijesti o važnosti arapskog jezika kao jezika vjere, ali i svjetskog jezika. Prema većini profesora oba jezika, moguće je primjenjivati iste metode u nastavi.

U kontekstu dosadašnjih iskustava u nastavi stranih jezika, važno je primijetiti da je velika većina nastavnika engleskog jezika zadovoljna

rezultatima svojih učenika, za razliku od nastavnika arapskog jezika čija su očekivanja tek djelimično ispunjena. Većina nastavnika engleskog jezika kao otežavajuću okolnost u izvođenju nastave prepoznaje brojnost učenika u odjeljenju za razliku od nastavnika arapskog jezika gdje većina prepoznaje problem u nezainteresiranosti učenika. U smislu postojanja korelacije u učenju ova dva jezika i njenog pozitivnog utjecaja na njihovo usvajanje nemamo većinski izražene stavove. Začuduje činjenica da nastavnici jezika s većinskim procentima ne ističu pozitivan utjecaj učenja jednog jezika na drugi.

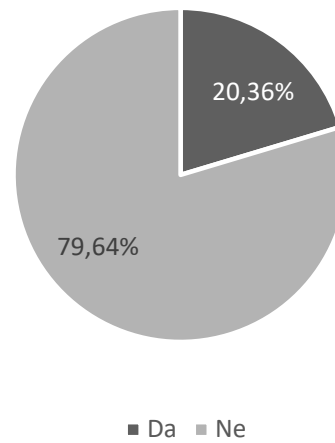
Kada su u pitanju nove vizije u nastavi stranih jezika, velikom većinom nastavnici engleskog jezika smatraju da bi organiziranje đačkih ekskurzija učenje engleskog jezika učinilo mnogo zanimljivijim, za razliku od nastavnika arapskog jezika koji, osim đačkih ekskurzija, predlažu i uvođenje lektorskih vježbi i multimedije u nastavu. Svođenje gramatike na minimum u nastavnom procesu u ovom kontekstu vidi samo mali procent nastavnika. Nastavne planove i programe i jedna i druga kategorija ispitanika ocjenjuje dobrim, odnosno da su u skladu s aktualnim pedagoško-didaktičkim standardima.

U kontekstu jezičko-komunikativnih kompetencija mladih vjerskih lidera, većina nastavnika engleskog jezika smatra da su one bolje nego na arapskom jeziku, dok nastavnici arapskog jezika smatraju da se na taj način ne može vršiti komparacija. Dobro poznavanje oba jezika, prema mišljenju većine iz obje kategorije, otvara nove mogućnosti u iznalaženju posla.

2.8. Deskriptivna analiza korelacije uzoraka učenika arapskog i engleskog jezika

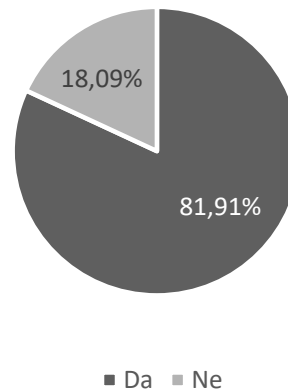
Korelacijskom analizom odgovora učenika arapskog i engleskog jezika dolazimo do sljedećih zaključaka po pitanju njihove percepcije nastave ova dva jezika. Iz odgovora ispitanika zaključujemo da većina

Smatrate li da je učenje arapskog jezika korisnije od engleskog za vašu budućnost i misijski rad?

Grafikon br. 12

Smatrate li da je učenje engleskog jezika korisnije od arapskog jezika za vašu budućnost i misijski rad?

Grafikon br. 13

učenika (82,59%) voli učiti strane jezike, kako engleski tako i arapski. Međutim, većina preferira engleski u nastavi stranih jezika (79,98%), jer ga smatra korisnijim za svoju budućnost (89,31%). Iznenađuje odgovor da većina učenika arapskog jezika ne smatra arapski jezik korisnijim od engleskog u smislu kompetencija za svoje buduće misijsko djelovanje (79,64%), kao i to da velika većina (81,91%) engleski smatra korisnijim od učenja arapskog jezika za svoju budućnost i misijski rad, što **grafikoni br. 12 i 13** jasno vizualiziraju.

Negativna korelacija postoji i po pitanju poteškoća u nastavi, pri čemu većina učenika (74,97%) ističe da nema poteškoća u nastavi engleskog jezika, dok skoro polovina ispitanika (47%) potvrđuje poteškoće u nastavi arapskog jezika. Velika većina (više od 74%) smatra mogućim efikasno učenje oba jezika paralelno.

Kada je riječ o percepciji statusa predmeta arapskog i engleskog jezika u nastavnom procesu medresa i gimnazija, većina ispitanika smatra da je položaj i jednog i drugog predmeta u nastavnom procesu medresa i islamskih gimnazija na zadovoljavajućem nivou.

Kod motivacije za učenje engleskog i arapskog jezika uočavamo postojanje negativne korelacije u smislu odgovora većine ispitanika. Tako je ekstrinzična motivacija poput potreba buduće profesije veća u nastavi engleskog (32,56%) negoli u nastavi arapskog jezika (11,44%). Intrinzična motivacija bazirana na identitetu je približno jednako zastupljena u nastavi engleskog (29,29%) i u nastavi arapskog jezika (27,54%). Međutim, zbrojimo li ispitanike koji nemaju svoj stav po pitanju motivacije i one koji nisu motivirani, možemo zaključiti da je najveći procent ovakvih u nastavi arapskog jezika (61,02%), a najmanji u nastavi engleskog jezika (38,15%). Skoro duplo veći broj ispitanika tvrdi kako uživa u učenju engleskog (60,09%) naspram onih koji uživaju učeći arapski jezik (35,36%), djelimično i iz razloga jer ovaj jezik smatraju težim od engleskog.

Kada je u pitanju korelacija ciljeva učenja engleskog i arapskog jezika, a cijeneći vlastiti prioritet, primjetno je da većina učenika engleskog (60,17%) te najveći broj učenika arapskog jezika (38,41%) teži stjecanju komunikacijskih vještina. Međutim, procjenjujući dosadašnje iskustvo učenika nailazimo na raskorak u poimanju primarnog cilja učenja ova dva jezika. Tako je iz dosadašnjeg iskustva učenika arapskog jezika savladavanje planom i programom predviđenog gradiva bilo primarno u učenju arapskog (35,55%) u odnosu na primarni cilj učenja engleskog jezika koji je na osnovu dosadašnjeg iskustva većine ispitanika (51,37%) bio jačanje jezičkih kompetencija. Kada je riječ o promociji engleskog i arapskog jezika, učenici su znatnom većinom konstatirali da njihova škola radi dovoljno na promociji oba jezika.

Usporedba u metodici nastave stranih jezika upućuje da najveći broj učenika oba jezika nema formirano mišljenje po pitanju metoda zastupljenih u nastavi, dok nešto manji postotak njih smatra da su metode u posljednje vrijeme inovativnije te da pobuđuju veći interes u nastavi oba jezika. Najveći broj učenika engleskog

jezika (45,15%) smatra globalnu rasprostranjenost i popularnost ovog jezika osnovnim motivatorom u nastavi, dok većina učenika arapskog jezika ističe vjerski identitet (36,32%) i jezičke kompetencije (35,82%) kao ključne u poticanju motivacije.

Kada su u pitanju dosadašnja iskustva u nastavi arapskog i engleskog jezika, a procjenjujući kvalitet nastave, većina ispitanika ima ispunjena očekivanja kada je u pitanju kvalitet nastave oba jezika, kao i to da je za postizanje boljih rezultata neophodno više rada s njihove strane. Učenici arapskog i engleskog jezika u većini slučajeva ne prepoznaju utjecaj učenja jednog jezika na učenje drugog, niti na njihovo razumijevanje i korištenje, ili o tome nisu razmišljali.

Po pitanju novih vizija u nastavi stranih jezika imamo pozitivnu korelaciju odgovora učenika engleskog i arapskog jezika, koji većinom smatraju da bi organizirana đačka putovanja i boravci u izvornim govornim područjima učinili nastavu oba jezika zanimljivijom, a također smatraju da je za efikasnost nastave oba jezika važno organiziranje različitih projektnih zadataka i vježbi u vidu timskog rada.

3. Otvorena pitanja i komentari nastavnika

U završnim pitanjima nastavnici arapskog i engleskog jezika u kontekstu najljepših iskustava svoje profesije ističu susrete s bivšim učenicima koji su nakon srednje škole ostvarili zapažene rezultate na jezičkom području, praktičnu upotrebu i doživljaj jezika tokom nastave, napredak učenika u učenju arapskog i engleskog jezika, zajednička putovanja na umru, projekte i timski rad.

Među iskustvima kojih se nastavnici arapskog i engleskog nerado sjećaju izdvajamo "osjećaj bespomoćnosti pred učenicima koji nisu motivirani da uče jezike" i učenje u cilju dobivanja ocjene, nezainteresiranost i odbijanje učenika da participiraju u realizaciji časa te burne reakcije zbog negativne ocjene.

Među preporukama za najefikasnije metode u nastavi arapskog i engleskog jezika nastavnici ističu: potrebu smanjenja broja učenika u odjeljenjima, modernizaciju učionica, putovanja u arapske zemlje, korištenje kombinovanih metoda u nastavi, upotrebu dostupnih audio-video sadržaja, aplikacija, društvenih mreža, druženje s izvornim govornicima, forsiranje govora i redukciju gramatičkih sadržaja, potrebu rasterećenja nastavnika vannastavnim obavezama i dodatne edukacije i treninge u skladu s novom udžbeničkom literaturom.

4. Otvorena pitanja i komentari učenika

Među najljepšim iskustvima učenika s časova arapskog jezika izdvajamo: otvorenu komunikaciju, dramske i poetske nastupe, timski rad, snimanje videozapisa, izlete, gledanje filmova na arapskom jeziku, prve naučene riječi, prve napisane harfove i motivaciju profesora da se i na greškama uči, nove udžbenike kao motivirajući moment, učenje arapskog kroz kur'anske ajete, Dan arapskog jezika, timski rad i projekti kao i radost nakon prve uspostavljene komunikacije na arapskom jeziku.

Iskustva kojih se učenici nerado sjećaju sa časova arapskog jezika većinom su vezana za loše rezultate koje su imali u periodu učenja arapskog jezika, opterećenost časova gramatikom i detaljima i nemotivirajuću atmosferu.

Među najljepšim iskustvima učenika sa časova engleskog jezika izdvajamo: stalnu komunikaciju na engleskom, prezentacije i projekte, gledanje filmova na engleskom, odlične udžbenike, kreativne profesore, dodatna nastava – Access, slušanje lekcije preko pametne table, debate, zabava i vesela atmosfera, divni profesori.

Iskustva kojih se učenici nerado sjećaju s časova engleskog jezika nisu prisutna kod većine učenika. Ona su ponekad vezana za pojedine gramatičke dionice poput savladavanja vremena i nepravilnih glagola, diktata ili odnosa s predmetnim nastavnikom u jednom broju odgovora.

U preporukama koje se odnose na nastavu stranih jezika učenici ističu posjetu i ekskurzije mjestima na arapskom i engleskom govornom području, manju zastupljenost gramatike, a više konverzacije, više motivacije i podrške učenicima, uvođenje u nastavu i nekih drugih jezika poput njemačkog, francuskog, turskog ili perzijskog za one koji su zainteresirani, ležernija nastava koja jača ljubav i svijest o važnosti učenja stranih jezika, interaktivnost i više multimedijalnih sadržaja poput filmova, muzike i online platformi jer to pomaže učenicima da se opuste u govoru i poboljšaju svoje jezičke vještine u svakodnevnim situacijama.

Zaključci i preporuke

Ankete o korelaciji nastave arapskog i engleskog jezika provedene u srednjoškolskim odgojno-obrazovnim institucijama Islamske zajednice na uzorku od 28 nastavnika i 905 učenika upućuju na zanimljive zaključke i preporuke do kojih smo došli. Ostvarujući uvid u nastavnički dosje možemo zaključiti da skoro polovina nastavnika arapskog jezika i više od polovine nastavnika engleskog nije imala priliku stjecati znanja u izvornim govornim područjima. Prateći percepciju nastave oba jezika zaključili smo da nastavnici vole svoj posao, a učenici vole učiti i arapski i engleski jezik. Većina i nastavnika i učenika zadovoljna je statusom Arapskog i Engleskog jezika kao predmeta u nastavnom procesu, a obje kategorije se slažu da škole dovoljno rade na promociji ovih

jezika. Ipak, značajan broj njih ističe da njihov rad nije dovoljno nagrađen.

Imajući u vidu specifičnost srednjoškolskih odgojno-obrazovnih institucija Islamske zajednice, iznenađujući je bio podatak da velika većina učenika smatra engleski jezik korisnijim od arapskog za svoju budućnost i misijski rad. Ovakve stavove potvrđuje podatak da većina nastavnika arapskog jezika smatra da njihovi učenici nisu dovoljno motivirani za nastavu što korespondira i sa stavom većine učenika, koji ili nemaju svoj stav po ovom pitanju ili potvrđuju svoju nezainteresiranost. Nasuprot tome, većina i nastavnika i učenika engleskog jezika primjećuje visok nivo motiviranosti za učenje ovog jezika. Dok većina nastavnika arapskog jezika kao glavni cilj navodi poticanje ljubavi prema ovom jeziku, dotle je većini nastavnika engleskog jezika na prvom mjestu njegova iskoristivost u budućoj profesiji i životu. Razloge bi trebalo tražiti u činjenici da su učenici mnogo više i duže u doticaju s engleskim jezikom u odnosu na arapski jezik te da ne vide benefite potrebe poznavanja arapskog jezika u svojoj budućoj profesiji. Većina nastavnika engleskog jezika zadovoljna je rezultatima svojih učenika, a kao otežavajuću okolnost u izvođenju nastave ističu brojnost učenika u odjeljenju. Za razliku od njih, očekivanja nastavnika arapskog jezika su tek djelimično ispunjena, a kao otežavajuću okolnost ističu nezainteresiranost učenika. Pri tome, imamo pozitivnu korelaciju po pitanju očekivanja učenika u odnosu na kvalitet nastave gdje su ona, prema većini ispitanika, ispunjena.

Analiza anketnih rezultata ukazuje da velika većina i nastavnika i učenika oba jezika dačke ekskurzije smatra praksom koja bi učenje ovih jezika učinila mnogo zanimljivijim i to je i jedna od preporuka ovoga istraživanja.

Naša hipoteza da postoji korelacija između nastave arapskog i engleskog jezika u srednjoškolskim odgojno-obrazovnim institucijama Islamske zajednice na tragu ideje koju je promicao Herbert Spencer, prema rezultatima provedenih anketa, nije potvrđena, jer učenici arapskog i engleskog jezika u većini slučajeva ne prepoznaju utjecaj učenja jednog jezika na učenje drugog, niti na njihovo razumijevanje i korištenje, ili o tome nisu razmišljali. Pri tome, začuđuje činjenica da nastavnici koji realiziraju nastavu arapskog i engleskog jezika s većinskim procentima ne ističu pozitivan utjecaj učenja jednog jezika na drugi. Imajući u vidu činjenicu da nastavni plan i program Arapskog i Engleskog jezika predviđa korelativnost među ovim predmetima, a da rezultati ovog istraživanja to ne potvrđuju, nameće se zaključak da ona u stvarnosti ne postoji i da bi je u perspektivi trebalo uozbiljiti kako bi učinci u nastavi jezičkog područja bili bolji. Nastava arapskog i engleskog jezika u procesu predložene korelacije trebala bi odražavati međusobnu povezanost znanja, podršku, bogaćenje, a nikako podučavanje u izolaciji. O tome govori filozofija progresivnog obrazovanja, koja se fokusira na holističko učenje i razvoj kritičkog mišljenja.

Literatura

De Garmo, Charles (1913). *Principles of Secondary Education*, New York: The Macmillan company.
Dewey, John (1902). *The Child and the Curriculum*, Chicago: The University of Chicago Press.
GHB, Arhiv IZ, zbirka varia, sign: V-46-2_1953.

“Gimnazija – curriculum A”, <https://www.bosnjackagim.edu.ba/index.php/nastavni-proces/nastavni-programi/curriculum-a>, (pristupljeno: 30. 11. 2024)
“Na današnji dan 1972. pokrenut štrajk učenika Gazi Husrev-begove medrese”, <https://preporod.info/bs/article/48941/na-danasnji-dan-1972-pokrenut-strajk>

učenika-gazi-husrev-begove-medrese, (pristupljeno: 30. 11. 2024)
“Nastavni plan i program”, <https://ss-dra-smajlovic-zg.skole.hr/nastavni-plan-i-program/>, (pristupljeno: 30. 11. 2024)
Nastavni plan i program JU Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu, <https://medresasa.edu.ba/docs/Nastavni%20plan%20>

i%20program%20JU%20Gazi%20Husrev-begova%20medresa.pdf, str. 251-304, (pristupljeno 2. 12. 2024)
Prašo, Murat (2004). *Statistika pomoću*

Microsoft Excela, Mostar: Univerziteti udžbenik, Mostar.
Somun-Kapetanović, R. (2012). *Statistika u ekonomiji i menadžmentu*. Sara-

jevo: Ekonomski fakultet u Sarajevu.
Spencer, Herbert (1861). *Education: Intellectual, Moral, and Physical*. New York: D. Appleton and company.

الموجز

العلاقة بين تدريس اللغتين العربية والإنكليزية في مؤسسات التربية والتعليم الثانوي في المشيخة الإسلامي

زهرة عليسباهيتش
أميرة ترنكا أوزونوفيتش
أمينة أرناؤطوفيتش

يعرض البحث نتائج دراسة تطبيقية لآراء ورضا التلاميذ والمدرسين حول مكانة اللغتين العربية والإنكليزية في العملية التدريسية في مؤسسات التربية والتعليم الثانوي لدى المشيخة الإسلامية، فضلا عن مدى الثبات والإمكانية والنتائج الحقيقية للترابط بين تدريس اللغة العربية واللغة الإنجليزية المحددة في المناهج الحالية. وقد أجريت الدراسة في شهر نوفمبر من عام 2024، عبر استبيان غوغل على عينة مكونة من 905 تلاميذ و28 مدرسا للغتين العربية والإنكليزية في البوسنة والهرسك والسنجق وجمهورية كرواتيا والجبل الأسود.

الكلمات الرئيسية: اللغة العربية، اللغة الإنكليزية، المدرسة الثانوية الإسلامية، المدرسة الثانوية العامة، العلاقة في التدريس.

Summary

CORRELATION OF THE TEACHING CLASSES OF ARABIC AND ENGLISH LANGUAGES IN HIGH SCHOOL EDUCATION AND THE UPBRINGING INSTITUTIONS OF THE ISLAMIC COMMUNITY

Zehra Alispahić, Amira Trnka-Uzunović, Amina Arnautović

This article presents the results of an empirical study on the attitudes and satisfaction of students and teachers regarding the status of Arabic and English languages within the educational process of secondary schools operating under the Islamic Community. It also examines the consistency, potential, and actual effects of the correlation between Arabic and English instruction as outlined in the existing curricula and syllabi. The research was conducted in November of the 2024/2025 academic year using a Google Forms questionnaire, with a sample comprising 905 students and 28 Arabic and English language teachers from Bosnia and Herzegovina, Sandžak, the Republic of Croatia, and Montenegro.

Keywords: Arabic language, English language, madrasah, gymnasium, instructional correlation

PRILOG RASPRAVI O REFORMI VISOKOG OBRAZOVANJA ISLAMSKJE ZAJEDNICE U BOSNI I HERCEGOVINI

Pozicija predmeta Kiraet (Učenje Kur'ana)

Abdul-Aziz DRKIĆ
Fakultet islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu
abdul-aziz.drkic@fin.unsa.ba

SAŽETAK: Rad je nastao kao doprinos aktuelnoj raspravi o reformi visokog obrazovanja Islamske zajednice i sadrži historijski pregled zastupljenosti predmeta Kiraet u nastavnim planovima medresa i Fakulteta islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu. Rad nudi i poseban osvrt na poziciju Kiraeta na Fakultetu islamskih nauka, nastavnim sadržajima koji se obrađuju kroz četiri semestra studija i očekivanim kiraetskim kompetencijama svršenika Fakulteta.

Ključne riječi: kiraet, kompetencije imama, nastavni plan i program, medresa, Fakultet islamskih nauka

Uvod

U tekućoj kalendarskoj godini provode se aktivnosti na reformi visokog obrazovanja Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Uprava za obrazovanje i nauku u 2024. održala je nekoliko savjetovanja u vezi sa procesom aktuelne reforme. Na navedenim savjetovanjima, ali i mimo njih, u formalnim i neformalnim razgovorima i javnom prostoru, aktualizirano je pitanje predmeta Kiraet i njegove zastupljenosti u Nastavnom planu i programu Fakulteta islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu. Na trećem savjetovanju održanom 11. i 12. decembra 2024. usvojene su preporuke kojim se predviđa ukidanje

predmeta Kiraet na trećem i četvrtom semestru studijskog programa Islamske teologije i uvođenje većeg broja sati vježbi u četiri, pet ili šest semestara, obavezni oblik korepeticije i prijemni ispit iz Kiraeta za svršenike medrese. (Tucaković, 2024:21) Nije mi potpuno jasno kako će sve predložene aktivnosti biti realizirane kroz nastavni proces.

Cijenim da poziciju ovog predmeta, kao i svih drugih koji su od temeljne važnosti za kompetencije budućih imama, hatiba i mualima, treba posmatrati u integralnom sistemu njihovog obrazovanja. Ovaj rad nudi historijski pregled zastupljenosti Kiraeta u nastavnim planovima medresa

i Fakulteta islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu i strukturu nastavnih sadržaja koji se obrađuju kroz nastavni proces u medresama i na Fakultetu. Cilj rada je ponuditi širu i jasniju sliku o važnosti i značaju predmeta Kiraet za obrazovanje naših imama, hatiba i mualima i njegovoj trenutnoj poziciji u okviru srednjoškolskog i visokog obrazovanja Islamske zajednice, kao doprinos raspravi o aktuelnoj reformi.

Značaj Kiraeta u obrazovanju imama, hatiba i mualima

Učenje Kur'ana poseban je vid ibadeta bez kojeg je nemoguće obaviti temeljnu islamsku obavezu (namaz).

Shodno tome, sa stanovišta šerijata, pojedinačna je obaveza (fardi 'ajn) svakog muslimana i muslimanke pravilno učenje Kur'ana uz primjenu tedžvidskih pravila, prema vlastitim mogućnostima. S druge strane, kolektivna je obaveza zajednice muslimana (fardi kifaje) pravilno i vješto učenje Kur'ana uz preciznu primjenu tedžvidskih pravila, poznavanje teorije tedžvidske nauke i drugih temeljnih znanja o Kur'anu kao Govoru i Tekstu. Tu obavezu u našoj Zajednici preuzeli su na sebe oni koji se obrazuju i koji će raditi kao imami, mualimi, muderisi, muhafizi i profesori. Oni su dužni da znanju o učenju Kur'ana, kao i znanju iz drugih islamskih nauka, savjesno, kompetentno i odgovorno podučavaju druge muslimane i da ga prenesu na nova pokoljenja. Kiraet ima poseban i višestruki značaj za imame koji u svome radu predvode muslimane u džematu, podučavaju pravilnom učenju Kur'ana u mektebu i drugim vidovima edukacije u džematu, uče mukabele, citiraju kur'anske ajete i obavljaju druge obaveze koje uključuju pravilno čitanje/učenje Kur'ana. Riječ je o kompetencijama koje su najvidljivije. Važnost i značaj vještog i pravilnog učenja Kur'ana i poznavanje teorije koja tu vještinu opslužuje za naše imame posebno dolazi do izražaja ukoliko u obzir uzmemo činjenicu da je danas među džematlijama sve veći broj hafiza i vještih učaća Kur'ana. Eventualna nekompetentnost u kiraetu imama dovodi u podređen položaj u odnosu na njegove džematlije.

U periodu nakon Agresije na našu domovinu, vještina učenja (kiraet) i pamćenje (hifz) Kur'ana doživljavaju svojevrsan procvat. Pored globalne popularizacije kiraeta i hifza, tome je u našoj domovini ponajviše doprinijelo reaktiviranje starih i aktiviranje novih medresa u Islamskoj zajednici kroz koje su stasali mnogi vješti učaći Kur'ana (karije) i hafizi. Posljednjih desetak godina tome je doprinijelo i otvaranje brojnih škola Kur'ana/hifza pri našim džematima, medžlisima i muftijstvima, kao i organizacija

mnogobrojnih takmičenja. Ne smije se izgubiti iz vida ni činjenica da se aktivnosti na podučavanju kiraeta i hifza odvijaju i u mnogobrojnim udruženjima i organizacijama koje djeluju izvan institucija Islamske zajednice. Broj hafiza posljednjih dvadeset godina u rapidnom je porastu, a nerijetko se desi da su hafizi dječaci i djevojčice od svega desetak godina koji gotovo perfektno uče Kur'an. Vještina pravilnog i melodičnog učenja Kur'ana koju mektepska djeca, učenici i studenti, karije i hafizi pokazuju na domaćim i međunarodnim takmičenjima učaća Kur'ana svjedoče neospornom napretku. Sve to stvara dojam da i današnji svršeni medresa i Fakulteta islamskih nauka u pravilu Kur'an uče bolje i vještije nego starije generacije. Štaviše, kreira se slika da je Kiraeta danas u kurikulumima medresa i Fakulteta više nego što ga je ranije bilo, što apsolutno nije tačno.

Ukoliko analiziramo fond nastavnih sati Kiraeta u sistemu obrazovanja imama, hatiba i mualima od Drugog svjetskog rata naovamo, ustanovit ćemo da je on na historijskom minimumu. Reduciranje broja nastavnih sati nesumnjivo je utjecalo na kompetencije imama. Na osnovu dvanaestogodišnjeg iskustva na poziciji asistenta/nastavnika na Katedri za kiraet Fakulteta islamskih nauka i predavača na brojnim seminarima za imame širom Islamske zajednice, mogu kazati da se negativne posljedice najviše očituju na vještini učenja Kur'ana gledajući (tilavet). Brillantni pojedinci skreću pažnju s većine koja se susreće s ozbiljnim poteškoćama da u okviru postojećih nastavnih sati savlada nastavno gradivo i ovlada potrebnim kompetencijama. U tom smislu, smatram da je sve planirane reforme neophodno provoditi uz konsultacije s profesorima Kiraeta u medresama, te glavnim imamima i imamima na terenu. Ukoliko imamo u vidu i to da su rukovodstva medžlisa i džemata sve više prisiljena da u službu primaju svršeni medresa (jer je interesovanje za imamski poziv sve manje), ova činjenica bi trebala

još više da nas zabrine. Na osnovu vlastitog iskustva u radu sa studentima slobodan sam ustvrditi da veliki broj svršeni medresa ne posjeduje kiraetske kompetencije za dosljedno obavljanje imamsko-hatipsko-muallimskog poziva.

Koji su razlozi takvog stanja?

Vjerujem da postoji prostor za unapređenje nastavnog procesa te da se može pomoći profesorima da u realizaciji nastave budu uspješniji. U tom smislu želim pohvaliti aktivnosti Uprave za obrazovanje Rijasetu koja u posljednjih nekoliko godina provodi redovni monitoring nastave vjerskih predmeta u medresama. Međutim, iako je sasvim normalno da imamo uspješne i manje uspješne profesore, cijenim da su razlozi u najvećoj mjeri objektivne prirode. Uzroke bi trebalo potražiti prevashodno u ranijim reformama nastavnih planova i programa medresa i Fakulteta kojima je u velikoj mjeri reducirana fond nastavnih sati Kiraeta.

Fond nastavnih sati

Školske 1961/1962. godine nastavni proces u Gazi Husrev-begovoj medresi (jedina aktivna u tom periodu) skraćen je sa osam na pet razreda. Nastavni plan i program predvidio je u svih pet razreda po pet sati Kiraeta sedmično. (*450 godina...*, 1988:106) Reformom iz 1982/1983. nastavni je proces smanjen na četiri godine, a fond sati Kiraeta u svakom razredu bio je pet sati sedmično u svakom od četiri razreda. (*Nastavni plan i program...*, 2021:27-50) Najradikalnije promjene desile su se s reformom iz 2003/2004. godine kojom je fond sati Kiraeta smanjen na tri u prvom i drugom, i dva sata sedmično u trećem i četvrtom razredu.¹ Možemo kazati da su reforme u datom trenutku bile sasvim opravdane jer je svršenicima medrese ukinuto zvanje *imam*, *hatib* i *mualim*, uz očekivanje da će budući

¹ *Nastavni plan i program: JU Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu*, Sarajevo, 2021, str. 27-50.

imami manjak sati vjerskih predmeta (tako i *Kiraeta*) nadoknaditi kroz studij na Fakultetu. Odlukom Rijasete Islamske zajednice definirano je da je uslov za zaposlenje imama završen Fakultet islamskih nauka.

Međutim, uporedo se kroz reforme Nastavnog plana i programa Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu smanjivala zastupljenost Kiraeta. Godine 1977. osnovan je Islamski teološki fakultet (današnji Fakultet islamskih nauka UNSA). Realizacija nastavnog procesa počela je nastavnim časom Kiraeta u ponedjeljak, 7. novembra 1977. godine u 11:00h. (Islamski teološki..., 1977:8) Prvi nastavni plan i program predvidio je nastavu iz Kiraeta na četiri semestra.² Prva zvanična reforma desila se 1987. godine, a reformiranim planom i programom Kiraet je uveden na treću i četvrtu godinu. (Alibašić, 2017:68) Naredna reforma desila se 1994. godine, a njome je pored teološkog uveden i pedagoški studijski program. Na oba studijska programa Kiraet je bio zastupljen na osam semestara. (Alibašić, 2017:6971)

² Uvidom u matične knjige studenata Islamskog teološkog fakulteta ustanovili smo da jedan broj studenata upisanih 1978, 1979. i narednih godina

Reformom Nastavnog plana i programa iz 2003/2004. akademske godine Kiraet je na oba studijska programa reducirana na pet semestara. (Alibašić, 2017:72) Nakon što od školske 2004/2005. godine svršeni medresa više nisu dobijali zvanje imam, hatib i muallim, akademske 2005/2006. godine osnovan je trogodišnji dodiplomski studij za imame, hatibe i muallime, sa predmetom Kiraet na svakom od šest semestara. (Alibašić, 2017:77-80) Kroz reformu iz 2015/2016. godine Kiraet je reducirana na četiri (studijski programi Islamska teologija i Imam, hatib i muallim), odnosno tri semestra (studijski program Islamska vjeronauka i religijska pedagogija). (*Vodič za studente...*, 2015:29-30) Aktuelnom reformom predviđa se reduciranje nastave iz Kiraeta na prvi i drugi semestar.

Ukoliko analiziramo ukupan broj nastavnih sati Kiraeta koje su svršeni medresa i Fakulteta slušali u različitim vremenskim periodima, dolazimo do podataka da su, naprimjer, svršeni

ima upisane ocjene iz četiri Kiraeta (ocjenjivani na godišnjem nivou). Moguće je da je to rezultat čestih periodičnih izmjena i revizija plana

samo medrese do 2005. godine imali više sati Kiraeta nego oni koji danas završavaju medresu i Fakultet zajedno. Imam koji je završio medresu i Fakultet osamdesetih godina prošlog stoljeća imao je duplo više sati Kiraeta nego generacije današnjih svršenika tih obrazovnih ustanova.

Nastavni sadržaji

Broj nastavnih sati Kiraeta sasvim logično pratio je nastavni sadržaj, odnosno količina gradiva koja se na tim satima obrađuje. Konstantno reduciranje broja sati od 2003. godine naovamo vodilo je neminovnom smanjivanju nastavnih sadržaja (obima gradiva). Kiraet je, za razliku od drugih predmeta, vještina i nauka. Suštinski važno je razumjeti da je za razvijanje vještine učenja Kur'ana i sposobnosti kompetentnog podučavanja potrebno vrijeme i kontinuitet. Kada je posrijedi reduciranje nastavnog sadržaja (gradiva), uzećemo za primjer samo količinu *bifza* kur'anskog teksta u nastavnim

i programa koje su, kako zaključuje Ahmet Alibašić, bile praksa u radu Fakulteta. Vidi opširnije: Alibašić, 2017:67.

planovima i programima u različitim vremenskim periodima. Do 2005. godine svršenik medrese je, pored savladavanja teorije tedžvidske nauke i vještine pravilnog učenja Kur'ana gledajući (tilavet), bio dužan memorirati i demonstrirati učenje napamet (hifz) približno 50 stranica Kur'ana (*Amme džuz, suru Ja sin, suru el-Mulk* i 22 ašereta). U isto vrijeme, na Fakultetu islamskih nauka bilo je predviđeno ponavljanje kompletnog gradiva iz medrese i memoriranje dodatna tri džuzova Kur'ana. (*Nastavni plan i program...*, 1995:9-18) To je ukupno više od pet džuzeva. Prema aktuelnim nastavnim planovima i programima, to je duplo manje. Nažalost, mnogi postavljaju pitanje razločnosti tolike količine hifza. Iako mi se čini potpuno apsurdnim objašnjavati navedenu dilemu i bilo koje drugo pitanje vezano za važnost poznavanja kur'anskog teksta za naše imame, uvjeren sam kako je jedna od direktnih posljedica manjka hifza slaba kompetentnost u vještom i tečnom učenju Kur'ana gledajući (tilavet). Osobi koja je memorirala više od pet džuzeva Kur'ana teško se moglo desiti da ne zna vješto i tečno učiti Kur'an. Da ne govorimo o tome koliko je navedena kompetencija davala sigurnosti i širine imamu u odgovornom izvršavanju temeljnih imamskih, hatipskih i mualimskih obaveza. Pored hifza, reduciranje broja sati bitno se odrazilo na teorijsko bavljenje tedžvidom u nastavnom procesu u medresama koje se često zapostavlja, uz opravdanje da je prioritet da učenici steknu vještinu učenja Kur'ana.

Kiraet na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu

Kada je riječ o Fakultetu islamskih nauka, Kiraet je prema aktuelnom Nastavnom planu i programu zastupljen na četiri semestra studijskih programa

za islamsku teologiju i imame, hatibe i mualime, i tri semestra studijskog programa za islamsku vjeronauku i religijsku pedagogiju. To na studijskom programu Islamske teologije predstavlja 7,27% ukupnog broja predmeta. (Alibašić, 5) Primjera radi, na srodnim fakultetima islamske teologije/islamskih nauka u Turskoj Kiraet se izučava četiri do osam, a na Al-Azharu četiri semestra.³

Cilj navedenih predmeta je kod svršenika razviti tri ključne kompetencije: vještinu pravilnog i tečnog učenja Kur'ana, sposobnost kompetentnog podučavanja Kur'anu i sposobnost interpretacije osnovnih (orijentacijskih) znanja o usmenoj i pisanoj formi Kur'ana, te ih pripremiti za naučno-istraživački rad u oblasti kiraetske i tedžvidske nauke (ukoliko se za to odluče u nastavku svog akademskog obrazovanja). U prvoj godini studija teološkog i imamskog smjera (kroz koje se obrazuju naši imami) fokus je na unapređenju vještine učenja Kur'ana i savladavanju teorije tedžvidske nauke ('ilm et-tedžvid) prema Hafsovom rivajetu, te naučne discipline o pauzalnim i početnim formama (el-waqf ve el-ibtida'). Jednako kako se, naprimjer, terminologija tefsira, obredoslovlje (ibadat), sintaksa arapskog jezika ili bilo koja druga oblast islamskih nauka obrađuje i u medresi i na Fakultetu, tako se i tedžvidska nauka obrađuje u obje faze obrazovanja, na različitim nivoima. U drugoj godini studija tretira se historija, terminologija i metodologija kiraetske nauke ('ilm el-qirā'at), komparativna analiza Hafsovog i Veršovog rivajeta (druge najraširenije varijante učenja Kur'ana), komparativna analiza različitih mushafskih izdanja i druge kiraetske teme kroz koje se studenti praktično i teorijski upoznaju sa prirodom autentičnih kiraetskih varijanti kao važnog aspekta jezika Kur'ana i njihovim refleksijama na

tefsir, arapsku gramatiku, leksiku, stilistiku i šerijatsko pravo.

Reduciranjem Kiraeta kroz ranije reforme nastavnog plana i programa katedri za kiraet već je uskraćen prostor da tretira i druge važne teme vezane za Kur'an, kao što je, naprimjer, kur'anski pravopis (er-resm al-'usmani lil-mesahif). Trenutno na Fakultetu ne postoji aktivni predmet koji tretira historiju i razvoj kur'anskog teksta.

Zaključak

Kiraet je nezamjenjiv i višestruko važan u procesu obrazovanja imama, hatiba i muallima. Za razliku od drugih predmeta, Kiraet je vještina i teorija, zbog čega je za savladavanje nastavnog sadržaja i ovladavanje vještinom učenja Kur'ana potrebno vrijeme i kontinuitet. Fond nastavnih sati Kiraeta u sistemu obrazovanja imama, hatiba i muallima u posljednjih dvadeset godina više puta je reduciran i trenutno se nalazi na historijskom minimumu. Dodatno reduciranje Kiraeta neminovno će negativno utjecati na očekivane kompetencije budućih imama.

Naglašavam, nije riječ samo o kompetenciji vještog i pravilnog učenja Kur'ana, nego i sposobnosti kompetentnog (praktičnog i teorijskog) podučavanja Kur'anu i interpretacije znanja o kodifikaciji *Mushafa* i razvoju kur'anskog pravopisa, aktuelnim mushafskim izdanjima, kur'anskim kiraetima i njihovim refleksijama na tefsir i druge islamske discipline.

Smatram kako, upravo zbog svoje neraskidive povezanosti s Islamskom zajednicom i svoje uloge u odgoju i obrazovanju službenika Islamske zajednice, prvenstveno imama, Fakultet islamskih nauka nema luksuz da, poput srodnih studija islamske teologije na Zapadu, kroz svoj nastavni plan i program radikalno reducira predmete fundamentalnih islamskih nauka i predmeta "primijenjene teologije" vezane za imamski poziv.

³ Kroz komparativnu analizu disciplinarnih struktura ovog studijskog programa na Fakultetu islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu sa sličnim programima

u svijetu, profesor Ahmet Alibašić je ustanovio da je, bez obzira na brojne specifičnosti, struktura studija islamske teologije na Fakultetu islamskih nauka

uporediva, ako ne i potpuno usklađena sa strukturom srodnih studijskih programa "od Sjedinjenih Država do Malezije". (Alibašić, 2024:11)

I posljednje, a ne manje važno, smatram da se u aktuelnoj raspravi o reformi visokog obrazovanja neopravdano zapostavlja kriza duhovnosti kroz koju prolazi

savremeni čovjek, a na koju nisu imuni ni naši učenici i studenti – budući imami, kao ni drugi uposlenici Islamske zajednice. U tom smislu, navikavanje učenika

i studenata na druženje s Kur'anom u našoj je tradiciji uvijek bilo, a trebalo bi biti i dalje, jak adut u odgoju i razvijanju duhovnosti kod naših imama.

Literatura

450 godina Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu, GHM, Sarajevo, 1988.

Nastavni plan i program: JU Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu, Sarajevo, 2021

Nastavni plan i program, FIN, Sarajevo, 1995.

Ahmet Alibašić, "Razvoj nastavnih programa na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu", *Fakultet islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu 1977-2017.*, Zuhdija Hasanović, gl.ur., FIN, Sarajevo, 2017.

Alibašić, Ahmet (2024). "Savremene studije islamske teologije / islamskih

nauka: uporedna analiza", *Zbornik radova FIN-a*, br. 29, FIN, Sarajevo, 2024. (Neobjavljeno)

Tucaković, Ekrem (2024). "Preporuke sa Savjetovanja o reformi visokog obrazovanja Islamske zajednice", *Preporod*, 1274/24, 21.

الموجز

مشاركة في النقاش حول إصلاح التعليم العالي في المشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك
مكانة مادة تلاوة القرآن الكريم

عبد العزيز دركيć

جاء هذا البحث مشاركة في النقاش حول إصلاح التعليم العالي في المشيخة الإسلامية في البوسنة والهرسك، ويشتمل البحث على نبذة عن حضور مادة تلاوة القرآن الكريم في مناهج المدارس الثانوية الإسلامية وكلية الدراسات الإسلامية بجامعة سراييفو. كما يقدم البحث التفتاة خاصة إلى مكانة مادة التلاوة في كلية الدراسات الإسلامية، والمحتويات التدريسية التي يتم تناولها خلال أربعة فصول أكاديمية، وكفاءات التلاوة المرجوة عند خريجي الكلية.

الكلمات الرئيسية: التلاوة، إمكانات الإمام، المنهاج الدراسي، المدرسة الثانوية الإسلامية، كلية الدراسات الإسلامية.

Summary

CONTRIBUTION TO THE DISCUSSION
ON THE REFORM OF HIGHER EDUCATION
WITHIN THE ISLAMIC COMMUNITY
IN BOSNIA AND HERZEGOVINA
The position of the Qiraat (recitation of the Qur'an)

Abdul-Aziz Drkić

The article aims to contribute to the present discourse regarding the reform of higher education of the Islamic Community. It presents a review of plans and programmes of madrasas and of the Faculty of the Islamic Studies of Sarajevo University through history with a focus on the subject of qiraat. This article also offers a review of the role and function of this subject at the Faculty of Islamic Studies with details of the content, aims and goals of the studies of qiraat through the four-semester study plan and programme

Keywords: qiraat, competency of imams, teaching plan and programme. Madrasa, Faculty of Islamic Studies

EFEKTI DJELOVANJA IZRAŽAVANJA ZAHVALNOSTI NA PSIHOLOŠKO BLAGOSTANJE DJECE I MLADIH

Almira ISIĆ-IMAMOVIĆ
Islamski pedagoški fakultet u Zenici
almiraisic@gmail.com

SAŽETAK: Cilj rada je predstaviti rezultate istraživanja o efektima djelovanja izražavanja zahvalnosti na psihološko blagostanje djece i mladih. Zahvalnost predstavlja osobinu ili dispoziciju ličnosti koja se manifestira u sklonosti prepoznavanja pozitivnih akcija drugih i reagiranju emocijom zahvalnosti, a također i socijalnu emociju koja se javlja u trenutku kada osoba postane svjesna doživljenog pozitivnog i neočekivanog događaja, dok subjektivno psihološko blagostanje predstavlja mentalno stanje koje se odnosi na pozitivnu ili negativnu evaluaciju vlastitog života, kao i na prijatne ili neprijatne afektivne reakcije izazvane evaluacijom vlastitih životnih iskustava. Dosadašnji naučnici najviše su se bavili ispitivanjem efekata izražavanja zahvalnosti na psihološko blagostanje ljudi. Kada su u pitanju djeca i mladi, dokazali su da izražavanje zahvalnosti djeluje pozitivno i na psihološko blagostanje djece i mladih, tj. da razvija ugodno mentalno stanje koje se na kognitivnom planu manifestira kroz izražavanje općeg zadovoljstva životom, zatim kroz optimističnost i ispunjenost nadom uz očekivanje pozitivnih ishoda u životu te zadovoljstvo školom, na emocionalnom planu kroz doživljavanje prijatnih osjećanja, a na socijalnom planu kroz spremnost na opraštanje, pomaganje drugima i integraciju. Naučnici su dokazali da se može i uvježbavati izražavanje zahvalnosti kod djece i mladih putem tehnika zahvalnosti, i na taj način ciljano intervenirati u pravcu poboljšanja njihovog psihološkog blagostanja.

Ključne riječi: zahvalnost, psihološko blagostanje, djeca, mladi, tehnike zahvalnosti

Uvod

Iako je zahvalnost unutar religija poput judaizma, kršćanstva i islama stoljećima bila predstavljena kao vrlo cijenjena vrлина (McCullough i sar., 2001), psiholozi su je počeli znanstveno proučavati unutar pozitivne psihologije tek u posljednja dva desetljeća. Definirali su je kao osobinu ili dispoziciju ličnosti koja se manifestira u sklonosti prepoznavanja pozitivnih akcija drugih i reagovanju emocijom zahvalnosti (McCullough, Emmons i Tsang, 2002), ali i kao socijalnu

emociju koja se javlja u trenutku kada osoba postane svjesna doživljenog pozitivnog i neočekivanog događaja. (Watkins, 2004) Proučavali su i kako se razvija doživljaj i izražavanje zahvalnosti tokom dobi, međutim, u najvećoj mjeri proučavali su efekte djelovanja izražavanja zahvalnosti na psihološko blagostanje ljudi, tj. zanimalo ih je da li i kako izražavanje zahvalnosti utječe na procjenu zadovoljstva ljudi vlastitim životom u cjelini ili u pojedinim aspektima, kao i na emocionalne reakcije na

vlastite životne događaje. Utvrdili su da izražavanje zahvalnosti doprinosi unapređenju mentalnog i fizičkog zdravlja te poboljšanju socijalnih odnosa ljudi (Emmons i McCullough, 2004; Fredrickson, 2001; Wood i sar., 2009), zatim da doprinosi sprečavanju razvoja nepoželjnih i negativnih kognicija, afekata, sjećanja i određenih psihičkih problema. (Watkins, 2014; Seligman i sar., 2006; Woodward, Moua, i Watkins, 1998; Seligman, Rashid i Parks, 2006) Realizirali su brojna istraživanja, i to ne samo na

uzorcima odraslih, već i na uzorcima djece i mladih. Cilj ovog rada jeste predstaviti rezultate istraživanja o efektima izražavanja zahvalnosti na psihološko blagostanje djece i mladih te objasniti mehanizme njihovog djelovanja. Naučnici su došli do saznanja da je izražavanje zahvalnosti kod djece i mladih, kao i kod odraslih, pozitivna odrednica psihološkog blagostanja. Ta saznanja su ih animirala i na kreiranje tehnika za uvježbavanje izražavanja zahvalnosti (tehnike pisanja ili vođenja dnevne liste zahvalnosti, tehnike zahvalnog razmišljanja te biheioralne ekspresivne tehnike zahvalnosti – “pisma zahvalnosti” ili “posjete zahvalnosti”), i to s namjerom ciljanog iniciranja povećanja psihološkog blagostanja kod djece i mladih. U radu je opisan i način primjene tih tehnika kao i rezultati istraživanja o njihovim praktičnim implikacijama i pozitivnom djelovanju na povećanje psihološkog blagostanja kod djece i mladih.

Definiranje zahvalnosti i psihološkog blagostanja

Zahvalnost je kompleksan psihološki fenomen koncipiran kao osobina ličnosti, ali i kao emocija. McCullough, Emmons i Tsang (2002) definišu zahvalnost kao osobinu ili dispoziciju ličnosti koja se manifestira u sklonosti prepoznavanja pozitivnih akcija drugih i reagiranja emocijom zahvalnosti. Osobe koje imaju izraženu osobinu zahvalnosti intenzivnije izražavaju zahvalnost nakon primanja usluge od drugih u odnosu na osobe koje tu osobinu imaju manje izraženu. Zatim, češće izražavaju zahvalnost u više životnih aspekata (npr. unutar porodičnih, poslovnih odnosa, vlastitog zdravlja i općenito prema životu), te i osjećaju zahvalnost više puta na dan u odnosu na osobe koje imaju manje izraženu tu osobinu. Zahvalnost se definira i kao socijalna emocija koja se javlja u trenutku kada osoba postane svjesna doživljenog pozitivnog i neočekivanog događaja. (Watkins, 2004) Emocija zahvalnosti uvijek je usmjerena “prema van” i ne može se osjećati prema sebi. Ljudi je mogu

doživjeti ne samo prema drugim ljudima koji nešto lijepo i pozitivno učine za njih, već i prema Bogu, prirodi i cijelom univerzumu. Može se javiti i kada se izbjegne neki negativni događaj i, u tom slučaju, ljudi najčešće iskazuju osjećanje zahvalnosti Bogu. Prema Fredricksonu (2001), osjećanje zahvalnosti se pojavljuje kada osoba percipira da druga osoba ili izvor (Bog, sudbina) namjerno radi nešto u cilju poboljšanja blagostanja osobe koja prima “poklon”. Potom doživljava čitav repertoar pozitivnih emocija i pozitivnog ponašanja, pa tako želi da izrazi zahvalnost ne samo osobi ili vanjskom izvoru, već i različitim osobama i izvorima zahvalnosti. McCullough i sar. (2004) definiraju zahvalnost i kao raspoloženje, tj. ukazuju da zahvalnost zasnovana na raspoloženju ima veći i dugotrajniji efekt na ponašanje od zahvalnosti zasnovane na emociji. Emocije su više usmjerene na postizanje cilja reciprociteta, pa se time gubi na zahvalnosti, dok raspoloženje nije ciljano vođeno, već je motiv po sebi.

Psihološko blagostanje je kao i zahvalnost vrlo kompleksan fenomen. Adler i sar. (2017) definiraju subjektivno psihološko blagostanje kao mentalno stanje, koje uključuje pozitivne i negativne evaluacije o vlastitom životu, kao i prijatne ili neprijatne afektivne reakcije na vlastita životna iskustva. Dio je općeg psihološkog blagostanja i obuhvata dva međusobno povezana elementa koja se odnose na evaluaciju života (refleksivnu procjenu života) i afekte (osjećanja ili emocionalna stanja u određenom vremenskom periodu). Visoko subjektivno psihološko blagostanje očituje se kroz kombinaciju tri specifična faktora: česta i intenzivna pozitivna afektivna stanja, relativno odsustvo negativnih afektivnih stanja i globalno zadovoljstvo životom. (Adler i sar., 2017) Diener (2000) pod subjektivnim blagostanjem podrazumijeva afektivne i kognitivne komponente koje čine četiri konstrukta: relativno visok nivo pozitivnog afekta, relativno nizak nivo negativnog afekta, kao i globalnu procjenu života i procjenu

zadovoljstva specifičnim životnim domenima. Pozitivni i negativni afekti su zasebne dimenzije, a ne suprotni krajevi istog kontinuuma, pa su i umjereno negativno povezani (Headey, 2006), tako da prisustvo neugodnih afekata ne znači nužno odsustvo pozitivnih afekata. Prema Steptoeu i sar. (2014) psihološko blagostanje odnosi se na životnu evaluaciju i razmišljanje ljudi o kvaliteti njihovog života, tj. na njihovo ukupno životno zadovoljstvo.

Razvoj i odrednice izražavanja zahvalnosti kod djece i mladih

Da bi djeca usvojila, razumjela i izrazila zahvalnost drugima neophodno je razumijevanje namjere druge osobe kao i stimulativno okruženje. Prvi agensi razvoja izražavanja zahvalnosti kod djece su njihovi roditelji koji ih još u ranom djetinjstvu i u predškolskoj dobi počinju učiti iskazivanju riječi *hvala* osobi koja im je nešto poklonila. Djeca mehanizmima imitacije i podsticaja to uglavnom izgovaraju mehanički. Na taj način roditelji ih prvenstveno uče da se uspješno prilagođavaju socijalnim normama i pravilima. Međutim, da bi dijete prepoznalo pozitivnu i prijatnu namjeru druge osobe te doživjelo i izrazilo duboko osjećanje zahvalnosti neophodno je da atribuiraju namjeru druge osobe, tj. razumije da su drugi, baš kao i ono, bića koja nešto čine s namjerom, te i da je ta usmjerenost na namjerno činjenje posljedica njegovih želja i uvjerenja. Prema Emmonsu i McCulloughu (2004), djeca ne mogu doživjeti i izraziti zahvalnost kao složenu emociju prije četvrte godine jer nisu u mogućnosti da atribuiraju namjeru druge osobe. Prema Greifu i Gleasonu (1980), samo oko 7% djece mlađe od šest godina spontano govori *hvala*. Gleason i Weintrau (1976) utvrdili su da djeca mlađa od šest godina izražavaju zahvalnost kada im odrasla osoba da slatkiš u manjem procentu (21%) negoli djeca u dobi od deset godina (83%) i djeca u dobi od 11 do 16 godina (88%). Prema Emmonsu i Sheltonu (2002), Parku

i Petersonu (2006) i Frohu i Bonu (2011), djeca mogu doživjeti i izraziti osjećanje zahvalnosti tek u srednjem djetinjstvu, tj. u dobi od 7 do 10 godina kada dostignu kognitivnu zrelost i svjesnost o sebi i drugoj osobi koja im je učinila nešto lijepo i prijatno. Prema Layousu i sar. (2012), da bi djeca doživjela osjećanje zahvalnosti neophodno je da imaju razvijenu sposobnost zauzimanja perspektive druge osobe i njenog emocionalnog stanja. Prema Poelkeru i Kuebliu (2014), starija djeca osnovnoškolskog uzrasta su sposobnija u razumijevanju i procjeni namjere darovatelja i u iskazivanju osjećanja zahvalnosti u odnosu na mlađu djecu. Mlađa djeca su u odnosu na stariju djecu u većoj mjeri okupirana dobijenim poklonom negoli samom namjerom darovatelja. Prema Owensu i Petersonu (2013), i petogodišnja djeca mogu izraziti zahvalnost, ali na nižoj razini razumijevanja u odnosu na djecu u srednjem djetinjstvu. Na osnovu rezultata navedenih istraživača može se konstatirati da tokom dobi i uslijed kognitivnog sazrijevanja doživljavanje i izražavanje zahvalnosti postaje učestalije. Pored kognitivnog sazrijevanja, za izražavanje zahvalnosti djece i mladih jako je važna i stimulativna okolina kao, naprimjer, izražena osobina zahvalnosti roditelja (Bausert i sar., 2016; Hoy, Suldo i Mendez, 2013), zatim bliska povezanost s majkom (White, 2011; Klein, 1957), bliska povezanost s oba roditelja (Bausert, Ruscio i Froh, 2016) i majčino iskazivanje zahvalnosti prema postupcima djece. (Hoy, Suldo i Mendez, 2013) Prema Melani Klein (1983), osjećanje zahvalnosti je jedno od prvih osjećanja koje djeca dožive u najranijem uzrastu. To osjećanje nastaje uslijed emocionalne povezanosti s majkom koja zadovoljava njegove potrebe. Što dijete doživi više majčinske ljubavi, time će doživjeti i veći stepen zahvalnosti. Doživljena zahvalnost je temelj za stjecanje sigurnosti u odnosu s drugim ljudima, kao i potencijal za doživljavanje drugih pozitivnih osjećanja i stjecanje povjerenja. Nasuprot tome, negativno okruženje kao što su

sukobi između roditelja (Bausert i sar., 2018), zatim nesigurnost djeteta, nepovjerenje prema drugima i osjećanje stida i krivice (Emmons i McCullough, 2003) sprečavaju razvoj doživljavanja i izražavanja zahvalnosti kod djece.

Efekti djelovanja izražavanja zahvalnosti na psihološko blagostanje djece i mladih

Brojni naučnici bavili su se proučavanjem efekata djelovanja izražavanja zahvalnosti na psihološko blagostanje djece i mladih. Park i Peterson (2006) utvrdili su da je izražavanje zahvalnosti u pozitivnoj povezanosti s razvojem nade i zadovoljstvom životom kod sedmogodišnje djece. Froh, Bono i Emmons (2010) utvrdili su da je izražavanje zahvalnosti u pozitivnoj povezanosti s prosocijalnim ponašanjem i zadovoljstvom životom kod srednjoškolaca. Froh i sar. (2011) utvrdili su da je izražavanje zahvalnosti u pozitivnoj povezanosti sa školskim uspjehom, zadovoljstvom životom i uspješnom socijalnom integracijom kod srednjoškolaca te da je u negativnoj povezanosti sa zavisti i depresivnosti. Froh, Yurkiewicz i Kashdan (2009) utvrdili su da je izražavanje zahvalnosti u pozitivnoj povezanosti sa zadovoljstvom životom, optimizmom, socijalnom podrškom i prosocijalnim ponašanjem kod mladih. Froh i sar. (2008) utvrdili su da je izražavanje zahvalnosti u pozitivnoj povezanosti sa socijalnim blagostanjem, optimizmom, nadom i spremnosti na opraštanje kod mladih, te i da je u negativnoj povezanosti s tjelesnim smetnjama. Froh i Yurkiewicz (2007a); Froh i Yurkiewicz (2007b) utvrdili su da je izražavanje zahvalnosti u pozitivnoj povezanosti sa subjektivnim blagostanjem i prosocijalnim ponašanjem kod mladih. Froh, Miller i Snyder (2007) utvrdili su da je izražavanje zahvalnosti u pozitivnoj povezanosti sa zadovoljstvom školom kod djece i mladih.

Na osnovu predstavljenih rezultata istraživanja može se konstatirati da izražavanje zahvalnosti razvija kod

djece i mladih psihološko blagostanje ili ugodno mentalno stanje koje se na kognitivnom planu manifestira kroz izražavanje općeg zadovoljstva životom, zatim kroz optimističnost i ispunjenost nadom uz očekivanje pozitivnih ishoda u životu i zadovoljstvo školom, na emocionalnom planu kroz doživljavanje prijatnih osjećanja, te i na socijalnom planu kroz spremnost na opraštanje i pomaganje drugima te integraciju. Mehanizme djelovanja izražavanja zahvalnosti na psihološko blagostanje ljudi općenito, pa i djece i mladih, naučnici objašnjavaju činjenicom da izražavanje zahvalnosti razvija percepciju o dobronamjernosti ljudi pri čemu se stječe i gradi povjerenje (Polak i McCullough, 2006), razvijaju prijatne emocije, a i reduciraju neprijatne emocije koje mogu izazvati osjećaj ranjivosti. Također, izražavanjem zahvalnosti grade se čvrsti odnosi s ljudima i socijalni resursi koji ih dodatno osnažuju i koriste kao podrška u stresnim situacijama. (Fredrikson, 2004)

Tehnike za iniciranje izražavanja zahvalnosti kod djece i mladih

Nakon što su dokazali da izražavanje zahvalnosti djeluje pozitivno na psihološko blagostanje, naučnici su željeli namjerno inicirati izražavanje zahvalnosti kod djece i mladih pa su kreirali tehnike zahvalnosti, poput tehnike pisanja ili vođenja dnevne liste zahvalnosti, zatim tehnike zahvalnog razmišljanja i biheioralne ekspresivne tehnike zahvalnosti – *pisma zahvalnosti* ili *posjete zahvalnosti*.

- Tehnika pisanja ili vođenja dnevne liste zahvalnosti primjenjuje se tako što se od djece ili mladih zahtijeva da napišu popis stvari na kojima su bili zahvalni tokom proteklog dana. Naprimjer, zahtijeva se da svaki dan vode dnevnik u kojem će napisati tri stvari na kojima su bili zahvalni tokom proteklog dana, i to najčešće pred odlazak na spavanje.

- Tehnika zahvalnog razmišljanja primjenjuje se tako što se od djece ili mladih zahtijeva da se dosjete aktivnosti na kojima su bili zahvalni tokom ljeta. Primjena ove tehnike ogleda se u pretpostavci da i samo razmišljanje o stvarima na kojima smo zahvalni može dovesti do smanjenja neugodnih afekata. (Wood i sar., 2010)
- Bihevioralna tehnika ekspresije zahvalnosti (*pismo zahvalnosti* ili *posjeta zahvalnosti*) primjenjuje se tako što se od djece ili mladih zahtijeva da napišu pismo osobi kojoj su zahvalni, a potom joj to pismo i uživo pročitaju.

Naučnici su realizirali brojna eksperimentalna istraživanja kako bi ispitali praktične implikacije opisanih tehnika zahvalnosti i efekte njihovog djelovanja na procjenu psihološkog blagostanja djece i mladih. Seligman i sar. (2005) realizirali su slično istraživanje na uzorku mladih, pri čemu je skupina mladih iz eksperimentalne grupe trebala napisati i predati pismo zahvalnosti jednoj osobi u periodu od jedne sedmice, dok su mladi iz kontrolne grupe trebali napisati pismo o svojim sjećanjima iz djetinjstva. Rezultati istraživanja su pokazali da su mladi iz eksperimentalne grupe izvještavali o većem stepenu sreće i manjem stepenu depresivnosti neposredno nakon obavljenog zadatka, a i mjesec dana nakon zadatka u usporedbi s mladima iz kontrolne grupe. Froh, Sefick i Emmon (2008) realizirali su istraživanje na uzorku djece osnovnoškolskog uzrasta koja su bila podijeljena u tri grupe i praćena tokom četrnaest dana. Prva grupa djece dobila je zadatak da napiše pet stvari na kojima su bili zahvalni, druga grupa djece dobila je zadatak da napiše pet stvari koje su ih omele taj dan, a treća grupa je predstavljala kontrolnu grupu djece i nije dobila nikakav zadatak. Rezultati istraživanja pokazali su da su djeca iz eksperimentalne grupe koja su dobila zadatak da napišu pet stvari na kojima su bili zahvalni iskazala znatno veći stepen zadovoljstva školom i porodičnim

odnosima u odnosu na djecu iz druge dvije preostale grupe. Geraghty i sar. (2010) realizirali su istraživanje na uzorku mladih i odraslih osoba koje su bile nezadovoljne vlastitim tjelesnim izgledom. Podijelili su ih u četiri grupe. Prva grupa ispitanika dobila je zadatak da napiše šest stvari na kojima su bili zahvalni tog dana tokom dvije sedmice. Druga grupa dobila je zadatak da snima i navede situacije u kojima su doživjeli nezadovoljstvo vlastitim tijelom i negativne misli koje su ih pratile, a potom i da navedu i osmisle argumente *za* i *protiv* doživljenih negativnih misli. Treća i četvrta grupa predstavljale su kontrolnu grupu ispitanika i nisu koristile niti jednu kliničku intervenciju, tj. na početku i na kraju istraživanja upisivali su se na listu čekanja za jednu ili drugu intervenciju. Rezultati istraživanja su pokazali da je kod grupe ispitanika koja je pisala pismo zahvalnosti i snimala negativne misli došlo do značajnog smanjenja nezadovoljstva vlastitim tjelesnim izgledom.

Rezultati navedenih istraživanja dokazali su da se putem navedenih tehnika može inicirati ili uvježbavati izražavanje zahvalnosti i time ciljano djelovati u pravcu postizanja i povećanja psihološkog blagostanja i ostvarivanju mentalnog zdravlja kod djece i mladih.

Zaključak

Naučnici su dokazali da izražavanje zahvalnosti djeluje pozitivno na psihološko blagostanje djece i mladih, tj. da razvija ugodno mentalno stanje koje se na kognitivnom planu manifestira kroz izražavanje općeg zadovoljstva životom, zatim kroz optimističnost i ispunjenost nadom uz očekivanje pozitivnih ishoda u životu te zadovoljstvo školom, na emocionalnom planu kroz doživljavanje prijatnih osjećanja, a na socijalnom planu kroz spremnost na opraštanje, pomaganje drugima i integraciju. Navedeni rezultati istraživanja o pozitivnom djelovanju izražavanja zahvalnosti na psihološko blagostanje djece i mladih, kao i rezultati

istraživanja o mogućnostima iniciranja ili uvježbavanja djece i mladih na izražavanje zahvalnosti, trebaju biti motivator svim odgajateljima (roditeljima, profesorima i drugim odgajateljima) da podstiču djecu na izražavanje zahvalnosti drugima i doprinesu ne samo njihovoj uspješnoj socijalizaciji, već i izgradnji i unapređenju njihovog mentalnog zdravlja. Prema Milleru (2006), djeca se ne rađaju sa sposobnošću doživljavanja i izražavanja zahvalnosti, već ju je potrebno ciljano podsticati i razvijati još od najranije dobi. Prije svega, roditelji sami trebaju biti dobar uzor i pred djecom izražavati zahvalnost drugima kako bi djeca mehanizmima imitacije i modeliranja usvojila isti obrazac ponašanja. Zatim, potrebno je da još u ranom djetinjstvu i predškolskoj dobi podstiču i ohrabruju djecu da upute zahvalnost i lijepu riječ osobama koje im učine neku uslugu (npr. komšiji, prodavačici i sl.), a u školskoj dobi i da napišu poruku ili pismo zahvalnosti bliskim osobama koje im pomažu (npr. starijim članovima porodice, bratu, sestri, prijateljima, profesorima i sl.). Veoma je važno i da se djeci ukaže na to da se činjenje dobrih djela od drugih ne podrazumijeva samo po sebi, već da zahtijeva poštovanje i uzvratanje zahvalnosti, kao i na činjenicu da se drugima zahvaljuju iskreno i bez skrivenih namjera. Važno je, također, i da roditelji prepoznaju kada dijete učini neko dobro djelo za njih, člana porodice ili nekog drugog, i iskažu mu zahvalnost za to lijepo djelo (Kada im pomognu u kućanskim poslovima, ili kad pomognu bratu ili sestri u izradi školskih zadataka i sl.). U razdoblju rane mladosti, također, kada se počne razvijati apstraktno mišljenje, potrebno je da roditelji ukazuju starijoj djeci ili mladima na činjenicu da iskazivanje zahvalnosti ne doprinosi samo izgradnji uspješnih socijalnih odnosa, već i postizanju vlastitog psihološkog blagostanja i unapređenja mentalnog zdravlja, pa ih tako mogu podstići i na pisanje pisma zahvalnosti i korištenje drugih tehnika zahvalnosti. Tu ulogu mogu preuzeti i profesori u školi i

drugi odgajatelji koji rade s djecom i mladima. Starijoj djeci i mladima, također, potrebno je ukazivati i na važnost zahvaljivanja ne samo drugima koji im čine dobro, već i Bogu. Na časovima islamske vjeronauke ili

časovima odjeljske zajednice djeca i mladi mogu se podstaći na pisanje i čitanje pisma zahvalnosti jedni drugima, dragim ljudima ili Bogu, a potom i na razgovor o doživljenim mislima i osjećanjima tokom i nakon

čitanja pisma zahvalnosti. Sadržaji tih pisama zahvalnosti mogu se podvrći i kvalitativnoj analizi kako bi se stekao potpuniji uvid u psihološke dobrobiti izražavanja zahvalnosti djece i mladih, ne samo drugima, već i Bogu.

Literatura

- Adler, A., Unanue, W., Osin, E., Ricard, M., Alkire, S., Seligman, M. (2017). Psychological Wellbeing. U: Centre for Bhutan Studies and G. N. H (ur.), *Happiness: Transforming the Development Landscape* (str. 118-155). Thimphu, Bhutan: The Centre for Bhutan Studies and GNH.
- Bausert, S., Froh, J. J., Bono, G., Rose-Zornick, R., Rose, Z. (2018). Gratitude in adolescence: Determinants and effects on development, prosocial behavior, and well-being. U: J. R. H. Tudge i L. B. d. L. Freitas (ur.), *Developing gratitude in children and adolescents* (str. 135-153). Cambridge University Press.
- Bausert, S., Ruscio, D., Froh, J. J. (2016, August). *What can parents do to foster youth gratitude*. Poster session presented at the American Psychological Association Convention, Denver, CO.
- Diener, E. (2000). Subjective well-being: The science of happiness and a proposal for a national index. *American Psychologist*, 55, 34-43.
- Emmons, R. A., McCullough, M. E. (2004). *The Psychology of Gratitude*. New York: Oxford university press.
- Emmons, R. A., McCullough, M. E. (2003). Counting blessings versus burdens: An experimental investigation of gratitude and subjective well-being in daily life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(2), 377-389.
- Emmons, R. A., McCullough, M. E. (2004). *The psychology of gratitude*. Oxford: Oxford University Press.
- Emmons, R. A., Shelton, C. M. (2002). Gratitude and the science of positive psychology. U: C. R. Snyder, S. J. Lopez (ur.), *Handbook of positive psychology* (str. 459-471). New York: Oxford University Press.
- Fredrickson, B. L. (2001). The role of positive emotions in positive psychology: The broaden-and-build theory of positive emotions. *American Psychologist*, 56, 218-226.
- Fredrickson, B. L. (2004). Gratitude, Like Other Positive Emotions, Broadens and Builds. U: R. A. Emmons i M. E. McCullough, (ur.), *The Psychology of Gratitude* (str. 145-167). New York: Oxford university press.
- Froh, J. J., Bono, G. (2011). Gratitude in youth: A review of gratitude interventions and some ideas for applications. *NASP Communique*, 39(5), 1, 26-28.
- Froh, J. J., Bono, G., Emmons, R. (2010). Being grateful is beyond good manners: Gratitude and motivation to contribute to society among early adolescents. *Motivation and Emotion*, 34(2), 144-157.
- Froh, J. J., Emmons, R. A., Card, N. A., Bono, G., Wilson, J. A. (2011). Gratitude and the reduced costs of materialism in adolescents. *Journal of Happiness Studies*, 12(2), 289-302.
- Froh, J. J., Miller, D. N., Snyder, S. F. (2007). Gratitude in children and adolescents: development, assessment, and school-based intervention. *School Psychology Forum: Research in practice*, 1, 1-13.
- Froh, J. J., Sefick, W. J., Emmons, R. A. (2008). Counting blessings in early adolescents: An experimental study of gratitude and subjective well-being. *Journal of School Psychology*, 46, 213-233.
- Froh, J. J., Yurkewicz, C. (2007b). *Initial validation of the tripartite happiness scale adolescent*. Poster session presented at the 2007 Society for Research in Child Development Biennial Meeting, Boston.
- Froh, J. J., Yurkewicz, C., Kashdan, T. B. (2009). Gratitude and Subjective Well-Being in Early Adolescence: Examining Gender Differences. *Journal of Adolescence*, 32, 633-650.
- Froh, J. J., Yurkewicz, C. (2007a). *Gratitude and subjective well-being in early adolescence: Promoting positive youth development*. Manuscript submitted for publication.
- Gleason, J. B., Weintraub, S. (1976). The acquisition of routines in child language. *Language in Society*, 5(2), 129-136.
- Greif, E. B., Gleason, J. B. (1980). Hi, thanks, and goodbye: More routine information. *Language in Society* 9(2), 159-66.
- Hardy, J. (2006). Speaking clearly: A critical review of the self-talk literature. *Psychology of Sport and Exercise*, 7(1), 81-97.
- Hoy, B. D., Suldo, S. M., Mendez, L. R. (2013). Links between parents' and children's levels of gratitude, life satisfaction, and hope. *Journal of Happiness Studies: An Interdisciplinary Forum on Subjective Well-Being*, 14(4), 1343-1361.
- Hoy, B. D., Suldo, S. M., Mendez, L. R. (2013). Links between parents' and children's levels of gratitude, life satisfaction, and hope. *Journal of Happiness Studies: An Interdisciplinary Forum on Subjective Well-Being*, 14(4), 1343-1361.
- Klein, M. (1957). *Envy and gratitude; a study of unconscious sources*. New York: Basic Books.
- Klein, M. (1983). *Zavist i zahvalnost*. Zagreb: Naprijed.
- Layous, K., Nelson S. K., Oberle E., Schonert-Reichl KA, Lyubomirsky, S. (2012). Kindness Counts: Prompting Prosocial Behavior in Preadolescents Boosts Peer Acceptance and Well-Being. *PLOS one* 7(12).
- McCullough, M. E., Kilpatrick, S. D., Emmons, R. A., Larson, D. B. (2001). Is gratitude a moral affect? *Psychological Bulletin*, 127, 249-266.
- McCullough, M. E., Tsang, J. A. i Emmons, R. A. (2004). Gratitude in Intermediate Affective Terrain: Links of Grateful Moods to Individual Differences and Daily Emotional Experience. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86, 295-309.
- McCullough, M. E., Emmons, R. A., Tsang, J. (2002). The grateful disposition: A conceptual and empirical topography. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 112-127.
- McCullough, M. E., Tsang, J. A., Emmons, R. A., (2004). Gratitude in Intermediate Affective Terrain: Links of Grateful Moods to Individual Differences and Daily Emotional Experience. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86, 295-309.

- Miller, D. N. (2006). Cultivating an attitude of gratitude: Thanksgiving thoughts for school psychologists. *Communiqué*, 35(3), 5-6.
- Owens, R. L., Patterson, M. M. (2013). Positive psychological interventions for children: A comparison of gratitude and best possible selves approaches. *The Journal of Genetic Psychology: Research and Theory on Human Development*, 174(4), 403-428.
- Park, N., Peterson, C. (2006). Values in Action (VIA) Inventory of Character Strengths for Youth. *Adolescent & Family Health*, 4(1), 35-40.
- Peterson, C., Park, N. (2006). Character strengths in organizations. *Journal of Organizational Behavior*, 27, 1149-1154.
- Poelker, K. E., Kuebli, J. E. (2014). Does the thought count? Gratitude understanding in elementary school students. *The Journal of Genetic Psychology: Research and Theory on Human Development*, 175(5), 431-448.
- Polak, E. L., McCullough, M. E. (2006). Is gratitude an alternative to materialism? *Journal of Happiness Studies*, 7(3), 343-360.
- Seligman, M. E. P., Rashid, T., Parks, A. C. (2006). Positive Psychotherapy. *American Psychologist*, 61, 774-788.
- Steptoe, A., Deaton, A., Stone, A., A., (2014). Subjective wellbeing, health, and ageing. *The Lancet*, 358, 640-648.
- Watkins, Ph. C. (2014). *Gratitude and the Good Life Toward a Psychology of Appreciation*. New York, London: Springer.
- Seligman, M. E. P., Steen, T. A., Park, N., Peterson, C. (2005). Positive psychology progress: Empirical validation of interventions. *American Psychologist*, 60, 410-421.
- Watkins, Ph.C. (2004). Gratitude and Subjective Well-Being. U: R. A. Emmons i M. E. McCullough, (ur.), The Psychology of Gratitude (str.167-192). New York: Oxford university press.
- White, P. D., Goldsmith, K. A., Johnson, A. L., Potts, L., Walwyn, R., DeCesare, J. C., Sharpe, M., et al. (2011) Comparison of Adaptive Pacing Therapy, Cognitive Behaviour Therapy, Graded Exercise Therapy, and Specialist Medical Care for Chronic Fatigue Syndrome (PACE): *A Randomised Trial. The Lancet*, 377, 823-836.
- Wood, A. M., Joseph, S., Lloyd, J., Atkins, S. (2009). Gratitude influences sleep through the mechanism of pre-sleep cognitions. *Journal of Psychosomatic Research*, 66, 43-48.
- Woodward, K. M., Moua, G. K., Watkins, P. C. (1998, April). *Depressed individuals show less gratitude*. Presentation at the 1998 joint convention of the Western Psychological Association and the Rocky Mountain Psychological Association, Albuquerque, NM.

الموجز

أثر التعبير عن الشكر في السعادة النفسية عند الأطفال والشباب

ألميرا إيسيتش-إماموفيتش

يهدف هذا البحث إلى عرض نتائج دراسة أجريت حول ثمار تأثير التعبير عن الشكر في السعادة النفسية عند الأطفال والشباب. يمثل الشكر سمة عند الشخص أو موقفاً منه يتجلى في الميل إلى التعرف على أفعال الآخرين الإيجابية والتفاعل معها بشعور الامتنان والعاطفة الاجتماعية التي تحدث عندما يدرك المرء الحدث الإيجابي وغير المتوقع، بينما تمثل السعادة النفسية الذاتية حالة ذهنية تتعلق بتقييم الفرد الإيجابي أو السلبي لحياته، وتتعلق كذلك بالتفاعلات السارة أو المزعجة الناجمة عن تقييم تجارب الحياة الذاتية. كان العلماء حتى الآن يهتمون في الغالب بدراسة تأثير التعبير عن الشكر في سعادة الناس النفسية. وعندما يتعلق الأمر بالأطفال والشباب، فقد أثبتوا أن التعبير عن الامتنان له تأثير إيجابي في السعادة النفسية عند الأطفال والشباب، أي أنه ينمي حالة نفسية سارة، تتجلى على المستوى المعرفي من خلال التعبير عن الرضا العام بالحياة، ثم من خلال التفاؤل والشعور التام بالأمل مع توقع نتائج إيجابية في الحياة والرضا بالمدرسة، وعلى المستوى العاطفي من خلال عيش المشاعر الممتعة، وعلى المستوى الاجتماعي من خلال الاستعداد للمساعدة ومساعدة الآخرين والاندماج. لقد أثبت العلماء أنه من الممكن تدريب الأطفال والشباب على التعبير عن الشكر من خلال تقنيات الامتنان، وبالتالي التدخل بطريقة هادفة من أجل تحسين سعادتهم النفسية.

الكلمات الرئيسية: الشكر، السعادة النفسية، الأطفال، الشباب، تقنيات الامتنان.

Summary

EXPRESSING GRATITUDE AND ITS IMPACT
ON THE PSYCHOLOGICAL WELL-BEING
OF CHILDREN AND YOUTH

Almira Isić-Imamović

This article aims to present the results of research on the effects of expressing gratitude on the psychological well-being of children and youth. Gratitude is a character trait or feature which is manifested in a tendency or ability to recognise positive deeds in others and reacting to them with the emotion of appreciation. It also represents a social emotion which surfaces in the moment when a person becomes aware of a positive and unexpected experience, while subjective psychological well-being represents a mental state related to positive or negative evaluation of one's own life, and to pleasant and unpleasant affective reaction caused by evaluation of one's own life experience. Former researchers mostly engaged in evaluating the effects of gratitude on the psychological well-being of people in general. In regards to children and youth, they proved that expressing gratitude also has a positive impact on their psychological well-being as it develops a pleasant mental state which is reflected in the cognitive plane as a general satisfaction with life, optimism, hope and expectation of positive outcomes in life and satisfaction with school, whilst on the emotional sphere it develops pleasant emotions. In the social sphere, it is shown, that it enhances the inclination to forgive, and help others and assists integration within a society. These researches also proved that expressing gratitude can be practised as a skill by children and youth, through various techniques of gratitude, and in this way, we can make a contemplated intervention to improve their psychological well-being.

Keywords: gratitude, psychological well-being, children, youth, techniques of gratitude

FIZIČKO NASILJE NAD DJECOM I ŽENAMA U HADISKOJ PERSPEKTIVI

Fadilj MALJOKI

Fakultet islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu
fadilj.maljoki@fin.unsa.ba

SAŽETAK: Pored uvoda i zaključka, ovaj rad se sastoji iz tri dijela. U prvom dijelu predstavljeni su hadisi u kojima se afirmiraju dostojanstvo i prava djece i žena te čija je poruka da je potrebno mijenjati postojeće društveno-kulturne standarde s ciljem poboljšanja njihovog statusa i veće brige o njima. Ovi hadisi, ističe se u radu, snažan su argument protiv fizičkog nasilja nad tretiranim kategorijama ljudi. Drugi dio bavi se vjerodostojnošću hadisa koji su direktno ili indirektno vezani za fizičko nasilje nad djecom i ženama kao principom koji treba uzeti u obzir prilikom razmatranja ove teme. Treći i posljednji dio rada tematizira pitanje tumačenja vjerodostojnih prividno problematičnih hadisa vezanih za predmetnu temu. Kada je riječ o ovakvim hadisima, zaključak ovog rada je da do njihovog pogrešnog razumijevanja i instrumentalizacije dolazi uslijed zanemarivanja principa hermeneutike putanje, zapostavljanja njihove pragmatičke funkcije i njihovog tumačenja kroz prizmu feminističke hermeneutike modernističkog usmjerenja.

Ključne riječi: fizičko nasilje, sunnet, hadis, djeca, žene, hermeneutika putanje, pragmatička funkcija, feministička hermeneutika

Uvod

Pitanje nasilja općenito i fizičkog nasilja posebno zadobilo je na značaju modernim afirmiranjem dostojanstva čovjeka i ljudskih prava. Takav razvoj događaja u centar pažnje hadiske nauke doveo je hadise o ovoj temi, a posebno one koji su (prividno) u koliziji s naznačenim vrijednostima. Među te hadise spadaju i hadisi koji su na direktan ili indirektan način vezani za fizičko nasilje nad djecom i ženama. Brojne su studije nastale kao pokušaj da se na savremene dileme ove vrste i s njima skopčane društvene standarde odgovori kroz prizmu vjerodostojnosti i tumačenja hadisa koji se na njih odnose.

U nekim od ovih studija može se prepoznati prezentistički pristup predmetnim hadisima i/ili prisutnost kategoričkih sudova koji ne uzimaju u

obzir različitost kulturnih i društvenih standarda vremena u kojem je živio Poslanik, a. s., u odnosu na savremeni kontekst. Manifestacije ovakvog pristupa su ishitrene ocjene hadisa neautentičnim te njihova poprilično proizvoljna, usiljena i ideološki tonirana tumačenja. Cilj ovog rada je prepoznati naznačeni pristup i ukazati na njegove nedostatke, kao i ponuditi metodološki okvir za analizu i tumačenje hadisa koji se tiču razmatrane teme.

Nasilje u najširem smislu označava svaku akciju izvedenu s namjerom da se nanese šteta ili ozljeda bilo koje vrste. Značajni faktori prilikom definiranja nasilja i njegovog razlikovanja od drugih sličnih pojava jesu: namjera, intenzitet i trajanje, moć nasilnika, ranjivost žrtve, odsustvo podrške i posljedice. Tipologija nasilja uključuje

podjelu nasilja, u odnosu na oblik, na fizičko, verbalno, socijalno, seksualno i psihološko. Fizičko nasilje, koje je predmet ovog rada, odnosi se na nasilje kojim se povređuje tijelo druge osobe, a može biti u formi udaranja, šutanja, guranja, čupanja i tome slično. Postoji i podjela unutar međusobnog nasilja na porodično nasilje i nasilje unutar zajednice. (Žilić i Janković, 2016:69–70, 74–75) Predmet ovog rada je porodično nasilje i ograničava se na djecu i žene, budući da se pitanje fizičkog nasilja u porodici najčešće tretira u odnosu na ove dvije kategorije, ali i zbog toga što se u poslaničkoj zaostavštini ova vrsta nasilja razmatra u svjetlu tada prisutnog patrijarhalnog društvenog uređenja.

Ova tema, shodno našim saznanjima, na bosanskom jeziku obrađivana je kroz prizmu članaka koji imaju uže

ili srodno područje interesovanja. Među takvim člancima su: “Dozvoljava li islam fizičko nasilje nad djecom?” Elvira Duranovića (*Novi Muallim*, proljeće 2016, god. XVII, br. 65, str. 34–39) i “Kazna kao sredstvo odgoja” Zuhdije Hasanovića (*Novi Muallim*, br. 11, 23. redžeb 1423./30. septembar 2002., str. 4–15). Međutim, nismo se susreli s radom koji pitanje fizičkog nasilja analizira prvenstveno u svjetlu teorije tumačenja/hermeneutike hadisa i u odnosu na u naslovu spomenute kategorije, što nas je nagnalo da napišemo ovaj rad.

Imajući u vidu slojevitost i multidimensionalnost ove teme, pristupit ćemo joj iz hadiske perspektive i koristeći metodu deskripcije, metodu analize sadržaja i metodu slučaja. U prvom dijelu iznijet ćemo opći prikaz sunnetskog učenja o naznačenom pitanju, na taj način na konkretnom pitanju ilustrirajući jedno od temeljnih hermeneutičkih pravila u tumačenju hadisa koje se ogleda u objedinjavanju svih hadisa koji govore o datoj temi. U drugom dijelu bavit ćemo se važnošću vjerodostojnosti hadisa o naznačenoj temi, dok ćemo treći, zadnji dio rada posvetiti važnim metodološkim naznakama koje se tiču prividno problematičnih hadisa vezanih za našu temu. Naglašavamo da ovaj rad ne razmatra sve hadise koji se mogu dovesti u vezu s razmatranom temom te da analizira i hadise koji nisu najdirektnije vezani za nju zbog toga što takvi hadisi uslijed njihovog nakaradnog tumačenja pojedincima mogu poslužiti kao osnova za opravdavanje fizičkog nasilja. Pored toga, on sadrži hadise u kojima se afirmiraju dostojanstvo i prava djece i žena te čija je poruka da je potrebno mijenjati postojeće društveno-kulturne standarde s ciljem poboljšanja njihovog statusa i veće brige o njima.

Hadisi koji utvrđuju dostojanstvo djece i žena te obavezu lijepog odnosa prema njima

Općepoznato je da je Poslanik, a. s., afirmirao dostojanstvo čovjeka kao takvog te da je posebno bio fokusiran na dostojanstvo ljudi u nepovoljnom

položaju, bilo da je razlog tome njihov socijalni status, fizički hendikep, nemoć, spol ili nešto drugo.

Brojni su hadisi iz kojih se može iščitati očinski odnos Poslanika, a. s., prema djeci, a posebno prema ženskoj djeci i djeci koja su u nepovoljnom položaju. Razlog njegove posebne pažnje prema ženskoj djeci ogleda se u vrijednosnom sistemu njegovog vremena u kojem su ženska djeca predstavljala ekonomski teret i sramotu, o čemu svjedoči i sam Kur'an. Želeći da skrene pažnju na negativan običaj neblagonaklonog gledanja na žensku djecu i njihovo čuvanje, kako to tvrdi i El-Fakihani (umro 734. po H.), Poslanik, a. s., je svoju unuku Umamu bint Zejneb spuštao kada bi u namazu išao na sedždu, a uzimao je kada bi se sa sedžde podigao. (El-Buhari, br. 574; Ibn Hadžer, bez godine izdanja:1/592) Neblagonaklonog gledanje na žensku djecu razlog je zbog kojeg je Poslanik, a. s., isticao i posebnu nagradu za lijep odgoj koji se pruža ženskoj djeci. U jednom od hadisa koji govore o tome stoji: “Ko othrani dvije kćerke do punoljetnosti, na Sudnjem danu ćemo ja i on biti ovako”, pa je, kaže prenosilac, sastavio svoje prste. (Muslim, br. 2631) Na tragu kazanog i u skladu s njegovim općim sunnetom koji se ogleda u iskazivanju posebne brige i pažnje ranjivim kategorijama su i hadisi koji govore o jetimima, a među kojima je i hadis u kojem stoji da je Poslanik, a. s., kazao: “Ja i skrbnik jetima bit ćemo zajedno u džennetu ovako”, pa je, kaže prenosilac, Poslanik, a. s., ispružio kažiprst i srednji prst i malo ih razmaknuo. (El-Buhari, br. 5304)

Previše bi prostora oduzelo samo nabranje hadisa koji su sami po sebi kategoričan argument u prilog stroge zabrane nasilnog ponašanja prema djeci. Među tim hadisima su oni koji govore o tome da je Poslanik, a. s., ljubio svoju i drugu djecu te druge instruirao da isto čine. Jedan od hadisa koji prenose tu poruku je hadis u kojem stoji da je Poslanik, a. s., u prisustvu El-Akra'a b. Habisa et-Temimija poljubio svog unuka El-Hasena, sina 'Alijevog, nakon čega je El-Akra' ustvrdio

da nikada nijedno od svoje desetero djece nije poljubio. Poslanik, a. s., je pogledao u njega, kazavši: “Ko prema drugima nije milostiv, neće mu milost biti ukazana”. (El-Buhari, br. 5997) Pored toga, on je djecu podučavao, igrao se i šalio s njima te vodio računa o njihovim pravima i potrebama. Među brojnim hadisima koji to potvrđuju je i hadis u kojem stoji da je Enes b. Malik, desetogodišnji sluga Poslanika, a. s., kazao: “Deset godina služio sam Vjerovjesnika, a. s., i nikada mi nije rekao ni: ‘Uh!’ ni: ‘Zašto si to uradio?’ ni: ‘Da si to uradio!’” (El-Buhari, br. 6038) Spomenimo i to da je Ebu Sulejman Malik b. el-Huvejris kazao: “Kao mladići približno istih godina došli smo Vjerovjesniku, a. s., i kod njega ostali dvadeset noći, pa je, pomislivši da smo poželjeli svoje najbliže, upitao koga smo od svojih ukućana ostavili, te smo mu ispričali. Bio je nježan i milostiv, pa nam je rekao: ‘Vratite se svojimama...’” (El-Buhari, br. 6008)

Kada je riječ o njegovom odnosu prema ženama, treba istaći da zanemarivanje sukcesivnosti promjene koju je Poslanik, a. s., nastojao postići i stanja koje je vladalo za njegova života može zasjeniti značaj i obim socijalne reforme koju je ostvario i egalitarnu suštinu njegovog učenja. Brojni su primjeri iz hadisa i životopisa Poslanika, a. s., iz kojih je razvidan obim reforme po pitanju statusa žene i njihovih prava koju je islam donio. Tu promjenu je Omer b. el-Hattab koncizno izrazio, rekavši: “Mi u pretkur'ansko doba ženama nismo pridavali nikakav značaj. Ali, kada je islam došao i pošto je Allah spomenuo njihova prava, mi im dajemo njihova prava...” (El-Buhari, br. 5843) Promjena statusa žene i afirmacija njenih prava vidljiva je, pored ostalog, i u brojnim hadisima kojima se nastoji stati ukraj negativnim praksama koje narušavaju njeno dostojanstvo i pravo na vlastiti izbor. Među tim hadisima je hadis koji zabranjuje vrstu braka poznatu kao *šigar*, a koja se ogleda u tome da čovjek uda svoju kćerku za određenu osobu, ali pod uvjetom da i ovaj uda svoju kćerku za njega te da uopće ne uzimaju vjenčani dar (El-Buhari, br. 5112), zatim hadis u kojem

Poslanik, a. s., skreće pažnju muževima da ne zabranjuju ženama da dolaze u džamiju (El-Buhari, br. 900) te hadis u kojem se ženi daje pravo na izbor bračnog druga. (El-Buhari, br. 5136)

Spominjanje dobročinstva prema ženama u značajnim prilikama i/ili u kontekstu jačine nečije vjere i svijesti o Allahu još je jedan važan aspekt ovog pitanja. Poslanik, a. s., je na Oprosnom hadžu, kojem je prisustvovalo preko stotinu hiljada ljudi, izgovorio i sljedeće riječi: "Bojte se Allaha kada su u pitanju vaše žene. Vi ste ih oženili uz Allahovu garanciju. Njihova čast postala vam je dozvoljena Allahovom riječju..." Pored toga, Poslanik, a. s., je zbog prirodnih uvjetovanosti i razlika između muškaraca i žena ženama u određenim slučajevima davao veće pravo nego muškarcima. Tako je, naprimjer, kazao da najviše prava kod čovjeka ima njegova majka, a ne njegov otac. (El-Buhari, br. 5971) Dodajmo i to da je uloga žena u životu Poslanika, a. s., i društvenom životu muslimanske zajednice bila značajna, što je vidljivo iz brojnih važnih događaja. Jedan od takvih događaja je Poslanikovo, a. s., prihvatanje savjeta svoje supruge Ummu Seleme u trenucima kada su ashabi bili nezadovoljni Ugovorom na Hudejbiji i zbog toga nisu hitro poslušali Poslanika, a. s., kao što su to inače činili. Tada je Ummu Seleme kazala Poslaniku, a. s., da žrtvuje svoj kurban i obrije glavu, što je on i uradio, a ashabi su ga u tome slijedili. (Ahmed b. Hanbel, br. 18910)

Ovaj vrlo kratak opis Poslanikove, a. s., odnosa prema djeci i ženama završavamo hadisom koji je u najužoj vezi s razmatranom temom, a u kojem stoji da je 'A'isha, supruga Poslanika, a. s., jedna od osoba koje su ga najbolje poznavale, kazala: "Allahov Poslanik, a. s., nije nikada udario niti ženu niti slugu..." (Muslim, br. 2328)

Utvrđivanje vjerodostojnosti hadisa kao brana fizičkom nasilju nad djecom i ženama

Stavovi koji opravdavaju nasilje općenito i fizičko nasilje posebno,

a koji se na bilo koji način pozivaju na sunnet, u svojoj pozadini imaju dvije temeljne polazne osnove; prva je pretpostavka da su hadisi koje uzimaju kao argument vjerodostojni, a druga njihovo specifično tumačenje.

Prvi princip i preduvjet valjanog tumačenja hadisa je utvrditi njegovu vjerodostojnost. Nepodijeljeno je mišljenje učenjaka da postoje brojni hadisi o čijoj vjerodostojnosti postoji razilaženje, kao i mnoštvo onih koji se smatraju hadisima slabe vjerodostojnosti ili apokrifnim. Među tim hadisima su i oni koji se nalaze u poznatim hadiskim zbirkama, a koje ni sami njihovi autori nisu smatrali vjerodostojnim.

Jedan od raširenih hadisa konstatira da djeci treba naređivati obavljanje namaza kada napune sedam godina, a disciplinirati ih udaranjem ukoliko ne žele klanjati kada napune deset godina. Ovaj hadis nema visok stepen epistemičke vrijednosti, i, samim tim, ne može poslužiti kao čvrsta osnova za argumentaciju. U jednoj savremenoj studiji koju potpisuju Mizne 'Adnan el-Kaderi i Hebe Džemal Hariri analizira se posebno vjerodostojnost svih predajnih puteva ovog hadisa koji se prenosi od pet ashaba, nakon čega autorice dolaze do zaključka da on nema epistemičku vrijednost koja je potrebna za argumentaciju. (El-Kaderi i Hariri, 2022:162–168) I među klasičnim hadiskim učenjacima postoje oni koji su eksplicitno kazali da ovaj hadis ima značajne nedostatke. El-'Ukajli (umro 322. po H.) kaže da su predanja o ovoj temi niske/blage vjerodostojnosti (*er-rivaje fi haza el-bab fiha lin*). (El-'Ukajli, 1404/1984:4/49–50)

Neki učenjaci nevjerođostojnim su ocijenili određene verzije ovog hadisa. Njegove verzije koje se nalaze u hadiskim zbirkama koje spadaju među Devet temeljnih hadiskih zbirki imaju sljedeća dva bazična seneda. Prvi bazični sened je: 'Abdulmelik b. er-Rebi' b. Sebre ← Er-Rebi' b. Sebre ← Sebre b. Ma'bed el-Džuheni ← Allahov Poslanik, a. s. (Ebu Davud, br. 494 i drugi) Među onima koji su ovaj sened eksplicitno

ocijenili senedom slabe vjerodostojnosti je Jahja b. Me'in (umro 233. po H.). Sam 'Abdulmelik b. er-Rebi' b. Sebre od kojeg se ovaj hadis prenosi bio je predmet težih kritika, poput one upućene od Ibn el-Kattana (umro 628. po H.), koji je kazao da nije utvrđen moralni integritet ovog prenosioca (*lem tesbut 'adaletuhu*). (Ibn Hadžer, 1412/1991:3/495–496) Drugi bazični sened je: Sevvar b. Davud ← 'Amr b. Šu'ajb ← Šu'ajb b. Muhammed b. 'Abdullah b. 'Amr b. el-'As ← 'Abdullah b. 'Amr b. el-'As ← Allahov Poslanik, a. s. (Ebu Davud, br. 494 i drugi) I ovaj sened ima brojne manje ili veće nedostatke. (El-Kaderi i Hariri, 2022:165–166) El-'Ukajli je kazao da (ovaj) hadis 'Amra b. Šu'ajba nije od njega prenesen nijednim predajnim putem koji zadovoljava uvjete autentičnosti (*ve emma hadis 'Amr b. Šu'ajb fe-lejse jur'va min vedžh jesbut*). (Muhammed el-Halil, 1429/2008:1/167)

Ovo, svakako, ne znači da nije bilo učenjaka koji su razmatrani hadis smatrali prihvatljivim. Među onima koji su ovaj hadis ocijenili kao *hasan*/hadis dobre vjerodostojnosti, što je kategorija koja je po stepenu vjerodostojnosti između vjerodostojnog i hadisa slabe vjerodostojnosti, jeste Et-Tirmizi (umro 279. po H.). On je hadis koji ima bazični sened: 'Abdulmelik b. er-Rebi' b. Sebre ← Er-Rebi' b. Sebre ← Er-Rebi' ← Allahov Poslanik, a. s., ocijenio hadisom dobre vjerodostojnosti, napominjući da neki učenjaci postupaju po njemu. (Et-Tirmizi, br. 407)

Ukoliko pretpostavimo da je ovaj hadis vjerodostojan, važno je imati u vidu da ga treba protumačiti u skladu sa svim drugim tekstovima koji govore o istom pitanju. Naime, kako je naprijed naznačeno, to što Poslanik, a. s., nije nikada podigao ruku na dijete niti ženu kao i drugi aspekti njegovog odnosa prema njima koji su naprijed opisani snažan su argument protiv fizičkog nasilja nad djecom i ženama.

Iz vida ne treba gubiti ni prezentističko tumačenje brojnih hadisa čija je karakteristika sagledavanje pitanja iz prošlosti kroz prizmu savremenih standarda i dominantnih vrijednosti.

Preciznije kazano, potpuni otklon od bilo kakve forme tjelesne kazne kao odgojne mjere i sredstva čuvanja društvenog reda i poretka novija je pojava koja se dovodi u vezu s fizičkim nasiljem i negativnim efektima i traumama koje takav čin ostavlja na ličnost. To nam objašnjava zašto učenjaci ili, u najmanju ruku, velika većina njih nije vidjela ništa sporno u primjeni tjelesne kazne kao odgojne mjere kojoj se može pribjeći u krajnjoj nuždi i uz poštivanje određenih uvjeta i regulatornih pravila. (El-Kaderi i Hariri, 2022:162) Može se činiti da je prezentističko tumačenje ovog hadisa razlog zbog kojeg se u brojnim savremenim studijama razmatraju i druga značenja koja riječ *darebe*, riječ koja se upotrebljava u razmatranom hadisu i koja se razumijeva u značenju *udariti*, može imati, kako u kontekstu njene upotrebe u Kur'anu tako i u kontekstu njene upotrebe u hadisima. Važno je naznačiti da druga značenja ove riječi u kontekstu tumačenja ovog hadisa klasični komentatori hadisa nisu spominjali te da se ona uopšte ne razmatraju ni u nekim savremenim hadiskim studijama o ovoj temi.¹

Psihološko-pedagoški aspekt ovog pitanja odnosi se na novija istraživanja efekata tjelesnog kažnjavanja. Ovakva istraživanja pokazuju da ova vrsta kazne (može) ima(ti) negativne posljedice na biološki, psihološki, socijalni, bihevioralni i kognitivni razvoj djece.

Među hadisima koji određenim pojedincima mogu poslužiti kao osnova za stav da je dozvoljeno udarati članove porodice su i oni koje su najistaknutiji hadiski učenjaci ocijenili neprihvatljivim ili apokrifnim. Jedan od njih je hadis u kojem stoji da je Poslanik, a. s., kazao: "Nemoj skidati štap s članova svoje porodice i plaši ih Uzvišenim Allahom". (Et-Taberani,

El-Mu'džem el-evset, br. 1869) Ebu Hatim er-Razi (umro 277. po H.), jedan od najznanijih hadiskih kritičara, kazao je da je ovaj hadis falsificiran (*haza hadis kezib*). (Er-Razi, 1427/2006:4/58–59) Isti je slučaj i s hadisom u kojem stoji: "Konsultirajte se s njima [sa ženama], a zatim postupite suprotno njihovom mišljenju". (El-Munavi, 1391/1972:4/263)

Pravilima regulirano i sistematično tumačenje kao brana fizičkom nasilju nad ženama i djecom

O razmatranj temi postoje i vjerodostojni hadisi koji se pogrešno razumijevaju uslijed odsustva primjene regulatornih principa prilikom njihovog tumačenja. Posebno važna pravila valjanog razumijevanja ovih hadisa tiču se hermeneutike putanje, njihove pragmatičke funkcije i ideološkog tumačenja oličenog u feminističkoj hermeneutici modernističkog usmjerenja.

3.1. Hermeneutika putanje

Hermeneutika putanje podrazumijeva promjenu postojećeg stanja nabolje i ustanovljavanje putanje kojom bi čovječanstvo u budućnosti trebalo ići kada se za to stvore uvjeti i dođe do sazrijevanja kolektivne svijesti. Kao primjer može se navesti hadis u kojem stoji da je Poslanik, a. s., kazao: "Ko potvori svoga roba bit će na Sudnjem danu izbičevan, osim ako govori istinu". (El-Buhari, br. 6858) Primarna funkcija ovog hadisa je da skrene pažnju vlasnicima robova da budu odgovorni u odnosu prema svojim robovima, jer će zbog njihovog potvaranja biti kažnjeni na budućem svijetu (budući da na ovom svijetu ne mogu biti zbog toga što

kolektivna svijest nije mogla takvo nešto prihvatiti), a ne da ustanovi propis prema kojem se nad vlasnikom roba ne vrši kazna zbog toga što je potvorio svog roba. Sličan je slučaj s tumačenjem drugih hadisa o robovima. Premda je na sve dopuštene načine Poslanik, a. s., nastojao spriječiti gubljenje slobode, poboljšati status robova, potaknuti svoje sljedbenike na njihovo oslobađanje i pripremiti put do idealnog stanja u društvu u kojem su ljudi ravnopravni, ropstvo zvanično nije bilo ukinuto za njegova života niti stotinama godina nakon njegove smrti. U Saudijskoj Arabiji je to učinjeno tek 1962. godine.

Imajući u vidu sve kazano, hadis u kojem stoji da je Poslanik, a. s., kazao: "[Tvoje obaveze prema ženi su] da je opskrbiš hranom kada i sebe, da je obučeš kada i sebi nabavljaš odjeću/kada sebi novac zaradiš, da je ne udaraš po licu, da je ne ružiš i da je ne izbjegavaš osim u kući" (Ebu Davud, br. 2142), možemo bez ikakvog interpretativnog dovijanja protumačiti na način da je njegovo namjeravano značenje da poboljša status žena tako što, pored ostalog, ustanovljava zabranu njihovog žestokog udaranja koje je bilo u tom vremenu uobičajeno, a ne na način da prenosi poruku da su drugi oblici njihovog fizičkog kažnjavanja dozvoljeni i u skladu s učenjem islama. Isti je slučaj i s hadisom u kojem stoji da je Poslanik, a. s., kazao: "Neka niko od vas ne bičuje svoju suprugu kao što se bičuje rob, a zatim s njom spava na kraju dana". (El-Buhari, br. 5204)

Prema tome, ovi hadisi i neki hadisi o robovima predstavljaju ilustrativne primjere hadisa na koje se može primijeniti princip hermeneutike putanje. Naime, oni mogu izazivati nelagodu ako se posmatraju kao tekstovi koji se obraćaju čovjeku

¹ Za savremenu studiju u kojoj se druga značenja ove riječi ne spominju vidi: Mizne 'Adnan el-Kaderi i Hebe Džemal Hariri (decembar 2022). "Darb et-tifl 'ala es-sala bejne mekasid eš-šeri'a ve 'ilm en-nefs", u: *Medželle Džami'a Umm el-kura li-'ulum eš-šeri'a ve ed-dirasat el-islamije*, br. 91, a za savremene

studije u kojima se navode vidi: Elvir Duranović (proljeće 2016). "Dozvoljava li islam fizičko nasilje nad djecom?", u: *Novi Muallim*, god. XVII, br. 65, str. 38; Enes Karić (ljetno 2021). "Kako prevesti wa-dribühunna: 'kaznite ih'; 'suprotstavite im se'; 'pljusnite ih'; 'navodite im lijepe primjere!...?'", u: *Novi*

Muallim, god. XXII, br. 86, str. 20–22. Za studiju koja se kritički osvrće na alternativna tumačenja ove riječi v.: Ömer Öysoz (2024). "O produkciji savremenih Kur'ana: primjer problema udaranja žene iz 34. ajeta sure En-Nisa". S turskog prevela: Emina Čeman-Kiremitci. U: *Glasnik*, br. 7–8, str. 699–716.

21. stoljeća. Međutim, ukoliko se stave u svoj izvorni kontekst, oni pružaju smjernice za humanije postupanje prema ženama i robovima u odnosu na tadašnje stanje u društvu, a ne prenose poruku da je legitimno udarati žene niti da je ropstvo vjerski i moralno prihvatljiva institucija. Takav zaključak nadaje se kao smislen i logičan na temelju sagledavanja sunneta kao integralne cjeline.

3.2. Pragmatička funkcija hadisa

Kada je riječ o pragmatičkoj funkciji hadisa, treba imati u vidu da hadisi čija je primarna funkcija usmjeravačka/poticanje na činjenje dobrih djela i odvratanje od činjenja loših djela često iskazani na hiperboličan način i da ne moraju biti apsolutni iskazi.

Upravo je takva funkcija određenih hadisa koji govore o obavezama koje muslimani i muslimanke imaju prema određenim kategorijama ljudi. U jednom hadisu konstatira se da "nije od nas onaj ko nema milosti prema mlađem i ne iskazuje poštovanje prema starijem". Et-Tirmizi je nakon što je naveo ovaj hadis istakao da ga hadiski učenjaci nisu razumjeli doslovno, odnosno da nisu iz njega izvukli zaključak da izlazi iz vjere onaj ko u praksi ne sprovodi u hadisima spomenute smjernice. (Et-Tirmizi, br. 1920–1921) Isti je slučaj s hadisom u kojem se govori o obavezama prema ženama, a u kojem stoji "da su najbolji oni koji su najbolji prema svojim ženama". (Et-Tirmizi, br. 1162) Jasno je da je i ovaj hadis hiperboliziran s ciljem ostavljanja retoričkog efekta i poticanja na lijep odnos prema ženama. Postoje brojni drugi hadisi u kojima se kao najbolji ljudi navode oni koji čine druga djela. Ovi i slični hadisi dovode nas do valjanog razumijevanja hadisa prema kojem bi Poslanik, a. s., naredio ženi da čini sedždu (poštovanje) da je naredio da se sedžda čini bilo kome (mimo Allaha). (Et-Tirmizi, br. 1159) Naime, i ovaj iskaz na hiperboličan način ukazuje na visok stepen poštovanja kojeg žena treba pokazati prema mužu. Treba imati u vidu da je hiperbola uveliko prisutna figura u hadisima i da ju je Poslanik,

a. s., koristio kao sredstvo poticanja svojih sljedbenika na činjenje odnosno nečinjenje određenih djela. (Maljoki, 2018/71–79) Tumačenje takvih hadisa doslovno ne samo da nije ispravno, već u određenim slučajevima može učenje Poslanika, a. s., predstavljati na način koji je dijametralno suprotan njegovom pravom učenju.

Pored elementa hiperboličkog izražavanja, brojni hadisi ove vrste nisu apsolutni. Drugim riječima, namjeravano značenje u njima se ne iskazuje isključivo jezičkim sredstvima, odnosno ono se pomoću njih neprecizno iskazuje. Njihov cilj je usmjeriti ljude na pravac djelovanja, pri čemu se ne navode njihovi specificirajući elementi. Takvi hadisi su brojni, a ovdje ćemo navesti samo tri od kojih se jedan tiče razmatrane teme. Poslanik, a. s., je kazao: "Ko klanja sabah-namaz i ikindija-namaz, ući će u džennet". (El-Buhari, br. 574) Jasno je da je primarni cilj Poslanika, a. s., potaknuti ljude da klanjaju namaze koje im je bilo najteže klanjati (najviše su ih izostavljali), a ne prenijeti poruku da će svako ko klanja ova dva namaza bezuvjetno ući u džennet niti da je dovoljno klanjati samo ova dva namaza. El-'Ajni u komentaru ovog hadisa spominje da ovaj iskaz upućuje na ono što prevladava (haredže mahredž el-galib), jer one koji vode računa o ova dva namaza uglavnom njihov namaz odvrata od razvrata i svega što je ružno. (El-'Ajni, 1421/2001:5/104) U drugom hadisu konstatira se da "ne ulazi u džennet osoba u čijem srcu postoji i trunka oholosti". (Muslim, br. 91) Ni ovaj hadis nije apsolutan i, kako su to i klasični učenjaci potcrtavali, ne podrazumijeva da Allah zasigurno neće oprostiti onima koji imaju ovu osobinu i da neki oblici oholosti ne mogu biti svojstveni džennetlijama. (Ibn Kutejbe, 1419/1999:184–185; Es-Sindi, bez godine izdanja:30) Kazano nam pruža osnovu za ispravno razumijevanje određenih hadisa koji govore o ženama, a koji imaju stimulirajuću funkciju.

Hadis prema kojem većinu stanovnika džehennema čine žene iskazan

je u kontekstu odvratanja žena od određenih djela koja su nekim od njih svojstvena, odnosno od proklinjanja i nezahvalnosti mužu. (El-Buhari, br. 304) I sam Kur'an u kontekstu poticanja i odvratanja iznosi iskaze koji nisu apsolutni i čiji je cilj kod slušalaca i čitalaca potaknuti samokritiku i opreznost. Primjera radi, kur'anski iskaz prema kojem je čovjek "prema sebi nepravedan i lakomislen" (33:72) ne podrazumijeva da je svaki čovjek takav i ne predstavlja narušavanje dostojanstva čovjeka i omalovažavanje njegovog ontološkog statusa kao krunskog Božijeg stvorenja. Shodno kazanom, ovi hadisi ni na koji način ne govore o ontološkom statusu žene kao grešnog bića, pored ostalog, i zbog toga što se u nekim od hadisa u kojima se to spominje kaže i da su siromasi većina stanovnika dženneta, iako siromaštvo samo po sebi ne predstavlja nikakvu vrijednost. (Vidi, naprimjer: El-Buhari, br. 5196) Konačno, njihovo implicitno značenje ne mora biti da će žene činiti manjinu u džennetu. Naime, ne postoji nijedan kategorički argument da će to biti slučaj. Štaviše, iz određenih hadisa su neki ashabi i kasniji učenjaci izveli zaključak da će žene biti većina stanovnika dženneta. Hadis koji može prenositi tu poruku glasi: "Prva skupina koja će ući u džennet bit će svijetlog izgleda poput Mjeseca u noći uštapa. Oni u njemu neće pljuvati, niti će se useknjivati, niti nuždu obavljati. Njihovo posuđe u njemu bit će od zlata, a češljevi će im biti od zlata i srebra. Svaki od njih imat će po dvije žene..." (El-Buhari, br. 3245) Upravo je ovaj hadis Ebu Hurejre uzimao kao argument da će žena u džennetu biti više nego muškaraca. (Muslim, br. 5196) Komentirajući ovaj hadis, Ibn Hadžer kaže da se pod dvije žene u hadisu misli na dunjalučke žene (min nisa'ed-dunja) i navodi da iz toga što su žene većina stanovnika džehennema nužno ne proizlazi da su one manjina stanovnika dženneta. (Ibn Hadžer, bez godine izdanja: 6/325) Iz ponuđenog tumačenja nadaje se da razlog toga što su većina stanovnika džehennema žene može biti to što njih ima više nego muškaraca.

S druge strane, neki hadisi imaju funkciju konstativa, odnosno konstatiraju činjenično stanje bez donošenja vrijednosnog suda o njemu. Naime, Poslanik, a. s., nije samo propisivao, već je i opisivao. Brojni su hadisi koji se mogu i trebaju shvatiti isključivo kao konstativi, poput hadisa: "Ljudi slijede Kurejšije. Muslimani slijede Kurejšije muslimane, a nevjernici Kurejšije nevjernike." (El-Buhari, br. 3495) Sam tekst citiranog hadisa jasno i nedvosmisleno govori u prilog tome da ga treba razumjeti kao deskriptivan iskaz, jer Poslanik, a. s., ne može propisivati da se slijede nevjernici. Nekim osobama ili grupama ljudi Poslanik, a. s., je pripisivao određene epitete s ciljem da ih imenuje i identificira. Jednog čovjeka oslovio je sa "Dugoruki (Zu el-jedejni)" (El-Buhari, br. 6051), a u kontekstu poštivanja autoriteta kazao je da se nadređenom treba pokoravati "pa makar on bio Abesinac čija je glava poput zrna suhog grožđa (kenne rašehu zebibe)". (El-Buhari, br. 693) Hadiski učenjaci nisu ova dva hadisa razumjeli na način da se njima obezvređuju ljudi na koje se referira. Prvim hadisom imenuje se čovjek koji je imao duge ruke, dok se drugim (na hiperboličan način) ukazuje na važnost poštivanja autoriteta/nadređenih kroz identificiranje vrste ljudi koja se u tom vremenu smatrala najmanje dostojnom da bude nadređena.

U svjetlu kazanog može se razumjeti hadis u kojem se kaže da su žene *nakisat 'akl ve din*. Naime, prenosi se da je Poslanik, a. s., obraćajući se ženama, na dan Kuranskog ili Ramazanskog bajrama kazao: "Ženska skupino, udjeljujte sadaku. Predočeno mi je da ste vi većina u džehennemskoj vatri." Kada je od strane žena upitan zašto je to tako, odgovorio je: "Mnogo proklinjete i mužu ste nezahvalne. Ja nisam vidio nikoga od onih koje manje koriste intelekt i koje u umanjenoj mjeri prakticiraju vjeru (*nakisat 'akl ve din*), a da mogu zanjati pamet i odlučnog čovjeka kao što vi možete." Na kraju hadisa Poslanik, a. s., je pojasnio da se umanjeno korištenje intelekta može objasniti

time što je svjedočenje žene jednako polovici svjedočenja muškarca, a da se umanjeno prakticiranje vjere ogleda u tome što žena koja ima menstruaciju ne klanja niti posti. (El-Buhari, br. 304) Cjelokupan kontekst ovog hadisa upućuje na Poslanikovo, a. s., obraćanje ženama s ciljem da ih potakne na činjenje dobrih djela. Kako je već naznačeno, u ovakvim kontekstima Poslanik, a. s., apelira na ljudske slabosti i hiperbolički se izražava s ciljem postizanja retoričkog efekta, na isti način kako to čini i Kur'an. Važan aspekt tumačenja ovog hadisa je društveno-kulturni kontekst Medine. Naime, poruka ovog hadisa može biti nastojanje da se spriječi psihološko nasilje koje su neke žene u Medini činile nad svojim muževima. Brojna predanja svjedoče o tome da su žene u Medini bile znatno dominantnije nad svojim muževima u odnosu na žene u Mekki. U jednom predanju stoji da je Omer b. el-Hattab kazao: "Mi, Kurejšije, bili smo dominantni u odnosu na žene, a kada smo došli kod ensarija, uvidjeli smo da su oni narod kojim gospodare njihove žene, pa su naše žene počele poprimati običaje ensarijskih žena..." (El-Buhari, br. 2468) Pored svega navedenog, ne treba gubiti iz vida da razmatrani dio hadisa može biti deskriptivan iskaz, odnosno da Poslanik, a. s., govori o činjeničnom stanju koje se ogleda u tome da su žene emotivnije u odnosu na muškarce koji su racionalniji te da nisu obavezne postiti i klanjati za vrijeme trajanja menstruacije.

3.3. Feministička hermeneutika modernističkog usmjerenja

Posebna osjetljivost na hadise koji se mogu činiti problematičnim proizlazi i iz toga što se oni tumače kroz prizmu rodne ravnopravnosti i feminističkog rakursa. Otklon od sagledavanja hadisa u tom svjetlu može značajno pomoći u njihovom razumijevanju, imajući u vidu da postoje hadisi koji se mogu činiti prividno problematičnim ukoliko se razmatraju i iz maskulinističkog ugla. Takvi su, naprimjer, hadisi koji govore o posebnoj vrijednosti odgajanja

ženske djece, većim pravima majke kod djeteta u odnosu na oca, odgovornosti muškarca/Kabila za prvo ubistvo (El-Buhari, br. 3335), odgovornosti muškarca/'Amra b. Luhajja za dovođenje prvih kipova u Ka'bu (El-Buhari, br. 1212) i tome slično.

Bez namjere da zalazimo u obrađivanje feminističke hermeneutike Kur'ana i hadisa, za šta je potrebna zasebna studija, ovdje će biti dovoljno kazati da su njeni zagovornici modernističkog usmjerenja na genezu i kritiku hadisa gledali kroz prizmu patrijarhata i sociopolitičkih uvjeta na koje, po njihovom mišljenju, nije obraćana dovoljna pažnja u hadiskoj nauci. Sve navedeno bilo je razlogom da se značajan broj hadisa na temelju njihovog specifičnog razumijevanja ocijeni nevjerodostojnim i da se, posljedično tome, vjerodostojnost hadiskog korpusa kao takvog stavi pod veliki znak pitanja.

Primjera radi, Fatima Mernissi je stala da su geneza i kritika hadisa bile uvjetovane socijalnim i političkim razlozima te da hadiska kritika nije u dovoljnoj mjeri uzimala u obzir te razloge. U prilog svojoj tvrdnji ona govori i o Ebu Hurejri, kojeg smatra mizoginim drugom Poslanika, a. s. Sadržaj hadisa koje prenosi Ebu Hurejre, a koji su zabilježeni u hadiskim zbirkama, prema njenim riječima, jeste "kontaminirajuća" srž prirode žene ('polluting' essence of femaleness). (Mernissi, 1991:70) Ovaj ashab, tvrdi ona, pored ostalog, prenosi i hadis prema kojem žena, magarac i pas kvare (?) namaz ukoliko prođu ispred onoga ko obavlja namaz. (Mernissi, 1991:62-81; Muslim, br. 511)

Neka nam ovaj hadis posluži kao reprezentativni primjer hadisa čije je tumačenje ideološki tonirano i uvjetovano posebnim sentimentima i specifičnim svjetonazorom koji stoje u njegovoj pozadini. Spomenuta kritika ovog hadisa od Fatime Mernissi ne uzima u obzir sljedeće: a) Ebu Hurejre je isti ashab koji je zagovarao stavove koji pogoduju feminističkom rakursu, poput navedenog stava da su žene većina stanovnika Dženneta;

b) Ovaj hadis ne prenosi se samo od Ebu Hurejre, već i od drugih ashaba. Et-Tirmizi kaže da se hadisi o ovoj temi prenose i od Ebu Zerra, Ebu Se'ida el-Hudrija, El-Hakema el-Gifarija i Enesa b. Malika (Et-Tirmizi, br 338); c) On je izrečen u kontekstu potrebe da se prilikom klanjanja namaza stavi ispred sebe pregrada kako bi se klanjač zaštitio od onoga što ga može dekoncentrirati u namazu i to je njegova primarna poruka. Puni tekst hadisa glasi: "Namaz prekida prolazak žene, magarca i psa ispred klanjača a to sprečava ono što je poput unjkaša (dio sedla, perda)"; d) Hadis ne govori o tome da prolazak žene, magarca i psa kvari namaz, već konstatira da njihov prolazak prekida namaz, što se može protumačiti na način da takvo djelo odvlači pažnju klanjača. Da je to namjeravano značenje hadisa potvrđuju i hadisi u kojima stoji da je Poslanik, a. s., klanjao dok su ispred njega bile njegove supruge 'A'isha i Mejmuna (Muslim, br. 512–513); e) Prividna problematičnost ovog hadisa proizlazi ponajviše iz toga što se u obzir ne uzimaju subjektivni aspekti značenja i njegov potencijalni kontekst. Preciznije kazano, zašto bi nužno i na bilo koji način Poslanik, a. s., povlačio paralele između žene i u hadisu spomenutih životinja na način da je htio omalovažiti žene? Zar nije mogao ovaj hadis iskazati imajući u vidu ono što se nalazi u čovjekovom najneposrednijem okruženju i što najčešće prolazi ispred njega? Pored toga, postoji mogućnost da je Poslanik, a. s., u momentu izricanja ovog hadisa razmišljao o onome što može odvratiti pažnju klanjača zbog određenih osobina, pa je ženu spomenuo zbog fizičke privlačnosti, magarca zbog revanja i psa zbog lajanja i/ili straha koji se može javiti kod klanjača. Končno, nema razloga da se automatski isključi mogućnost da se desilo da su žena, magarac i pas prošli ispred klanjača i da je to bio razlog zbog kojeg je Poslanik, a. s., izrekao ovaj hadis. Općepoznato je da se kontekst u hadisima često izostavlja. Štaviše, postoje određeni hadisi u kojima se kaže da su žena i magarac prošli ispred

kratkog štapa kojeg je Poslanik, a. s., postavio kao pregradu dok je obavljao namaz. (El-Buhari, br. 495)

Zaključak

Ne postoji nijedan vjerodostojan hadis u kojem se fizičko nasilje nad djecom i ženama dozvoljava ili ohrabruje. Takva poruka je eksplicitno naznačena u hadisu u kojem se kaže da Poslanik, a. s., nije nikada udario ženu niti slugu te opisima Poslanika, a. s., koje daju njemu najbliskije osobe, poput Enesa b. Malika. Hadiski korpus svjedoči i u prilog tome da je Poslanik, a. s., nastojao stati ukraj praksama koje su narušavale dostojanstvo djece i žena te da je dobročinstvo prema njima spominjao u značajnim prilikama i dovodio ga u vezu s vjerovanjem i sviješću o Allahu. Štaviše, Poslanik, a. s., je zbog okolnosti u kojima je živio i prirodnih datosti u određenim kontekstima davao prednost ženama općenito i ženskoj djeci posebno.

Usljed toga što postoje hadisi o čijoj vjerodostojnosti postoji razilaženje i oni koje su hadiski učenjaci ocijenili hadisima slabe vjerodostojnosti ili apokrifnim hadisima, treba imati u vidu da i o ovoj temi postoje takvi hadisi. Hadis prema kojem djeci treba naređivati namaz kada napune sedam, a udariti ih ako to odbijaju kada napune deset godina nije na visokom stepenu autentičnosti i postoji razilaženje o njegovoj vjerodostojnosti. S druge strane, među hadisima koje su učenjaci ocijenili nevjerodostojnim ili apokrifnim je i hadis shodno kojem ne treba skidati štap sa svoje porodice i još neki drugi hadisi.

Tri su važna hermeneutička principa kojima se treba rukovoditi prilikom razmatranja prividno problematičnih hadisa o razmatranoj temi. Prvi među njima je hermeneutika putanje koja podrazumijeva postepenu promjenu postojećeg stanja nabolje, ali ne i ustanovljavanje idealnog stanja koje treba nastupiti tek kada se za to stvore uvjeti i dođe do sazrijevanja kolektivne svijesti. U svjetlu ovog hermeneutičkog principa, po našem mišljenju, treba tumačiti hadise u kojima se zabranjuje udaranje žene po licu ili bičevanje

žene na način na koji se bičuje rob. Namjeravano značenje ovih hadisa je zabrana najgorih oblika fizičkog kažnjavanja žena koji su bili prisutni u tom vremenu, a ne legaliziranje i legitimiziranje drugih obilka.

Drugi princip je uzeti u obzir pragmatičku funkciju hadisa, dok je treći posvijestiti ideološku pozadinu tumačenja određenih hadisa koji su svojstveni feminističkom svjetonazoru modernističkog usmjerenja. Naime, Poslanik, a. s., u određenim slučajevima samo konstatira činjenično stanje, dok se ponekad koristi hiperbolom i iskazuje namjeravano značenje na stilogen način s ciljem da ostvari retorički efekat na slušaoce i potakne ih na djelovanje u određenom pravcu. Pored toga, tumačenje hadisa uz preduvjerenje da je hadiska nauka bila uveliko određena sociopolitičkim uvjetima i pretjeranu osjetljivost na kritiku bilo čega što je vezano za ženski spol može dovesti do tendencioznog i pristranog pristupa koji previđa pragmatičku funkciju hadisa i zanemaruje važne elemente koje je potrebno integrirati kako bi se hadisi na valjan način protumačili. Jedan od najcitiranijih hadisa na tom tragu je hadis u kojem stoji da bi Poslanik, a. s., naredio ženama da čine sedždu svojim muževima da se sedžda može činiti nekome drugom mimo Allaha. Ovaj hadis promatran doslovno i izolirano može ostavljati dojam da je njime Poslanik, a. s., omalovažio ženu i istakao njenu bezuvjetnu pokornost mužu. Međutim, ako se sagledaju svi drugi tekstovi o ovoj temi i ukoliko se istraži cjelokupan stil izražavanja Poslanika, a. s., doći će se do zaključka da je ovo samo jedan od brojnih njegovih iskaza kojima potiče na činjenje odnosno nečinjenje određenog djela. Drugim riječima, on je (na hiperboličan način) istakao obavezu žene da iskazuje poštovanje prema svome mužu, na isti način na koji je, naprimjer, ukazao na to da su "najbolji" oni koji imaju najljepši odnos prema svojim ženama ili da "nije od nas [muslimana]" onaj ko nije milostiv prema mlađem i ne iskazuje poštovanje prema starijem.

Literatura

- Abadi, El-'Azim (1426/2005). *Avn el-ma'bud 'ala šerh Sunen Ebi Davud*. Bejrut: Dar Ibn Hazm.
- 'Askalani (el-), Ibn Hadžer (1412/1991). *Tehzib Et-Tehzib*. Šest tomova. Bejrut: Dar ihja' et-turas el-'arebi – Mu'essese et-tarih el-'arebi.
- 'Askalani (el-), Ibn Hadžer (bez godine izdanja). *Feth El-Bari bi-šerh Sahih El-Buhari*. El-Mektebe es-selefiije.
- 'Ajni (el-), Bedruddin (1421/2001). *Umde el-kari: Šerh Sahih El-Buhari*. Stručna obrada: 'Abdullah Maħmud Muhammed 'Umer. Trinaest tomova. Bejrut: Dar al-kutub el-'ilmijje.
- Duranović, Elvir (proljeće 2016). "Dozvoljava li islam fizičko nasilje nad djecom?", u: *Novi Muallim*, god. XVII, br. 65.
- Hasanović, Zuhdija (23. redžeb 1423/30. septembar 2002). "Kazna kao sredstvo odgoja", u: *Novi Muallim*, br. 11.
- Ibn Kutejbe (1419/1999). *Te'vil muhtelif el-badis*. Stručna obrada: Muhammed Muhjiddin el-Asfer. Bejrut – Doha: El-Mekteb el-islami – Mu'essese el-išrak.
- Kaderi (el-), Mizne 'Adnan i Hebe Džermal Hariri (decembar 2022). "Darb et-tifl 'ala es-sala bejne mekasid eš-šeri'a ve 'ilm en-nefs", u: *Medželle Džami'a Umm el-kura li-'ulum eš-šeri'a ve ed-dirasat el-islamijje*, br. 91.
- Karić, Enes (ljetno 2021). "Kako prevesti wa-dribuhunna: 'kaznite ih'; 'suprotstavite im se'; 'pljusnite ih'; 'navodite im lijepe primjere!'...?", u: *Novi Muallim*, god. XXII, br. 86.
- Maljoki, Fadilj (2018). "Hiperbola u hadisima", u: *Novi Muallim*, br. 75.
- Mernissi, Fatima (1991). *Woman and Islam: An Historical and Theological Enquiry*. S francuskog prevela: Mary Jo Lakeland. Oksford: Basil Blackwell.
- Muhammed b. Muhammed el-Halil (1429/2008). *Mustedrek et-ta'lib 'ala Irwa' el-galil*. Dva toma. Rijad: Dar Ibn el-Dževzi.
- Munavi (el-), 'Abdurre'uf (1391/1972). *Fejd el-kadir: serh El-Džami' es-sagir*. Sedam tomova. Bejrut: Dar al-ma'rife.
- Öysoz, Ömer (2024). "O produkciji savremenih Kur'ana: primjer problema udaranja žene iz 34. ajeta sure En-Nisa". S turskog prevela: Emina Ćeman-Kiremitci. U: *Glasnik*, br. 7–8.
- Razi (er-), Ibn Ebi Hatim (1427/2006). *Tel el-badis*. Stručna obrada: grupa istraživača pod mentorstvom Sa'da b. 'Abdullaha el-Humejjida i Halida b. 'Abdullaha el-Džurejsija. Sedam tomova. Rijad: Mektebe el-melik Fehd el-vetaniije.
- Sindi (es-), Ebu El-Hasen (bez godine izdanja). *Šerh Sunen Ibn Madže el-Kazvini*. Dva toma. Bejrut: Dar el-džil.
- 'Ukajli (el-), Ebu Dža'fer (1404/1984). *Kitab ed-du'afa' el-kebir*. Stručna obrada: 'Abdulmu'ti Emin Kal'adži. Četiri toma. Bejrut: Dar el-mektebe el-'ilmijje.
- Žilić, Marija i Josip Janković (2016). "Nasilje", u: *Socijalne teme 2016*, vol. 1, br. 3.

الموجز

العنف الجسدي ضد الأطفال
والنساء في منظور الحديث النبوي

فاضل ماليويكي

يتكون هذا المقال من تمهيد وخاتمة وبينهما ثلاثة أجزاء. يستعرض الجزء الأول أحاديث نبوية تؤكد على كرامة الأطفال والنساء وحقوقهم، وضرورة تغيير المعايير الاجتماعية والثقافية القائمة بهدف تحسين مكانتهم وتوفير المزيد من الرعاية لهم. وتم التأكيد في هذا المقال على أن هذه الأحاديث النبوية تنص بحزم على التحريم الصارم للعنف الجسدي ضد هاتين الفئتين. أما الجزء الثاني فيتناول صحة الأحاديث النبوية المتعلقة بشكل مباشر أو غير مباشر بالعنف الجسدي ضد الأطفال والنساء باعتبار ذلك مبدأ ينبغي أخذه بالحسبان عند النظر في هذا الموضوع. ويتناول الجزء الثالث والأخير من المقال مسألة شرح الأحاديث الصحيحة التي تبدو إشكالية فيما يتعلق بالموضوع المطروح. ويخلص الكاتب إلى أن الفهم الخاطيء لهذه الأحاديث وسوء استغلالها إنما هو نتيجة لإهمال مبدأ تأويل المسار، وإغفال لوظيفتها العملية، وفهمها عبر منظور التأويل النسوي الحديث.

الكلمات الرئيسية: العنف الجسدي، السنة، الحديث النبوي، الأطفال، المرأة، تأويل المسار، الوظيفة العملية، التأويل النسوي.

Summary

PHYSICAL ABUSE OF WOMEN AND CHILDREN
FROM HADITH PERSPECTIVE

Fadilj Maljoki

This article is comprised of the introduction, the main part divided into three segments and the conclusion. The first segment of the main part presents the texts of the hadiths wherein the significance of the dignity of women and children is stressed bearing a message of the need to introduce change to social and cultural standards with the aim of improving their statutes in society and providing better care and protection for them. The article emphasises that the texts of the hadiths categorically forbid inflicting physical violence in this regard. The second segment elaborates on the authenticity of the hadiths directly or indirectly pertaining to the physical abuse of women and children as a principal that needs to be consulted when dealing with this topic. The third, final part thematizes the issue of interpretation of apparently problematic hadiths about this topic. Regarding this type of hadiths, the article concludes that the reasons for misinterpretation and instrumentalisation are the negligence of the trajectory hermeneutics, disregarding their pragmatic function and an observation taken through the lens of modernist-oriented feminist hermeneutics.

Keywords: physical violence, Sunnah, Hadith, children, women, trajectory hermeneutics, pragmatic function, feminist hermeneutics.

EL-ME'ĀRIDŽ: UPOZORENJE PORICATELJIMA ISTINE

Almir FATIĆ

Fakultet islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu
almir.fatic@fin.unsa.ba

SAŽETAK: Autor u radu donosi tefsir sure El-Me'āridž, 70. kur'anske sure, koja ima 44 ajeta. Riječ *el-me'āridž* je množina od *el-mi'rādž* ili *el-ma'redž* – *ljestve, stube, stepenice, mjesto uspona, uspon*. Sura El-Me'āridž objavljena je u Mekki, vjerovatno u srednjem mekkanskom periodu, kada su poricatelji Istine čuli Poruku više puta, ali su je arogantno odbili, počeli je ismijavati i sarkastično tražili da ih zadesi kazna kojom im se prijetilo. Glavna tema ove sure je upozorenje poricateljima Istine zbog njihovog negiranja i ismijavanja objavljenih istina kao što su Proživljenje, Ahiret, Džennet i Džehennem. Čitava ova sura odgovara na ova njihova poricanja. Početak, sredina i kraj ove sure govore o Sudnjem danu.

Ključne riječi: *El-Me'āridž, 70. sura, tefsir, poricanje, upozorenje, prijetnja, kazna, Sudnji dan*

Uvod

Sura El-Me'āridž je 70. kur'anska sura, koja ima 44 ajeta. Pored imena El-Me'āridž, koje se spominje u 3. ajetu ove sure, naziva se i *Se'ele sā'il*, po riječima kojima otpočinje. Riječ *el-me'āridž* (المَعْرَج) je množina od *el-mi'rādž* (المِرْج) ili *el-ma'redž* (المَرْج) – *ljestve, stube, stepenice, mjesto uspona, uspon*. (Muftić, 2017:1078) Sura El-Me'āridž je objavljena u Mekki, oko čega nema razilaženja, kako to kaže Ibn Atije. (2001:5/364) Vjerovatno se radi o srednjem mekkanskom periodu, kada su poricatelji Istine čuli Poruku više puta, ali su je arogantno odbili, počeli je ismijavati i sarkastično tražili da ih zadesi kazna kojom im se prijetilo.

Glavna tema ove sure je upozorenje poricateljima Istine zbog njihovog negiranja i ismijavanja objavljenih istina kao što su: Proživljenje,

Ahiret, Džennet i Džehennem. Čitava ova sura odgovara na ova njihova poricanja. Navedena glavna tema izložena je kroz sljedeće tematske cjeline: 1. prikaz odnosa poricatelja Istine prema pitanju kazne (1-7); 2. opis nekih scena Sudnjega dana (8-10); 3. opis nekih vrsta patnji u Vatri (15-18); 4. opis ljudske prirode u kontekstu dobra i zla (19-21); 5. svojstva iskrenih vjernika i njihovih vrline (22-34); 6. prijetnja poricateljima Istine onim s čime će se susresti na Sudnjem danu (40-44). (Aš-Šabūnī, 1981:3/441) Početak, sredina i kraj ove sure govore o Sudnjem danu. Sura El-Me'āridž, kako to kaže Sujūtī, "kao da upotpunjava suru El-Hākka", koja joj prethodi u mushafskom rasporedu, "u ostatku opisivanja Sudnjega dana i Džehennema". Sujūtī (s.a.:147) citira Ibn Abbāsa da je sura El-Me'āridž

objavljena odmah nakon sure El-Hākka. Ovo govori o kontekstualnoj povezanosti ovih dvaju sura.

1. Se'ele sā'ilun bi 'azābin vāki'

(سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ)

Neko je postavio pitanje o kazni neizbježnoj – Ovo je jedan od najjednostavnijih početaka sure u Kur'anu. *Se'ele sā'ilun* (سَأَلَ سَائِلٌ) znači *neko je postavio pitanje*, ne kaže se ko je postavio pitanje. Upotrijebljena je aktivna, a ne pasivna forma (*su'ile* – upitan je). Upotreba aktivne forme sugerira da je neko – ili njih nekoliko – zaista postavio pitanje (i da će se ono postavljati i u budućnosti), dok upotreba pasivne forme ne bi to implicirala, zapravo, ona bi mogla implicirati da je pitanje samo hipotetičko, a ne da se ono stvarno desilo. (Al-Maydānī, 2000:14/682) Većina

klasičnih komentatora Kur'ana glagol *se'ele* shvatila je u značenju *tražiti, zahtijevati*, ukazujući na konkretnu osobu (Nadr b. el-Hāris) koja je tražila kaznu i to riječima koje Kur'an evidentira: **إِنَّ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ أَوْ اثْبِتْنَا بِعَذَابِ السَّيِّمِ** "Bože, ako je ovo istina od Tebe, pa pusti kao kišu na nas kamenje s neba ili nam daj kaznu bolnu!" (El-Enfal, 32). (Usporedi: At-Ṭabarī, 2007: 10/8195; Al-Qurṭubī, 1996:18/267; Ibn al-Ġawzī, 2009:8/52) Inače, na nekoliko mjesta u Kur'anu spominje se slično traženje od strane poricatelja Istine.

O čemu je taj neko – ili nekolicina njih – postavio(l)o pitanje? O kazni (عَذَابٍ) u smislu: Zar ima kazna za one koji niječu poslanstvo Muhammeda, a.s., i Kur'an?! Glagol *se'ele* navodi se s prijedlogom *bi* umjesto uobičajenog *'an*, odnosno u njegovom značenju, kao naprimjer u: **فَأَسْأَلُ بِهِ خَبِيرًا** *Upitaj o Njemu onoga koji zna.* (El-Furkān, 59) I na drugim mjestima u Kur'anu u kontekstu kada poricatelj Istine traže *požurivanje kazne*, navodi se prijedlog *bi*, naprimjer u: **وَسْتَغْفِرُونَكَ بِالْعَذَابِ** *A oni traže od tebe da ih što prije stigne kazna.* (El-Ankebut, 53; također: El-Hadždž, 37) Moguće je da se upotrebom prijedloga *bi* sugerira da je pitanje postavljeno na sarkastičan način. (Ar-Rāzī, 1981: 30/121; Ibn al-Ġawzī, 2009:8/52; Al-Baġawī, 1989: 8/219) *Vāki* (الكَائِنُ = وَاقِعٌ) označava nešto što će se *neizbježno desiti, dogoditi, pasti* i što se ne može zaustaviti. Navodi se uz *azāb* (kaznu), čime se odmah pobija sarkazam onoga ko je pitao o kazni. Druga gramatička upotreba prijedloga *bi* jeste *povezanost* (ilsāk) (više vidi: As-Suyūṭī, 1999:1/485-486; Jahić, 2007:594-597; Mulović, 2012:38-42), čime se ovdje sugerira, pored toga da će kazna neminovno doći, i to da će se ona čvrsto vezati za one koji je traže.

2. Lil-kāfirīne lejse lehu dāfi'

(لِلْكَافِرِينَ لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ)

Nad nevjernicima; niko je ne može odvratiti – Kāfirīn (كافِرِينَ – jed. *kāfir* – كافر) su *poricatelji* ili *skrivatelji Istine*, tj. oni koji jē prekrivaju. Oni svojom

nezahvalnošću i nevjerništvom prekrivaju Božije blagodati. Ispred riječi *kāfirīn* navodi se jedno *li* koje semantički sugerira nekoliko stvari: 1. kazna se neizbježno spušta na nevjernike, posebno se odnosi na njih i *njima* je namijenjena; i ovdje je posrijedi upotreba *lāma*(*li*) kao *lām temlik* – *lām* kojim se označava pripadnost ili vlasništvo, a koji se u Kur'anu često upotrebljava; 2. druga upotreba *lāma* u Kur'anu jeste označavanje nečega gdje se ono završava (intihā'u l-gāje), naprimjer u: **كُلُّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى** *Sve se kreće do roka određenog* (Fātir, 13), gdje imamo značenje *do (ilā)*,¹ tako da u *lil-kāfirīne* (لِلْكَافِرِينَ), uključujući i prvi ajet, imamo sljedeće značenje: *Neko je postavio pitanje o kazni neizbježnoj, / dok ne stigne do nevjernika.* Drugim riječima, kazna će se spuštati sve dok ne stigne do svakog nezahvalnog nevjernika. *Lejse lehu dāfi'* (لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ) – *niko je ne može odvratiti – ili odbiti; dāfi'* (دَافِعٌ) se derivira iz *def'* (دَفَعٌ) – *odvratiti, odbiti, spriječiti nešto.* U suri Et-Tūr (8) rečeno je: **مَا لَهُ مِنْ دَافِعٍ** *Nema nikoga da je spriječi*, gdje se koristi negacija s *mā* (مَا), koja je snažna negacija jer poslije nje dolazi prijedlog *min* (مِنْ), čime se hoće kazati da ne postoji apsolutno nikakva stvar koja to može spriječiti. Ovdje, pak, imamo negaciju s *lejse* (لَيْسَ), koja se koristi u glagolskoj rečenici, a kojom se sugerise ono što smo već kazali: posebno za nevjernika nema nikoga ko može kaznu odvratiti ili spriječiti. I, također, kazna se može dogoditi bilo kada.

Ova dva ajeta naglašavaju sljedeće: ljudi koji ne vjeruju izrugivaju se Božijoj kazni, misle da nije stvarna, no ona je neizbježna i bez sumnje će ih pogoditi, tj. pogodit će one koji su nezahvalni Svevišnjem Allahu.

3. Minellāhi Zil-me'aridž

(مِنَ اللَّهِ ذِي الْمَعَارِجِ)

Od Allaha, Vlasnika Stepnica – Već smo kazali da su el-me'aridž (الْمَعَارِجِ)

¹ O značenju prijedloga *li* više: As-Suyūṭī, 1999:1/515; Jahić, 2007:597-600; Mulović, 2012:49-51.

– derivirano iz **الدرج**, odnosno **عرج** *uspinjanje* – *ljestve, stube, stepenice, basamac*. Dakle, to je nešto po čemu se može ići gore, naviše. Ibn Džuzejj (2014:6/216) smatra da su to, imajući u vidu da se u sljedećem ajetu navodi penjanje i uzdizanje meleka, stepenice kojima se uzdiže na nebesa. Za nas su to nepoznate stepenice. No Ibn Atijje (2001: 5/365) smatra da taj izraz ovdje ima metaforičko značenje (muste'are) za stepen, vrline i pohvalna svojstva. (Al-Qurṭubī, 1996:18/269-270) Mevdūdī veli – imajući u vidu, poput Ibn Džuzejja, sljedeći ajet – da je Allah "Vlasnik Stepnica", što, po njemu, znači "da je On Svevišnji i da bi se popeli u Njegovo Prisustvo melec moraju da se popnu na mnogo visina".²

Ovaj ajet, dakle, naglašava da će kazna doći od Svevišnjeg Allaha Koji je *Zil-me'aridž* (ذِي الْمَعَارِجِ). *Zi* (ذِي) znači *posjednik, vlasnik*; ovdje: Svevišnji Allah je Posjednik ili Vlasnik onoga što se postepeno, etapno uzdiže do veoma velikih visina. On, Svevišnji, iznad je svega i svakoga i ima neograničenu moć. Ima moć da pošalje kaznu onima koji su Mu nezahvalni. Prijedlog *min* u ovom ajetu (مِنَ اللَّهِ) naglašava da će kaznu direktno spustiti On od Sebe. U to nema sumnje i ona će dosegnuti svoj cilj – nezahvalne nevjernike koji su je ismijavali, a baš to ismijavanje može biti uzrok neizbježne kazne s Neba.

4. Ta'rudžul-melā'iketu ver-Rūhu ilejhi fi jevmin kāne mikdāruhu hamsīne elfe seneh

(تَعْرُجُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ)

Penju se melec i Rub ka Njemu u danu koji traje pedeset hiljada godina – Aredže (عرج) znači *penjati se, uspinjati se, ići naviše*; to je postepeno penjanje ili uspinjanje dio po dio. Melec

² Maududi, *Tafhim al-Qur'an*, <http://www.english tafsir.com/Quran/70/index.html> (pristupljeno: 14.06.2023)

se, dakle, postepeno penju. *Mela'ike* (المَلَائِكَةُ) je množina od *melek* (ملك); izvorno je *e'lek* (أَلَك) pa je na početku pridodato *m*, ali je izgovor *me'lek* (مَأَلَك), s hemzetom, bio pretežak za izgovor pa su ga Arabljani elidirali. Riječju *e'lek* (أَلَك) u arapskom, između ostalog, označava se situacija kada konj ugrize svoje uzde u ustima pa brže trči. (Muftić, 2017:46)³ Pošto melec prenose Poruku od Svevišnjeg, oni kao da jure i čvrsto stežu tu Poruku svojim ustima, jer melec su brzi, poslušni, krajnje posvećeni svom zadatku i hitro izvršavaju Božije naredbe.

Rūh (الروح) je ovdje melek Džibril ili Džebra'il, i gdje god se u Kur'anu riječ *rūh* koristi zajedno s melecima, ona se posebno odnosi na Džibrila. On je nazvan *Rūhom* zato što je njegova zadaća bila da poslanicima spusti Božiju Objavu, a ta Objava daje utjehu, mir i spokoj ljudima. Naime, riječ *rūh* dijeli zajednički korijen s riječima kao što su *rāha* (راحة) – *odmor*, *mirvāh* (مرواح) – *ventilator* (koji daje udobnost na vrućini), *istirāha* (استراحة) – *potražiti odmor*, *terāvih* (تراويح) – *odmori pri obavljanju noćnih dobrovoljnih namaza, a posebno tokom ramazana, tj. terāvih-namaz*. Ljudska duša je nazvana *rūh* zato što donosi utjehu i ugodu tijelu, a kada ga duša napusti (pri smrti), tijelo se ukoči. Sve ove riječi dijele i prenose ideje utjehe, mira, ugone, sigurnosti. Melek Džibril je posebno izdvojen – a kada se nešto izdvaja postoji i poseban razlog – jer je on sam jedinstven melek: melek koji prenosi Objavu Kur'ana Muhammedu, a.s. On je, nadalje, predvodnik svih meleka, impozantnog izgleda (na temelju hadisa: sa 600 krila) i moći, ali i on se do Svevišnjeg uspinje korak po korak. Kakva li je tek moć Onoga Ko ga je kreirao?!

Ovdje se prvo spominju melec pa onda Džibril (kao i u suri

El-Kadr, 4), dok se u En-Nebe (30) prvo spominje Džibril pa onda melec (يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صَفًّا). Primjetno je da, kada se melec uzdižu i spuštaju s neba, Džibril se spominje nakon meleka, što znači da je on iza njih i prati ih. Slično tome, Muhammed, a.s., bi na svojim putovanjima išao iza, a ne ispred svojih ashaba. Time je želio da pokaže da se ne hvali svojim položajem, već da brine o svima. Na Sudnjem danu, pak, Džibril istupa naprijed i predstavlja one koji su iza njega. Imam u namazu stoji ispred džemata, a Poslanik, a.s., će na Sudnjem danu predvoditi svoj ummet.⁴

U danu koji traje pedeset hiljada godina – Riječ *يَوْمَ* *dan* u većini kur'anskih ajeta koristi se u značenju perioda (*hīn*) i vremena (*zemen*). Ovdje se radi o posebnom *danu* u kojem se, nebeskim stepenicama, postepeno uspinju melec i Džibril Svevišnjem Allahu kako bi dobili naređenja koja trebaju izvršiti. (Usporedi: Al-Maydānī, 2000:14/683-684) Međutim, većina komentatora Kur'ana smatra da se ovdje radi o Sudnjem danu koji će trajati 50 000 godina. (Aṭ-Ṭabarī, 2007:10/8198; Al-Qurtubī, 1996:18/271; Ibn al-Ġawzī, 2009:8/53; Ibn Kaṭīr, 1996:4/538; Ibn Džuzejj, 2014:6/216) Iz perspektive ljudskog vremena, to je veoma dug period. Ljudi će, tada, biti zabrinuti, uplašeni, u iščekivanju. Tražit će svoje poslanike da mole Svevišnjeg da započne suđenje, ali će svi oni to odbiti i uputiti ih na Muhammeda, a.s., koji će Svevišnjem Allahu uputiti dovu i koja će biti uslišana, pa će započeti Dan obračuna. Ipak, na temelju hadisa saznajemo da će “vjernicima Sudnji dan biti u trajanju između podne-namaza i ikindije-namaza” (jekūnu ‘alel-mu’minīne ke kadri ma bejnez-zuhri vel-‘asr). (Hākim)⁵ Znači, vjernicima će Sudnji dan trajati samo nekoliko sati i brzo će im

proći. A onim nezahvalnim, poricate-ljima Istine, pak, Sudnji dan će trajati 50 000 godina. Ostaje mogućnost da ovo ne mora biti doslovno budući da se u arapskom jeziku veliki brojevi koriste za naglašavanje i zastrašivanje. U ajetu sure Es-Sedžde (5) stoji: يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ *On upravlja svime od neba do Zemlje, a onda se sve to Njemu vraća, u danu koji traje hiljadu godina prema vašem računanju vremena*. Ovaj ajet daje važno uspuštenje: “Božije vrijeme” (uvjetno rečeno jer Njega vrijeme ne dotiče) ne može se mjeriti vremenskim skalama poznatim ljudima. A Allah najbolje zna. Ipak, važno je istaći da mi ne znamo kako melec stvarno izgledaju, niti kako se to oni i kojim stepenicama uspinju, kojom brzinom, šta biva s tim stepenicama itd. Također, Svevišnji je lišen mjesta, vremena i prostora.

5. Fasbir sabren džemilā

(فَاصِبٌ صَبْرًا جَمِيلًا)

Zato se strpi saburom lijepim – Osnovno značenje riječi *sabr* – صَبْرٌ (odakle se derivira glagol *fasbir*) jeste *el-habs* – *zadržavanje, suzdržavanje, obuzdavanje*. Riječ je o tome da se strpljivo kontrolišete i to je taj *lijepi sabur*, lijepo strpljenje (sabren džemilā). Sabur lijepi je, veli Kurtubī, “ona strpljivost u kojoj nema očajavanja i u kojoj se bol ne iznosi nikome osim Allahu Svevišnjem”. (Al-Qurtubī, 1996: 18/272) Mejdānī veli da je to sabur zajedno sa zadovoljstvom Allahom, dž.š., kojeg ne prati gundanje ili sumnja u Allahovu mudrost, već povećanje zikra, tespiha, ibadeta i aktivnosti na planu pozivanja k Allahu. (Al-Maydānī, 2000:14/684) Ovim ajetom Svevišnji kaže Svome Poslaniku da bude *lijepo*

³ Vidi također: <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/أَلَك/> (pristupljeno: 14.06.2023)

⁴ “Kada Svevišnji u Kur'anu spominje meleke u kontekstu straha i zastrašivanja, onda poslije njih spomene Rūha, kao što

je to slučaj ovdje, i to iziskuje da je Rūh najveći melek. Ovdje ima još jedna činjenica: naime, Svevišnji pri uspinjanju spominje prvo meleke pa onda Rūha, a pri stajanju prvo spominje Rūha pa onda meleke, kao u En-Nebe' (38), što

iziskuje da je Rūh prvi pri spuštanju, a posljednji pri uspinjanju.” (Ar-Rāzī, 1981: 30/122-123)

⁵ Navedeno prema: <https://www.dorar.net/hadith/sharh/112688> (pristupljeno: 17.06.2023)

strpljiv, strpljiv onako kako mu priliči, i da ostane čvrst u prenošenju Poruke. Prema onima koji ga osporavaju i vrijeđaju Muhammed, a.s., pokazuje svoju plemenitost. Zahvaljujući velikom karakteru i lijepom saburu Muhammeda, a.s., kasnije će mnogi postati muslimani.

6. Innehum jerevnehu be'idā

(أَنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيدًا)

7. Ve nerāhu kariba (وَنَرَاهُ قَرِيبًا)

Zaista ga oni vide veoma dalekim, / a Mi ga vidimo veoma bliskim – Skrivatelji Istine Sudnji dan ili kaznu vide kao nešto što je veoma daleko (be'id – بعيد), tj. kao nešto što se neće dogoditi, dok "Mi to vidimo kao nešto što je veoma blizu" (karīb – قريب) i kao nešto što se može dogoditi svakog trenutka. Još jedan ajet govori o blizini Sudnjega dana: أَقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ لjudima se veoma približilo njihovo polaganje računa. (El-Enbija', 1) Glagol أَقْتَرَبَ (ikterebe) znači da je nešto veoma blizu. U jednom hadisu Muhammed, a.s., je rekao da su on i Sudnji dan blizu, pa je spojio kažiprst i srednji prst, pokazujući tako tu bliskost: بُعِثْتُ أَنَا وَالسَّاعَةَ هَكَذَا (Buhārī) (Usporedi: Al-Māwardī, 2012:6/91; Ar-Rāzī, 1981:30/125; Al-Bağawī, 1989:8/221)

8. Jevme tekūnus-sema'u kel-muhl (يَوْمَ تَكُونُ السَّمَاءُ كَالْمُهْلِ)

Na Dan kada nebo bude kao talog od zejtina – Svevišnji opisuje Sudnji dan tako da ga možemo zamisliti. Ta slika će vjernicima ojačati njihovu vjeru, a poricateljima Istine biti opomena. *Semā'* (السَّمَاءُ) je *nebo*. Riječ *muhl* (المُهْل) u klasičnom arapskom jeziku ima ova značenja: 1. *prljavo ulje*, tj. ulje koje je korišteno za prženje hrane, kada je ono još masnije; 2. *rastopljeni bakar*, tj. bakar u tečnom stanju. Korijensko značenje je, dakle, *crvenkastocrna boja koja je masna*. (Vidi: Al-Māwardī, 2012: 6/92; Az-Zamaḥšarī, 2005:1139; Muftić, 2017:1666) Ajeti: وَإِذَا السَّمَاءُ كُشِطَتْ

I kada se nebo oguli (Et-Tekvīr, 11); فَإِذَا انشَقَّتِ السَّمَاءُ فَكَاثَتْ وَرْدَةً كَالدِّهَانِ *Kada se nebo rastrga i postane crveno kao koža* (Er-Rahmān, 37) dodatno pojašnjavaju šta će biti sa sada mirnim i plavim nebom. U 15. ajetu ove sure pojašnjava se zašto će ono toga dana biti crveno.

9. Ve tekūnul-džibālu kel-'ihn (وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ)

A planine budu kao vuna šarena – El-Džibāl (الجِبَال) su planine (jed. *el-džebel* – الجبل); *el-'ihn* (العِهْن) je šarena, obojena vuna. Ova riječ spominje se na još jednome mjestu u Kur'anu, također u vezi s planinama/brdima: وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ *A planine budu poput raščupane šarene vune*. (El-Kāri'a, 5) Inače, stanje planina na Sudnjem danu navodi se na nekoliko mjesta u Kur'anu: En-Neml, 88; El-Hākka, 14; En-Nebe', 11. S obzirom na to da su planine na ovom svijetu veoma stabilna struktura i da Zemlju, također, drže stabilnom (tokom zemljotresa), ovdje sada imamo sliku kontrasta, tj. ta čvrsta struktura *jednoga Dana* postat će toliko omekšana poput šarene vune (najmekši materijal kojeg možemo zamisliti). Kaže se poput šarene ili obojene vune zato što postoje planine i brda različitih boja: وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بَيَضٌ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا وَعَرَبَابٌ سُودٌ ... *a ima i planina i brda bijelih i crvenih staza, različitih boja i sasvim crnih*. (Fātir, 27) I kad se one iščupaju iz korijena, one će lebdjeti poput vune različitih boja.

10. Ve lā jes'elu hamimun (وَلَا يَسْأَلُ حَمِيمٌ حَمِيمًا)

hamimā (حَمِيمًا)

I kada ništa neće pitati prijatelj odanog prijatelja – Hamim (حَمِيم) je *veoma odani, iskreni prijatelj*. Na *taj Dan* čak ni najbliži prijatelj, s kojim ste bili veoma bliski, neće za vas pitati jednostavno zato što će i on biti preokupiran svojom brigom i strahom za sebe u pogledu svog završetka. Postoji i drugo čitanje glagola *jes'elu* (يَسْأَلُ), tj. u pasivnoj formi *ju'selu* (يُسْأَلُ), pa

bi značenje bilo sljedeće: *A prijatelj se neće pitati za njegovog odanog prijatelja*. Znači, nećemo biti pitani o tome šta je naš najbolji prijatelj uradio nego ćemo biti pitani samo o sebi, tj. šta smo mi uradili. (Usporedi: Ibn 'Atiyya, 2001:5/366; Al-Qurtubī, 1996:18/273; Aš-Šawkānī, 2007:1529)

11. Jubessarūnehum jeveddul-mudžrimu lev jeftedi min 'azābi jevmi'izin bi benih (يُبَصَّرُونَهُمْ يَوْمَ الْمُجْرِمِ لَوْ يَفْتَدِي مِنْ عَذَابٍ يَوْمئِذٍ بِبَنِيهِ)

(يُبَصَّرُونَهُمْ) (يَوْمَ الْمُجْرِمِ لَوْ يَفْتَدِي مِنْ عَذَابٍ يَوْمئِذٍ بِبَنِيهِ)

Iako će jedni druge prepoznati. Zločinac će poželjeti da se iskupi kazne toga Dana sinovima svojim – Svaka osoba će vidjeti, tj. prepoznati (يُبَصَّرُونَهُمْ – jubessarūnehum) svoje prijatelje, rodbinu i one s kojima je bila povezana na dunjaluku. No svako će od svakoga bježati iz straha da se neka od tih osoba ne bi požalila na drugu zbog neke dunjalučke prepirke ili razmirice. (Aṭ-Tabarī, 2007: 10/8210; Ar-Rāzī, 1981:30/126; Aš-Šabūnī, 1981:3/444) Glagol *jeveddu* (يُودُّ – u imperfektu) znači *on će veoma poželjeti*; odatle: *vudd* (وَدَّ) – *intenzivna ljubav* (riječ *hubb* također označava ljubav, ali manjeg intenziteta); Božije lijepo ime *El-Vedūd* (الودود) znači *Onaj koji intenzivno voli*. *El-Mudžrim* (المُجْرِم) je zločinac za koga je dokazano da je kriv. Ovdje nije rečeno *el-kāfir* (poricatelj, skrivatelj Istine), što znači da i grješni muslimani toga Dana mogu biti *mudžrimi*. Glagol *jeftedi* (يَفْتَدِي) – *iskupiti se* – derivira se iz *el-fidā'* (الْفِدَاءُ) – *otkupnina*; *beni* (بَنِي) su *sinovi, djeca*. Ovdje ponovo imamo semantički kontrast: Osoba koja je na ovom svijetu pazila i beskrajno voljela svoju djecu, *taj Dan* će poželjeti da, umjesto nje, ona uđu u Vatru!

12. Ve sāhibetihi ne ehīh (وَصَاحِبَتِهِ وَأَخِيهِ)

(وَصَاحِبَتِهِ وَأَخِيهِ)

I ženom svojom, i bratom svojim – Sāhibe (صَاحِبَةٌ) je *supruga*; od *subbe* (صَبَّة) – *blisko društvo*. Dakle, supruga je neko s kim je čovjek blizak, njegova životna saputnica s kojom

je proveo život i koju je volio i štitio. *Tog Dana* čovjek koji se ovdje opisuje bit će spreman da je baci u Vatru! *Eh* (أَخ) je *brat*, kome čovjek pomaže na ovom svijetu i daje podršku. I njega će biti spreman baciti u Vatru!

13. Ve fesiletihil-leti tu'vih

(وَفَصِيلَتِهِ الَّتِي تُؤْوِيهِ)

*I rodbinom svojom koja mu zaštitu pruža – Fesile (فَصِيلَةٌ) – derivirano od fasl (فصل) prekid, distanca – je dalja porodica, rodbina. Postoji jedno mišljenje koje kaže da je fesile – majka (imam Mālik) (Al-Māwardī, 2012:6/92; Ibn Kaṭīr, 1996: 4/450; Aš-Šawkānī, 2007:1529), jer je fisāl (فصال) – prekid(anje) dojenja. (Lukmān, 14) *Avā* (أوى) – u sadašnjem vremenu: تؤوى – znači: primiti, ugostiti, skloniti. (Muftić, 2017:69) I tu širu porodicu ili majku, koja mu je pružala zaštitu ili utočište, čovjek će tada biti spreman poslati u Vatru.*

14. Ve men fil-erdi

džemi'an summe jundžih

(وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ يُنْجِيهِ)

I svima ostalima na zemlji, samo da se spasi – I na koncu, ova osoba je spremna iskupiti se i baciti svaku osobu – voljenu i nevoljenu – kolektivno ili njih sve zajedno (džemi'an – جميعًا) u Vatru samo zarad jedne stvari – da se spasi. Veznik summe (ثُمَّ) obično implicira neku vremensku distancu, ali se ovdje to ne implicira, već se koristi u značenju nemogućnosti da se nešto dogodi (summe lit-terāhī – bro-nološki slijed s odgodom). (As-Suyūṭī, 1999:1/489-490; Jahić, 2007:635; Trnka, 2020: 98-101) Naime, čak i da ih baci sve u Vatru, on ipak i tada (summe) ne bi mogao da se spasi. On je taj koji je učinio zločin i samo on može biti za njega kažnjen.

15. Kellā innehā Lezā (كَلَّا إِنَّهَا لَأُظَىٰ)

Nikada! Ona je Plamen – Riječom kellā (كَلَّا) negira se svaki oblik nade koju zločinac može imati u pogledu olakšavanja kazne. U prethodnim

ajetima spomenuti su oni koji su nam najbliži: djeca, pa žena, pa brat, upravo po bliskosti na ovome svijetu i važnosti tih osoba za nas. U suri 'Abese (34-36) opisuje se naše bježanje od rodbine, gdje je poredak obrnut, tj. započinje od onih od kojih smo najudaljeniji: brat, pa majka, pa otac, žena i djeca. Ovdje imamo još jednu suptilnu razliku: ovdje se roditelji ne spominju jer čovjek nije u stanju da baci svoje roditelje u Vatru, dok se u suri 'Abese govori o bježanju i čovjek je u stanju pobjeći od svih, pa i od roditelja!

O riječi *lezā* (لظى) navode se dva mišljenja: 1. naziv mjesta u Vatri ili jedno od imena za Džehennem i 2. veoma veliki i jaki plamen koji nema dima. (Aṭ-Ṭabarī, 2007:10/8202; Az-Zamaḥšarī, 2005:1141-1142; Ibn al-Ġawzī, 2009:8/54) Taj ogromni plamen zastrašujuće je gledati, a kamoli u njega ući, i on će biti uzrok crvenilu neba (spomenutom u 8. ajetu).

16. Nezzā'aten liš-ševā

(نَزَّاعَةً لِّلشَّوَىٰ)

Koji će čupati udove – Riječ nezzā'aten (نَزَّاعَةً) derivira se iz nez' (نزع) – čupanje, skidanje, odstranjivanje; eš-ševā (الشوى) ima više značenja kao što su: koža na glavi, skalp, udovi tijela. (Muftić, 2017:1712, 892) Dakle, ovaj Plamen je toliko velik da će silovito čupati kožu na glavi i udove s tijela, koji će se ponovo povratiti i tako će se ponavljati.

17. Ted'ū men edbere ve tevellā

(تَدْعُو مِن أَدْبُرٍ وَتَوَلَّىٰ)

*Zvat će onoga koji je okretao leđa i okretao se nečemu drugome – Klasični komentari prenose tri mišljenja o tome šta će Plamen dozivati: 1. *Ilejje ilejje jā kāfir jā munāfik* – "Meni, meni dođi, o, nevjerniče, o, munafiče!" Ibn Abbās kaže da će ih Plamen stvarno zvati po njihovim imenima i imenima njihovih očeva; 2. režanje Plamena, koji će biti *zefir* (glaslan) *ve šefik* (tih), na takve (Hūd, 106); Ibn Abbās kaže da je *zefir* zvuk divlje gladne životinje koja sabija svoj plijen i glasno frkće i reži; 3. figurativno značenje: dozivat*

će "svojim stanjem" kažnjavanju u njoj ili: pozivali su vas neki ljudi u vašem prethodnom životu (poslanici, vjernici) da činite dobro, ali vi ste to dobili. Na ovaj Dan ćete biti pozvani i nećete to moći odbiti. (Al-Māwardī, 2012: 6/93-94; Ar-Rāzī, 1981:30/127; Al-Qurtubī, 1996:18/276-277; Al-Maydānī, 2000:14/687)

Glagol *edbere* (أَدْبُرَ) – od *dubr* – *po-leđina nečega*) znači *okrenuti leđa*, a glagol *tevellā* – od *el-vāli* (الوالي) *neko blizak, prijatelj, sarveznik* – znači *okretanje prema nekome ko vam je blizak*. Nakon što nečemu okrenete leđa, od njega se udaljavate i idete ka onom ko vam je ili što vam je blisko. Pošto poricatelji Istine okreću leđa Objavi, onda se okreću svojim lažima i lošim idejama, koje su im bliske. Ovdje, kao i u El-Hakka (33-34) spomenuta su dva uzroka nečijeg lošeg završetka na Ahiretu: 1. okretanje od Istine i 2. zakupljenost dunjalukom i škrtost zbog koje gomila bogatstvo i odbija ga potrošiti u bilo kakve dobrotvorne svrhe.⁶

18. Ve džeme'a fe ev'a (وَجَمَعَ فَأَوْعَىٰ)

*I skupljao i gomilao – Džeme'a (جَمَعَ) znači *sakupiti, zgrtati, sabrati*. Osoba koji se ovdje opisuje, *skuplja i gomila bogatstvo*. Budući da se okrenula od Upute ona nastoji upotpuniti ili svom životu dati smisao, tako da svoju energiju i talent koristi za što veće sticanje bogatstva. Glagol *ev'a* (أَوْعَىٰ) derivira se iz *vi'a* (وعاء) – *posuda, zdjela, tegla koja se može zatvoriti, poklopiti*. (Muftić, 2017:1915) Takva osoba ne samo da skuplja svoje bogatstvo, već postaje i škrt, pa čak i paranoična u nastojanju da zaštiti svoje bogatstvo. Nekada ga krije i od same sebe.*

19. Innel-insāne hulika hel'ā

(إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا)

*Zaista je čovjek stvoren nestrpljivim – Riječ *el-insān* (الإنسان) ovdje razumijevamo da se općenito odnosi na sve ljude; *hulika* (خُلِقَ) znači*

⁶ Maududi, *Tafhim al-Qur'an*, <http://www.englishquran.com/70/index.html> (pristupljeno: 14.06.2023)

stvoren – glagol je u pasivnoj formi, što znači da je odgovornost za takvo ponašanje čovjekova, a ne Božija – na čovjeku je da prevaziđe tu karakteristiku i postane boljim; riječ *belū'ā* (هَلُوعًا) bit će objašnjena u sljedeća dva ajeta;⁷ glagol *hele'a* (هَلَعَ) u osnovi znači *biti nestrpljivo*, tj. *biti brz*, *žuriti*, *biti uzrujan*. (Muftić, 2017:1835) Dakle, čovjek je biće koje brzo gubi strpljenje i postaje nervozan, i to mu je u prirodi. I na drugim mjestima u Kur'anu ukazuje se na ovu ljudsku odrednicu. (El-Enbija', 41; Ez-Zumer, 23-28; Eš-Šūrā, 75)

20. Iza messehuš-šerru džezū'ā (إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا)

21. Ve iza messehul-hajru menū'ā (وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا)

Kada ga dotakne zlo – očajan je, / a kada ga dotakne dobro – nepristupačan je – Ova dva ajeta objašnjavaju riječ *belū'ā* (هَلُوعًا). *Izā* (إِذَا) *kada* sugerise buduće vrijeme; glagol *messe* (مَسَّ) znači *dotrnuti*, *dotaći*; *džezū'ā* (جَزُوعًا) – hiperbolizirani oblik participa aktivnog *جَاعَ = كثير الجوع* – suprotno je od *sabr* – strpljivost; riječ *hajr* (الْخَيْرُ) znači *dobro*, ali upućuje i na *bogatstvo*; *menū'ā* (مَنُوعًا) – hiperbolizirani oblik participa aktivnog *مَانَع = كثير المنع* derivira se iz *men'* (مَنْع) – *odbiti*, *spriječiti*, *zadržati*. Prema tome, kada ovakvu osobu *dotakne* kakvo zlo (*šerr*), i to u najmanjoj mjeri, ona postane izrazito nezadovoljna, nestrpljiva, nervozna. A kada je pogodi dobro, naprimjer zaimadno imetka, onda je škrt, arogantna i ne spominje Svevišnjeg Allaha. Glavni uzrok tome je pretjerana ljubav prema ovome svijetu i životu na njemu.

22. Illel-musallin (إِلَّا الْمُصَلِّينَ)

Osim klanjača – Diskurs se sada mijenja. Svevišnji nam kaže da nisu svi ljudi s gore navedenim karakteristikama (17-21) osuđeni na propast.

Postoje ljudi koji su iznad toga, koji su izuzetak. Od ovoga (pa do 35. ajeta) navode se karakteristike koje vjernik mora imati da bi bio zaista pravi vjernik, dobra osoba. Riječ je o karakteristikama koje vjernici moraju realizirati u svojim životima, a ne samo misliti da su one dobre. I ti i takvi ljudi su stanovnici Dženneta. (Usporedi: El-Mu'minūn, 1-10) Ovdje uočavamo da gore navedene loše osobine ljudi mogu pobijediti putem *salata* – namaza. *Musallin* (الْمُصَلِّينَ) je imenička forma koja ukazuje na stalnost i dosljednost u namazu, tj. radi se o onima koji uvijek klanjaju na vrijeme. I u ajetima koji slijede koristi se ta forma zajedno s izmijenjenim uobičajenim poretkom riječi u ajetima, što ukazuje na posebnost.

23. Ellezine hum 'alā salātihim dā'imūn (الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ)

Koji su u svome namazu postojani – Riječ *dā'imūn* (دَائِمُونَ) – od *devām* دوام *trajanje, ostajanje, ustrajnost* – opisuje one koji su postojani u namazu. U ajetu se tri puta spominje zamjenica *hum* (هُم *oni*), čime se posebno ukazuje na njihovu dosljednost i postojanost. Ta dosljednost i postojanost ogledaju se u njihovoj predanosti, poniznosti i skrušenosti u namazu. Ne klanjaju namaz u žurbi da bi ga samo nekako obavili, niti u namazu razmišljaju o nebitnim stvarima. Oni namaz neprestano čuvaju, kao što čuvaju vlastito dijete ili nešto što im je važno tokom cijelog dana. I ništa ih ne može spriječiti da budu tačni i redovni u namazu. Također, postojanost u namazu vjernika drži u imanu (istinskom vjerovanju). (Al-Māwardī, 2012:6/95; Ar-Rāzī, 1981:30/129; Ibn 'Atīyya, 2001:5/368) Namaz je veza (*salat* je od *sile* – *veza*) sa Stvoriteljem i, shodno hadisu, temelj islama. Kada neko nema ili napusti namaz, on postepeno napušta sjećanje na Svevišnjeg Allaha, a ubrzo zatim i vjerovanje u onaj svijet.

nam je dao objašnjenje [tafsir] za ovo i nema boljeg objašnjenja od Allahovog.” (Az-Zamahšari, 2005:1140)

24. Vellezine fi emvālih hakkun ma'lūm (وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ)

I oni u čijim imecima je poznato pravo – *Hakk* (حَقٌّ) je *pravo*, a *ma'lūm* (مَعْلُومٌ) *ono što je poznato*. Nakon veze s Allahom slijedi veza s ljudima i to onima koji u našim imecima imaju svoj hakk. Davanjem dijela svoga imetka oni pomažu one kojima je to potrebno. I to im je stalna karakteristika budući da je ajet izrečen u imeničkoj formi. Jedni komentatori Kur'ana sintagmu *hakkun ma'lūm* (حَقٌّ مَّعْلُومٌ *poznato pravo*) razumjeli su u smislu zekata jer zekat ima utvrđenu granicu i stopu na koju se daje. Međutim, ovo mišljenje se ne može prihvatiti zato što je El-Me'aridž jednoglasno mekkanska sura, dok je zekat, sa svojim specifičnim odredbama, propisan u Medini. Ostaje, dakle, da se pod rečenom sitnagmom misli na dobrotvorno davanje, sadaku, tj. onoliko koliko čovjek sam sebi odredi, kako su to shvatili rani autoriteti u tumačenju Kur'ana poput Abdullāha b. Abbāsa, Abdullāha b. Omera, Mudžāhida i dr. (At-Tabari, 2007:10/8208-8209; Aš-Šawkāni, 2007:1531; Al-Maydāni, 2000:14/687)

25. Lis-sā'ili vel-mahrūm (لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ)

Za onoga koji prosi i za onoga koji ne prosi – *Sā'il* (السَّائِلِ) dosl. *onaj koji pita, traži* je osoba čija je situacija teška i ona traži pomoć, prosi. Na takvu osobu ne treba vikati ili koriti je (usporedi: Ed-Duhā, 10) jer nam nije poznata njena situacija. (Usporedi: El-Bekare, 273) Postoje i oni koji se pretvaraju i prave biznis s prosjačenjem, i tu trebamo upotrijebiti zdrav razum i sami procijeniti da li da im damo ili ne. Mevdūdi smatra da se pod *sā'ilom* ne misli na prosjaka već na osobu koja je u potrebi i traži pomoć. *Mahrūm* (الْمَحْرُومِ) – derivirano od *harām* – *zabranjeno, sputano* – jeste *neko ko je sputan u ispunjavanju svojih potreba*, lišen je bogatstva i pomoći od ljudi; nekada nije bio takav, ali je odjedanput to postao, tako da je stidljiv da od drugih traži pomoć. I potrebno je malo razmisliti kako toj osobi

⁷ Ahmed ibn Jahja kaže: “Pitao me Muhammed ibn 'Abdullāh ibn Zahir: ‘Šta je el-hel’? (الهلع) pa sam odgovorio: ‘Allah

pomoći, a da se ne povrijedi njezino dostojanstvo (naprimjer anonimno uplatiti novac na njegov račun i sl). Takva osoba, naprimjer, ostala je bez posla, ili ne zarađuje dovoljno, ili je postala invalid, ili je ostala bez kuće, naprimjer u zemljotresu, poplavi sl. I zato se takvoj osobi pomaže čim se sazna za njezinu situaciju, ne čekajući da ona zatraži pomoć. (Usporedi: Ez-Zārijāt, 17)⁹ Oni, dakle, imaju pravo u našem novcu; to je njihov novac u našim džepovima i mi ne činimo njima uslugu kada im ga prosljeđujemo, već sebi jer će Svevišnji povećati našu nagradu. Time se mi ne trebamo hvaliti nego Svevišnjem Allahu zahvaliti.

26. Vellezine jusadikkūne bi jevmid-dīn (وَالَّذِينَ يُصَدِّقُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ)

I oni koji čvrsto vjeruju u Sudnji dan – Glagol jusadikkūne (يُصَدِّقُونَ) – od sidk (صدق istina) znači čvrsto vjere-nje. S obzirom na to da je upotrijebljen glagolski oblik to uvjerenje može kod čovjeka varirati i potrebno ga je stalno obnavljati i sebi posvjescivati. Istinski musallija svjestan je Sudnjeg dana (u suri El-Mā'ūn na početku se govori o osobi koja ga poriče, 1-4, a u El-Muddessir, kada se opisuju stanovnici Vatre, kaže se, između ostalog, da su poricali taj Dan, 42-46). Vjernik – za razliku od poricatelja Istine s početka sure – snažno vjeruje u stvarnost toga Dana i nimalo u njega ne sumnja.

27. Vellezine hum min 'azābi Rabbihim mušfikūn (وَالَّذِينَ هُمْ مِنْ عَذَابِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ)

I oni koji od kazne Gospodara svo-ga strahuju – 'Azāb (عَذَاب) je kazna; riječ mušfikūn (مُشْفِقُونَ) označava one koji strahuju, koji su uplašeni; derivira se iz iṣfāk (اشفاق) – briga, zabrinutost, strahovanje.⁹ Takvi se, zapravo, plaše nečega zato što su svjesni posljedica koje mogu uslijediti, kao kada se, naprimjer, neko uplaši za svoje dijete ukoliko mu se približi ljut pas. Ovi ljudi strahuju od Allahove kazne zato što su je svjesni – jer ih je On

upozorio na nju iz Svoje milosti – i boje se da će biti kažnjeni. Pošto je ovo imenska rečenica, to sugerira da se takvi stalno boje Božije kazne. Kad pogriješe sjete se Vatre, uplaše i prestanu s grijehom. Oni imaju strah od Allaha, ali Ga i vole i stide se da Mu budu neposlušni, i zato su mušfikūn.

28. Inne 'azābe Rabbihim gajru me'mūn (إِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ)

Zaista od kazne Gospodara njihov-a niko nije siguran – Me'mūn (مَأْمُون) – od glagola emene (أمن) – osjećati se sigurno u vezi s nečim – znači neko mjesto ili vrijeme u kojem se osjećate sigurno. Allahova kazna ljude može pogoditi bilo kada na ovom i budućem svijetu zbog ljudske nepravde. Zato su islamski učenjaci kazali da je osjećaj sigurnosti od Allahove kazne – haram, i da čovjeka ne treba napuštati taj strah sve dok ne uđe u Džennet. (Ibn Džuzejj, 2017:6/221)

29. Vellezine hum li furūdžihim hāfizūn (وَالَّذِينَ هُمْ لِأَعْرَابِهِمْ حَافِظُونَ)

I oni koji stidna mjesta svoja dobro čuvaju – Furūdž (فُرُوج) je množina od ferdž (فرج), a tom riječju označava se prostor između dvije stvari, tj. prostor između dvije noge jesu stidna mjesta, intimni dijelovi. Interesantna je klasična upotreba termina ferdž: naime, zid u tvrđavi ili dvorcu koji se ošteti i postane ranjiv nazivao bi se ferdž. Pošto se opasnost pomalja na tom mjestu, oni koji borave u toj tvrđavi ili dvorcu postaju ranjivi zbog tog mjesta. I morali su tu pojačati zaštitu. Značenjska paralela je očigledna: ako se intimni dijelovi (furūdž) ne zašтите, oni postaju slaba tačka ljudi i zato ih je nužno zaštititi i uvijek biti na oprezu, zapravo, posebno ih čuvati na što sugerira imenički oblik hāfizūn (حَافِظُونَ). Ovo podrazumijeva

čuvanje od preljube, golotinje, otkrivanja svojih intimnih dijelova pred drugima, pederastija.¹⁰

30. Illa 'alā ezvādžihum ev mā meleket ejmānuhum fe innehum gajru melūmīn (إِلَّا عَلَىٰ أَرْوَاحِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ)

Osim od žena svojih ili onih koje posjeduju njihove desnice, oni, tada, zaista, nisu krivi – Riječ ezvādž (أَرْوَاح) je množina od zevdž (زوج) – bračni drug, tj. odnosi se na par suprotnog spola i zato u islamu nije dozvoljena homoseksualnost. Bračni život je prirodna stvar i vjerozакonski propis. Onima koji misle suprotno Kur'an daje sljedeći odgovor: وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ *Monastvo su oni sami, kao novotariju, uveli – Mi im ga nismo propisali.* (El-Hadid, 27) Sintagma mā meleket ejmānuhum (مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ) – koje posjeduju njihove desnice je idiom arapskog jezika korišten u vrijeme Poslanika, a.s., a odnosi se na one koji su pod zaštitom. Riječ ejmān (أَيْمَان) je množina od jemīn (يمين) – desna ruka. Ova sintagma u Kur'anu koristi se u nekoliko navrata. Pošto je rodno neutralan, on uključuje ne samo “ženske robinje” ili ratne zarobljenice, već sve ono što čovjek posjeduje, naprimjer djecu, siročad, muške zarobljenike, (nekada) “muške robove”. (Usporedi: En-Nahl, 71) Prema tome, ovaj idiom ima široko značenje. Ovdje se, konkretno, odnosi na ženske ratne zarobljenice koje država raspoređuje među pojedince i, također, kada muškarcima finansijske prilike ne dozvoljavaju da izdržavaju slobodnu ženu kao suprugu. (Usporedi: En-Nisā', 25) Dakle, s tom ženom, pojedinac kome je dodijeljena da se o njoj i njezinoj djeci brine, zauzvrat ima pravo na intimni odnos. S njom može imati i djecu, a kada umre, ona postaje slobodna

⁸ Maududi, *Tafhim al-Qur'an*, <http://www.englishtafsir.com/Quran/70/index.html> (pristupljeno: 14.06.2023)

⁹ Ali i: *samilost, sažaljenje, sućut, saosjećanje, nježnost* (Muftić, 2017:861)

¹⁰ Ali Nouman, https://Linguisticmiracle.com/NotesComplete/linguisticmiracle.com-Surah_Maarij_70_the_Ascension_Stairways.pdf (pristupljeno: 18.06.2023)

žena. Također, može i prije otkupiti svoju slobodu, naprimjer radeći nešto. Ovo je bila alternativa životu u prostituciji. Kur'an, također, ohrabruje vjernike da oslobode svoje "robove" i da ih vjenčaju. (Vidi: En-Nūr, 32)¹¹

Fe innehum gajru melūmīn (فَيَأْتِيهِمْ غَيْرٌ مَّلُومِينَ) – oni, tada, zaista, ne zaslužuju prijekor – *Melūmīn* (مَلُومِينَ) – jed. *melūm* (ملوم) – izružen, izgrađen, prekoren, pokudan; *melāme* (ملامة) – ruženje, predbacivanje, prigovor, prijekor, pokuda. (Muftić, 2017: 861) Oni koji imaju intimnost sa svojim supružnikom nisu zbog toga grešni. (غَيْرِ مَذْنِبِينَ = غَيْرٌ مَّلُومِينَ)

31. Fe meni-btegā verāe zālīke fe ulā'ike humul-'ādūn

(فَمَنْ ابْتَغَىٰ وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ)

A oni koji traže preko toga, oni su prijestupnici – Ibtegā (ابْتَغَىٰ) – od *bagj* (بَغِيَ) znači prelaziti granicu u ispunjavanju želja; *verāe* (وَرَاءَ) – ispred ili iza; *el-'ādūn* (الْعَادُونَ) su oni koji prelaze granice koje je Svevišnji postavio; iz istog korijena je i riječ *'aduvv* (عَدُوٌّ) – neprijatelj koji prelazi granice. Onaj ko prelazi granice u pogledu intimnosti je poput neprijatelja koji prelazi granicu.

32. Vellezīne hum li emānātihim ve 'ahdihim rā'ūn

(وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ)

I oni koji povjerene im emanete i zavjete održavaju – Emānāt (أَمَانَات) – jed. *emane* (أمانة) – derivira se iz *emān* (أمان) – sigurnost; otuda emanet podrazumijeva da se nekome vjeruje i osjeća sigurno zbog povjerenja u njega. U hadisu se kaže: "المستشار مؤتمن" "Onaj ko traži savjet, ukazao ti je povjerenje (pa mu daj dobar i iskren savjet)." (Abū Dāvud: 5128)¹² Emaneti se navode u množini što sugerira da ih je mnogo, naprimjer emaneti prema Svevišnjem Allahu, emaneti (obećanja) prema drugim ljudima, emaneti prema samome sebi itd. Zanimljivo je da se riječ *'ahd* (عَهْدٌ *zavjet*) navodi u jednini, što je neke komentatore navelo na zaključak da se ovdje misli na Zavjet koji je čovjek još u preegzistenciji dao svome Stvoritelju. (El-E'arāf, 172) No, *'ahd*

ima široko značenje u jeziku i odnosi se, pored ljudskog zavjeta Stvoritelju, naprimjer, na ugovore među ljudima, zatim na oporuke, zakletve, ispunjenje ugovora. (At-Tabarī, 2007:10/8213; Al-Māwardī, 2012:6/95; Al-Qurtubī, 1996:18/279)

Riječ *rā'ūn* (رَاعُونَ) derivira se iz *ri'āje* (رعاية ili *rā'ije* راعية – zaštita); *ra'in* (راع) je *pastir*. Dakle, ovi ljudi se ponašaju poput pastira u pogledu svojih povjerenja, obećanja i zavjeta; paze na svoje zavjete, čuvaju ih i održavaju, i uzdaju se u Svevišnjeg i u ljude. I oni su stalno u tom stanju, što se sugerira nominalnim oblikom *rā'ūn*. U hadisu stoji: "Nema vjeronjanja (imana) ko nema povjerenja i nema vjere (dina) onaj ko ne ispunjava zavjet".¹³ Jednostavno, osoba koja nema povjerenja i koja ne čuva zavjete, ona je nepouzdana, tj. ne ispoljava vrijednosti vjerovanja i vjere.

33. Vellezīne hum bi šehādātihim kā'imūn

(وَالَّذِينَ هُمْ بِشَهَادَاتِهِمْ قَائِمُونَ)

I oni koji svoja svjedočenja izvršavaju – Šehādāt (شَهَادَات) su *svjedočenja, svjedočanstva; šāhid* (شاهد) je *svjedok*, tj. *onaj ko je prisutan; kā'imūn* (قَائِمُونَ) su doslovno oni koji stoje uspravno; *kijām* (قيام) je *uspravno stajanje u namazu*. Znači, oni stoje uspravno uz svoje svjedočenje vjere, kao i uz sva svjedočenja događaja na ovom svijetu i u tome su istrajni (*kā'imūn*). U Kur'anu i hadisu posebno se osuđuje lažno svjedočenje (kavluz-zūr) jer lažno svjedočenje može naštetiti drugim ljudima i izazvati mnoge probleme u jednom društvu. Vjernici kada se pozovu da svjedoče, oni se odazivaju (El-Bekare, 282) i iskreno svjedoče. Istinoljubivi svjedoci su veoma važni na sudu kako bi se dodijelila pravda. Oni ne prikrivaju dokaze niti ih mijenjaju na bilo koji način iz sebičnih motiva.¹⁴

¹¹ Usp. Nouman, https://Linguisticmiracle.com/NotesComplete/linguisticmiracle.com-Surah_Maarij_70_the_Ascension_Stairways.pdf.

¹² Abū Dāvud: 5128; prema: <https://hadithprophet.com/hadith-4463.html> (pristupljeno: 18.06.2023)

34. Vellezīne hum 'alā salātihim juhāfizūn

(وَالَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ)

I oni koji namaze svoje dobro čuvaju – Ponovo se spominje namaz. Karakteristike vjernika spomenute su između ajetā u kojima se spominje namaz i kao da se time sugerira da se bez namaza ti moralni kvaliteti neće moći održati. Te ljude, dakle, štiti namaz; štiti ih da ne čine loše stvari. Ovo govori o velikoj važnosti namaza. "Čuvanje namaza" (juhāfizūn – يُحَافِظُونَ) podrazumijeva: klanjanje u pr(a)vo vrijeme, uvjerenje da su tijelo i odjeća čisti, klanjanje smireno i skrušeno. (Al-Māwardī, 2012:6/95; Al-Qurtubī, 1996:18/279; Aṣ-Ṣābūnī, 1981:3/446)

35. Ulā'ike fi džennātin

mukremūn (أُولَٰئِكَ فِي جَنَّاتٍ مُّكْرَمُونَ)

Oni će u džennetskim baščama biti počašćeni – Džennāt (جَنَّات) – jed. *dženne* (جنة) – bašče, vrtovi džennetski; *džennāt* je u neodređenom obliku, što ukazuje da je riječ o raznovrsnim baščama s cvijećem, voćem, vodom, mirisima. *Mukremūn* (مُكْرَمُونَ – nominalni, trajni oblik) – počašćeni, počastvovani – derivira se od *ikrām* (اكرام); u bosanskom *ićram*) – čast, dostojanstvo, udostojiti nekoga časti i plemenitosti. Oni koji budu imali gore navedene karakteristike bit će džennetskim baščama trajno počašćeni.

36. Fe mālillezīne keferū kibekeke muhti'in

(فَمَالِ الَّذِينَ كَفَرُوا قِبَلَكَ مُهْطِعِينَ)

Zašto se oni koji skrivaju Istinu prema tebi žure – Muhti'in znači *musr'in* (مسرعين) – oni koji žure. (Al-Baydāwī, 2000:3/449; Ibn 'Aṭīyya, 2001:5/370; Ibn Kaṭīr, 1996:4/450) Kad bi se Muhammed, a. s., pojavio, poricate-lji Istine bi se prema njemu ustremili

¹³ Al-Mundirī, *At-Tarḡīb wa at-tarhib*, 4/77; prema: <https://www.dorar.net/hadith/sharh/119911> (pristupljeno: 18.06.2023)

¹⁴ Maududī, *Tafhim al-Qur'an*, <http://www.englishquran.com/Quran/70/index.html> (pristupljeno: 14.06.2023)

gledajući u njega i slušajući njegovo učenje Kur'ana (izrugujući se s njim i njegovim ashabima). (Al-Bağawī, 1989:8/225; Aš-Šawkānī, 2007:1531; Ibn Džuzejj, 2014:6/223)

37. 'Anil-jemīni ve 'aniš-šimāli

(عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشَّمَالِ عَزِينَ)

Sdesna i slijeva, u grupama – Izīn (عزِينَ – jed. عزة) su, kako je to Ibn Abbās protumačio, *grupe prijatelja* (حلق الرفاق) (As-Suyūfī, 1999:1/390), ili, možemo kazati, jedna grupa ljudi. U nekim komentarima Kur'ana veli se da su se Kurejšije, tj. njihove vođe, znale u grupama okupljati oko Muhammeda, a. s., sdesna i slijeva ('*ani l-jemīni ve 'ani š-šimāli*), slušali ga, a potom u laž utjerivali, a njegove ashabe vrijeđali i ponižavali govoreći: "Ako će ovi, kao što kaže Muhammed, ući u Džennet, onda ćemo mi sigurno ući prije njih i mi ćemo u njemu više imati od njih!" (Ibn al-Ğawzī, 2009:8/55; Al-Qurtubī, 1996:18/281-282; Al-Maydānī, 2000:14/698)

38. E jatme'u kullu-mri'in minhum en judhale džennete ne'im

(أَيُظَمُّ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ يُدْخَلَ جَنَّةَ نَعِيمٍ)

Zar svaki od njih žudi da uđe u bašču uživanja – Imr' (امْرِئٍ) je neki čovjek; riječ *ne'im* (نَعِيمٍ) označava *blagostanje, uživanje, nasladu, zadovoljstvo, sreću, blaženstvo, udobnost, komfor, blagodat, milost, dobrotu* koja je trajna, što se sugerira oblikom *tef'il*. (Muftić, 2017:1511) Ajeta je u upitnoj formi čuđenja, tj. kao da se pita: Kako ti ljudi uopće mogu tako misliti i to željeti?! Da li oni, zaista, zaslužuju Džennet!? Imaju li na njega ekskluzivno pravo!? I pored toga što se okreću od Uputel!? Na ove njihove riječi ajeta sure El-Kalem (34-41) su dali direktni odgovor, a kratak odgovor navodi se i u sljedećem ajetu.

39. Kellā innā haleknāhum mimmā ja'lemūn

(كَلَّا إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِمَّا يَعْلَمُونَ)

Nipošto! Mi ih stvaramo od onoga od čega oni znaju – Kellā (كَلَّا) (doslovno: *ne, nipošto, nikako*, ali i: *uistinu, zbilja, sigurno*) je odrična partikula (*harfur-red'*

vez-zedžr). Ovom česticom implicira se da nije onako kako oni razmišljaju o ulasku u Džennet. To su samo njihove puste nade i tlapnje. Riječi *Mi ih stvaramo od onoga od čega oni znaju* jesu alegorija (*kināje*) za ono od čega je čovjek stvoren – od kapljice. I oni to sami znaju, i da dublje promisle, ne bi se tako ponašali. Naime, i oni su stvoreni na isti način kao i svi drugi ljudi, nisu stvoreni od neke posebne supstance, pa da se odlikuju nečim posebnim u odnosu na njih. Što se tiče bogatstva koje posjeduju, ono im je iskušenje: da li će biti zahvalni ili nezahvalni. (At-Tabarī, 2007:10/8216; Az-Zamahšarī, 2005: 1141; Aš-Šabūnī, 1981:3/447; Ibn Džuzejj, 2014:6/223)

40. Felā uksimu bi Rabbil-mešāriki vel-megāribi innā le kādirūn

(فَلَا أُفْسِمُ بِرَبِّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ إِنَّا لَقَادِرُونَ)

*I Ja se kunem Gospodarom istokā i zapadā! Mi smo zaista moćni – Svevišnji Allah se ovdje zakleo (felā uksimu – فلا) Samim Sobom: Gospodarom istokā i zapadā (بِرَبِّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ). Riječi istok i zapad navode se u množini zato što Sunce svaki dan izlazi i zalazi pod novim uglom tokom godine, tako da izlazi i zalazi u različito vrijeme širom planete. U tom slučaju, istokā i zapadā ima mnogo. S druge strane, u surama Eš-Šu'arā' (28) i El-Muzzemmil (19) koristi se sintagma *Rabbul-mešāriki vel-megāribi* (رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ) – *Gospodar istoka i zapada*, u smislu jednog od dva pravca naspram sjevera i juga. Također, u suri Er-Rahmān (17) navodi se *Rabbul-mešārikajni vel-magribejni* (رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ) – *Gospodar dva istoka i dva zapada*. Naime, kada sunce zađe na jednoj hemisferi, ono izlazi na drugoj.¹⁵*

41. 'Alā en nubeddile hajren minhum ve mā nahnu bi mesbūkin

(عَلَىٰ أَنْ نُبَدِّلَ خَيْرًا مِنْهُمْ وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ)

Da ih zamijenimo boljim od njihov i niko nas u tome ne može preteći – Ovaj ajeta je predmet zakletve; sličan je ajetima iz sure El-Vaki'a (60-61):

عَلَىٰ أَنْ نُبَدِّلَ أَمْثَالَكُمْ / وَمَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ / *i niko nas ne može preteći / da izmijenimo likove vaše*. Ovom zakletvom se mekkanskim Kurejšijama i svima njima sličnima upućuje sljedeća poruka: Pošto je On *Gospodarom istokā i zapadā*, tj. cijele zemlje i nebesa, On je kadar da vas uništi i, kada poželi, može stvoriti drugi, bolji narod od vas. I vi nemate moći da to spriječite.

42. Fe zerhum jehūdū ve jel'abū hattā julakū jevmehmul-lezi jū'adūn

(فَدَرَهُمْ يَحْوُضُوا وَيَلْعَبُوا حَتَّىٰ يَلْأَقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوعَدُونَ)

Zato ih ostavi neka pričaju i neka se igraju sve dok ne dočekaju Dan kojim im se prijete – Glagol hāda (خاض) – ovdje u obliku jehūdū يَحْوُضُوا – u osnovi znači gaziti kroz vodu, kao i upustiti se u [posao]; s prijedlogom fi, između ostalog, znači upustiti se u, začu u [razgovor]; le'ibe (لعب) – u sadašnjem vremenu je'labu – znači: igrati, poigrati se s, zabavljati se s; zer (ذَرَهُمْ) je imperativ glagola vezire (وِزِر) – ostaviti, pustiti (tereke – ترك); lākā (لاق) – ovdje u formi julakū (يَلْأَقُوا) – sresti, naići na, zateći, dočekati; glagol jū'adūn (يُوعَدُونَ) u osnovi glasi ev'ade (أُوعِد) – zaprijetiti. (Muftić, 2017: 475, 1559, 1912) Dan kojim im se prijete jeste Sudnji dan.

43. Jevme jahrudžūne minel-edždāsi sirā'an keennuhum ilā nusubin jūfidūn

(يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ سِرَاعًا كَأَنَّهُمْ إِلَىٰ نُصُبٍ يُوفِصُونَ)

Dan u kome će izići iz mezarova žurno kao da kumirima hrle – Glagol ahredže (أَخْرَجَ) znači izvlačiti, izvoditi (Muftić, 2017: 367), ovdje: proživjeti; edždās (الْأَجْدَاثِ) – mn. od džedes (جدث) – su kaburovi, mezarovi, grobovi. U Kur'anu se tri izraza koriste za kabur, mezar ili grob: el-kubūr (القُبُورُ) mn. od el-kabr (القبر), merkad (مَرَقَد) (Jā Sīn, 52) i edžsād (أَجْدَاد); sirā'an (سِرَاعًا)

¹⁵ Maududi, *Tafhim al-Qur'an*, <http://www.englishquran.com/Quran/70/index.html> (pristupljeno: 14.06.2023)

znači *brzo, žurno* (bi sur'a); *jūfidūn* (يُوفِدُونَ) znači *jusri'un* (يسرعون) – *žure, brle*. Postoje različita mišljenja među komentatorima o značenju riječi *nusub* (النُّسُوبُ mn. *ensāb*). Neki su to protumačili kao kamenje ili idole pred kojima se vrši čin žrtvovanja,¹⁵ pa bi značenje bilo: "Žurit će prema mjestu koje je odredio Gospodar proživljenja kao što danas žure prema žrtvenicima svojih idola"; a neki drugi su uzeli da *nusub* označava znakove cilja koji se postavlja takmičarima u trci, tako da svaki pokušava da stigne i dodirne zadatao mjesto prije drugog. (At-Ṭabarī, 2007:10/8218-8220; Ibn al-Ġawzī, 2009: 8/56; Al-Qurtubī, 1996:18/285)

¹⁵ Pozivajući se na ajet: وَمَا ذُبِحَ عَلَى النَّصْبِ وَإِذَا جِئْتُمُ الْمَدِينَةَ مِنَ الْمُحْرَبِينَ فَاتَّقُوا الصَّخْرَةَ الْمَوَدَّيْنَ وَالنَّجْمَ الْكَبِيرَ وَالشَّجَرَةَ الْأَمَّيَّةَ بَلْ كَانُوا يَظُنُّونَ أَلَّا يَمْسُوكَ وَأَلَّا يَمَسُّوكَ بِالْمُدَّةِ الْعُنُقِ وَالنَّجْمَ الْأَعْلَى وَالنَّجْمَ الْأَسْفَلَى وَالنَّجْمَ الْأَسْفَلَى وَالنَّجْمَ الْأَعْلَى وَالنَّجْمَ الْأَسْفَلَى وَالنَّجْمَ الْأَعْلَى وَالنَّجْمَ الْأَسْفَلَى وَالنَّجْمَ الْأَعْلَى وَالنَّجْمَ الْأَسْفَلَى (Al-Mā'ida, 3)

44. Hāšī'aten ebsāruhum terhekuhum zilletun zālikel-jevmul-lezi kānū jū'adūn

(حَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ تَرَاهُمْ ذَلَّةً ذَلِكَ الْيَوْمِ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ)

Oborenih pogleda, ophrvani poniženjem! To je Dan kojim im se stalno prijetilo – Riječ hāšī'a (حَاشِعَةً) znači pokorna, ponizna ili srušena (Muftić, 2017:435); *ebsār* (أَبْصَارٌ) je jednina od *besar* (بَصَرٌ) – *vid, oko, pogled, zapažanje, percepcija, razlikovanje, uvod, znanje, shvatanje, poznavanje*. (Muftić, 2017: 115) Pogledi poricatelja Istine toga Dana bit će *hāšī'ah* – *oboreni* i, k tome još, bit će ophrvani (*terhekuhum* – تَرَاهُمْ – derivira se iz *rehek* رَهَقَ *prekrivanje* = يغشاهم الهوان = poniznošću (*zille* – ذَلَّةٌ), tj. poniženjem koje prouzrokuje veliki strah (*hašje*) i

koje se odražava na udovima. To je jedno od najvećih poniženja koja se mogu dogoditi čovjeku.

Umjesto zaključka

Tefsirske poente:

1. Namaz je temelj vjere i onome ko čuva namaz Svevišnji će olakšati obavljanje i ostalih ibadeta.
2. Ibadeti ili obredi povezani su s moralnim ponašanjem.
3. Moralno ponašanje je jedan od najuzvišenijih ciljeva vjerničkog života.
4. Vjernik je potpuna osoba u pogledu vjerovanja i djelovanja.
5. Svevišnji Allah je za iskrene vjernike pripremio visoke položaje i počasti.

Literatura

Al-Baġawī, al-Husayn (1989). *Ma'ālim at-Tanzīl*. Dār ṭayyiba: Riyāḍ.
Al-Baydāwī, Nāšir ad-Dīn, *Anwār at-Tanzīl wa asrār at-ta'wīl*, Dār ar-rušd, Beirut, 2000.
Ibn 'Aṭiyya, al-Andalusī (2001). *Al-Muharrar al-waġīz fi tafsīr Kitāb al-ʿazīz*. Dār al-kutub al-ʿilmiyya: Beirut.
Ibn al-Ġawzī, Abū al-Faraġ (2009). *Zād al-masīr fi ʿilm at-tafsīr*. Dār al-fikr: Beirut.
Ibn Džuzzej (2014). *Olakšani komentar Kur'ana* 6. Preveo Nedžad Čeman. Libris: Sarajevo.
Ibn Kaṭīr (1996). *Tafsīr al-Qurʾān al-ʿazīm*. Ġam'iyya ihyā'at-turāt al-islāmī, Kuwayt.
Jahić, Mustafa (2007). *Arapaska gramatika u djelu al-Farwa'id al-'abdiyya* Mustafe

Ejubovića. Gazi Husrev-begova biblioteka: Sarajevo.
Al-Qurtubī, Abū 'Abdullāh (1996). *Al-Ġāmi' li aḥkām al-Qurʾān*. Dār al-hadīṭ: Kairo.
Al-Maydānī, 'Abd ar-Raḥmān Ḥabannaka (2000). *Ma'āriġ at-tafakkur wa daqā'iq at-tadabbur*. Dār al-qalam: Beirut.
Al-Māwardī, Abū al-Ḥasan (2012). *An-Nukat wa al-ʿuyūn*. Dār al-kutub al-ʿilmiyya: Beirut.
Muftić, Teufik (2017). *Arapsko-bosanski rječnik*. 4. izd. El-Kalem: Sarajevo.
Mulović, Amra (2012). *Arapaska gramatička tradicija u Bosni. Šejh Jufo o regens*. Dobra knjiga: Sarajevo.
Ar-Rāzī, al-Fahr (1981). *Mafātiḥ al-ġayb*. Dār al-fikr, Beirut: 1981.

Aš-Šābūnī, Muḥammad 'Alī (1981). *Šafwa al-tafāsīr*. Dār al-Qurʾān al-karīm: Beirut.
As-Suyūṭī, Ġalāl ad-Dīn (s.a.). *Asrār tartīb al-Qurʾān*. Dār al-faḍīla: Kairo.
As-Suyūṭī (1999). *Al-Itqān fi ʿulūm al-Qurʾān*. Dār al-kitāb al-ʿarabī: Beirut.
Šawkānī, Muḥammad b. 'Alī (2007). *Faḥ al-Qadir*. Dār al-ma'rifa, Beirut.
At-Ṭabarī, Ibn Ġarīr (2007). *Ġāmi' al-bayān 'an ta'wīl āyi al-Qurʾān*. Dār as-salām, Kairo.
Trnka, Amira (2020). *Arapski veznici i njihova semantika u Kur'anu*. El-Kalem & FIN: Sarajevo.
Az-Zamaḥšarī, Abū al-Qāsim (2005). *Tafsīr al-Kaššaf*. Dār al-ma'rifa: Beirut.

Summary

SURAH AL-MA'ARIJ: WARNING TO THOSE WHO DENY THE TRUTH

Almir Fatić

الموجز
المعارج: إنذار لمنكري الحق
المير فاتيتش

يقدم الكاتب في هذا المقال تفسيراً لسورة المعارج، وهي السورة رقم 70 في القرآن الكريم، وعدد آياتها 44 آية. وكلمة المعارج جمع المعراج أو المَعْرَج، وتعني السلالم أو الدرج، أو مكان الصعود، أو الصعود. نزلت السورة في مكة، وعلى الأرجح في أواسط الفترة المكية، بعد أن سمع منكرو الحق الرسالة مرات عديدة، فرفضوها باستكبار، واستهزأوا بها، وطلبوا ساخرين بأن يقع عليهم العذاب التي هُددوا به. موضوع السورة الرئيسي هو إنذار المكذبين بالحق بسبب إنكارهم واستهزائهم بما جاءهم به الوحي من الحق، مثل البعث والآخرة والجنة والنار. والسورة بأكملها تُردّ على إنكارهم هذا، إذ تتحدث بداية السورة ووسطها ونهايتها عن يوم القيامة.

الكلمات الرئيسية: المعارج، السورة 70، التفسير، الإنكار، الإنذار، التهديد، العقاب، يوم القيامة.

The author here presents a tafseer of surah Al-Ma'arij, the surah number 70 in the Qur'an comprising 44 ayahs. The word *al-ma'arij* is plural of *al-ma'arej*, meaning *staircase, ladder, ascending, the place of ascending*. This surah was revealed in Macca, probably in the middle maccan period of revelation, when those who denied the Truth had heard the Message a number of times, but arrogantly refused to believe, started mocking it and asking that the punishment they were being threatened with should befall on them. The main theme of this surah is a warning to those who reject the Truth, who deny and mock revealed truths like Resurrection, Next world, Jannah, and Jahannam. The entire text of the surah presents an answer to their stubborn denial. The opening text, its middle and the last part relate to Judgement Day.

Keywords: Al-Ma'arij, surah number 70, Tafseer, denial, warning, threat, punishment, The Judgement Day

UVOD U KUR'ANSKU SURU JĀ SĪN

Mensur KERLA
Gazi Husrev-begova medresa
mensurkerla@gmail.com

SAŽETAK: Ovaj rad istražuje odabrane teološke, lingvističke i kontekstualne dimenzije kur'anske sure *Jā Sīn*, pružajući temelj za daljnje analize i dublja promišljanja o njenim porukama. Rad naglašava važnost svakodnevnog učenja i razumijevanja sure *Jā Sīn* kao ključnog elementa vjerničkog života. Istražuju se etimologija naziva sure, njen sadržaj, povodi objavljivanja te temeljne intencije i tematske cjeline. Poseban fokus stavljen je na početna slova (*fawātiḥ as-suwar*), njihove moguće interpretacije i simbolički značaj. Rad analizira osnovne poruke sure, uključujući temelje vjerovanja poput *tevhida*, objave, poslanstva i eshatologije, uz propitivanje autentičnosti nekih predanja i utemeljenosti uvriježenih tradicija i praksi vezanih uz njeno učenje.

Ključne riječi: Kur'an, sura *Jā Sīn*, tefsir, komentar, tumačenje

Uvod

Naziv sure *Jā Sīn* je, kao i u slučaju sura *Ṭā Hā*, *Ṣād* ili *Qāf*, deriviran iz samog početka sure i njenog prvog ajeta. Budući da učenjaci imaju različita mišljenja o značenju ovih (i ostalih) slova arapskog alfabeta na počecima pojedinih sura, ostavit ćemo postrani raspravu o tome i prikloniti se mišljenju da se radi o *mutešābih* ajetima, čije je značenje poznato samo Uzvišenom Allahu, a ljudi o tome mogu samo naslućivati Božiju nakanu. U tom smislu su i riječi hazreti Ebu Bekra, r.a.: "Svaka knjiga ima tajnu, a tajna Kur'ana su počeci njegovih sura." Ovaj "početak sure" ("slova koja se cjelovito izgovaraju", "tajanstvena slova" ili "isprekidana slova") jedinstven je u Mushafu i ne pomalja se na njegovim drugim stranicama. Ima mišljenja da *Jā Sīn* (kao i *Ṭā Hā*) znači (poziv): "O, čovječe!" (Vidi: Ar-Rāzī, 1981:40)

El-Māverdi kazuje: U pogledu (mogućih) značenja i tumačenja izraza *Jā Sīn*, spominje se pet mišljenja:

1. Kātade veli da je *Jā Sīn* jedan od naziva Kur'ana;
2. Ibn 'Abbās smatra da je *Jā Sīn* jedno od imena Uzvišenog Allaha kojim se On zaklinje;
3. Mudžāhid tvrdi da se zapravo radi o počecima sura, tj. "slovima koja se cjelovito izgovaraju" ili "isprekidanim slovima";
4. Muḥammed ibn el-Ḥanefije, pozivajući se na predanje od hazreti 'Alije, r.a., kaže da je *Jā Sīn* ime Muhammeda, a. s., kojim je nazvan u Kur'anu i
5. El-Ḥasan, 'Ikrim, Ed-Daḥḥāk i Se'īd ibn Džubejr smatraju da *Jā Sīn* dolazi u značenju "O, čovječe!" (Al-Māwardī, s.a.:5)

Na temelju veoma slabih predanja, neki islamski učenjaci ovu suru nazivaju još i: *el-mu'imma*, *ed-dāfi'a* i *el-kaḍijja*. (Vidi: Al-Qabandī, 2016:110)

Sura *Jā Sīn* se prostire kroz 22. i 23. džuz Kur'ana Časnog. Mekkanska je, mada neki komenta(to)ri Kur'ana smatraju da su: 12, 44, 47. i/ili 48. ajeti ove sure objavljeni u Medini. Drugi, pak, kategorično odbacuju izuzimanje ovih ajeta i mišljenja su da je kompletna sura mekkanska. Prema mushafskom rasporedu, *Jā Sīn* je 36. sura, a po vremenu objavljivanja 40. ili 41. Objavljena je nakon sure *El-Džinn* i prije sure *El-Furqān*. Ima 83 ajeta. Zbog toga što neki smatraju da je *Jā Sīn*. *Tako Mi Kur'ana mudrog*, jedan ajet, za ovu suru kažu da ima 82 ajeta. Ubraja se u *el-mesāni*, "ponavljajuće sure", koje imaju manje od stotinu ajeta, a tako se nazivaju jer se u njima ponavljaju primjeri poruka i vijesti. To su, dakle, sure koje (hronološki) slijede *el-mi'ūn* sure koje imaju stotinu ajeta ili približno tome. (Vidi: Es-Sujuti, 2012:266)

Sura *Jā Sīn* ima 725 riječi, 3020 harfova i 2560 hareketa. Kur'anska nenadmašnost, nesumnjivo, leži u

svakom njegovom harfu i hareketu, svakoj riječi i izrazu. Ima učenjaka koji smatraju da je detaljnije prebrojavanje riječi, slova i vokalizacijskih znakova – beskorisno. Es-Sahavi je kategoričan po ovom pitanju: “Ne smatram da ima neke koristi u poznavanju broja riječi i slova u Kur’anu. Ako i ima neke koristi u poznavanju tih brojeva, onda se to odnosi na knjigu u kojoj je moguće nešto dodati ili izostaviti. U Kur’anu, pak, to nije moguće”. Drugi, ipak, u ovome pronalaze i uočavaju statističolingvistički aspekt kur’anskog *‘idžza*. Ova istraživanja oduševljena su prihvaćena u općem javnom mišljenju, a u naučnim krugovima obično se uzimaju s rezervom, uz jasno naglašavanje nedostataka u metodologiji i opreza pri prihvatanju zaključaka i rezultata. Zanimljivo djelo, u ovom kontekstu, jeste *Kur’an: nenadmašni fenomen* Canera Taslamana. (Caner, 2006)

Temeljne intencije sure

Podsjećanjem na Allahove blagodati, obećana uživanja i nagrade, kao i navođenjem primjera onih koji su imali loš kraj zbog ustrajnosti u nevjerovanju i poricanju istine, ova kur’anska sura nastoji probuditi i osvijestiti nemarne. (Vidi više: Al-Qabandi, 2016:144)

Pored toga, sura *Jā Sin*, kroz raznovrsne inspirativne scene i prizore, govori o osnovama vjerovanja: *tevhid*, objava, poslanstvo, proživljenje, polaganje računa, nagrada i kazna. Ona snažno potcrtava različite eshatološke dimenzije ljudskog postojanja, od neminovnosti smrti i proživljenja, preko pravičnosti konačnog obračuna, do vječnosti nagrade ili kazne, čime vjernika neprestano podsjeća na važnost pripremljenosti za susret s Gospodarom.

Kako su to uočili mnogi komentatori Kur’ana, različiti aspekti izlaganja temelja vjerovanja prisutni su u svim mekkanskim surama. Stoga je primarni cilj ove sure izgradnja i učvršćivanje osnova vjerovanja kod ljudi, pri čemu se poseban naglasak stavlja na potvrdu istinitosti Muhammedovog, a. s.,

poslanstva, manifestaciju Allahove svemoći kroz kosmičke znakove i procese te univerzalnost poruke koja nadilazi vremenske i prostorne okvire.

Povodi objavljivanja

Nekoliko je predanja koja ukazuju na postojanje konkretnih povoda objavljivanja određenih ajeta sure *Jā Sin*. Kada je Ebū Džehl pokušao da se približi Poslaniku, a. s., u namjeri da ga ubije, objavljeni su ajeti: *Mi smo učinili da budu kao oni na čije smo vratove sindžire stavili sve do podbradaka – zato su oni glava uzdignutih, i kao oni ispred kojih i iza kojih smo pregradu metnuli i na oči im koprenu stavili – zato oni ne vide...* (36:7-8. Navedeno prema: Ramić, 1990:190)

Od Ibn ‘Abbāsa, r. a., prenosi se da je rekao: “Ās ibn Vā’il uzeo je jednu kost iz neke doline, zdrobio je svojom rukom, zatim se obratio Poslaniku, a. s.: ‘Zar će Allah ovo oživjeti nakon što istruhne?’ ‘Da, Allah će te prvo usmrtniti, a zatim oživjeti, a zatim uvesti u džehennemsku vatru.’ Nakon ovog slučaja objavljeni su ajeti iz posljednjeg dijela sure *Jā Sin*.” Misli se na ajete: *Kako čovjek ne vidi da ga Mi od kapi sjemena stvaramo, i opet je otvoreni protivnik, i Nama navodi primjer, a zaboravlja kako je stvoren, i govori: “Ko će oživiti kosti kad budu truhle?” Reci: “Oživio ih Onaj koji ih je prvi put stvorio; On dobro zna sve što je stvorio, Onaj koji vam iz zelenog drveća vatru stvara i vi njome potpaljujete.” Zar Onaj koji je stvorio nebesa i Zemlju nije kadar stvoriti njima slične? Jeste, On sve stvara i On je Sveznajući; kada nešto hoće, On samo za to rekne: “Budi!” – i ono bude.* (36:77-83. Navedeno prema: En-Nejsaburi, 2011:333)

Vrijednosti i posebnosti sure

Neka predanja ukazuju na vrijednosti i posebnosti kur’anske sure *Jā Sin* ističući odabrana vremena i prilike u kojima se ona uči. Džundeb, r. a., prenosi da je Allahov Poslanik, a. s., rekao: “Ko navečer prouči *Jā Sin*, želeći time Allahovo zadovoljstvo,

bit će mu oprošteno.” (Ibn Hibbān, predanje br. 2574., s. a.:6/312) Slično predanje od Ebu Hurejre, r. a., bilježi Et-Taberānī. (At-Taberānī, predaja br. 417., 1985:2/255)

Prenosi se od Ebu Hurejre, r. a., da je Allahov Poslanik, a. s., rekao: “Allah, dž. š., je učio sure *Tā Hā* i *Jā Sin* na hiljadu godina prije nego što je stvorio svijet, pa kada su meleki čuli Kur’an, rekli su: ‘Blago li se ummetu kojem je ovo objavljeno, blago li se grudima koja će ovo nositi i blago li se jezicima koji će ovo izgovarati.’” (At-Taberānī, predanje br. 4876., 1995:5/133-134; hadiski autoriteti različito ocjenjuju ovo predanje, pa neki od njih smatraju da se radi čak i o apokrifnoj predaji, dok su drugi mišljenja da je garīb, munker, slabog seneda, a pojedini tvrde da je vjerodostojno i da se može prihvatiti. U djelu *Al-Muğam al-awsaṭ*, neposredno nakon predanja, navodi se i ovo: “Ovaj hadis nije prenesen od Poslanika, a. s., osim ovim lancem predanja, a prenosi ga jedino Ibrahim ibn el-Munzir.”)

Prenosi Ma‘qil b. Jesār da je Allahov Poslanik, a. s., rekao: “Učite vašim umirućim suru *Jā Sin*.” (An-Nasā’i, predanje br. 10846., 2001:9/394; Abū Dāwūd, predaja br. 3121., 2009:5/39, Ibn Māğga, predaja br. 1448., s. a.:466 i Aḥmed, predaja br. 20301., 1999:33/417)

“Zbog spomenutog hadisa većina učenjaka, od hanefija, šafija i hanbelija, smatraju da je *mustehab* – poželjno i lijepo, učiti suru *Jā Sin* osobi koja je na samrti.” (Sedić, 2021:14)

Na temelju predanja koje prenosi Ma‘qil ibn Jesār o Poslanikovoju, a. s., preporuci učenja sure *Jā Sin* umirućima, u islamskoj tradiciji muslimana ovih prostora razvio se i do danas se brižno njeguje običaj učenja ove sure kako osobama na samrti, tako i nakon njihove smrti. Posebna vrijednost ove pobožne prakse proizlazi iz činjenice da sura svojim sadržajem naglašava teme prolaznosti ovozemaljskog života, stvarnosti proživljenja i konačnog povratka Allahu, dž. š., što duhovno priprema i osnažuje osobu na samrti za rastanak s ovim svijetom, dok

istovremeno njeni ajeti koji govore o Allahovoj, dž. š., milosti i oprost, pružaju utjehu i nadu, kako umirućem tako i njegovoj porodici. Značaj ove prakse dodatno potvrđuje sveobuhvatna poruka sure *Jā Sin* o tevidu, životu poslije smrti i Božijoj svemoći, što je čini jedinstveno prikladnom za trenutke kada vjernik prelazi iz prolaznosti u vječnost.

Kontekstualne poveznice između sura i ajeta

Pri samom kraju sure *Fātir*, koja u Mušhafu prethodi suri *Jā Sin*, nailazimo na ajete: *Oni su se zaklinjali Allahom, najtežom zakletvom, da će se, bolje nego bilo koji narod, držati Pravoga puta – samo ako im dođe onaj koji će ih opominjati. I kad im je došao onaj koji opominje, njegov dolazak im je samo povećao otuđenje: oholost na Zemlji i ružno spletkarenje – a spletke će pogoditi upravo one koji se njima služe. Zar oni mogu očekivati nešto drugo već ono što je zadesilo narode drevne? U Allahovim zakonima ti nikad nećeš naći promjene, u Allahovim zakonima ti nećeš naći odstupanja.* (35:42-43)

Neki od Kurejšija su govorili: "Allah prokleo jevreje i kršćane! Došli su im poslanici, a oni su ih u laž utjeravali. Tako nam Allaha, da nama dođe poslanik, mi bismo se držali Pravoga puta najbolje od svih!" Kada im je, međutim, došao Božiji Poslanik, jedan od njih, da opominje narod čiji preci nisu bili opominjani, kako se to kazuje već u prvim ajetima sure *Jā Sin*, mnogi nisu povjerovali i nisu ga podržali kao što su govorili da bi učinili. Uočava se i poveznica između (kraja) sure *Jā Sin* i početka sure *Es-Sāffat*, koja u Mušhafu dolazi nakon sure *Jā Sin*. Uzvišeni Allah pri kraju sure *Jā Sin* kaže: *...već pored Allaha druge bogove prihvaćaju u nadi da će im oni na pomoći biti, a na počecima sure Es-Sāffat učimo ove ajete: ...vaš Bog je, uistinu, Jedan, Gospodar nebesa i Zemlje i onoga što je između njih i Gospodar istokā!* (37:4-5; Vidi više: As-Suyūṭi, 2002)

Kur'anska sura *Jā Sin* počinje ajetima zakletve Kur'anom mudrim i

njegovim opisom koji može ukazivati da je on "čvrsto nanizani, tako da se ne može izmijeniti niti u njemu ima laži i kontradiktornosti":

Jā Sin. Tako Mi Kur'ana mudrog, ti si, uistinu, poslanik, na Pravome putu, po objavi Silnoga i Samilosnoga, da opominješ narod čiji preci nisu bili opominjani, pa je ravnodušan! (36:1-6; Vidi komentar ovog ajeta u: El-Endelūsi, 2014)

Pred kraj ove sure ponovo se pomaljavaju ajeti o Kur'anu koji je pouka (36:69) i koji treba da opominje onoga ko ima pameti... (36:70)

Početak ove sure sadrži i poruke o oživljavanju mrtvih na Sudnjem danu i pomnom praćenju i bilježenju djela: *Mi ćemo, zaista, mrtve oživiti i Mi smo zapisali ono što su uradili i djela koja su iza sebe ostavili; sve smo Mi to u Knjizi jasnoj pobrojali.* (36:12)

I početak i kraj sure govore o istinitosti poslanstva Muhammeda, a. s. Između ta dva podsjećanja "kazuje se o stanovnicima jednog grada kada su im došli poslanici da ih upozore na kaznu zbog utjerivanja u laž i Objave i poslanstva. Ova kazna izložena je u kazivanju po kur'anском metodu, a to je da se kazivanja koriste za podršku problemu koji se iznosi". (Qutb, 2000:4/23)

Na samom kraju sure čovjek se, potpuno svjestan beživotnosti kostiju koje se rune među prstima, iznova podsjeća na istinitost i neminovnost proživljenja: *Kako čovjek ne vidi da ga Mi od kapi sjemena stvaramo, i opet je otvoreni protivnik, i Nama navodi primjer, a zaboravlja kako je stvoren, i govori: "Ko će oživiti kosti kad budu truhle?" Reci: "Oživio ih Onaj koji ih je prvi put stvorio; On dobro zna sve što je stvorio, Onaj koji vam iz zelenog drveća vatru stvara i vi njome potpaljujete."* (36:77-80. Zanimljivu crticu o ovim kur'anским ajetima napisao je akademik Enes Karić. Vidi: Karić, 2019:169-173)

Zanimljivosti

Kur'anske sure na čijim počecima nalazimo "slova koja se cjelovito izgovaraju", "tajanstvena slova" ili "isprekidana slova", najprije govore o Kur'anu:

Elif Lām Mīm. Ova Knjiga, u koju nema nikakve sumnje, uputstvo je svima onima koji se budu Allaha bojali... (2:1-2)

Elif Lām Rā. Ovo su ajeti mudre Knjige. (10:1)

Elif Lām Mīm Rā. Ovo su ajeti Knjige! A ono što ti se objavljuje od Gospodara tvoga istina je, ali većina ljudi neće da vjeruje. (13:1)

Tā Hā, Ne objavljujemo Kur'an da se mučiš... (20:1-2)

Tā Sin. Ovo su ajeti Kur'ana i Knjige jasne, upute i radosne vijesti onima koji vjeruju... (27, 1-2)

Sād. Tako Mi Kur'ana slavnog... (38:1)

Qāf. Tako Mi Kur'ana slavnog... (50:1)

Isti slučaj je i sa surom *Jā Sin*:

Jā Sin. Tako Mi Kur'ana mudrog, ti si, uistinu, poslanik... (36:1-3)

Islamski učenjaci su kazali da će uz učenje ove kur'anske sure i njen bereket, ili uz primjenu njezinih smjernica, uputa i čvrsto vjerovanje u ono o čemu govori, svaka poteškoća biti ublažena i/ili otklonjena. U našem narodu je uobičajeno da se *Jā Sin* uči umrloj osobi i njeno učenje se, uglavnom, povezuje sa smrću. Zanimljivo je da je fetva-i eminu Vijeća muftija Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini upućen veliki broj upita o učenju ove sure "za umrlu osobu". Primjetna je velika obazrivost i profinjeno osjećanje našeg naroda prema učenju ove sure, posebno u prilikama prisjećanja na umrle, kada se sevapi od učenja *po-klanjanju pred dušu umrle osobe*. Jedan kur'anski ajet koji se nalazi upravo u ovoj suri (36:70) usmjerava nas da je Kur'an, a time i ova sura, *Jā Sin*, objavljena da opomene *onoga ko živi je* (u prevodu Enesa Karića), *onoga ko ima pameti* (u prevodu Besima Korkuta) ili *onoga u kome života ima* (u prevodu Esada Durakovića). Inače, riječ *hajj* u značenju *biti živ*, u Kur'anu Časnom pojavljuje se dva puta. (36:70 i 6:122. Vidi više: Al-Karim, 2019:94)

El-Bejdāvī bi na ovome mjestu kazao da "Kur'an ili Poslanik, a. s., trebaju opomenuti onoga ko ima razum, jer je onaj ko je u zabludi

poput mrtvaca (...), a istinski tjelesni život moguć je i upotpunjen jedino uz vjeru i u vjeri. Na drugoj strani, nevjernici koji su zaslužili kaznu, jer su ustrajavali u nevjerovanju i izgubili svaki moguć argument, su – u stvarnosti – mrtvacima.” (Al-Baydāwī, s.a.:273)

Drugi komentatori Kur’ana Časnog smatraju da se pod *živim* ili *razumnim* u ajetu: *...da opominje onoga ko ima pameti, i da zasluže kaznu nevjernici*, (36:70) misli na “one živog srca i duhovnog vida (*bašira*)” (El-Endelusi, 2014) ili općenito na “sve žive na Zemlji”. (Ad-Dimišqī, 1999:5/592)

Teško je očekivati da će ova sura tek tako postati jasna onome ko je na samrti ili da će sevapi od njenog učenja jednostavno biti prosuti na tas dobrih djela umrle osobe ako je još za života nije razumijevala, po njoj postupala i život provela u njenom okrilju i po njenim smjernicama, osim ako to Allah ne bude htio i dozvolio. Zato je potrebno uložiti dodatne napore da se, pored pukog memoriranja, neka od značenja i poruka ove sure približe većem broju vjernika i vjernica. Moguće da je posebna pažnja prema učenju ove sure djelimično rezultat i raširenosti mnogih slabih i apokrifnih predanja o univerzalnoj primjenjivosti i gotovo nevjerojatnim fadiletima, vrijednostima i koristima učenja sure *Jā Sīn*.

Neka od tih predanja koja se pripisuju Allahovom Poslaniku, a. s., i koja gravitiraju između slabih, jako slabih i izmišljenih, su:

“Ko jedanput prouči *Jā Sīn* kao da je deset puta proučio Kur’an.”

“Naredio sam svojim sljedbenicima da svaku noć uče *Jā Sīn*. Ko bude ustrajao na tome i svaku noć ga bude učio, pa umre – umrijet će kao šehid.”

“Ko uđe u kaburistan, pa prouči suru *Jā Sīn*, bit će olakšano toga dana onima koji leže u kaburima, a onaj ko ga prouči imat će za svaki harf koji je proučio nagradu.”

“*Jā Sīn* je za ono za što se bude učio!” (Kurdić, 2010:86-89)

Pojedina predanja ukazuju da je Muhammed, a. s., ponekad na

sabah-namazu učio sure *Jā Sīn* i *Qāf*. Predanje o Poslanikovom, a. s., učenju sure *Jā Sīn* na sabah-namazu prenosi Džābir ibn Semure, a zabilježeno je u nekoliko djela. Hadiski autoriteti smatraju da se radi o *da’if* predanju.

Neki naši znameniti vakifi oporučili su i precizirali vakufnamom da se njima ili drugim zaslužnim pojedincima (svakodnevno) uči sura *Jā Sīn*. (Vidi: Hadžijahić, 1983:219-232)

Tematske cjeline

Sura *Jā Sīn* govori o osnovama vjerovanja. Ajeti 1 – 70. općenito govore o objavi i istinitosti poslanstva, a ajeti 71 – 83. podsjećaju na Allahove blagodati i pozivaju da se ibadeti čine samo Allahu Uzvišenom Koji ima vlast nad svim i Koji će ljude ponovo proživjeti. Eš-Šabūnī precizira tri osnovne teme ove sure, a to su:

1. vjerovanje u proživljenje,
2. kazivanje o stanovnicima jednog grada i
3. dokazi i argumenti o jednoći Gospodara svjetova. (Aš-Šabūnī, 1981:3/5)

Ovo su ključne tematske cjeline ove sure:

- Objava Kur’ana je upozorenje mnogobošcima i radnosni nagovještaj vjernicima. (36:1-12)
- Kazivanje o stanovnicima jednog grada, narodu koji je prelazio svaku granicu zla. Upozorenje na drevne narode koji su pokazivali silu, oholost i neprijateljstvo prema poslanicima. Nagovještaj propasti svih silnika. (36:13-32)
- Manifestacije Allahove svemoći. (36:33-44)
- Odnos nevjernika prema dokazima Uzvišenog Allaha. (36:45-48)
- Dokazivanje proživljenja i užasa koji će pratiti ovaj istiniti događaj. (36:49-54)
- Džennetske nagrade, uživanja i počasti za vjernike. (36:55-58)
- Džehennemske kazne za nevjernike. (36:59-68)

- Negiranje i odbacivanje optužbi koje su idolopoklonici izrekli o Allahovom Poslaniku, a. s. (36:69-70)
- Primjeri i manifestacije Allahove svemoći i Njegovih nebrojenih blagodati. (36:71-73)
- Odnos mnogobožaca prema Allahovim blagodatima. (36:74-76)
- Neki od dokaza proživljenja i Allahove svemoći. (36:77-83. Interesantan vizualni prikaz tematskih cjelina ove sure može se pronaći u: Naššif, 2019:146)

Črtice o jednom Čovjeku iz *Jā Sīna*

Kur’anska sura *Jā Sīn* snažno podsjeća na potrebu kontinuiranog preispitivanja vlastitih uvjerenja i djelovanja, pri čemu se naglašava značaj duhovne budnosti i kritičkog promišljanja. Ona naglašava univerzalnost božanske objave koja nadilazi pojedinačne civilizacije, historijske epohe i kulturne kontekste, pozivajući čovjeka na dublje razumijevanje vlastite egzistencije. *Jā Sīn* inspirira i usmjerava prema duhovnom napretku i moralnom usavršavanju. *Jā Sīn* nudi univerzalne poruke i učenja o temeljima vjerovanja, a u njoj je izuzetno inspirativno i porukama bremenito kazivanje o tajanstvenom kur’anskom personalitetu, jednom *Čovjeku*, pojedincu naspram čitavog naroda, iskrenom vjerniku, čiji je identitet skriven, ali je obznanjena njegova transgeneracijska i svestremenska paradigma podrške i slijedenja poslanika:

I s kraja grada žurno dođe jedan čovjek i reče: “O narode moj, slijedi one koji su poslani, slijedite one koji od vas ne traže nikakvu nagradu, a na Pravom su putu! Zašto da se ne klanjam Onome koji me je stvorio, a Njemu ćete se vratiti? Zašto da prihvaćam druge bogove mimo Njega? Ako Milostivi hoće da me snađe neko zlo, njihovo posredovanje neće mi biti ni od kakve koristi i oni me neće moći spasiti, a ja bih tada bio u pravoj zabludi; ja vjerujem u Gospodara vašeg, čujte mene!” (36:20-25)

Napisao sam *Čovjeku* jer je, prema El-Ālūsiju, ovdje riječ o izuzetnoj počasti prema jednom vjerniku s kraja grada, čiji dom je bio u blizini najudaljenijih gradskih kapija (bez obzira što je riječ *čovjek* u ajetu 36:20 navedena bez određenog člana pa je riječ o *jednom* ili *nekome čovjeku*). (Al-Ālūsī, s.a.: 22/296)

El-Kurtubī u XVII svesku svog komentara Kur'ana, odnosno u komentiranju sure *Jā Sīn* donosi opširno kazivanje o ovom *Čovjeku*, a na ovom mjestu izdvajamo da mu je ime Ḥabīb ibn Murrijj i da je bio gubavac (lepra) koji je 70 godina kumire smatrao bogovima i njima se klanjao, ali njegove molitve da otklone nedaću koja ga je zadesila nisu bile primljene niti su mu se odazivali. Upoznao je Allahove poslanike koji su djelovali u tom vremenu i oni su ga pozvali da napusti kumire i robuje Allahu Uzvišenom. Od njih je tražio neki znak ili dokaz istinitosti njihovog poslanstva. Obavijestili su ga da Allah Uzvišeni može otkloniti njegovu nedaću. Ubrzo je potpuno ozdravio, postao iskreni vjernik i slijedio je poslanike. Iz duboke zahvalnosti Allahu Uzvišenom, pola zarade od poslova koje je obavljao, a navodi se da je bio drvodjelja, udjeljivao je kao milostinju, a pola je koristio za izdržavanje porodice. (Al-Qurtubī, 2006: 17/428-433)

On podsjeća svoj narod na činjenicu koja se poput rijeke ponornice pojavljuje na različitim mjestima u Kur'anu, a posebno naglašava u suri *Jā Sīn*: *...a Njemu ćete se vratiti.* (36:22)

Kada je čuo da njegov narod namjerava ubiti poslanike, došao je hitro u grad s namjerom da ih pomogne i podrži. Njegov dolazak s kraja grada je naglašen i prethodi spomenu subjekta:

I s kraja grada žurno dođe jedan čovjek i reče: "O narode moj, slijedi one koji su poslani..." (36:20)

Na drugom mjestu, u suri *El-Qaṣaṣ* i u kazivanju o Musau, a. s., naglašen je subjekt, a ne dolazak s kraja grada:

I jedan čovjek s kraja grada do-trča: "O Musa" – reče – "glavešine se

dogovaraju da te ubiju; zato bježi, ja sam ti zbilja iskren savjetnik." (28:20)

Zbog njegove iskrene namjere, dobrog djela i žurnosti da pomogne poslanicima, javno ih podrži i proširi riječi istine, reći će mu se: "Uđi u Džennet!" (36:26)

Ubijen je na najbrutalniji i najsvirepiji način – njegov narod ga je udarao i gazio nogama toliko da mu je grudna kost izašla na leđa! Sam, bez ikakve podrške i pomoći od ljudi, potpuno uvjeren da poslanici govore istinu, uz posljednji dah koji ga je držao za ovaj svijet, on tiho govori: "Bože, uputi moj narod, jer oni ne znaju." Neki tvrde da je kamenovan, živ zakopan ili spaljen. To je bio odgovor njegovog naroda na njegovo nastojanje, brigu i želju da ih spasi od pogrešnog puta i propasti. Njegova želja i briga za vlastiti narod nije utrnula nakon što su ga svirepo ubili: "Kamo sreće da narod moj zna zašto mi je Gospodar moj oprostio i lijep mi prijem privedio!" (36:26-27) Njegova samilost, dobronamjernost i briga o vlastitom narodu nadvladala je njihovu tvrdoglavost i oholost. On je, kao istinski vjernik, žrtvovao život zbog uzvišenog cilja. Nije tražio osvetu i nije raskinuo veze sa narodom kojeg i dalje zove svojim: *Kamo sreće da narod moj zna...* (36:26) Zaželio je ovo, veli El-Kurtubī, "jer je htio da oni povjeruju i postignu ono što je on postigao". (Al-Qurtubī, 2006:17/432)

Ovo je jedna od najsnažnijih lekcija i prizora koje Kur'an nudi, predočavajući nam sudbinu naroda kojem su poslana dva poslanika, ali ih narod odbija i negira objavu i poslanstvo. Kada ni njihove riječi nisu naišle na prijem, dolazi treći poslanik, kao podrška i pojačanje, no njihov zajednički poziv biva dočekan prijetnjama i optužbama. Narod u svojoj tvrdoglavosti ide dotle da poslanike proglašava uzrokom nesreće i prijeti im kamenovanjem, odbijajući da prepoznaju istinu koja im je dostavljena: *Oni rekoše: "Mi slutimo da nam nesreću donosite; ako se ne okanite, kamenovaćemo vas i stići će vas, zaista, bolna patnja od nas."* (36:18)

U tom teškom trenutku kada je neprijateljstvo naroda prema poslanicima očigledno i kada su tenzije na vrhuncu, pojavljuje se četvrta osoba – obični vjernik, ali izuzetnog duha. Dolazi iz sigurnosti svog doma, napušta zonu komfora, mirnu osamu u kojoj se posvetio ibadetu i odlučno zalazi među narod, svjestan rizika kojem se izlaže. On osjeća obavezu da stane uz poslanike, svjedočeći istinu koja je stigla od Allaha, dž.š. Kur'an, iako navodi riječi poslanikā, najveći prostor daje upravo ovom čovjeku, običnom vjerniku, čiji je glas bio snažniji od straha, a ljubav prema narodu dublja od bojazni za vlastiti život:

...reče: "O narode moj, slijedi one koji su poslani, slijedite one koji od vas ne traže nikakvu nagradu, a na Pravom su putu! Zašto da se ne klanjam Onome koji me je stvorio, a Njemu ćete se vratiti? Zašto da prihvaćam druge bogove mimo Njega? Ako Milostivi hoće da me snađe neko zlo, njihovo posredovanje neće mi biti ni od kakve koristi i oni me neće moći spasiti, a ja bih tada bio u pravoj zabludi; ja vjerujem u Gospodara vašeg, čujte mene!" (36:20-25)

Poslanici su predano i dosljedno izvršavali zadatak svoje misije, no ovaj vjernik je, vođen iskrenom i nepokolebljivom vjerom, osjetio vlastitu odgovornost da pozove narod k dobru. Njegov primjer je trajna opomena da poziv istini i djelovanje za opće dobro nisu ograničeni samo na one kojima je povjerena misija. Iako je riječ o iskrenoj dovi i bezinteresnom nastojanju, jedan čovjek nije uspio promijeniti kompletnu zajednicu nevjerujućih ljudi koji nisu pokazivali ni najmanje proplamsaje želje da sebe promijene i koji su ustrajno prelazili svaku granicu zla, pa ih je zadesila sudbina nekih prijašnjih naroda: *I protiv naroda njegova, poslji njega, Mi nismo vojsku s neba poslali, niti smo to ikada činili; samo bi se čuo jedan užasan krik, i oni bi odjednom svi pomrli. O kako su ljudi jadni! Nijedan poslanik im nije došao, a da mu se nisu narugali.* (36:28-30)

Komentatori Kur'ana tvrde da je Džibril, a. s., čvrsto uhvatio jednu od

gradskih kapija i potom jedanput kriknuo prema njima, nakon čega su ostali nepomični, bez znakova života. Protiv tog naroda nije poslana vojska meleka s neba, što ukazuje da su doista slabašna grupica jadnika koji su nastojali poslanike izvrjavati poruzi. (Al-Bağawī, 1409 h.g.: 7/15-16)

Primjer *Čovjeka* iz sure *Jā Sīn* odražava nepomućenu privrženost istini, neustrašivu hrabrost, suosjećanje koje nadilazi granice vlastite sigurnosti, nepokolebljivu podršku Poslaniku, a. s., i ljubav prema narodu koja ostaje snažna i u trenucima kada ga vreba neumitna smrt. Dakako, sura *Jā Sīn* kondenzirana je i drugim usrdnim pozivima da svaki čovjek preispita svoj odnos prema temeljima vjerovanja, životu i drugim ljudima.

Zaključak

U svojim mnogolikim prostranstvima, a posebno u suri *Jā Sīn*, Kur'an je protkan snažnim porukama o Božijoj svemoći, mudrosti i milosti, koje

nas pozivaju da dublje razmislimo o prolaznosti ovog svijeta i stvarnom cilju našeg postojanja. *Jā Sīn*, sura poznata kao "srce Kur'ana", budi srž čovjekove svijesti o odgovornosti prema Stvoritelju, prema sebi i prema zajednici. Podsjeća nas na ponovno stvaranje čovjeka i čovječanstva (proživljenjem na Danu sudnjem). Ona nas vodi putem prepoznavanja istine u jasnim znakovima koji su posijani u prirodi, u historijskim poukama i kazivanjima o minulim narodima. Suru *Jā Sīn* može služiti kao podsjetnik na važnost solidarnosti i podrške unutar zajednice, posebno u vremenima društvene polarizacije. U savremenom dobu, obilježenom moralnim relativizmom, materijalizmom, konzumerizmom, informacijskim (pre)zasićenjem, ubrzanim tehnološkim napretkom, društvenim mrežama i servisima koji, nažalost, mogu biti izvor dezinformacija i površnih interpretacija vjerskih učenja, razumijevanje poruka sure *Jā Sīn* pruža smjernice za uspostavljanje unutrašnjeg mira i prepoznavanje dubljeg smisla

vlastitog postojanja. Proučavanje sure *Jā Sīn*, kroz njezine višeslojne poruke o osnovama vjerovanja, svrsi života, odnosu prema Stvoritelju i stvorenjima, omogućava današnjem muslimanu izgradnju čvrstog duhovnog oslonca i pomaže u suočavanju s izazovima modernog doba, uz održavanje sklada između dunjalučkih obaveza i ahiretskih težnji. *Čovjek* iz *Jā Sīn* svjedoči kako je moguće, čak i u nepovoljnim okolnostima, ostati dosljedan principima vjere i biti svjetionik u vremenu moralne tame. Njegov primjer podsjeća na snagu vjere i važnost podrške poslanicima. Slijeđenje i potvrđivanje Poslanika, a. s., koje se u uvodu sure *Jā Sīn* posebno naglašava, nije samo čin pokornosti, već i putokaz ka spoznaji Allahove, dž.š., milosti i istine podarene kroz njegov, a.s., plemeniti primjer i najljepši uzor. Univerzalnost poruka sure *Jā Sīn* posebno dolazi do izražaja u današnjem vremenu brzih promjena i izazova modernog života. Ova plemenita kur'anska sura nudi odgovore na ključna pitanja ljudskog postojanja.

Literatura

- Ad-Dimišqī, Abū Al-Fidā' Ismā'il ibn 'Umar ibn Kaṭīr (1999). *Tafsīr Al-Qur'ān Al-Azīm*. Rijad: Dār ṭayyiba.
- Al-Ālūsī, Abū Al-Faḍl Šihāb Ad-Dīn As-Sayyid Maḥmūd Al-Bağdādī (s.a.). *Rūḥ Al-Ma'ānī fī Tafsīr Al-Qur'ān Al-Azīm wa As-Sab' Al-Ma'ānī*. Bejrut: Idāra Aṭ-Ṭibā'a Al-Muniriyya.
- Al-Bağawī, Abū Muḥammad Al-Ḥusayn b. Mas'ūd. *Ma'ālim At-Tanzīl* (1409 h.g.). Rijad: Dār ṭayyiba.
- Al-Bayḍawī, Nāṣir ad-Dīn (s.a.). *Anwār at-tanzīl wa asrār at-ta'wīl*. Bejrut: Dār ihyā' at-turāṭ al-'arabiyy.
- Al-Karīm, Balīl Abd (2019). *Kur'anska terminologija: lingvistička i semantička analiza*. S engleskog preveo: Almir Fatić. Sarajevo: Centar za napredne studije.
- Al-Māwardī, Abū Al-Ḥasan 'Aliyy ibn Muḥammad Ḥabīb (s.a.). *An-Nukat wa al-'Uyūn*. Bejrut: Dār al-kutub al-'ilmiyya.
- Al-Qabandī, Šalāḥ Aḥmad (2016). *Mafāṭih suwar Al-Qur'ān Al-Karīm: Bitāqāt fī ta'rīf suwar Al-Qur'ān Al-Karīm*. Kuvajt: Al-Wa'y Al-Islāmiyy.
- Al-Qurṭubī, Abū 'Abdullāh Muḥammad b. Aḥmad b. Abī Bakr (2006). *Al-Ġāmi' li aḥkām Al-Qur'ān wa al-mubayyin limā taḍammanuhū min as-sunna wa āyi Al-Furqān*. Bejrut: Muassasa Ar-Risāla.
- An-Nasā'ī, Abū 'Abdur-Raḥmān Aḥmad b. Šu'ayb (2001.). *As-Sunan al-kubrā*. Bejrut: Muassasa Ar-Risāla.
- Ar-Rāzī, Abū 'Abdullāh Faḥruddīn (1981). *Mafāṭih al-ḡayb*. Damask: Dār al-Fikr.
- Aṣ-Šabūnī, Muḥammad 'Aliyy, *Šafwa At-Tafāsīr* (1981). Kairo: Dār Aṣ-Šabūnī, Kairo.
- As-Siğistānī, Abū Dāwūd Sulaymān b. Al-Aš'at Al-Azdī (2009.). *Sunan*. Bejrut: Dār ar-risāla al-'ālimiyya.
- As-Suyūṭī, Ġalāluddīn Abū Al-Faḍl 'Abdur-Raḥmān (2002). *Ilm munāsebāt as-suwar wa al-āyāt*. Mekka: Al-Maktaba Al-Makkiyya.
- Aṭ-Ṭaberānī, Abū Al-Qāsim Sulaymān b. Aḥmad (1985). *Al-Mu'ḡam aṣ-ṣağīr / Ar-Rawḍa ad-dānī ilā Al-Mu'ḡam aṣ-ṣağīr li Aṭ-Ṭaberānī*. Bejrut: Al-Maktab Al-Islāmiyy.
- Aṭ-Ṭaberānī, Abū Al-Qāsim Sulaymān b. Aḥmad (1995). *Al-Mu'ḡam al-awsaṭ*. Kairo: Dār Ḥaramayn.
- El-Endelūsī, Ibn Džuzejj el-Kilbī (2014). *Olakšani komentar Kur'ana*. Sarajevo: Libris.
- En-Nejsaburi, Ebul-Hasen Ali (2011). *Povodi objave Kur'ana*. Sarajevo: Bookline.
- Esad, Duraković (2004). *Kur'an s prijevodom na bosanski jezik*. Sarajevo: Svjetlost.
- Es-Sujuti, Dželaluddin (2012). *Itqan: Sveobuhvatni woodnik u kur'anske nauke I, prijevod sa arapskog jezika i bilješke: Almir Fatić*. Sarajevo: Sova Publishing.
- Ibn Ḥanbal, Aḥmad (valorizacija i komentar djela: Šu'ayb Al-Arnaūt, 'Adil

- Muršid i Ġamāl 'Abdul-Latīf), *Musnad* (1999). Bejrut: Muassasa Ar-Risāla.
- Ibn Hibbān, Abū Ḥatīm Muḥammad b. Hibbān b. Aḥmad at-Taymī ad-Dārimī, *Ṣaḥīḥ / Ṣaḥīḥ Ibn Hibbān bi tartīb Ibn Balbān* (priređivač: Al-Amīr 'Alauddīn 'Aliyy b. Balbān Al-Fārisī; valorizacija i komentar djela: Šu'ayb Al-Arnaūt) (s.a.). Bejrut: Muassasa Ar-Risāla.
- Ibn Māġġa, Abū 'Abdullāh Muḥammad b. Yazīd Al-Qazwīnī (s.a.). *Sunan*. Kairo: Dār iḥyā' al-kutub al-'arabiyya.
- Karić, Enes (2006). *Kur'an sa prijevodom na bosanski*. Bihać: FF, Bihać.
- Karić, Enes (2019). *Kako čitati Kur'an: potrage za strukturama cjeline temeljne Knjige islama*. Sarajevo: Media centar Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.
- Korkut, Besim (2018). *Kur'an: originalni tekst sa prijevodom Besima Korkuta*. Sarajevo: El-Kalem.
- Naṣṣīf, Muḥammad b. 'Abdul-'Azīz b. 'Umar (2019). *Biṭāqāt at-ta'rif bi suwar al-Muṣḥaf aš-Šarīf*, Džidda: Ḥayrukum.
- Qutb, Sejjid (2000). *U okrilju Kur'ana*, Sarajevo: Fakultet islamskih nauka u Sarajevu.
- Ramić, Jusuf (1990). *Povodi objave Kur'ana*. Sarajevo: El-Kalem.
- Sedić, Fuad (2021). "Razumijevanje hadisa: Učenje dova i Kur'ana kod osoba u teškoj bolesti", *Preporod*, 1. oktobar 2021., br. 19/1197.
- Taslaman, Caner (2006). *Kur'an: ne-nadmašni fenomen*. S turskog preveo Enver Ibrahimkadić. Sarajevo: Dobra knjiga d.o.o.

منصور كبيرلا

المدخل إلى سورة يس في القرآن الكريم

الموجز

يبحث هذا العمل في مختارات من الأبعاد العقديّة واللغويّة والسياقيّة في سورة يس، مما يوفر أساساً للمزيد من التحليلات والتأملات المتعمقة في عبرها وعظاتها. ويؤكد العمل على أهمية الإكثار من تلاوة سورة يس وتدبرها باعتبارها عنصراً أساسياً في حياة المؤمن. يجري التحقيق في أصل اسم السورة، ومحتواها، وأسباب نزولها، ومقاصدها ومواضيعها الأساسية. ويبرز العمل اهتماماً خاصاً بالحروف الأولى (فواتح السورة) وتفسيراتها المحتملة ورمزيتها. كما يحلل البحث العظّات الأساسية في السورة، بما في ذلك القواعد الإيمانية كالوحدانية والوحي والنبوة والآخرة، مع النظر في صحة بعض الروايات والتأصيل للتقاليد والممارسات الراسخة المتعلقة بفضل تلاوتها.

الكلمات الرئيسية: القرآن الكريم، سورة يس، التفسير، الشرح، التعليق.

Summary

AN INTRODUCTION
TO THE QURANIC SURAH YĀ SĪN

Mensur Kerla

This article analyses selected theological, linguistic and contextual dimensions of surah *Yā Sīn*, thus providing the basis for further analysis and more profound exegesis of its messages. It emphasises the significance of the daily recitation and understanding of the surah *Yā Sīn*, as a key element of religious life. It analyses the etymology of the title of the surah, its content, reasons and occasion for the Revelation, fundamental intentions and the themes of the surah. It focuses, in particular, on the initial or the opening letters at the beginning of the surah (*fawātiḥ as-suwar*), the possible interpretation of these letters, and their symbolism. Further, the article studies the fundamental messages of the surah, including the essential pillars of faith, like *tarwheed*, Revelation, prophethood, and Eschatology, along with a critical assessment of the authenticity of some traditions and practices related to its recitation.

Keywords: Qur'an, Sura Yā Sīn, Tafseer, commentary, interpretation

KRITIKA DETERMINIZMA U HAZRETI MEVLANINOM INTELEKTUALNOM OPUSU: AFIRMACIJA SLOBODNE VOLJE U PREDANOSTI BOGU

Bajram DIZDAREVIĆ
Medresa "Mehmed Fatih" Podgorica
Dizdarevic_B@outlook.com

SAŽETAK: Pitanje slobodne volje jedno je od pitanja koja su zaokupljala pažnju mnogih teologa, filozofa, mistika, bez obzira na njihov religijski *background* odnosno tradiciju iz koje potiču. Prosto, riječ je o pitanju koje nadilazi religijski partikularizam, te koje se u izvjesnom smislu tiče svakoga čovjeka. Mogli bismo ustvrditi da ne postoji osoba koja sebi barem jednom u životu nije postavila pitanje koje upravo pomenuti rad problematizuje: da li se ona opredjeljuje da nešto učini, te naposljetku snagom vlastitoga izbora i volje to čini, ili je ukupnost postupanja determinirana nedjeljivom i apsolutnom Božijom voljom. Naravno, pitanje odgovornosti pomalja se napredu s pitanjem slobodne volje i prosto je od njega neodvojivo, ali jednako tako i s razumijevanjem Božije volje. U prvom dijelu rada planiramo istaknuti nužnost pluralnosti unutar muslimanskog mišljenja, budući da je to, između ostaloga, uslovljeno ljudskom intelektualno-karakternom različitosti ali i mnogostrukošću društveno-političkih okolnosti koje utiču na formiranje novih teoloških sistema. U drugom dijelu rada usredsredit ćemo se na hazreti Mevlanino razumijevanje ljudske slobodne volje unutar apsolutnosti Božije volje, budući da uklon koji pomenuti sufija pravi, u odnosu na dijalektički teološki spektar, pomaže i osposobljava i običnoga čovjeka da pomenuto pitanje razumije i, uslovno rečeno, u vlastitom srcu razriješi.

Ključne riječi: determinizam, hazreti Mevlana, slobodna volja, predanost Bogu, Božija volja

Uvod

Pitanje determinizma jedno je od najosjetljivijih teoloških pitanja, budući da se istovremeno u pomenutom konceptu isprepliću pitanja slobodne volje, ljudske odgovornosti, Božije volje ali i ljudske sudbine. Nema osobe, a da joj pomenuta pitanja svakodnevno ne naumpadaju, budući da je čovjek jedino živo biće koje je svjesno vlastitoga kraja/svršetka.

Potpuno je razumljivo da se ovom pitanju drugačije prilazilo, te da je bilo i onih koji su bili strogi zagovornici determinizma. Naravno, i pored toga što je sve to bilo nauštrb ljudske slobodne volje odnosno odgovornosti, vjerujemo da je prevashodno njihov cilj bio odbrana sveukupne i jedino egzistirajuće Božije volje, budući da je prihvatanje postojanja dvije neovisne volje (Božije i ljudske) za njih

bilo neprihvatljivo. Opet, kada se pomenuti koncept dovede u suodnos s društveno-političkim kontekstom, postaje, vjerujemo, duboko degradirajući, budući da u startu svako kritičko i racionalno odnošenje poništava, a *status quo* konzervira.

U glavnom dijelu rada istaknut ćemo argumente koje hazreti Mevlana upotrebljava da bi opovrgnuo determinističko učenje. On to ne

čini strogo apologetski, u smislu da izlaže džebrijska učenja, nakon čega im suprotstavlja vlastite argumente. Radije nudi određene koncepte ali i primjere iz svakodnevnog života koji su svakoj osobi bliski, a zahvaljujući kojima čovjek uspijeva uvidjeti svu nesuvislost determinističkoga razumijevanja života i svijeta. Naravno, budući da je pitanje theodiceje neodvojivo od pitanja sveukupnosti Božije volje, osvrnut ćemo se i na razumijevanje postojanja zla u svijetu u hazreti Mevlaninom intelektualnom diskursu.

Pluralnost muslimanskog mišljenja

Vrlo je važno najprije istaknuti da islamska teologija ne predstavlja određeni dokument koji je dragi Bog objavio, ili blagoslovljeni Muhammed izdiktirao, mada se nužno suštinski naslanja na konstitutivnu muslimansku tradiciju koju upravo čine Božija Riječ i sunnet Muhammeda, alejhisselam. (Silajdžić 2019:13-19; Jašić, 2019:44-51) Sasvim je razumljivo da su se neposredno nakon Muhammedovog, alejhisselam, preseljenja, počela javljati mnoga pitanja iz društveno-političkog života, ali i teološkoga, koja su muslimane "opterećavala" i koja su ih se najdirektnije ticala. I pored toga što je Muhammed, alejhisselam, djelovao posve uvažavajući osobnosti i personalitete svojih prijatelja, ipak,

svi oni pomno su oslušivali šta će on kazati, budući da su znali da "ne govori po svome hiru". Iz pristojnosti prema dragome Bogu, stišali su svoje glasove pred pečatnim Poslanikom, no, kasnije, to stišavanje označit će jednu interpretativnu prazninu ili vakuum koji će nužno morati biti popunjen sadržajem koji će vlastitu valjanost crpiti upravo pozivajući se na autoritet blagoslovljenog Muhammeda. Naravno, nije bilo moguće, a takav je slučaj i u drugim teološkim tradicijama, očekivati da intelektualna profilacija unutar muslimanskoga ummeta teče jednoobrazno i posve homogeno, budući da bi to upravo doznačilo retardaciju i dotrajalost muslimanskoga uma, a ne njegovo svakovrsno interpretativno grananje i uzlet.¹ I koliko god bilo teško odrediti se u odnosu na tu prvotnu pluralnost unutar muslimanske zajednice, ipak treba istaknuti da je i ljudsko određenje determinirano kulturnom, ali i religijskom ambijentalnošću, ili je isprovocirano određenom društvenopolitičkom okolnošću. Budući da su muslimani izrazito skloni svako mišljenje koje protivrječi njihovom sažno odbaciti, i ne samo to, nego ga još okvalificirati blasfemičnim ili heterodoksnim,² ovdje je važno istaknuti da pomenuti spektrom mišljenja, ma koliko se ne podudara s onim što podrazumijevamo pod pravovjernošću, ipak predstavlja ljudsko htijenje i želju da unutar vlastitih mogućnosti artikulira određene stavove koji će "štititi

pravovjernost". Naravno, katkada bi takvi stavovi znali biti dijametralno drugačiji, usljed čega je i samo pitanje pravovjernosti relativizirano.³

Jedno od pitanja koje se javilo unutar rane muslimanske teologije jeste i pitanje Božije odnosno ljudske volje, te neizostavno pitanje apsolutnosti Božije volje i ljudske odgovornosti. Ovo pitanje, osim što uživa neporecivi teološki značaj, važno je i stoga što se najdirektnije tiče društvenoga uređenja: naime, ako je dragi Bog učinio da se stvari odvijaju na način na koji procesi teku, to svako potencijalno ljudsko interveniranje obeshrabruje i čini nesuvislim, odnosno posve opunomoćuje i rekli bismo *status quo* konzervira.⁴ S druge strane, ukoliko se apsolutnost Božije volje razumije drugačije, to čovjekovu samopercepciju kao sudionika društvenih tokova osnažuje, te i njega prevashodno utemeljuje kao političko biće. Zapravo, jedino tako bit će u prilici da dostatno promišlja društveni kontekst te da vlastitu religijsku kulturu ne premetne u onu koja je reducirana na personalni karakter. No, pomenuto pitanje vrlo je tanahno, te mu je neophodno suptilno prići, budući da ga se ne može riješiti na način ili-ili. Apsolutnost Božije volje nešto je na čemu su svi muslimanski teolozi snažno insistirali. O tanahnosti pomenutog pitanja, kao i o hazreti Mevlaninom razumijevanju ljudske slobodne volje kazat ćemo nešto više u narednom dijelu rada.

¹ Amin Maluf navodi da "upravo naš pogled često zatvara druge u njihove najuže pripadnosti, i upravo ih naš pogled također može i osloboditi". (Maluf, 2016:28) Opet, treba istaknuti da se katkada određenim marginalijama daje isuviše prostora, te da i raspravljanje prelazi u pukocjepidlačenje. Tako hazreti Mevlana veli da je to nalik osobi koja oboli od šuge, te koja usljed toga uživa u češanju. Češanje joj pričinjava zadovoljstvo, no ništa ne rješava, naprotiv: svrab još više produbljuje. Umjesto toga, trebalo bi utrljati na kožu lijek za šugu, a to je istinska intuitivna spoznaja snagom kojom se u čovjekovom srcu uspješno razrješuju svi čvorovi nastali nesvrhovitim raspravljanjem. (Rumi, 2016b:56-60)

² Katkada je mezhepska pristrasnost toliko izražena da muslimani jedni drugima krv prolijevaju. Nažalost, tome svjedočimo i u 21. stoljeću, usljed najbeskrupuloznije ideologizacije i politizacije religijskog. (Beglerović i sar., 2023: 93-97)

³ Tako će Adnan Silajdžić i Samir Beglerović govoreći o konceptu ortodoksije, između ostaloga, istaknuti da se "definira uvijek u odnosu na neku drugu, rivalsku zajednicu, a ne u odnosu na same izvore vjere budući da se na autentične izvore pozivaju i te druge, rivalske škole". (Silajdžić, Beglerović, 2016:20)

⁴ Ne smijemo zanemariti činjenicu da društveno-politički kontekst umnogome utječe na oformljenje određenih teoloških

sistema, i obratno, određeni teološki sistemi doprinose zaštiti i konzerviranju *statusa quo*. Tako Mustafa Cerić, između ostaloga, primjećuje da je murdžizam sa svojom liberalnom doktrinom zapravo odgovor na rigidni šiizam i haridžizam, a sve to u odnosu na emevijske vlastodršce. (Cerić, 2012:18) Također, Nedžad Grabus ističe da je "činjenica da su pojedina pitanja koja su sastavni dio akaidškoga sadržaja potaknuta političkim nesuglasicama te da su bila potpora vladajućim elitama. Stoga mnoga od tih pitanja, pogotovo pitanje imameta i vodstva zajednice koje je sastavni dio akaida, nikada nije do konca razriješeno u međumuslimanskim raspravama". (Grabus, 2014:63)

Hazreti Mevlanino opovrgavanje determinizma: afirmacija slobodne volje u predanosti Bogu

U poglavlju *Mesneviye* pod naslovom "Jevrejski car i kršćani" hazreti Mevlana po običaju otvara puno tema, te se nakon kraće digresije uvijek vraća na temu koja je u pomenutom odjeljku magistralna. Tako se nakratko osvrnuo i na teološko pitanje o kojemu govorimo u ovom radu. Za razliku od strogo apologetskog pristupa, hazreti Mevlana to čini dosta drugačije, te pomaže čitaocu da jedno od najzavodljivijih teologijsko-filozofijskih pitanja u intimi vlastitoga srca uspješno razriješi. Naravno, izuzetno je teško pomenuto razrješenje artikulirati u jeziku, te se vrijednost hazreti Mevlaninog pristupa nadaje u pojednostavljivanju vrlo kompleksnih pitanja te analogijskom približavanju usljed čega nejasnoće bivaju otklonjene. Hazreti Mevlana u vlastitome pristupu promiče moralni, kao i eshatološki aspekt. Pitanje determinizma usko povezuje s pitanjem ljudskoga dostojanstva, koje je neodvojivo od ljudske slobodne volje. No, samo uvođenje u pojam slobodne volje teče vrlo karakteristično, usljed čega čitalac pomišlja da hazreti Mevlana zapravo determinizam kao takav osnažuje i legitimira. Između ostalog, hazreti Mevlana navodi sljedeće stihove:

Mi smo svi kao lavovi, ali lavovi izvezeni na zastavama –

a te lavove (na zastavama) svakog časa i stalno vitlaju vjetrovi!

Kretanje, ljuljanje, njihanje zastave i lava na njoj je vidljivo (našim očima), a vjetar koji ih pokreće nevidljivo je. –

Neka nikada ne nestane i prestane da nas štiti Moć i Milost Onoga Koji se ne vidi (Bog, dželle šanuhu)! (Neka uvijek budu uz nas!)

(Rumi, 2016a:235-236)

Zapravo, princip Božije volje hazreti Mevlana nastoji dostatno predstaviti, te naporedo s tim osnažiti i ljudsku slobodnu volju. Budući da je to izuzetno teško, stiče se utisak da on mogućnost ljudskog uticanja na vlastiti život potpuno eliminira, te da čovjeka predstavlja kao potpuno neslobodno biće. Naravno, da bismo uopće mogli razumjeti tananost teološkoga pristupa kojega promiče hazreti Mevlana, nužno je podsjetiti se na suštinski važnu razliku koja je u maturidizmu naznačena između Božije volje (irāda) odnosno htijenja (mashī'a), te, s druge strane, Božijega zadovoljstva (riḍā') i ljubavi (maḥabba). (Al-Mātūrīdī, 2017:388-396; Al-Bazdawī, 2003:51-62; An-Nasafi, 2020:559-580; Silajdžić, Beglerović, Čemo, Jašić, 2024:32-35) Obično se u percepciji "običnoga" čovjeka pomenuta pitanja isprepliću. Hazreti Mevlana naglašava pitanje Božije volje, u čemu prepoznajemo njegovo aktualiziranje eshatološkog aspekta, dočim, s druge strane, sve vrijeme insistira na konzistentnosti principa Božijega zadovoljstva, usljed čega i moralni princip biva održivim. U suprotnom, i pitanja dobra i zla bila bi do kraja relativizirana, te bi ukupni teologijski spektrom bio srušen. To što je sve što se događa čovjeku sukladno Božijoj volji, kojoj ništa ne promiče, budući da bi drugačija tvrdnja pretpostavljala postojanje druge volje koja je izdvojena u odnosu na pomenutu, te ujedno dva izvora moći, odnosno doktrinu nasuprotnu monoteizmu, ne znači da je čovjek nemoćan da se zlu ili lošim izborima odupre, niti to implicira da je on u takve odabire doslovno "gurnut". Da je tako dovoljno govori i to da mu dragi Bog sve vrijeme brani da se upušta

u ono što je učinio zabranjenim, te bi pomenute zabrane u slučaju da je ljudska slobodna volja suspendovana odnosno da ne postoji bile potpuno obesmišljene. Između ostaloga, hazreti Mevlana ističe da Božije zabrane govore u prilog ljudskoj slobodnoj volji, te mogućnosti da se opredijeli za ono što on smatra najprikladnijim.

Ipak, s druge strane, hazreti Mevlana govori o čovjekovom utruću vlastite volje u Božiju volju, što se u sufijskoj tradiciji označava terminom *fena*. (Hafizović, 1999:327-328)⁵ Da bi potkrijepio vlastitu nakanu, hazreti Mevlana se poziva i na kur'anski Tekst, sve to da bi u čovjeku jasno detektirao mnogostrukost izbora. Tako, između ostaloga, navodi sljedeće stihove:

O tome, kao tumačenje za prethodni bejt, stih, čitaj u Kur'anu azimušan – kako je Bog rekao: "Mā remejte iz remejte – Nisi ti bacio kada si bacio, nego je to bacio Allah!"

Kada mi bacimo strijelu, to bacanje nije naše –

mi smo samo luk (pomoću kojeg se strijela baca), a strijelu baca (ustvari) Bog, dželle šanuhu.

(Rumi, 2001:202-203)

Ukoliko dođe do pomenutoga utruća, tada sve ljudske odluke bivaju sukladne ne samo Božijoj volji nego i Njegovome zadovoljstvu. (Rumi, 2005:100-1001)⁶ U suprotnom, ukoliko se to ne dogodi, tada i pored toga što su i dalje ljudski postupci obuhvaćeni Božijom voljom, ipak, protivrječni su Njegovome zadovoljstvu, što na koncu ljudsko činjenje čini pogrešnim odnosno zlim.⁷ Zapravo, sve ono čime čovjek raspolaže dragi Bog mu pozajmljuje, te se u samome ljudskom očitovanju bilo kojih karakteristika

dvojnost zadržavanjem svoga 'ja'-stva nije kadar posvjedočiti Božije Jedinostvo. To će reći da je apsolutno nemoguće spasiti se onome ko nije porinuo svoje sopstvo i svoje odlike, nataložene nad rečenim sopstvom, u 'Lice Božije', jer nije kadar držati 'savez' vjernosti Jedinome i na taj način se iskupiti od višeboštva". (Bošnjak, 2009:395)

⁵ Također, Kenan Čemo u *Rječniku sufijsko-tarikatskih izraza* navodi da pojam *fena'* ima sljedeće značenje: "utruće, nestajanje. Nestajanje, iščeznuće i utapanje u Božija Svojstva, suprotno od beka'. Fena' može biti dvojak, tj. ima svoja dva stupnja. Prvi fena' se manifestira duhovnim vježbama, u kojima se derviš čisti od svih loših osobina. Drugi fena' je uranjanje i utonuće u

Božiju svemoć i Njegovu Ljepotu, kada se gubi svijest i o materijalnom i o nematerijalnom svijetu, kada ostaje samo Istinito". (Čemo, 2022:67) Abdullāh-efendija Bošnjak u čuvenom komentaru Ibn 'Arebijevog, k.s., djela *Fuṣūṣ al-ḥikam* u poglavlju naslovljenom "Istinska mudrost u Ishakovom logosu", između ostaloga, ističe da "sluga, rob Božiji koji uzrokuje

nužno događa aktualizacija Božijih imena i atributa.⁸ Naravno, to ni na koji način na poništava jasnu razliku između Stvoritelja i svijeta stvorenog. No, sve stvoreno posjeduje isključivo pozajmljenu egzistenciju, te je usljed toga pod konstantnim izljevom Božijih imena i atributa. Zapravo, tako i opstoji, budući da je Bog, motreno u islamskoj teologiji, osim Stvoritelj (Al-Ḥāliq), jednako tako i Održavatelj (Al-Razzāq). (Hafizović, 2015:49-50)⁹

Na neki način primjećujemo da se ovdje aktualizira i pitanje poimanja zla, što je jedno od vrlo zanimljivih i uvijek aktualnih pitanja, posebno u vremenu porasta i snažnoga kulturnog promicanja religijskog indiferentizma odnosno agnosticizma, te ateizma i antiteizma. Pitanju zla muslimanski teolozi pristupaju vrlo oprezno, te i pored toga što je naglasak na čovjeku kao onome koji zlo producira, ipak se Bog dragi opisuje kao Onaj koji zlo omogućava i stvara.¹⁰ No, stvaranje zla Njega ne čini zlim. Naprotiv, Njegov odnos prema zlu dodatno osnažuje koncept ljudske slobodne volje, budući da sama ta ideja legitimira mnogostrukost koja se čovjeku nadaje, a unutar koje se on treba opredijeliti. Za što

god da se odluči, dragi Bog tome daruje egzistenciju, i pored toga što On suštinski ne želi ljude povrijediti niti im želi nauditi. Vlastitim odabirom čovjek sebe povređuje, budući da prednost katkada zna dati nečemu što će mu priskrbiti kratkoročnu ugodu, nakon čega će uslijediti dugotrajna patnja. Otuda se i javljaju osjećaji koji su jedino čovjeku imanentni. Mislimo na stid, osjećaj sramotnosti, ali i pitanje vlastitoga kraja. Niti jedno drugo Božije stvorenje nema uvida u bit vlastitoga postupanja, otuda su stid i sramotnost nemogući, a odgovornost kao takva trajno suspendovana.¹¹ Usljed toga nas i određeni postupci unutar toga svijeta ne iznenađuju niti bitnije ražalošćuju, budući da pomenuti svijet (primarno životinjski) tako funkcionira, te se suštinski naslanja na nagonske instinkte. Tako, između ostalog, u prilog opovrgavanja determinizma, hazreti Mevlana navodi sljedeće stihove:

*Jer, da čovjek nema slobodnu volju
i kada je ne bi imao, zašto bi onda
imao osjećaj stida i srama, – čemu
bi onda služio osjećaj štete i gubitka
(zbog učinjenih nevaljalih djela)?*

*(Ako čovjek ne bi imao slobodnu volju
da sam odlučuje o svojim djelima), zašto*

*bi onda učitelji upozoravali učenike
(učinite ovo, a nemojte učiniti ti itd.)?*

*Ili, zašto bi čovjek odustajao od onoga
što je već bio odlučio da učini?*

(Rumi, 2016a:243)

Dakle, i pored toga što je to osjetljivo istaknuti bez valjanog objašnjenja, dragi Bog želi i zlo. To hazreti Mevlana objašnjava na način da je nezamislivo da se zlo događa, a da je pomenuto događanje suprotno Njegovoj želji odnosno htijenju (mashī'a), što bi zapravo bilo pravo svetogrđe, i to u smislu da bi dragog Boga predstavilo potpuno nemoćnim. To da se događa zlo koje Bog ne želi pretpostavljalo bi Boga koji želi zlo eliminirati, ali to nije u stanju učiniti. Motreno iz perspektive muslimanskih teologa koji pripadaju maturidijskom interpretativnom miljeu, dragi Bog istovremeno i želi i brani zlo, ali želi i dobro, a zadovoljan je isključivo dobrim, što Njegovu volju odnosno stvaranje čini sveobuhvatnim. Zapravo, jedino ovako moguće je dostatno zaštititi sam pojam Boga od jednoga degradirajućega konstituiranja, budući da je jedno od Njegovih Lijepih Imena *Al-Qadir* (Moćni). (Beglerović, Čemo, 2022:381-387) Božija imena Opraštač (Al-Ġaffār), Blagi (Al-Ḥalīm), Milostivi (Al-Raḥmān),

⁶ U identičnom kontekstu i hazreti Abdulkadir Gejlani govori o utruću vlastite volje u Božiju, pri čemu će dragi Bog čovjeku, ako to učini, darivati ono što nije mogao ni naslutiti. Također, navodi da je sunnet Poslanika, alejhisselam, stjecanje (kasb), a da je njegovo stanje potpuno oslanjanje na Allaha, dž.š. (tawakkul). U ovom smislu čini se vrlo važnim princip kesba kojega je promicao imam El-Aš'ari, a koji izmiruje ukupnost Božijega djelovanja s ljudskom odgovornošću. I pored toga što dragi Bog postupak tvori, čovjek ga stječe, što ga čini odgovornim bićem. (Beglerović, 2009:277-279)

⁷ Hazreti Mevlana, između ostalog, ističe da su svi ljudi jednako Božijom voljom obuhvaćeni, poput osoba koje se nalaze u vodi, i pored toga što jedna sve vrijeme zamahuje rukama i nastoji se oduprijeti riječnoj struji, a druga se posve prepustila riječnom toku. Dakle, i osoba koja čini dobro i osoba koja čini zlo obuhvaćene su Božijom voljom i htijenjem, no, ponajviše osoba čini postupke koje dragi Bog

i hoće i brani, te koji su, također, nasuprotni Njegovom zadovoljstvu (riḍā) i ljubavi (maḥabba). (Rumi, 2016c:112)

⁸ Abdullah Bošnjak navodi da je čovjek "skriveni uzrok stvaranja čitavog svijeta/univerzuma, od njegova vrha do samog dna". (Bošnjak, 2003:116)

⁹ Božije Lijepo Ime *Al-Ḥāliq* označava Boga Stvoritelja, i to u smislu da je riječ o nepovljivom stvaranju, budući da ono čemu dragi Bog daruje postojanje prethodno nije imalo apsolutno nikakvu egzistenciju, niti realnu (ḥāqiqi), niti zamišljenu (dīhni). Za razliku od Boga, čovjek je u prilici proizvoditi isključivo od materijala koji mu je prethodno na raspolaganju, te s Božijom pomoći prenositi iz svijeta ideja u svijet realnosti, no i ono što proizvede nužno posjeduje rok trajanja. S druge strane, Božije Lijepo Ime *Al-Razzāq* označava Boga Koji se brine o svakom svom stvorenju, te koji svemu poklanja osim egzistencije i duhovnu skrb, kao i fizičku, u smislu hrane i svega ostalog što je čovjeku neophodno da bi normalno živio. Posredstvom očitovanja ovog

Božijeg Lijepog Imena, dragi Bog je svakom stvorenju neprestano blizak i "uslovno rečeno" na raspolaganju. (Beglerović, Čemo, 2022:76-84, 111-117)

¹⁰ Tako, između ostalog, Adnan Silajdžić ističe da je "Al-Aš'ari u svojoj theodiceji apodiktičan: Bog doista stvara i nevjerovanje i zlo, ali, zaključuje on, to neće povrijediti božansko dostojanstvo ni na koji način. Jer Bog stvara nevjerovanje za drugoga po kojemu čovjek postaje nevjernik, a ne za Sebe samoga odnosno stvara zlo za drugoga po kojemu će taj drugi po zlu postati loš". (Silajdžić, 1999:168)

¹¹ Milan Uzelac u sličnom kontekstu primjećuje da "nijedan kraj nije problematičan, nijedan kraj ne budi pitanja, osim čovjekovog kraja". (Uzelac, 2020:116) Muhamed Filipović, također, ističe da "samo takvo mišljenje koje može postavljati pitanja o posljednjim stvarima, odnosno sva pitanja koja proističu iz njegovog sopstvenog funkcioniranja ili iz same stvari kojom se bavi, može da se smatra slobodnim". (Filipović, 1987:130)

kao da pretpostavljaju zlo odnosno grijehenje da bi bila aktualizirana, a hazreti Mevlana na sebi osoben način poseže za analogijama da bi običnom čovjeku približio ovo vrlo tanahno teološko pitanje. Naime, i liječnik se raduje bolesti odnosno bolesniku, ali nije zadovoljan njegovim stanjem, i pekar se obraduje kada neko ogladni, ali nije zadovoljan samom glađu. Ljekar želi pokazati svoje liječničke vještine, a pekar želi prodati hljeb i utoliti glad osobe koja je ogladnila¹² Dakle, nije riječ o jednom samosvrhovitom priželjkivanju nedostatka, ono se javlja da bi se ono svojstvo s drugu stranu moglo na valjan način aktualizirati. U ovom slučaju, koliko god to zvučalo protivrječno, zlo se želi radi samoga dobra! Da bi se dobro uopće manifestiralo, neophodno je najprije posustajanje odnosno poskliznuće. U svakom kur'anskom retku treba iščitati i ono što se iza tog retka krije, odnosno ono što je nužno da bi određeni zahtjev Božiji mogao biti implementiran. Tako, hazreti Mevlana ističe da tamo gdje nam dragi Bog u Knjizi govori da udjeljujemo na Božijem putu treba prepoznavati Božije zahtjeve da se radi da bi se postalo imućnim, budući da je jedino tako i moguće udjeljivati. Jednako tako, dragi Bog od nas traži da Mu se vratimo, pokajemo, da išćemo oprosta, sve to naslućuje "potrebu" da se prethodno pogriješi, posklizne. (Rumi, 2016c:149-151) Naravno, pomenuto pitanje nije moguće dokraja hladno posmatrati, i ono se radije razrješava u čovjekovom srcu kao intuitivnom organu spoznaje, te čovjek treba biti obazriv da ne bi vješto baratajući konstruktima koje smo prethodno istakli, zloupotrijebivši kontekst, sebe opravdao kada je posrijedi grijehenje.

Također, hazreti Mevlana se, kada je posrijedi pitanje zla, oštro usprotivljava zoroastrejskom učenju o dva božanstva, i to tvrdeći da je dobro neodvojivo od zla, jednako kao što je zlo neodvojivo

od dobra, a ono što se nama nadaje kao dvoje, kod dragog Boga jedno je.¹³ Sve ovo, zapravo, doprinosi jednoj kompletnijoj percepciji sveobuhvatnosti Božije volje. Tako je dan nezamisliv bez noći, a i dan i noć su neophodni. Noću odmaraju ljudski organi, a danju su predani poslu. Ne bi bilo moguće biti aktivan danju, ukoliko prethodno ne dođe do počinka. Dan je uslovljen noću, i obratno, te čine jednu nepodijeljenu cjelinu. Da je u čovjeku smireno samo znanje, od njega ništa ne bi ostalo. Zbog toga je neznanje, također, neophodno. Zahvaljujući neznanju ljudi su upućeni jedni na druge, no, i znanje je neophodno kao sredstvo spoznaje. Čak su, ističe hazreti Mevlana, potrebni i oni koji su u odnosu na Boga i budući svijet nemarni, budući da se zahvaljujući njima "događa" na svojevrsan način "ovaj svijet". Da su svi ljudi uronjeni u more Božijih spoznaja na ovom svijetu, ne bi imali snage da išta konkretno poduzmu od zanosa koji bi ih obuzeo. Dakle, nemarnost kao da je nužna da bi se poslovi ovog svijeta mogli normalno odvijati. Naravno, ovo nemarnost ne opravdava niti je na bilo koji način ohrabruje, no, hazreti Mevlana vlastitim intelektualnim genijem zahvaća ukupnost egzistencije, te na jedan izuzetan način pokazuje da sve od dragog Boga potiče te da je jedino kao ukupnost moguće. Da bi potkrijepio vlastitu tvrdnju o neodvojivosti dobra i zla, hazreti Mevlana navodi primjer čovjeka koji je naumio počinuti ubistvo. No na putu da ubije, spletom okolnosti, osoba počinu blud, te ne počinu ubistvo. Blud koji je počinio neminovno je zao čin, no dobro je da je taj postupak spriječio ubistvo. Dakle, dobro i zlo neodvojivi su, i u izvjesnom smislu jedno drugo uslovljavaju. Jednako tako, Božija volja je nepodijeljena, te joj ništa ne izmiče. (Rumi, 2016c: 293-297)

Na kraju bismo mogli istaknuti da hazreti Mevlana svojom mišlju nastoji istovremeno zaštititi sveobuhvatnost Božije volje (irāda) odnosno htijenja

(mashī'a), s jedne strane, te ljudskog djelanja koje nije uslovljeno i pored toga što pomenutom djelanju, makar bila riječ i o samom zlu, egzistenciju podaruje sami Bog.

Zaključak

U radu smo skrenuli pažnju da je teološki spektar puno složeniji negoli mi nerijetko mislimo, te da puno faktora utiče na njegovo različito grananje. Uostalom, tu prosto nije moguće niti računati na jednoobraznost. Najprije smo nastojali demistificirati i pokazati svu ljudsku nesuvislost kada su posrijedi pokušaji da unutar spomenutog konteksta projicira homogenizaciju ili jednodužje u odnosu na vlastito interpretativno određenje ili razumijevanje ortodoksije.

U drugom dijelu rada bavili smo se konkretno hazreti Mevlaninom argumentacijom kojom obara tvrdnje determinista, odnosno zagovornika džebriзма, te smo pokazali da sveobuhvatnost Božije volje i htijenja ne protivrječi mogućnosti ljudskog slobodnoga opredjeljenja, a što hazreti Mevlana na sebi svojstven način nastoji pokazati. Najdojmljivijim argumentom čine se osjećaji koji su samo čovjeku imanentni (stid, sramotnost), a koji bi bili posve suvišni da prethodno čovjek nije bio u prilici da se opredijeli za drugačije djelanje. Crvenilo u licu koje čovjeka obuzme nakon određenog postupka najbolja je potvrda ljudskog slobodnog čina!

Na kraju smo se dotakli i hazreti Mevlanine theodiceje, budući da razumijevanje sveobuhvatnosti Božije volje neminovno otvara i pitanje postojanja zla u svijetu te ljudske dimenzije ili uloge kada je posrijedi samo produciranje zla. I ovo pitanje, ma koliko bilo tanahno, shodno hazreti Mevlaninom razumijevanju, doprinosi tvrdnji o čovjeku kao slobodnom odnosno odgovornom biću.

¹² William C. Chittick ističe da "pekar želi da ljudi budu gladni kako bi on mogao upražnjavati svoju vještinu i uzdržavati se. Ali on ne odobrava njihovu glad, inače ne bi prodavao hljeb. Tako se zna da Bog želi zlo u jednom

smislu, ali ga u drugom smislu ne želi". (Chittick, 2005:79)

¹³ U muslimanskoj teologiji se nerijetko poseže za kur'anski motiviranom argumentacijom kada je posrijedi pobijanje mogućnosti o egzistiranju dva ili više

božanstava, budući da njihove volje ne bi bile usklađene, što bi trajno poremetilo harmoničnost u svemiru. Zapravo, tako posmatrano, koncept o jednom i jedinome Bogu nadaje se posve logičnim i opravdanim. (At-Taftāzāni, 2020:145-149)

Literatura

- Al-Bazdawī, Abū al-Yusr (2003). *Uṣūl al-dīn*. Kairo: Al-maktaba al-azhariyya li-t-turāt.
- Al-Mātūrīdī, Abū Mansūr (2017). *Kitāb al-tawḥīd*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- An-Nasafi, Abū al-Mu'in (2020). *Tabṣira al-adilla fi uṣūl al-dīn*. Beirut: Dār al-kutub al-'ilmiyya.
- At-Taftazāni (2020). *Sharḥ al-aqā'id an-nasafiyya*. Kairo: Dār al-taqwā.
- Beglerović, Samir (2009). *Abd al-Qādir al-Ġaylāni i derviški red kaderija*. Sarajevo: Fakultet islamskih nauka u Sarajevu i Hadži Sinanova tekija.
- Beglerović, Samir, Čemo, Kenan (2022). *Božija Lijepa Imena sa komentarom i dovama*. Sarajevo: Fakultet islamskih nauka.
- Beglerović, Samir, Silajdžić, Adnan, Hafizović, Rešid, Jašić, Orhan, Dizdarević, Bajram (2023). *Religija i teologija pred izazovima novog svjetskog poretka*. Tuzla: Off-set.
- Bošnjak, Abdullah-efendija (2003). *Gradacija bitka*. Sarajevo: Libris.
- Bošnjak, Abdullah-efendija (2009). *Tumačenje "Dragulja Poslaničke mudrosti" (II)*. Sarajevo: Ibn Sina.
- Cerić, Mustafa (2012). *Korišteni sintetičke teologije u islamu: Ebu Mensur el-Maturidi (853-944)*. Sarajevo: El-Kalem.
- Chittick, William C. (2005). *Sufijski put ljubavi (Rumijeva dubovna učenja)*. Sarajevo: Ibn Sina.
- Čemo, Kenan (2022). *Rječnik sufijsko-tarikatskih izraza*. Sarajevo: Bookline.
- Filipović, Muhamed (1987). *Filozofija jezika I*. Sarajevo: Svjetlost.
- Grabus, Nedžad (2014). *Vjera, znanje i spoznaja*. Sarajevo: Tugra.
- Hafizović, Rešid (2015). *Stubovi islama i džihad*. Sarajevo: Connectum.
- Hafizović, Rešid (1999). *Temeljni tokovi sufizma*. Sarajevo: Bemust.
- Jašić, Orhan (2019). *Bioetički problemi u publikacijama Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini od 1945. do 2012.*. Zagreb: Pergamena.
- Maluf, Amin (2016). *Ubilacki identiteti: nasilje i potreba za pripadanjem*. Beograd: Laguna.
- Rumi, Dželaluddin (2005). *Divan-i Šems*. Sarajevo: Bemust.
- Rumi, Dželaluddin (2001). *Jedino sve*. Beograd: Lek San Dar.
- Rumi, Dželaluddin (2016a). *Mesneviya*. Tuzla: Behram-begova medresa.
- Rumi, Dželaluddin (2016b). *Sedam besjeda*. Sarajevo: Centar za napredne studije i El-Kalem.
- Rumi, Dželaluddin (2016c). *Tajne uzvišenosti*. Sarajevo: Bookline.
- Silajdžić, Adnan, Beglerović, Samir (2016). *Akaiidska učenja Ebu Hanife: hanefijska tradicija tumačenja osnova islamskog vjerovanja*. Sarajevo: El-Kalem.
- Silajdžić, Adnan, Beglerović, Samir, Čemo, Kenan, Jašić, Orhan (2024). *Akaiidska učenja imama Nesevija*. Sarajevo: Fakultet islamskih nauka.
- Silajdžić, Adnan (1999). *Filozofijska teologija Abu al-Hasana al-As'arija*. Sarajevo: Bosanski kulturni centar.
- Silajdžić, Adnan (2019). *Ogledi o sunnetu i hadisu*. Sarajevo: El-Kalem.
- Uzelac, Milan (2020). *Fenomenologija našeg vremena*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

الموجز

نقد الحتمية في أعمال جلال الدين الرومي الفكرية:
التأكيد على الإرادة الحرة في الإخلاص لله

بَيْرَم ديزداريفيتش

استحوذت مسألة الإرادة الحرة على اهتمام الكثير من علماء الدين والفلاسفة والصوفيين، بغض النظر عن خلفياتهم الدينية أو التراث الذي ينتمون إليه. والمسألة بكل بساطة، تتجاوز حدود الخصوصية الدينية، لتكون محط اهتمام كل إنسان. ويمكننا الجزم بأنه يكاد لا يوجد إنسان لم يتساءل ولو مرة واحدة في حياته حول الموضوع الذي يعالجه هذا البحث: هل هو من يقرر أن يفعل شيئاً ما، وهل يفعله بقوة اختياره وإرادته، أم أن مجمل أفعاله تُحددها إرادة الله المطلقة وغير القابلة للتجزئة. بالطبع، فإن المسؤولية تسير بموازاة الإرادة الحرة، ولا يمكن الفصل بينهما، ولكنها بالقدر نفسه تسير مع فهم إرادة الله. خطتنا في الجزء الأول من البحث، تسليط الضوء على ضرورة التعددية داخل الفكر الإسلامي، لأنها مفروضة بالتنوع البشري الفكري والخلقي، وتتعدد الظروف الاجتماعية والسياسية التي تؤثر في تشكيل منظومات دينية جديدة. وفي الجزء الثاني من البحث سنركز على فهم الرومي للإرادة البشرية الحرة ضمن مطلق الإرادة الإلهية، حيث أن النقطة التي يجريها الصوفي المذكور، فيما يتعلق بالطيف الكلامي الجدلي، تساعد الإنسان العادي وتمكنه من فهم السؤال المطروح ومن ثم التوصل للإجابة عنه في قلبه.

الكلمات الرئيسية: الحتمية، الرومي، الإرادة الحرة، الإخلاص لله، إرادة الله.

Summary

CRITIQUE OF DETERMINISM IN HADHRATI MAWLANA'S WRITINGS: AFFIRMATION OF THE FREE WILL WITHIN THE SUBMISSION TO GOD

Bajram Dizdarević

The topic of free will is one of the issues that have been the subject of many discussions by numerous scholars; theologians, philosophers, and mystics, regardless of their religious background. Simply because this is an issue that transcends religious particularism, and which in some aspect pertains to every human being. We might, therefore, establish that everyone in the course of their life would, at least once in their lifetime, ask themselves the question which we present here as the topic of this article: do we choose to act in a certain situation, is that act result of our own free choice and free will or is the existence in its entirety determined with the absolute and indivisible Will of God. Of course, along with the problem of free will inevitably appears the question of responsibility, as the two are simply inseparable, and further, it is equally inseparable from the topic of understanding the Will of God. The first part of this article points out the necessity of plurality within Muslim thought, since it is, among other things preconditioned by the diversity of human character traits and intellectual abilities, as well as by diverse social and political circumstances that influence developments of new theological systems. The second part of the article focuses on Hadhrati Mawlana's understanding of free will within the absolute Will of God, as this Sufi's thought, which significantly differs from dialectical theological spectra, helps and enables a common man to understand and, we may say, solve this issue in his own heart.

Keywords: determinism, hadhrat Mawlana, free will, submission to God, the Will of God

AKADEMIK PROF. DR. MEHMED BEGOVIĆ U SVJETLU NEOBJAVLJENE ARHIVSKE GRAĐE

Ruhulah HODŽIĆ

Gazi Husrev-begova biblioteka
rhodzic@ghb.ba

Meho MANJGO

Gazi Husrev-begova biblioteka
mehomanjgo@hotmail.com

SAŽETAK: U ovom radu predstavljen je životni i profesionalni put dr. Mehmeda Begovića, jednog od najistaknutijih i najangažiranijih bošnjačkih intelektualaca, koji je živio i djelovao u 20. stoljeću. Cilj ovog rada je da se na temelju neobjavljenih arhivskih dokumenata prikaže biografija dr. Begovića, s posebnim osvrtom na njegovu blistavu i impresivnu akademsku karijeru. U prvom dijelu rada predstavljeno je njegovo školovanje u Lastvi, Sarajevu, Mostaru, Beogradu i Alžiru. Njegova izvanredna pedesetogodišnja karijera univerzitetskog profesora na Pravnom fakultetu u Beogradu predstavljena je u drugom dijelu rada u kojem je i prikazan najveći broj neobjavljenih dokumenata koji se danas čuvaju u Arhivu Pravnog fakulteta u Beogradu. Poseban doprinos dr. Begovića ogleda se u njegovoj saradnji i doprinosu razvoja Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu, što je prikazano u trećem dijelu rada. Na kraju rada prikazan je izvod iz njegove bibliografije, manje poznati detalji iz života te sjećanja njegovih kolega, prijatelja i saradnika.

Ključne riječi: Mehmed Begović, pravo, šerijatsko pravo, Pravni fakultet u Beogradu, Islamski teološki fakultet

Rođenje i srednjoškolsko obrazovanje

Prema podacima iz sačuvanog rodnog lista Mehmed Begović je rođen u Lastvi kod Trebinja 8. aprila 1904. godine, od oca Džafer-age i majke Sevde.¹ Odrastao je na skromnom imanju svoga oca koji se bavio zemljoradjom. Pred Jusuf-ef.

Salkovićem stekao je osnovno vjersko obrazovanje (Hasandedić 1984:463), a u rodnome mjestu Lastva završio je i osnovnu školu.

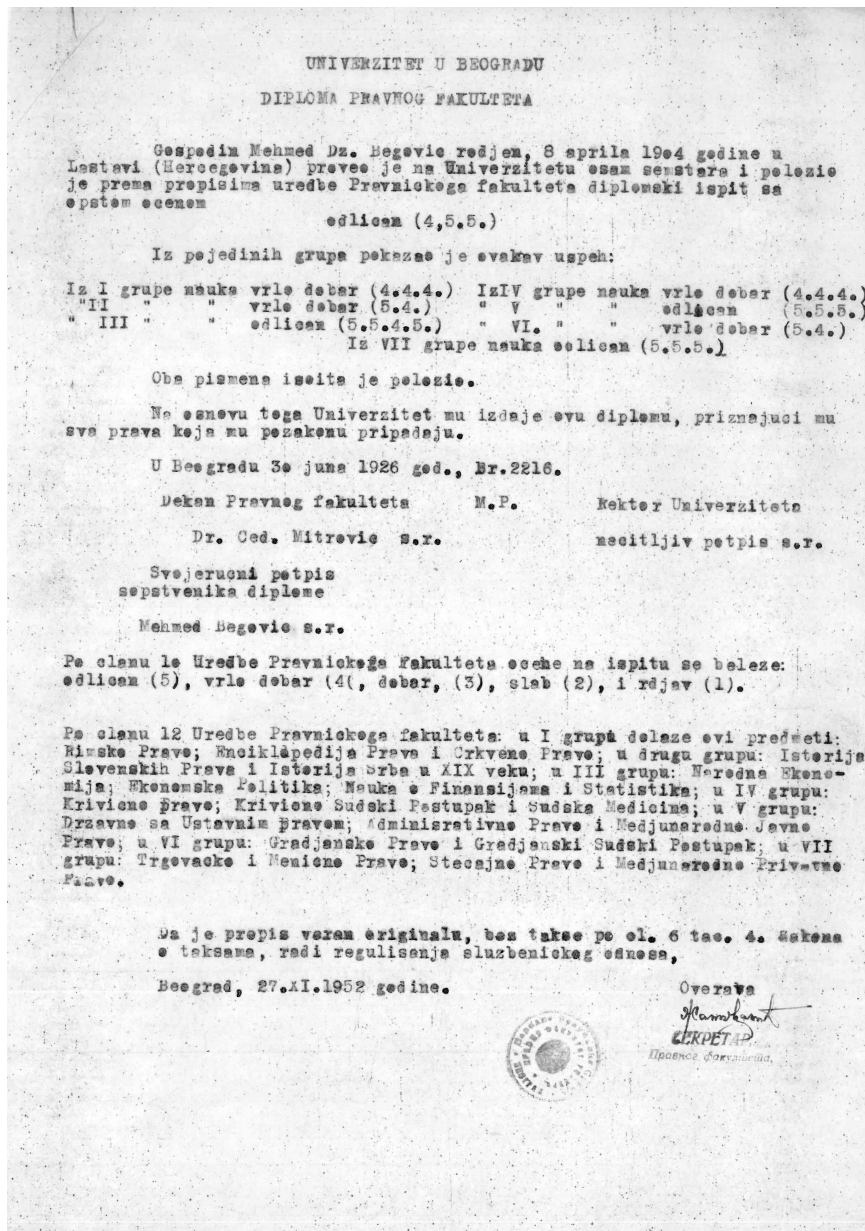
Nakon završene osnovne škole Mehmed Begović odlazi u Sarajevo gdje je školske 1915/16. godine upisao prvi razred Velike gimnazije. Na temelju dokumenata koji su

pohranjeni u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu saznajemo da je Mehmed Begović na prijedlog reisul-uleme Džemaludin-ef. Čauševića bio stipendista Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu.² U glavnom gradu Bosne i Hercegovine ostao je pet godina, a srednjoškolsko obrazovanje završio je u Gimnaziji u

¹ Arhiv Pravnog fakulteta u Beogradu (dalje APFB), "Ovjereni prijepis rodnog lista dr. Mehmeda Begovića", Dosije dr. Mehmeda Begovića

² Bosanski arhiv Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu, "Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu obavještava reisul-ulemu Džemaludin-ef. Čauševića da je

Mehmedu Begoviću odobrena stipendija za školovanje u sarajevskoj gimnaziji", signatura dokumenata: DZC-5-662/1916; DZC-2-301/1919.

Prijepis diplome Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu dr. Mehmeda Begovića

Mostaru 1922. godine. Prema svjedočenju Mehmeda Begovića njegovo srednjoškolsko obrazovanje, u izvjesnom smislu, obilježila je izvanredna stručnost i obrazovanost nastavnog kadra među kojem je sedam profesora imalo zvanje doktora nauka. Ipak, najčešće je spominjao profesora Ahmed-ef. Bureka za koga je govorio

da mu je upravo on razvio ljubav prema islamu i inicirao njegovo kasnije opredjeljenje za studiranje šerijatskog prava. (Džananović, 1989:4-5)

Studij na Pravnom fakultetu u Beogradu

Nakon završenog srednjoškolskog obrazovanja Mehmed Begović odlazi u Beograd gdje je u akademskoj 1922/23. godini upisao Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu. Na temelju ovjerenog prijepisa diplome Pravnog fakulteta vidi se da je na studiju proveo osam semestara gdje je položio "prema propisima uredbe Pravničkoga fakulteta diplomski

ispit sa opštom ocjenom odličan".³ Iz istog dokumenta saznajemo da je položio sve ispite, te da je iz prve grupe predmeta (Rimsko pravo – ocjena 4, Enciklopedija prava – 4, i Crkveno pravo – 4) ostvario vrlo dobar uspjeh, iz druge grupe (Istorija slovenskih prava – 5, i Istorija Srba u 19. veku – 4) vrlo dobar uspjeh, iz treće grupe (Narodna ekonomija – 5, Ekonomska politika – 5, Nauka o finansijama i statistikama – 4 i 5) odličan uspjeh, iz četvrte grupe (Krivično pravo – 4, Krivični sudski postupak – 4, Sudska medicina – 4) vrlo dobar uspjeh, iz pete grupe (Državno sa ustavnim pravom – 5, Administrativno pravo – 5, Međunarodno javno pravo – 5) odličan uspjeh, iz šeste grupe (Građansko pravo – 5, Građanski sudski postupak – 4) vrlo dobar uspjeh, i iz sedme grupe (Trgovačko i menično pravo – 5, Stečajno pravo – 5, i Međunarodno privatno pravo – 5) odličan uspjeh. Nakon uspješno položenih ispita Mehmed Begović je položio oba pismena završna ispita, te mu je na osnovu toga Univerzitet u Beogradu izdao diplomu "priznajući mu sva prava koja mu po zakonu pripadaju". Diploma Pravnog fakulteta u Beogradu izdata mu je 30. juna 1926. godine, a istu je potpisao tadašnji dekan prof. dr. Čedomilj Mitrović.⁴ Nakon diplomiranja na Pravnom fakultetu u Beogradu dr. Mehmed Begović je otišao na odsluženje vojnog roka gdje je u bivšoj jugoslavenskoj vojsci proveo tri mjeseca, u periodu od 5. novembra 1926. godine do 7. januara 1927. godine, a potom je oslobođen kao privremeno nesposoban.⁵

Doktorat na Pravnom fakultetu u Alžiru

Nakon završetka diplomskog studija na Pravnom fakultetu u Beogradu Mehmed Begović je na preporuku Saveta Pravnog fakulteta u Beogradu kao vrlo uspješan student dobio stipendiju od Ministarstva prosvete u Beogradu za nastavak školovanja, odnosno doktorski studij na Pravnom fakultetu u Alžiru, koji je tada imao jednu od najpoznatijih i najpriznatijih

³ APFB, "Prijepis diplome dr. Mehmeda Begovića sa Pravnog fakulteta u Beogradu ovjeren 27. novembra 1952. godine," Dosije dr. Mehmeda Begovića

⁴ Ibid.

⁵ APFB, "Uvjerenje o odsluženom vojnom roku dr. Mehmeda Begovića, datirano 27. augusta 1930. godine", Dosije dr. Mehmeda Begovića

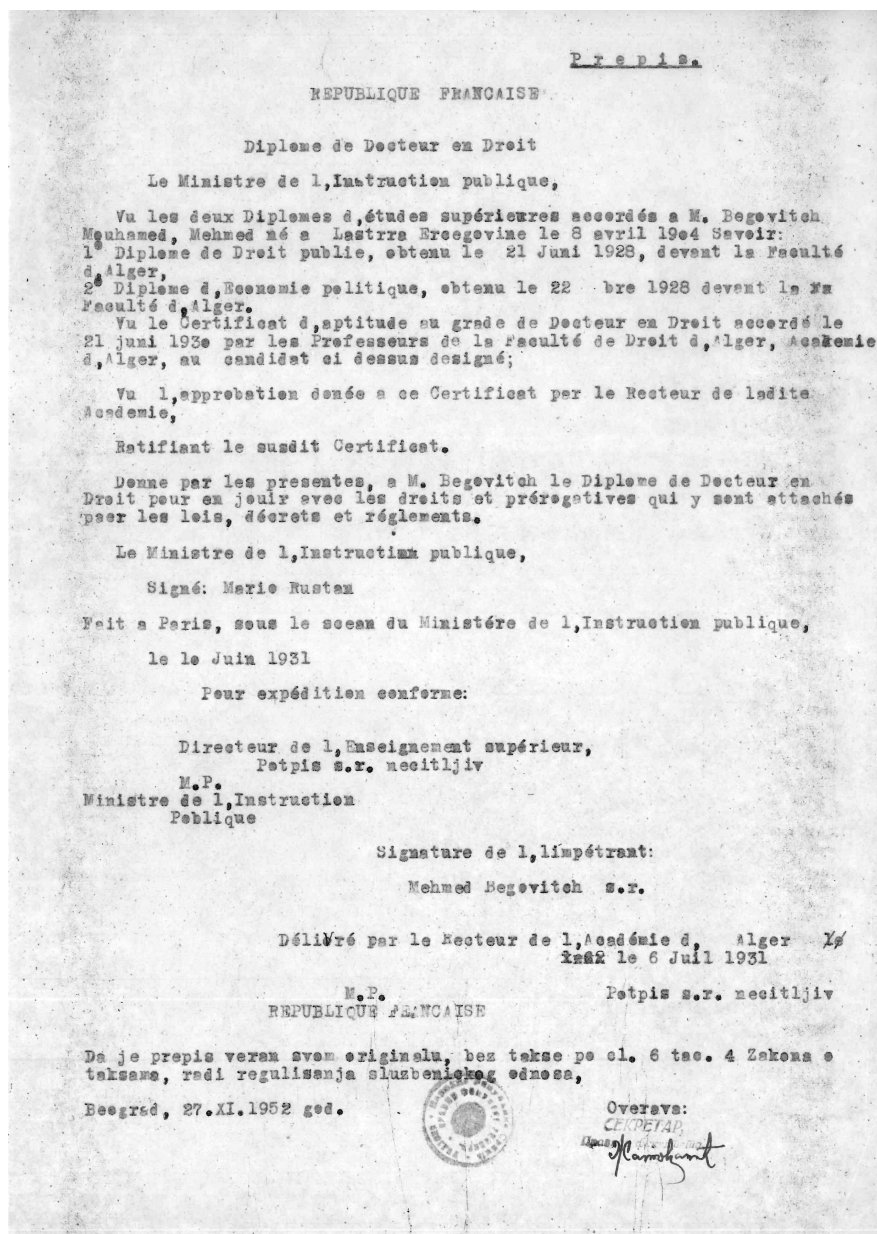
katedri za šerijatsko pravo. Doktorski studij upisao je akademske 1926/27. godine, a na osnovu ovjerenog prijepisa njegove doktorske diplome saznajemo da je na Pravnom fakultetu u Alžiru Mehmed Begović stekao dvije diplome, što predstavlja svojevrsno otkriće budući da se u dosadašnjim istraživanjima i dostupnim izvorima o njemu ovaj podatak nigdje ne spominje. Jednu diplomu na Pravnom fakultetu u Alžiru stekao je iz javnog prava 21. juna 1928. godine, a drugu iz političke ekonomije 22. oktobra 1928. godine. Odbranu dokorskog rada pod nazivom *De l' evolution du droit musulman en Yougoslavie* (Razvoj muslimanskog prava u Jugoslaviji) imao je 21. juna 1930. godine, te mu je na temelju odbranjenog rada dodijeljena titula *doktora nauka*, što potvrđuje i sačuvani ovjereni prijepis diplome.⁶

Doktorska disertacija dr. Mehmeda Begovića ocijenjena je najvišom ocjenom u toj akademskoj godini na Univerzitetu u Alžiru, te je Odlukom Savjeta Pravnog fakulteta u Alžiru nagrađena 28. maja 1931. godine i kao takva je štampana pod pokroviteljstvom Univerziteta u Alžiru. (Mehmedović, 2018:79)

Odbanom doktorske disertacije na Pravnom fakultetu u Alžiru dr. Mehmed Begović je postao prvi bošnjački muslimanski doktor nauka iz oblasti šerijatskog prava. Također, on ne samo da je prvi doktor šerijatskog prava, već pripada grupi Bošnjaka koji su početkom 20. stoljeća svoje fakultetsko obrazovanje gradili kroz savremene sisteme školovanja. Moglo bi se reći da je poseban doprinos te plejade bošnjačkih intelektualaca i naučnih radnika bio i u tome što su se u svom daljem naučnom radu i akademskom djelovanju vodili principima savremenog naučnog pristupa u tretiranju tema kojima su se bavili.⁷

Akademski karijera na Pravnom fakultetu u Beogradu

Nagrađeni doktorski rad dr. Mehmeda Begovića na Pravnom fakultetu u Alžiru nagovijestio je

Prijepis diplome dr. Mehmeda Begovića o završenom doktoratu na Pravnom fakultetu u Alžiru, Arhiv Pravnog fakulteta u Beogradu

impresivnu akademsku i naučnu karijeru koju će graditi na Pravnom fakultetu u Beogradu. Nakon okončanja dokorskog studija u Alžiru i povratka u Jugoslaviju dr. Mehmed Begović kratko je radio kao honorarni nastavnik Ministarstva prosvete u Beogradu, a potom se zaposlio na Pravnom fakultetu u Beogradu gdje je kraljevim ukazom br. 181/32 od 1. decembra 1931. godine postavljen za docenta na katedri za šerijatsko pravo.⁸

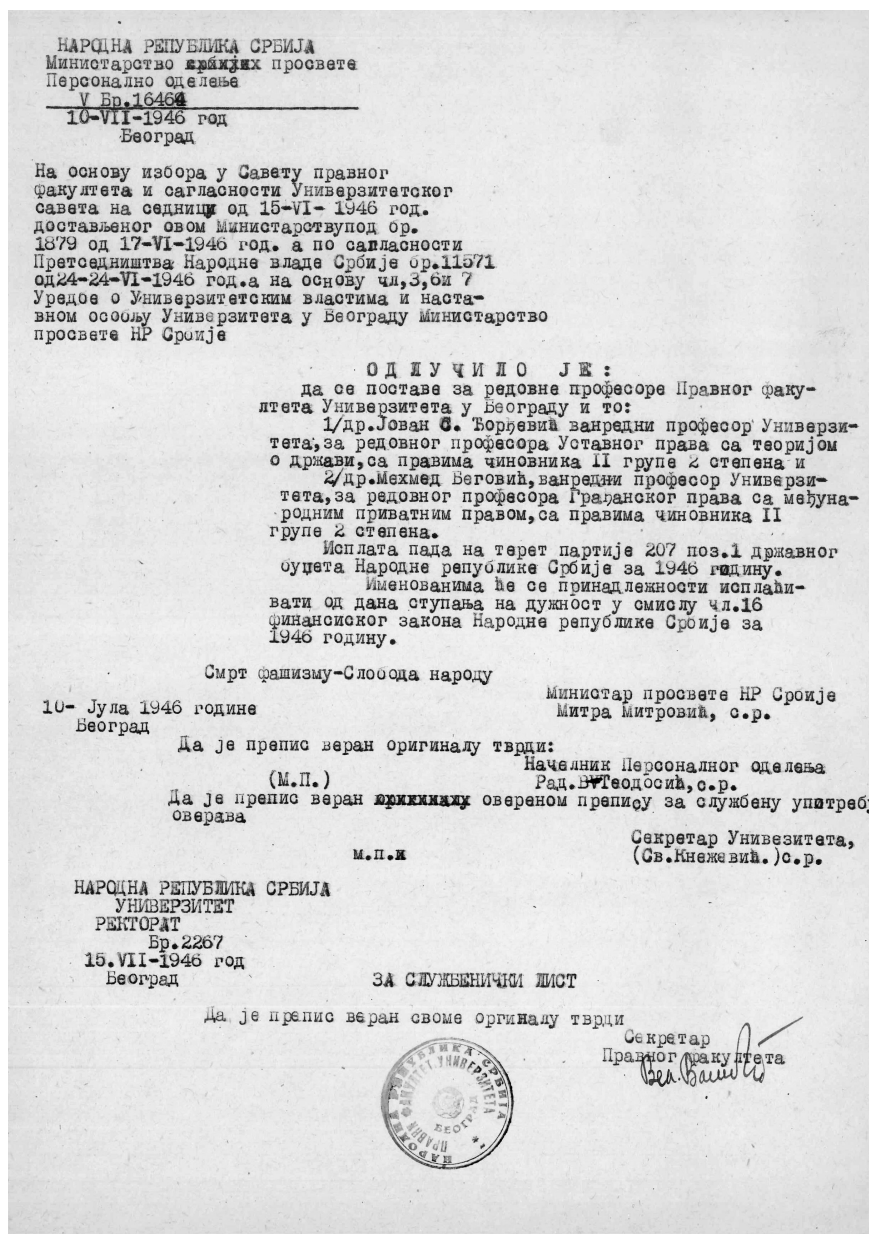
Iz podataka zabilježenih u "Službeničkom listu" dr. Mehmeda Begovića iz kojeg se detaljnije može pratiti njegovo kretanje u službi saznajemo da je kao docent na

Pravnom fakultetu radio šest godina, a potom je kraljevim ukazom br. 9210/38 od 5. marta 1938. godine postavljen za vanrednog profesora

⁶ APFB, "Prijepis diplome dr. Mehmeda Begovića sa Pravnog fakulteta u Alžiru ovjeren 27. novembra 1952. godine", Dosije dr. Mehmeda Begovića

⁷ "In Memoriam – komemoracija dr. Mehmedu Begoviću na Pravnom fakultetu u Beogradu 11. oktobra 1990. godine", preuzeto sa: In memoriam – MEHMED BEGOVIĆ (1904-1990), (Posjećeno 3. decembra 2024)

⁸ APFB, "Službenički list dr. Mehmeda Begovića sa osnovnim biografskim podacima i kretanjem u službi od 1931. do 1946. godine", Dosije dr. Mehmeda Begovića

Imenovanje dr. Mehmeda Begovića za redovnog profesora na Pravnom fakultetu u Beogradu, 10. jula 1946. godine, Arhiv Pravnog fakulteta u Beogradu

Pravnog fakulteta u Beogradu.⁹ Godine 1938. boravio je u Kairu gdje je proučavao i istraživao rad i organizaciju sudova.¹⁰ U svojstvu vanrednog profesora dr. Mehmed Begović je na katedri za šerijatsko pravo na Pravnom fakultetu u Beogradu radio do 1941. godine kada je, prema podacima iz njegove autobiografije, uklonjen s Fakulteta “odlukom Nedićeve vlade

kao politički nepoćudan”.¹¹ Do kraja 1942. godine radio je u Državnom arhivu kada je, kako navodi u autobiografiji, penzionisan. Tokom Drugog svjetskog rata dr. Mehmed Begović nije napuštao Beograd odakle je, kako je zabilježio u autobiografiji, pomagao Narodno-oslobodilački pokret u Bosni i Hercegovini. Nakon okončanja Drugog svjetskog rata ponovo je

vraćen na Pravni fakultet u Beogradu gdje je rješenjem Ministarstva prosvete Srbije br. V-75-97 od 26. juna 1945. godine nastavio raditi u svojstvu vanrednog profesora, da bi rješenjem Ministarstva prosvete Srbije br. 16464 od 10. jula 1946. godine imenovan u zvanje redovnog profesora Pravnog fakulteta. U periodu od 1954. do 1955. godine obnašao je i dužnost dekana Pravnog fakulteta u Beogradu.

U bogatoj akademskoj karijeri, koja je trajala više od pola stoljeća na Pravnom fakultetu u Beogradu, dr. Mehmed Begović je prošao sva zvanja, od docenta, vanrednog i redovnog profesora, do prodekana i dekana, a jedno vrijeme je obnašao dužnost predsjednika sindikalne podružnice Pravnog fakulteta.

Angažman dr. Mehmeda Begovića nije bio ograničen samo na Pravni fakultet, već je saradivao i s drugim naučnim ustanovama, a naročito je bio aktivan na Kolarčevom narodnom univerzitetu. U svom dugogodišnjem akademskom i naučnom radu bio je član velikog broja akademija i nauka. U Srpskoj akademiji nauka i umjetnosti (SANU) izabran je za dopisnog člana 1958. godine, a za redovnog 1965. godine. U SANU je bio član više komisija, naučnih vijeća i odbora, te je bio dugogodišnji predsjednik Naučnog veća Etnografskog i Balkanološkog instituta SANU i član Predsedništva SANU. Više godina bio je rukovodilac Odbora za izvore srpskog prava pri SANU, te je biran za člana Međudjeljnenskog odbora za orijentalne studije i Odbora za astronautiku (Kozmičko pravo) pri SANU, a biran je i za člana Nacionalnog komiteta za orijentalistiku. (Mehmedović, 2018:79)

Osim uspješnog rada u SANU dr. Mehmed Begović je bio član Crnogorske akademije nauka i umjetnosti, a za člana Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine izabran je 1973. godine. Preko Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (JAZU) saradivao je s brojnim naučnim ustanovama u

⁹ APFB, “Službenički list dr. Mehmeda Begovića sa osnovnim biografskim podacima i kretanjem u službi od 1931. do 1946. godine”, Dosije dr. Mehmeda Begovića

¹⁰ APFB, “Opšti upitnik dr. Mehmeda Begovića sa njegovim osnovnim biografskim

podacima, kraćom biografijom i podacima o kretanju u službi”, Dosije dr. Mehmeda Begovića

¹¹ APFB, “Autobiografija dr. Mehmeda Begovića pisana njegovom rukom 2. juna 1950. godine”, Dosije dr. Mehmeda Begovića

svijetu, a njegova saradnja posebno je bila izražena s naučnim ustanovama francuskog govornog područja. Bio je član komisije za mjere u Francuskoj akademiji nauka i umjetnosti.¹² Osim toga, bio je član društva za kulturnu saradnju Jugoslavije i Francuske te član akcionog odbora društva za kulturnu saradnju Jugoslavije sa SSSR-om.¹³

Dr. Mehmed Begović dobitnik je brojnih nagrada i priznanja, a posebno se ističu 7-julska nagrada Srbije dodijeljena 1973. godine za njegov ukupan naučni rad, zatim Plaketa SANU za doprinos historiji prava iz 1977. godine i priznanje Pravnog fakulteta u Sarajevu za višegodišnji doprinos razvoju ove visokoškolske ustanove, koje mu je dodijeljeno 1987. godine. (Mehmedović, 2018:79)

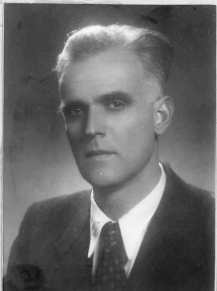
Doprinos uspostavljanju i razvoju Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu

Osim vrlo uspješne akademske i naučne karijere u Beogradu dr. Mehmed Begović dao je nemjerljiv doprinos razvoju visokog obrazovanja u Bosni i Hercegovini. Prilikom osnivanja Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu 1946. godine bio je jedan od njegovih matičara, te je sudjelovao u kreiranju nastavnog plana i programa na ovom fakultetu. Zajedno sa druga dva matičara (akademik prof. dr. Gorazd Kušej, redovni profesor Pravnog fakulteta u Ljubljani, i prof. dr. Pavao Rastovčan, redovni profesor Pravnog fakulteta u Zagrebu) dr. Begović je izvršio izbor prvih nastavnika Pravnog fakulteta u Sarajevu na kojem je nastava u prvoj akademskoj godini 1946/47. godine započela 6. februara 1947. godine.¹⁴

Njegova saradnja s Islamskim teološkim fakultetom u Sarajevu, današnjim Fakultetom islamskih nauka, bila je posebno značajna. Prilikom njegovog osnivanja 1977. godine biran je za člana Matičarske komisije koja je vršila izbor nastavnika za prvu godinu studija, te je dao vrlo značajan doprinos

ФЕДЕРАТИВНА НАРОДНА РЕПУБЛИКА ЈУГОСЛАВИЈА
НАРОДНА РЕПУБЛИКА

Установа *Правни факултет Универзитета у Београду*

Број _____

СЛУЖБЕНИЧКИ ЛИСТ

Горазд Кушера др. Мехмед
(презиме, очево име и име)

1. Општи подаци

Рођен	<i>8. септембра</i>	год. у	<i>Ласевци</i>
среда	<i>Мрешиње</i>	Народна република	<i>Босна и Херцеговина</i>
народност	<i>Српкиња</i>		
држављанство	<i>Југославија</i>		
Брачно стање	<i>Омужен</i>		

2. Квалификације

а) Школска спрема <i>Осам разреда Гимназије са матуром</i>	Где <i>Лосикав Београд</i>	Када <i>1922</i>
б) Стручна спрема (испити, курсеви итд.) <i>Докторат права на Правном факултету</i>	<i>Ленин</i>	<i>1930</i>
в) Знање језика	<i>Француски, арачки, немачки</i>	
г) Опште знање, научни радови и изванредни радови у струци	<i>одредио више година на Интернационалном Конгресу права у Сарајеву и сарађивао у комисији за израду законских предлога</i>	

3. Занимање пре ступања у државну службу

у свим етапма иконвалама Српског у Сарајеву

Образац VII/80 Цена 1:50 — дин. Издање Издавачког културног предузећа Србије — Београд

Službenički list dr. Mehmeda Begovića sa osnovnim biografskim podacima i kretanjem u službi od 1946. do 1958. godine, Arhiv Pravnog fakulteta u Beogradu

prilikom izrade Nacrta nastavnog plana i programa za šerijatsko pravo. (Džananović, 1989:4-5)

Osim toga, dr. Mehmed Begović je pokazivao neprestanu brigu o nastavnom kadru Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu kojeg je savjetovao i upućivao na relevantnu literaturu iz islamskih nauka, a posebno iz šerijatskog prava. Sačuvani dokumenti iz arhiva Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu i dokumenti iz Arhiva

Islamske zajednice u Bosni i Hercegovinu potvrđuju da je dr. Mehmed Begović bio redovni član, a nerijetko i predsjednik Komisije za izbor nastavnika u viša naučna zvanja na Islamskom teološkom fakultetu. Iz dokumenata pohranjenih u arhivi Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu saznajemo da je dr. Mehmed Begović, između ostalih, bio član Komisije za pregled i ocjenu radova prof. dr. Ahmeda Smajlovića za njegov izbor

¹² APFB, "Autobiografija dr. Mehmeda Begovića pisana njegovom rukom 2. juna 1950. godine", Dosije dr. Mehmeda Begovića

¹³ APFB, "Autobiografija dr. Mehmeda Begovića, štampana 2. juna 1950.

godine", Dosije dr. Mehmeda Begovića.

¹⁴ Historijat Pravnog fakulteta u Sarajevu, preuzeto sa: <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/fakultet/historijat/>, (Posjećeno 6. decembra 2024)

Fotografija dr. Mehmeda Begovića iz njegovog dosijea

u zvanje redovnog profesora 1985. godine¹⁵, član Komisije za pregled i ocjenu radova prof. dr. Omera Nakičevića za njegov izbor u zvanje vanrednog profesora 1986. godine¹⁶ i član Komisije za pregled i ocjenu radova prof. dr. Jusufa Ramića za njegovo unapređenje u stručnom zvanju 1988. godine.¹⁷ Također, dr. Mehmed Begović je bio i član komisija za odbranu diplomskih, magistarskih i doktorskih radova, a na temelju dokumenata iz arhiva Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu saznajemo da je bio i mentor prof. Ibrahimu Džananoviću na postdiplomskom studiju.¹⁸

Saradnja dr. Mehmeda Begovića i doprinos Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu ne ogleda se samo u formalnom i zvaničnom odnosu i saradnji već i kroz njegove stalne napore na unapređenju stručnosti nastavnog kadra koje se najčešće manifestiralo

kroz njegova upućivanja na stručnu i referentnu literaturu, ali i kroz slanje svojih radova i knjiga Fakultetu. Svoje knjige i radove dr. Mehmed Begović nije slao samo Fakultetu islamskih nauka, već i Gazi Husrev-begovoj biblioteci čemu, između ostalog, svjedoči i arhivska dokumentacija pohranjena u ovoj biblioteci.¹⁹

Izvod iz bibliografije

Još za vrijeme studija na Pravnom fakultetu u Alžiru dr. Mehmed Begović započeo je svoj spisateljski rad koji će na koncu obuhvatiti više od 130 bibliografskih jedinica. Njegova doktorska disertacija pod nazivom *De l' evolution du droit musulman en Yougoslavie*, u izvjesnom smislu, početak je impresivne karijere dr. Mehmeda Begovića kao autora stručnih i naučnih radova. Predstavljanje potpune bibliografije dr. Mehmeda Begovića nije tema ovog rada i ona zahtjeva posebno istraživanje, a za potrebe ovog rada bit će predstavljeni naslovi radova dr. Begovića koji se danas čuvaju u Gazi Husrev-begovoj biblioteci. To su:

- *O položaju i dužnostima muslimanke prema islamskoj nauci i duhu današnjeg vremena;*
- *Šerijatsko bračno pravo;*
- *Ibn Haldunovi pogledi na društvo i državu;*
- *O izvorima šerijatskog prava;*
- *O reformama porodičnog prava muslimana u Egiptu;*
- *O adetima (pravnim običajima);*
- *Muslimani u Bosni i Hercegovini;*
- *La possession (baština) des mines en Serbie aux XV et XVI siecles;*

- *Naši pravni nazivi u turskim spomenicima;*
- *Tragovi našeg srednjovekovnog krivičnog prava u turskim zakonskim spomenicima;*
- *Porodično pravo. Deo 3, Starije pravno;*
- *Porodično pravo: Po predavanjima održanim u školskoj 1947/48 godini na Pravnom fakultetu;*
- *Karakteristike šerijatskog nasljednog prava;*
- *Pokreti islamskih naroda;*
- *Položaj vanbračne dece u šerijatskom i građanskom pravu;*
- *Značaj mehbra (venčanog dara) u šerijatskom pravu;*
- *Šerijatsko pravo o državi i državnoj upravi;*
- *Nastanak i razvitak šerijatskog prava;*
- *Porodično pravo;*
- *Može li prelaz na islam poslužiti kao uzrok za razvod braka?;*
- *Porodični vakufi;*
- *Pravo u islamu;*
- *Rudarska baština u Srbiji u XV i XVI veku;*
- *Sur l' application du droit coutumier pendant la regne Turc dans nos pays.*

Mnogi radovi dr. Mehmeda Begovića iz oblasti javnog i šerijatskog prava, a naročito iz običajnog, porodičnog i nasljednog prava, i danas su referentna literatura, a "po nepodeljenom mišljenju, udžbenik profesora Begovića, *Porodično pravo*, napisan već prvih godina posle oslobođenja, koji je doživio više izdanja, može se ubrojiti u klasična dela jugoslavenske pravne škole".²⁰ Neki od njegovih radova, poput brošure *O položaju i*

¹⁵ Arhiv Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu (dalje AFIN), "Imenovanje dr. Mehmeda Begovića za člana Komisije za pregled i ocjenu radova prof. dr. Ahmeda Smajlovića za njegov izbor u zvanje redovnog profesora 16. maja 1985. godine", signatura dokumenta: 67/85.

¹⁶ AFIN, "Imenovanje dr. Mehmeda Begovića kao člana komisije za razmatranje prijedloga o unapređenju u stručnom zvanju dr. Omera Nakičevića 21. oktobra 1986. godine", signatura dokumenta: 141/86-K2.

¹⁷ AFIN, "Imenovanje dr. Mehmeda Begovića za pregled i ocjenu radova prof. dr. Jusufa Ramića za njegovo unapređenje u stručnom zvanju 26. oktobra 1988. godine, signatura dokumenta: 193/88-K2.

¹⁸ AFIN, "Molba prof. Ibrahimu Džananoviću za odobrenje odlaska u Beograd zbog obavljanja konsultacija sa prof. Begović Mehmedom, datirana 6. novembra 1984. godine, signatura dokumenta: 141/84.

¹⁹ Arhiv Gazi Husrev-begove biblioteke u

Sarajevu, "Gazi Husrev-begova biblioteka Sarajevo: kancelarijska napomena da profesor Mehmed Begović šalje svoje dvije brošure te da bi mu trebalo zauzvrat i kao zahvalu poslati Katalog orijentalnih rukopisa, datirana 30. aprila 1964. godine", signatura dokumenta: GHB-1-54_1964.

²⁰ "In Memoriam – komemoracija...", preuzeto sa: In memoriam – MEHMED BEGOVIĆ (1904-1990), (Posjećeno 6. decembra 2024)

dužnostima muslimanke prema islamskoj nauci i dubu današnjeg vremena, izazivali su polemike među bosanskohercegovačkom ulemom budući da je jedna od temeljnih naučnih osobina dr. Mehmeda Begovića bila propitivanje i kritičko sagledavanje uvriježenih i udomaćenih šerijatskih normi. On je smatrao da Kur'an kao temeljni izvor islama dozvoljava tumačenje i primjenu šerijatskih propisa u skladu sa zahtjevima i potrebama vremena.

Manje poznati detalji iz života dr. Mehmeda Begovića

Sačuvani dokumenti u Arhivu Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu, Arhivu Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Arhivu Gazi Husrevbegove biblioteke u Sarajevu, a posebno u Arhivu Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu, ne samo da su potvrdili impresivnu akademsku karijeru i naučni opus dr. Mehmeda Begovića, njegov značaj i doprinos nauci, a posebno razvoju šerijatskog prava u Bosni i Hercegovini i šire u 20. stoljeću, već su i otkrili neke manje poznate podatke iz njegovog života.

Iz dokumenata saznajemo da je dr. Mehmed Begović aktivno govorio i služio se arapskim, francuskim i njemačkim jezikom, a da se "delomično služio engleskim i ruskim jezikom."²¹ Dr. Mehmed Begović stupio je u brak s Almasom (rođ. Zildić) u Sarajevu 14. februara 1938. godine, s kojom je dobio blizance, sina Velida i kćerku Sevdahu 4. aprila 1940. godine.²² U sačuvanom rodnom listu Velida, sina dr. Mehmeda Begovića, zabilježeno je da je hfz. Ibrahim-ef. Trebinjac proučio akiku.

Njegov društveni rad i angažman zabilježen je u dosadašnjim istraživanjima iz kojih se vidi da je dr. Begović bio aktivni član i dugogodišnji

član Glavnog odbora društva "Gajret" (Pretsjedništvo Glavnog odbora..., 1936:232-234), u čijim programima i manifestacijama je redovno učestvovao kao predavač. (Aktivnosti Gajreta..., 1934:24) Manje poznata je informacija da je tokom svog rada u "Gajretu" organizirao i vodio ekskurzije mladih u Sofiju, Carigrad i Pariz.²³

Drugi o dr. Mehmedu Begoviću

Dr. Mehmed Begović preselio je na ahiret u Beogradu 7. oktobra 1990. godine u 87. godini života. Dva dana poslije, u prisustvu velikog broja prijatelja, kolega i poznanika, dženzu mu je ispred Careve džamije u Sarajevu klanjao beogradski muftija Hamdija-ef. Jusufspahić. Ukopan je na sarajevskom groblju Bare gdje su "tople riječi opraštaja uz (iskazano) poštovanje prema rahmetliji i isticanje vrline koje su ga krasile kao i o njegovom golemom naučnom opusu i velikom doprinosu pravnoj misli" uputili predstavnici Srpske akademije nauka i umetnosti, Pravnog fakulteta u Beogradu i Pravnog fakulteta u Sarajevu. (Džananović, 1989:19)

Na Pravnom fakultetu u Beogradu, dva dana poslije dženezave, održana je komemoracija akademiku dr. Mehmedu Begoviću, na kojoj su učesće uzeli dekan Pravnog fakulteta prof. dr. Miroslav Petrović, njegove kolege prof. dr. Marko Mladenović i prof. dr. Dragaš Denković, čije određene dijelove iz obraćanja donosimo u nastavku rada.

Miroslav Petrović, dekan Pravnog fakulteta u Beogradu:

Naš dragi profesor, dr. Mehmed Begović, proveo je čitav svoj radni vek na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Bio je pravi učitelj generacijama pravnika koje su od njega učile šta je pravo, a šta pravda i pravičnost. Bio je i više

podacima i kretanjem u službi od 1946. do 1958. godine", Dosije dr. Mehmeda Begovića

²³ "Službenički list dr. Mehmeda Begovića sa osnovnim biografskim podacima i kretanjem u službi od 1946. do

Nišan dr. Mehmeda Begovića na gradskom mezarju Bare u Sarajevu

od toga, učio nas je da budemo budni, da razumemo jedni druge, da u svakom čoveku tražimo i nalazimo ono iskonsko i istovremeno duboko humano. Svako predavanje omiljenog profesora, svako njegovo istupanje na raznim susretima i u raznim prilikama vredelo je slušati i stalno od njega učiti. Bio je često vizionar koji je umeo da vidi i bolje i više i dalje od svih nas koji smo bili oko njega. Bio je čovek koji je voleo i bio voljen.²⁴

Marko Mladenović, profesor Pravnog fakulteta u Beogradu:

Lako je govoriti o čoveku koji je posedovao samo jednu snažnu dominantnu crtu u svojoj ličnosti, ili čak i nekoliko takvih obeležja.

1958. godine", Dosije dr. Mehmeda Begovića

²⁴ "In Memoriam – komemoracija...", preuzeto sa: In memoriam – MEHMED BEGOVIĆ (1904-1990), (Posjećeno 6. decembra 2024)

²¹ APFB, "Karton dr. Mehmeda Begovića sa Pravnog fakulteta u Beogradu, datiran 30. septembra 1975. godine", Dosije dr. Mehmeda Begovića

²² APFB, "Službenički list dr. Mehmeda Begovića sa osnovnim biografskim

Ali, retko se događa da govornik ostaje zbuđen pred poplavom toliko mnogo blistavih univerzalnih, ljudskih, pedagoških, naučnih, ovovremenskih i vanvremenskih osobina, kakvim je bio obdaren profesor Begović. Ove izgovorene reči mogu se učiniti prejakim samo onome ko nije imao čast da ga upozna, makar samo u jednom delu njegovog života, bilo u mladosti, bilo u zrelo doba, ili u njegovim podmaklim godinama. Gotovo da je on antologijski primer velikog, časnog i po zaoštavštini veoma uspešnog života. U ovim našim tragičnim međama i razmeđima nikada nije zaboravio ni osobenosti svoje verske pripadnosti i nacionalne opredeljenosti, ali, takođe, ni veliku ideju jugoslavenstva, neminovnosti da se zajedno živi sa drugima, a ne pored drugih i mimo drugih.²⁵

Dragaš Denković, profesor Pravnog fakulteta u Beogradu:

Tih, smiren i uvek odmeren, profesor Begović, koji je svojom pojavom delovao kao čovek-mislilac, bio je ujedno i čovek akcije. To se opažalo u celemekupnom njegovom naučnom i pedagoškom radu. Stoga bi se i za profesora Mehmeda Begovića moglo reći da je svojom mirnom snagom, u svojim stavovima bio uvek prav bez isprisanja, i borben bez razmetanja tako da se isticao skromnošću u veličini i hrabrošću u blagosti. Takav lik akademika i profesora Mehmeda Begovića ostaje u uspomeni svih njegovih mnogobrojnih prijatelja i poštovalaca.²⁶

Osim obraćanja njegovih kolega na komemoraciji, o dr. Mehmedu

Begoviću prigodni tekst napisao je prof. Ibrahim Džananović u kojem je, između ostalog, zabilježio da je

“njegovom smrću Islamska zajednica u Beogradu izgubila jednog od svojih najcjenjenijih članova koji joj je pomagao kada je ta pomoć bila najpotrebnija. Svojim prisustvom u džamiji i javnim prakticanjem vjere u uslovima kada to nije bilo nimalo jednostavno hrabrio je i ulijevao snagu onima koji su bili kolebljivi i plašljivi”. (Džananović, 1989:19)

U *Zborniku radova* Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu “In Memoriam” akademiku prof. dr. Mehmedu Begoviću napisao je prof. dr. Mustafa Imamović u kojem je istakao da je dr. Begović za katedrom proveo više od četiri decenije i da je

“na toj je uglednoj dužnosti pred njim sticalo znanje i polagalo ispite na desetine i stotine danas uglednih naučnika, istoričara, pravnika i advokata, javnih i kulturnih radnika. Kao univerzitet-ski nastavnik profesor Begović je svojim studentima ostao u sjećanju kao vrstan predavač i pedagog. To ga uz njegov naučni opus čini jednom od izuzetnih pojava i ličnosti u jugoslavenskoj pravnoj nauci”. (Imamović, 1990:313-316)

U povodu 120 godina od rođenja akademika prof. dr. Mehmeda Begovića, a u okviru programa Tezkiretname, institucionalnog obilježavanja godišnjica rođenja istaknutih ličnosti iz naše prošlosti, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini organizirao je okrugli sto i izložbu²⁷ posvećenu liku i djelu dr. Begovića.

pripremili uposlenici Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu Ruhulah Hodžić i mr. Meho Manjgo, a istu je svečano otvorio sarajevski muftija dr. Nedžad Grabus.

²⁸ Tezkiretname: Akademik Mehmed Begović – 120 godina od rođenja, preuzeto sa: Tezkiretname: Akademik Mehmed Begović – 120 godina od rođenja (VIDEO) | Preporod.info, (Posjećeno 6. decembra 2024)

²⁹ Ibid

Na okruglom stolu učešće je uzeo i reisul-ulema Husein-ef. Kavazović koji je u svom izlaganju, između ostalog, kazao da

“dr. Begović spada u red važnijih jugoslovenskih pravnika u 20. stoljeću (koji je) bio iznimno dobro upućen u oblast šerijatskog, a naročito porodičnog prava. Svoj naučni autoritet gradio je objavljujući nastavne i naučne radove za potrebe studenata i šire naučne javnosti”.²⁸

Predsjednik organizacionog odbora ovog okruglog stola, prof. dr. Hilmo Neimarlija, u svome obraćanju naglasio je da

“akademik Begović pripada skupini ličnosti koje su svojim pozitivnim ulogama i djelima obilježile svijetlu stranu u sudbini islama i islamskog života Bošnjaka u modernim vremenima... (Begović je) postigao fascinantan akademski ugled i široko društveno poštovanje kao naučnik i predavač, društveno angažiran intelektualac i muslimanski dostojanstvenik iz bosanske tradicije islama”.²⁹

Zaključak

Akademik dr. Mehmed Begović pripada onoj generaciji Bošnjaka koji su živjeli i djelovali u vremenu u kojem su bili počesto navođeni ili čak primoravani na zanemarivanje vlastite tradicije, prošlosti i značajnih ličnosti. U takvim vremenima dr. Mehmed Begović postigao je izvanredne uspjehe na polju akademskog obrazovanja, pri čemu ne samo da je bio prvi Bošnjak musliman doktor nauka iz oblasti šerijatskog prava, već je, a to se danas posebno prepoznaje, postavio i temelje za savremeno izučavanje šerijatskog prava na ovim prostorima. Važno je, opet, naglasiti da je titulu doktora prava stekao na Pravnom fakultetu u Alžiru, na tada jednoj od vodećih katedri za šerijatsko pravo.

Impresivnu akademsku karijeru ostvario je na Pravnom fakultetu u Beogradu. Njegovu blistavu,

²⁵ “In Memoriam – komemoracija...”, preuzeto sa: In memoriam – MEHMED BEGOVIĆ (1904-1990), (Posjećeno 6. decembra 2024)

²⁶ Ibid.

²⁷ Na okruglom stolu učešće su uzeli: reisul-ulema Husein-ef. Kavazović, prof. dr. Hilmo Neimarlija, akademik prof. dr. Enes Karić, dr. Ekrem Tučaković, mr. Amir Mahić, prof. dr. Enes Durmišević, prof. dr. Nedim Begović i prof. dr. Ismet Bušatlić. Izložbu su

pedesetogodišnju karijeru univerzitetskog profesora još blistavijom čini činjenica da je tokom Drugog svjetskog rata bio uklonjen s Fakulteta odlukom fašističke vlade Milana Nedića, što potvrđuje da dr. Begović u vremenu izazova nije podlegao atmosferi i prilikama tog perioda, već je odlučno stajao na pravoj strani historije, potvrđujući svoje moralne principe.

Uloga dr. Mehmeda Begovića u osnivanju Islamskog teološkog fakulteta dodatno naglašava njegov

doprinos obrazovanju i društvu. Kao član Matičarske komisije za izbor nastavnika za prvu godinu studija, doprinos u izradi Nacrta nastavnog plana i programa za šerijatsko pravo, ali i kroz neprestanu brigu o nastavnom kadru Islamskog teološkog fakulteta, s jedne strane, i kroz aktivno i dugogodišnje djelovanje u društvu "Gajret", s druge strane, dr. Mehmed Begović potvrdio je svoju neraskidivu povezanost sa domovinom i tradicijom, sa islamom i Islamskom zajednicom.

Dokumenti poput ovjerenih prijepisa diploma, osobnih kartona i službeničkih listova osvjetljavaju bogatstvo njegovog profesionalnog puta i ličnih dostignuća. Njegova predanost nauci, obrazovanju, društvenom napretku i ljudskim vrijednostima čine ga nezaobilaznom figurom u historiji pravne i islamske misli našeg prostora. Dr. Mehmed Begović jedan je od onih velikih ljudi iz naše prošlosti koji je bio, i danas ostao, dostojanstveni zastupnik islamske vjerske i kulturne tradicije Bošnjaka.

Literatura

Arhiv Pravnog fakulteta u Beogradu, dosje dr. Mehmed Begović. (1936). "Pretsjedništvo Glavnog odbora Gajreta u 1936/37. godini", *Gajret Kalendar za godinu 1937*, 232-234. (1934). "Aktivnosti Gajreta u Trebinju", *Gajret*, XVIII, 1, 24. Džananović, Ibrahim (1989). "Akademik

dr Mehmed Begović povodom 85-e godišnjice života i rada", *Islamska misao*, XI/, 121, 4-19.

Džananović, Ibrahim (1990). "Akademik prof. dr. Mehmed Begović (1904-1990)", *Preporod*, 21/484, 19.

Hasandedić, Hifzija (1984). "Islamski spomenici u Korijenjima", *Glasnik*

VIS-a, XLVII, 4, 463.

Imamović, Mustafa (1990). "In memoriam – Akademik prof. dr Mehmed Begović", *Godišnjak Pravnog fakulteta Sarajevu*, 38, 313-316.

Mehmedović, Ahmed (2018). *Leksikon bošnjačke uleme*, Sarajevo: Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu.

الموجز

الأكاديمي الأستاذ الدكتور محمد بيغوفيتش في ضوء المواد الأرشيفية غير المنشورة

روح الله خوجيتش
ميهو مانغو

يعرض هذا البحث المسيرة الحياتية والمهنية للدكتور محمد بيغوفيتش، أحد أبرز المثقفين البشانقة في القرن العشرين. يهدف هذا البحث على عرض السيرة الذاتية للدكتور بيغوفيتش، استناداً إلى وثائق أرشيفية غير منشورة، مع التركيز على مسيرة حياته الأكاديمية البراقة والمثيرة للإعجاب. يتطرق الجزء الأول من البحث إلى تعليمه في كلٍّ من لاسْتَفَا وسراييفو وموستار وبلغراد والجزائر، ويستعرض الجزء الثاني مسيرته العملية الاستثنائية أستاذاً جامعياً في كلية الحقوق في بلغراد على مدى خمسين عاماً، ويشمل أكبر عدد من الوثائق غير المنشورة المحفوظة حالياً في أرشيف كلية الحقوق في بلغراد. ويتجلى إسهام د. بيغوفيتش الخاص في تعاونه ومشاركته في تطوير كلية الدراسات الإسلامية في سراييفو، وهذا ما يظهر في الجزء الثالث من البحث. ويُختتم البحث بنبذة عن مؤلفاته، وبتفاصيل غير معروفة من حياته وذكريات زملائه وأصدقائه ورفاقه.

الكلمات الرئيسية: محمد بيغوفيتش، القانون، الشريعة الإسلامية، كلية الحقوق في بلغراد، كلية الدراسات الإسلامية.

Summary

ACADEMIC PROFESSOR DR MEHMED BEGOVIĆ IN THE LIGHT OF UNPUBLISHED ARCHIVE DOCUMENTS

Ruhulah Hodžić, Meho Manjgo

This article presents the life and academic pursuit of Dr. Mehmed Begović, one of the most eminent and most engaged Bosniak intellectuals of the 20th century. The aim of this article is to, based on so far unpublished archive documents, present a biography of Dr. Begović with a focus on his impressive academic career in particular. The first part of the article presents details of his schooling in Lastva, Sarajevo, Mostar, Belgrade and Algeria. His extraordinary fifty-year-long career as a university professor at the Law Faculty in Belgrade is brought here in the second part of this article. It also presents the largest number of unpublished documents that are today preserved at the Archive of Law Faculty at Belgrade University. The most significant contribution made by Dr Begović is his achievements in cooperation with the Faculty of Islamic Studies which brought about the developments in this faculty as the third part of this article shows. The final part of this article presents some aspects of his biography, lesser-known details of his life, like memories of his colleagues, friends and associates.

Keywords: Mehmed Begović, law, Sharia, Law Faculty in Belgrade, Islamic Theology Faculty

FATIMA FOČAK- MUJEZINOVIĆ (1917–1980) – UZORITA BOŠNJAKINJA

Ferid DAUTOVIĆ

Studentski centar Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini

SAŽETAK: Fatima Fočak je rođena 8. augusta 1917. godine u Sarajevu, u Ulici Vratnik Mejdan 50. Otac joj je bio poznati sarajevski alim Abdulah-ef., a majka Almasa, “bula”, rođena Berberović. Završila je Islamsku vjersku žensku školu (Gazi Husrev-begovu žensku medresu) 1943. godine. Svoj radni vijek počela je kao pomoćni prefekt – odgajateljica u internatu ženske medrese, zatim kao mualima u Skender-pašinom ženskom mektebu i mektebu Ahmedage Hende na Vratniku. Godine 1954. Fatima Fočak, u 37. godini života, udala se za Mehmeda Mujezinovića koji je tada imao 41 godinu. H. Fatima i h. Mehmed ef. su imali dvoje djece: Mustafu i Aminu. Uz istaknuti mualimski rad po mektebima i školama posebno se isticala svojim vazu-nasihata. Bila je, također, i društveno aktivna. Kada se formirala ženska sekcija “El-Hidaje” 1942. godine ona je među prvima bila njen član, a onda i predsjednik privremenog odbora. Kada je osnovana ženska podružnica sekcije “Mladi muslimani” u Sarajevu 5. oktobra 1943. godine priključila joj se i Fatima Fočak koja je izabrana za njenog predsjednika. Kao humanitarni aktivista pomagala je u zbrinjavanju muhadžira tokom Drugog svjetskog rata, spašavanju njihove djece, te prikupljanju priloga u novcu i naturi preko Islamske zajednice i “Merhameta”. U toku Drugog svjetskog rata bila je angažirana kao vjerska odgajateljica u dječijem domu Fužine – Gorski kotar (Hrvatska), gdje su bila smještena muslimanska muhadžirska djeca.

Ključne riječi: Fatima Fočak, hadži-bula, vaiza, društveni i humanitarni rad

Život

Fatima Fočak je rođena 8. augusta 1917. godine u Sarajevu, u Ulici Vratnik Mejdan 50. Otac joj je bio poznati sarajevski alim Abdulah-ef., a majka Almasa, “bula”, rođena Berberović. Završila je Islamsku vjersku žensku školu (Gazi Husrev-begovu žensku medresu) 1943. Svoj radni vijek počela je kao pomoćni prefekt – odgajateljica u internatu ženske medrese, zatim kao mualima u Skender-pašinom ženskom mektebu i mektebu Ahmedage Hende na Vratniku. Honorarno je predavala u ženskoj medresi Tedžhizi tekfin i vjerske

predmete na tečajevima koje je organizirala Islamska zajednica u Sarajevu. Ministarstvo udružbe u Zagrebu je 20. oktobra 1941. godine imenovalo Fatimu Fočak, prefektu ženske medrese u Sarajevu, za honorarnog službenika u svojstvu vjeroučiteljice za muslimansku izbjegličku djecu u Dječijem skloništu. Nakon toga 1. decembra 1943. godine postavljena je za privremenu vjeroučiteljicu u državnoj školi na Vratniku u Sarajevu. Od 1971. godine postavljena je od Starješinstva Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini za mualimu na području grada Sarajeva. U petak,

17. oktobra 1980. godine, u 64. godini života, na dan jevmu-tervije (dan uoči Arefata), preselila je na ahiret. Dženaza je bila u ponedjeljak, 20. oktobra u 14 i 30 ispred Begove džamije, drugi dan Hadžijskog bajrama, a tevhid je proučen u prepunoj Hadžijskoj džamiji. Ukopana je na gradskom greblju Bare.

Fatima Fočak u ulozi majke

Godine 1954. Fatima Fočak, tada već afirmirana misionarka – vaiza i intelektualka, u 37. godini života udala se za Mehmeda Mujezinovića koji

je tada imao 41 godinu.¹ H. Fatima i h. Mehmed ef. su imali dvoje djece: Mustafu i Aminu. Fatima je s Mehmedom imala lijep i harmoničan brak i porodični život. S Mehmedom je često putovala, pa je po našem saznanju obišla Tursku, Iran, Irak, Egipat, Saudijsku Arabiju i Španiju. Kada bi se vraćala sa tih putovanja znala bi reći: "Međer, međer (bogme, bogme)! Mi smo u Bosni najbolji muslimani." Sa svojim Mehmed-ef. je zajedno obavila hadž 1970. godine i tom prilikom su sačinili jedan izvještaj o broju hadžija stranaca i hadžija iz Jugoslavije.

U tradicionalnom bosanskohercegovačkom društvu glavnu i presudnu ulogu u odgajanju djece su imale majke. One su uglavnom bile domaćice. Mali broj žena je do sedamdesetih-osamdesetih godina XX stoljeća radio u preduzećima, javnim ustanovama ili privatnom sektoru. Sva pažnja bila je usmjerena prema porodici, mužu, djeci, roditeljima muža, jer su često porodice (tri ili četiri generacije) živjele zajedno u jednoj kući, pod istim krovom. Otvaranje islamske ženske vjerske škole u Sarajevu pomoglo je jednoj vrsti emancipacije žene muslimanke. Počela je više da se kreće, da izlazi iz svoje kuće, da se školuje kao i njene drugarice sekularne muslimanke i kršćanke. To su bili počeci jednog novog pristupa životu, pogledu na svijet, organiziranju svakodnevnice, odgoju i školovanju djece. Fatima je bila jedna od naprednijih Sarajki svoga vremena koja je krenula u školu, a poslije radila u odgojno-obrazovnim ustanovama u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. Međutim, kada se udala i kada je formirala svoju porodicu ona se trudila da, pored svih obaveza izvan kuće, najviše vremena i najveću pažnju posvećuje svojoj primarnoj ulozi majke. Uz misijski rad mualime koji joj je bio važan

i kome je posvetila cijeli svoj život, uloga majke je bila, u njenom razumijevanju i shvatanju, nezamjenljiva. O majčinstvu i odgoju djece govorila je gotovo svakom prilikom, smatrajući to važnim vjerskim pitanjem. Insistirala je na obrazovanju i odgoju djece bez obzira na spol. Svojim primjerom čestite muslimanke, predane svojoj djeci i porodici, islamskim vrijednostima i tradiciji, govorila je više od samih vazova i savjeta koje je redovno držala po sarajevskim džamijama i mektebima. Fatima je bila pobožna, odgovorna i brižljiva majka, pa je i svoju djecu odgajala u pobožnosti i islamskoj tradiciji.

"Kao majka bila je vrlo odgovorna i brižljiva. Pošto je bila vrlo pobožna tu svoju pobožnost prenijela je na svoju djecu. Odgojila ih je s puno svijesti o svom porijeklu, identitetu, tradiciji. Njena uloga majke je bila primarna mada je i njen muž Mehmed Mujezinović imao veliki uticaj na djecu. Fatima i Mehmed su iz tradicionalne porodice gdje se ljubomorno čuvala islamska tradicija, posebno neki tradicionalni sarajevski adeti. Tako se u njihovoj kući tradicionalno organizirala Bedrija... Oni su taj naslijeđeni islamski tradicionalni način života sačuvali u svojoj porodici i u tom duhu su odgajali svoju djecu."²

U javnom životu bila je prepoznata kao dostojanstvena žena, dobrog ukusa, stila sarajevskih hanuma koje su izazivale divljenje ukupnim svojim životom.

"Fatima hanuma je bila plemena i puna dostojanstva i samopoštovanja. Nije tražila hizmeta za sebe, jer je u principu hizmetila drugima na različite načine. Družila se sa učenicima ljudima, izbjegavala besposlena svijeta, ogovaranja, praznih priča i 'sijela'. U njenom prisustvu se uvijek

govorilo samo lijepo i pozitivno o drugim ljudima, jer je navikla sve oko sebe da tako govore. Dominirala je na skupovima, sijelima svojom blagošću, lijepom riječi i pobožnošću. Izbjegavala je da govori loše o ljudima, a posebno u njihovoj odsutnosti, iza leđa. Bila je žena dobrog ukusa, stila sarajevskih hanuma koje su izazivale divljenje, svojom nošnjom, svojim specifičnim govorom."³

Kao majka radovala se svakom uspjehu svoje, a i tuđe djece, posebno u mektebu kada su djeca završavala prve hatme.

"Posebno je vodila računa da djeca koja prvi put završavaju hatmu, taj moment ostane što bolje urezan u pamćenje, pa je nastojala da taj čin bude što svečanije obavljen. Sama je to radila i drugima preporučivala da tako postupe." (Traljić, 1998:209)

Ramazan, mubarek noći i petak su bili poseban dan za misiju, za ibadet, posjete rodbine, prijatelja i dočekivanje musafira.

"Kao supruga, majka, domaćica voljela je da kuha tako da su joj iftari rijetko kad bili bez gostiju. Njena vrata su uvijek bila otvorena, putniku namjerniku, sirotom i ubogom prosjaku. Tako su njenoj porodici česti gosti bili poznati sarajevski alimi: Kasim-ef. Dobrača, Fejzulah-ef. Hadžibajrić, Mahmud Traljić, hfz. Ibrahim Trebinjac, hfz. Omer Mušić, hfz. Kjamil Silajdžić i drugi. Često je obilazila i primala u goste svoje kolegice iz medrese s kojima je održavala vezu kao što su: Halima Berberović, Maksuma Janjac, Rabija Mušić, Ismeta Dobrača, Mejra Šerbo, ili bule sa kojima je radila i učila tevhide: Ziba-hanuma Potogija, Šefika-hanuma Hasanagić, Senija-hanuma Kumro, hfz. Saliha Leto, Kija Handžić, Mejrema Hadžibajrić i dr."⁴

¹ Sestre Mehmeda Mujezinovića koje su prisustvovala Fatiminim dersovima u svojim razgovorima su često znale reći da im je da Fatu imaju u svojoj kući. I tako je i bilo. Iz neobjavljenog referata Šemse Mujkanović o životnom djelu

Fatime (Fočak) Mujezinović sa skupa održanog 29. novembra 2007. godine u Hadžijskoj džamiji.

² Intervju autora sa Aminom Mujezinović, snahom Fatime Mujezinović. Sarajevo, mart 2021.

³ Ibid.

⁴ Iz neobjavljenog referata Šemse Mujkanović o životnom djelu Fatime (Fočak) Mujezinović sa skupa održanog 29. novembra 2007. godine u Hadžijskoj džamiji.

Fatima kao vaiza – hadži-bula

Uz istaknuti mualimski rad po mektebima i školama posebno se isticala svojim vazu-nasihata. Vazovi su bili primjereni mjestu i prilikama, slušalačkom auditoriju, pa se zbog toga i danas može čuti kako njene savremenice prenose savjete koje je davala h. Fatima-hanuma.⁵

“Vjerski dobro obrazovana i u svjetovnom pogledu načitana, po prirodi dobar govornik, Hadži-Bula je svojim vazovima (vazila je samo ženama) više postigla, nego mnogi muškarci, za koje se zna da su dobri vaizi i dobri govornici. A vazila je neprestano. Svaku priliku i svaki moment je koristila da svome auditoriju kaže nešto novo i da ga nečemu poduč. Svoje vazove znala je prilagoditi slušateljima; ako je govorila djeci, spustila se na njihov nivo. Ako je pak pred sobom imala intelektualni svijet, svoj vaz je prilagodila njima. Ako je društvo bilo miješano, svoja izlaganja bi prilagodila da su je svi razumjeli i nešto od nje naučili.” (Traljić, 1998:208)

Svoje vazove je temeljila na primarnim izvorima islama, islamskoj tradiciji Bošnjaka koja se ljubomorno čuvala u porodičnoj kući. Da bi to sve postigla redovno je pratila vazove sarajevskih alima i bilježila glavne teze koje bi ukomponirala u svoj vaz.

“Petkom bi znala otići do Careve džamije da presluša hutbu h. Hfz. Halida Hadžimulića, kako bi dobila ideju i inspiraciju za svoj vaz. Kada su je jednom neke njene učenice i komšinice vidjele da petkom ide u Carevu džamiju pomislile su da ide klanjati džumu namaz, pa su rekle: Ako može Hadži-Bula da ide na džumu namaz možemo i mi! Jok, ona nije išla na džumu namaz, nego bi išla

samo da sasluša hutbu, jer u to vrijeme žene nisu išle u džamiju.”⁶

Za ono što joj nije bilo jasno i za pitanja koja su trebala stručna pojašnjenja nije se ustručavala pitati učeniče, a najčešće Kasim-ef. Dobraču u kojeg je imala najveće povjerenje.

“Kada je umro rahm. Hadži Kasim Dobrača, Hadži-Bula je plakala i govorila da se malo kome kao njemu tako slobodno i otvoreno obraćala za razne mesele i pitanja, jer je redovno od njega dobivala pravi i potpun odgovor i uvijek bi bio pripravan kazati joj više nego što je tražila. U istu svrhu je pratila islamske časopise koje dolaze iz drugih zemalja i iz njih koristila materijale za svoje vazove.” (Traljić, 1998:208-209)

Fatima je u gradu Sarajevu bila prepoznata kao hadži-bula, dakle sa važnim statusom među muslimanima, napose muslimankama. Brojne muslimanke su joj se najčešće obraćale za savjete, nedoumice o čisto vjerskim, ali i mnogim drugim pitanjima iz bračnog i porodičnog života.

“Ko god joj se obratio, otišao je od nje obogaćen novim znanjem ili u najmanju ruku smiren. Nikoga nije odbijala ili vraćala. Svakome je nastojala pomoći. Događalo se često da je, kad bi saznala za nečiju nepriliku ili potrebu, sama otišla, posavjetovala, uputila na pravu adresu i drugo.” (Traljić, 1998:209)

Smatrana je posebnom, neponovljivom mualimom i vaizom, insanom, uzornom kćerkom, navodi Amina Ahmetašević, koja je pred njom poлагala prvu hatmu.

“Pred svojom bulom (Almashanumom) i njenom kćeri, Fatmahanumom, posebnom, neponovljivom

mualimom i vaizom, insanom, uzornom kćerkom svojih roditelja, pripremala sam se za svoju prvu hatmu i svoj prvi i najvažniji ispit o vjeri.” (Ahmetašević, 2011:96)

Bila je voljena, draga, zbog svog pristupa ljudima, svoje rječitosti, iluma, stabilnosti, stamenosti i hrabrosti. Posjedovala je duhovnu snagu da utječe na druge ljude i njihov način života. S njom su se lahko identificirale mnoge njene učenice, prijateljice i njene pratilje, slušaoci njenih dersova.

“Malo je ko kao ona uspijeva napraviti atmosferu u kojoj je bilo toliko zdravog podsticaja da se uči, razmišlja i djeluje muminski. Njen ilum, rječitost, snaga njenog duha ostavili su jedinstven trag u mome odrastanju i sazrijevanju.” (Ahmetašević, 2011:97)

Svako njeno zaduženje unutar Islamske zajednice bilo joj je misija kojoj se u potpunosti predavala. Uvijek je bila dostupna i na raspolaganju ženama Sarajeva i njihovim potrebama. U mjesecu ramazanu je imala svoj poseban program kojim je napajala duše ženskog džemata.

“Pored vazova organizovala je halke zikra: utorkom prije podne namaza u Hadžijskoj džamiji, petkom poslije džuma-namaza u Bijeloj džamiji. Dvadesetsedme noći ramazana poslije teravijah namaza, Hadžijska džamija je bila popunjena ženama, koje su željele čuti hadži Fatimin vaz popraćen zikrom, sve do sehura.”⁷

Fatima-hanuma Fočak bi sa svojim kolegicama Senija-hanumom, Ziba-hanumom, Šefika-hanumom i Raifa-hanumom u Bijeloj džamiji učila ženske tevhide, petkom uz ramazan, ali i tokom godine.

⁵ Priča nam kako je bula Fatima Fočak tada učila tevhide na koje su rado išli. Ona i njen muž Mujezinović bili su u Kairu i ona je usavršila hadise koje nam je pripovijedala, a mi smo letjeli u džamiju da je slušamo. A sada nam je mnogima izgovor i korona, pa se slabije i u džamiju ide – navodi te dodaje

da su obavezno išle i na mukabele. Vidi: “Hadžihanuma Emira Bašić o ramazanima u Starom Gradu, mukabelama, iftarima i oćevom emanetu”, *Faktor*, online adresa: <https://faktor.ba/bosna-i-hercegovina/aktuelno/hadzihanuma-emira-basic-o-ramazanima-u-starom-gradu-mukabelama->

iftarima-i-oćevom-emanetu/120393 (Dostupno, 6.12.2024)

⁶ Intervju autora sa šejhom Ekremom Fočakom. Sarajevo, 19. septembar 2023.

⁷ Iz neobjavljenog referata Aide Kadripahić o životnom djelu Fatime (Fočak) Mujezinović održanom 29. novembra 2007. godine u Hadžijskoj džamiji

“Dupke puna je bivala Bijela džamija. Fatma-hanuma Fočakovka predvodila je zikr, živo kazivala o mudrostima i vrijednostima islama, budila pozitivnu energiju koja je danima plamtjela u dušama muslimanki.” (Ahmetašević, 2011:94-95)

Ne smije se zaboraviti i njen hvale vrijedan gasalski rad koji se često potcjenjuje. Ona je u tom vremenu nedostatka ženskog stručnog kadra podučavala svoje učenice u medresi, a četvrtkom u Tabačkom mesdžidu, gasalskom poslu i vještinama podučavala je muslimanke koje su imale afiniteta i volje da rade i budu korisni članovi Islamske zajednice.

Njen svestrani aktivizam koji je izvira iz njenog habitusa i njene vjere, njen ilum i njena besjeda, savjet i način komuniciranja, pomogli su joj da stekne veliko povjerenje, ugled, poštovanje u Bosni Hercegovini i šire i da svugdje bude rado primljen gost.

“Pozivana je na vjerske skupove ne samo u Sarajevu, nego i diljem Bosne i Hercegovine (Foča, Višegrad, Visoko, Zenica, Gradačac, Gračanica, Banja Luka, Bosanska Gradiška, Travnik, Prozor, Mostar), pa i izvan nje (Zagreb, Dubrovnik, Podgorica), jer su svi dobronamjerni i istinoljubivi željeli čuti njenu riječ i njen savjet.” (Traljić, 1998:209-210)

Društveni angažman

Uz istaknuti odgajateljski, muhlinski, vjeroučiteljski rad po mektebima, posebno se isticala kao angažirana muslimanka u društvenom i javnom životu grada Sarajeva. Svoje dragocjeno vrijeme je često žrtvovala za opće dobro, za brigu o ljudima, njihovim potrebama, njihovim problemima, njihovoj duhovnoj nadogradnji.

“Ona je bila revna i u dijeljenju vjerske štampe, prikupljanju dobrovoljnih priloga za izgradnju ili popravku vjerskih objekata, prikupljanju pomoći nemoćnim i potrebnim, a koji sami ne pružaju ruku i ne traže. U tu svrhu

znala je otići i na Obhodžu, Sedrenik, Hošin Brijeg, Trčivode i druge krajeve Sarajeva, odnijeti svoj prilog, a iza toga dati pomoć.” (Traljić, 1998:209)

Kada se formirala ženska sekcija “El-Hidaje” 1942. godine ona je među prvima bila njen član, a onda i predsjednik privremenog odbora. Naime, prilikom organiziranja različitih programskih sadržaja od strane Glavnog odbora “El-Hidaje” bilo je primjetno da je ženska muslimanska populacija lišena učestvovanja na tim, uglavnom, muškim skupovima. Stoga se osjećala nasušna potreba da se pristupi i organiziranju jedne ženske sekcije u Sarajevu koja bi brinula o okupljanju, odgojno-obrazovnoj i duhovnoj nadogradnji Bošnjakinja muslimanki. Teret organiziranja ženske sekcije i izradi pravilnika povjeren je svršenicama ženske medrese u Sarajevu koje je predvodila Fatima Fočak, kao predsjednica privremenog odbora.

“U privremeni odbor ženske sekcije na spomenutom sastanku izabrane su sljedeće gđe i gđice: Predsjednik: Fočak Fatima, I. tajnik: Hedija Muftić, II. tajnik: Esma Gluhić, I. blagajnik: Mejra h. Nikšić, II. blagajnik: Zehra h. Mahmutagić, Zamjenice: Parić Ferhija, Feto Behija i Dovađžić Aiša.” (Društveni glasnik, 1941/42:215)

Fatima je, očito, među ženama prepoznata kao autoritet, kao lider koji ih može okupljati i koji ih može voditi, jer je bila hrabra, stamena i odlučna. Također, kada je osnovana ženska podružnica sekcije “Mladi muslimani” u Sarajevu 5. oktobra 1943. godine priključila joj se i Fatima Fočak te je izabrana za njenog predsjednika.

Članice ženske podružnice “Mladi muslimani” organizirale su terenski rad u gradu i okolini, kroz “Merhametovu” radnu službu, u svrhu pomoći, zbrinjavanja i podrške izbjeglicama, spašavanja njihove djece, te prikupljanju priloga u novcu i naturi.

Ovo sve govori o njenoj intelektualnoj snazi ali i sposobnosti da

uspješno vodi žensku podružnicu “Mladih muslimana”. Svi navedeni programi, i mnogi drugi koji nisu nigdje zabilježeni, plod su i svjedočanstvo angažmana ženske podružnice “Mladi muslimani” na čijem je čelu bila Fatima Fočak. Oni svjedoče o njenoj društvenoj angažiranosti, njenom aktivizmu, njenom misijskom radu u jednom vrlo turbulentnom, nestabilnom vremenu za biološki, identitetski i duhovni opstanak Bošnjaka. Također, njen aktivizam je paradigma jedne hrabre Bošnjakinje muslimanke koja u konzervativnom, tradicionalnom društvu pravi značajan iskorak otvarajući puteve angažmana muslimanki na društvenom planu gdje je izlazak bio gotovo svetogrđe i moralna degradacija. Njen angažman je bio vrlo oslobađajući, iskorak iz jednog tradicionalnog klišea gdje se smatralo da je mjesto žene u kući, među četiri zida sa svojom djecom, mužem i najbližom rodbinom i prijateljima. Posebno treba imati u vidu da je ona bila kćerka uvaženog vjerskog autoriteta u Sarajevu Abdulah-ef. Fočaka, što je dodatno oslobađalo muslimanku i davalo joj vjetar u leđa da može i treba da se školuje, da može izaći iz kuće, da može biti društveno angažirana i da je to sve u duhu islama.

Humanitarni rad

Volter je jednom zapisao: “Jedini način da obavežemo ljude da govore dobro o nama je – da im činimo dobro”. Fatima je svojim životom i svojim pristupom ljudima prepoznata kao čestita, iskrena i produhovljena osoba. Sa svojim moralnim kvalitetama bila je moralni orijentir, ohrabrenje, podrška i putokaz kako s mjerom treba koračati kroz život koji nam je dat na dunjaluku. Njena posvećenost misiji kojoj je bila predana imala je presudan uticaj na one s kojima se susretala. U teškim i nesigurnim vremenima, puna ljubavi prema islamu, davala je sigurnost, ohrabrenje, podršku onima koji su izgubili nadu, izgubili najdraže, osiromašenim. Ona je vršila jednu plemenitu misiju u svom

gradu, u svojoj Bosni, ali i Hrvatskoj. Njene visoke moralne kvalitete, gdje su poštenje i iskrenost jedni od temelja na kojima počiva islam, plijele su muslimanke grada Sarajeva i činile je uzorom u najširem smislu te riječi. Nesebičnu dobrotu, ljubav i pažnju posvetila je ljudima koji su ostali bez svoje zaostavštine, imovine, svoje porodice, djece, gledajući da im bude utjeha, nada i radost. Dijelila je s njima bolne trenutke, nikad zaliječene rane zadobijene tokom Drugog svjetskog rata.

Fatima-hanuma se nije zadovoljila samo angažmanom u svom rodnom gradu Sarajevu. Svijest o tome da su brojni prognanici ostavljeni na milost i nemilost u Hrvatskoj bio je povod da i tamo otputuje i da svoj doprinos. Kada sam čitao od hfz. Traljića da je bila angažirana u toku Drugog svjetskog rata kao vjerska odgajateljica u dječijem domu Fužine – Gorski kotar, gdje su bila smještena muslimanska djeca naših muhadžira, u prvim trenucima nisam ni slutio o kakvoj se zapravo aktivnosti radi. Tek kada sam dobio neke slike od h. Aiše Fočak, njene sestre, na jednoj od njih sam vidio puno djece i h. Fatima-hanumu s njima, pomislio sam otkud ona s ovom ovolikom djecom na moru, jer su djeca bila samo u kratkim pantalonicama, gola i bosa. Kada sam poslije nekoliko trenutaka okrenuo fotografiju, na njoj je pisalo: Fatima sa siročadima u Fužinama u Hrvatskoj – Djeca su iz istočne Bosne.⁸ Tada sam shvatio da to nije more, da to nisu djeca došla na izlet, nego da je to dio naše povijesne stvarnosti koju su živjeli naši preci 1942-43. kao i mi 1992-95. Mnoga su djeca ostala bez svojih roditelja koje su četnici ili ustaše pobili i tako su negdje pod ovim nebeskim svodom tražila sebi spas i zaštitu.

“U Glasniku IVZ (siječanj, 1942) objavljen je članak *Skrb Nezavisne*

Države Hrvatske za muslimansku siročad, iz koga se vidi, da se u državnim domovima u Amruševcu, Skradu, Fužinama, Lijuku i Cabuni nalazi 961 muslimansko siročće. Sve su to djeca između 2 i 15 godina.”⁹

Isti je slučaj i s djecom iz Hercegovine.

“U Državnom dječjem domu (odgojilištu) na otoku Lokrumu kod Dubrovnika, smješteno je 291 muslimansko stradalničko dijete iz kotareva Ljubinj, Bileće i Gacko. Od toga je 75 žensko, a 216 muške djece. Po dobi su između 4 i 14 godina. Većina ih je između 7 i 12 godina. Neka su od ove djece svršila pučku školu, a neka tek po nekoliko razreda. Ima ih 2-3 da su svršili i po nekoliko razreda srednje škole. Svoje školovanje su sad nastavili u domu. Vjerski odgajač ove djece je Kasim ef. Ibrahimkadić, voditelj Džematskog ureda u Dubrovniku.”¹⁰

Mi pamtimo konvoje kojima su djeca iz Sarajeva i drugih gradova 1992. godine kretala prema Zapadu ostavljajući svoje porodice, svoje najmilije. Za neku od te djece se ni danas ne zna gdje su, a da ne govorimo da znamo šta je bilo sa djecom iz perioda Drugog svjetskog rata. Fascinanta je spremnost jedne čestite, hrabre muslimanke, Sarajke, intelektualke, jedne u nizu heroína koja je žrtvovala toplinu svoga doma i za ljubav Boga i želje da se pomogne svome narodu, jetimima, krenula put Fužina. To je velika žrtva i za muškarce, posebno u tom vremenu, kada je još ženino kretanje bilo znatno ograničeno, pa makar se radilo i o ovakvim akcijama. To u isto vrijeme govori o samoj porodici Fočak, Abdulah-ef. i Almasa-hanumi, njihovom razumijevanju vjere koja nije bila ograničena običajnim pravom, konzervativizmom i tradicionalizmom. Oni su

ovce. Najveći dio ovog strašnog broja bile su žene, djeca i starci. Slična su klanja priređena među katoličkim, a osobito muslimanskim življem i po drugim mjestima, gdje bi odmetnici prigrabili

naprosto razumjeli vrijeme i prilike u kojima žive i obavezu da se valja pomagati bratu u nevolji, kako su to radili i prvi muslimani Medine dočekujući muhadžire. O našim heroinama i našem razumijevanju vjere treba pisati, govoriti jer se tako šalje poruka, da bez obzira na stradanja, žrtve i probleme treba raditi, davati od sebe maksimalnu energiju, znanje da se sačuva svijest o identitetu, domovini Bosni, vjeri i moralu kod generacija koje dolaze, jer je to uvjet našeg opstanka.

Fatima Fočak i Rabija Mušić spasile muslimansku djecu od pokrštavanja

Prema svjedočenju Zulejha-hanume, učesnice humanitarnih akcija “Merhameta” i Islamske zajednice, Fata i Rabija su dobile zadatak da običu djecu u Fužinama zbog toga što su se širile vijesti da je Katolička crkva uz pomoć časnih sestara pokrštala veći broj muslimanske djece. To naravno nije bio prvi slučaj i nije se to dešavalo samo u Hrvatskoj, slučajevi pokrštavanja dešavali su se u samoj Bosni i Hercegovini, u gradovima kao što su: Duvno, Livno, Travnik, Prijedor itd. (Jahić, 2014)

Zlatko Hasanbegović piše, također, o pokrštavanju ratne siročadi smještene u Zagrebu i okolici kao glasinama koje su se pojavile u Sarajevu početkom ljeta 1941, a širene su neformalno za vrijeme džamijskih predavanja (vazova).

“Poslije vijesti da se muslimanska djeca u Zagrebu ‘povjeravaju na njegu i odgoj časnim sestrama bez ikakva učešća muslimanskih vjerskih organa’, reisu-l-ulema Fehim Spaho zatražio je od ministra udružbe donošenje posebnih uredbi ‘kako bi ova djeca dobila i svoj islamski vjerski odgoj i kako bi se briga oko njih

vlast bilo i na kratko vrijeme.” Vidi: *El-Hidaje*, 1941/42., br. 11-12, str. 295-96; *Hrvatski Domobran*, srpanj 1942, br. 26.

⁹ Vidi: *El-Hidaje*, 1941/42, br. 6, str. 156.

¹⁰ Vidi: *El-Hidaje*, 1941/42, br. 8-10, str. 250.

⁸ “U Foči je na Kurban-bajram jednostavno poklano dvije tisuće Hrvata muslimana. Treba li tome komentara? I ti ljudi nisu ubijeni u borbi, nego jednostavno izvučeni iz svojih stanova i poklani kao

povjerala muslimanskim vjerskim službenicima'. Tražio je i osnutak internata za izbjegličku djecu s muslimanskim nastavnicima i vjeroučiteljima te smještaj djece isključivo u muslimanske obitelji. Ministar udruge Lovro Sušić odgovorio je reisu-ulemi da se muslimanska djeca smještaju u dječije domove ili 'u vrlo rietkim i iznimnim slučajevima u privatne obitelji, i to samo muslimanske'. Obavijestio ga je i kako se 'strogo pazi na to, da se djeca hrane kako to nalažu propisi islama', da vjerski nadzor nad svim domovima vrši zagrebački muftija, dok odjel u ministarstvu zadužen za skrb o izbjeglicama vodi zagrebački musliman Salih Kulović. Sušić je pozvao reisu-ulemu i da ministarstvo pošalje učenice ženske medrese koje bi se zaposlile u dječijim domovima, kao i dva vjeroučitelja, 'mladja i neoženjena'. (Hasanbegović, 2007:364)

Ulema-medžlis je u decembru 1941. uputio u državne dječije domove u Fužinama i Klinča Selu "tribule", Fatimu Fočak, Rabiju Mušović i Ferhiju Parić koje su kao namještenice Ministarstva udruge NDH preuzele brigu o muslimanskoj djeci.

"Dobile su zadatak da ratnu siročad smještenu u Fužinama, granica Hrvatske i Slovenije, pod hitno obidu, i uvide i riješe situaciju. Djecu su kupili iz ratom zahvaćenih gradova i sela, uglavnom iz Istočne Bosne, Čajniča, Hercegovine, iz Duvna, Glamoča i drugih krajeva. Tadašnja Katolička crkva je smještajući djecu u svoje domove, uz brigu časnih sestara, veći broj muslimanske djece i pokrстила."¹¹

Da bi putovale u Hrvatsku morale su prilagoditi i svoju odjeću, pa su tako morale obući suknje i mantile, rukavice i pismo tašnu.

"I Rabija i Fata za tu priliku, obzirom da je na vlasti bila NDH, morale su se obući u skladu građanskog ponašanja, što je značilo da moraju obući suknje i mantile. I zaista su im sašivene vrlo elegantne suknje i mantili do iznad članaka, s crnim čarapama, a kako su bile pokriveno, stavile su im pokrivke, kao skijaške kape, uz lice i bradu. Za Sarajevo, vrlo neobično, no vrlo elegantno i pristojno. Obavezno su imale cipele na manju petu, rukavice i pismo tašnu. Takve su se zaputile Zagrebu, i u Fužine."¹²

Muftija zagrebački Ismet-ef. Muftić je smatrao širenje "krivih i tendencioznih vijesti" o pokrštavanju izbjegličke djece u Zagrebu kao smišljenu provokaciju svojih protivnika i zatražio pokretanje postupka kažnjavanja krivaca.

"Širenje 'krivih i tendencioznih vijesti' o pokrštavanju izbjegličke djece u Zagrebu, zagrebački muftija doživljavao je kao smišljenu provokaciju svojih protivnika, pa je u listopadu 1941. od ministra udruge zatražio pokretanje postupka 'protiv širenja ovakvih tendencioznih glasina' i kažnjavanje krivaca 'jer se takovim radom unosi u narod zabuna i neraspoloženje'." (Hasanbegović, 2007:364)

Mjesec dana kasnije, u dopisu upućenom vjerskim vlastima u Sarajevu, izvijestio je da je "Ministarstvo udruge do sada podijelilo upravo ogromne svote u gotovom novcu, obući i odjeći, te hrani nastradalim ljudima od eškije (odmetništvo, hajdučija, op. Z. H.) u raznim dijelovima naše Nezavisne države Hrvatske". Za to su najzaslužniji ministar Lovro Sušić i odjelni predstojnik u ministarstvu Salih Kulović "koji su učinili i čine stalno za naše stradalnike više nego što im dopuštaju njihove

vlastite snage i sredstva (...)" (Hasanbegović, 2007:364)

Nema sumnje da je odlazak Fatime Fočak u Fužine bio herojski čin, da je on značio jedan važan korak u zaustavljanju procesa pokrštavanja muslimanske djece koja su bila podvrgnuta permanentnoj presiji časnih sestara da prihvate kršćansku vjeru i tradiciju. Ona je zatekla brojnu djecu koja su znala cijelu kršćansku molitvu "Oče naš". (Hasanbegović, 2007:364)

"Ovaj veliki poduhvat je iznenadio i osoblje 'Katoličkog zavoda za ratnu siročad'. Starija djeca (i muslimanska) već su znali cijelu molitvu 'Oče naš' itd. Od tada, do kraja rata dok se nije sistematskije prišlo toj djeci, redovno je obilazio efendija i učio našu djecu islamu, imanskim šartovima i ostalo što je bilo dostupno tom uzrastu."¹³

Smrt

Sprva proljeća 1980. godine hadži Fatima je osjetila da je njeno zdravlje dobro narušeno. Nije više imala snage, a ni volje da se kreće. Osjećala je da je vrijeme da ide na Bolji svijet.

"Kazala mi je njena sestra Aišanuma da joj se Fatima-hanuma povjerala i ispričala san pred svoju smrt. Naime, u snu joj je došao mladić u bijelom i rekao joj da je vrijeme da ide i da se sprema. To za nju nije bilo ništa neobično jer se ona za taj put i susret sa Gospodarom spremala cijeli život."¹⁴

U petak, 17. oktobra 1980. godine, u 64. godini života, na dan jevmu-tervije (dan uoči Arefata) umrla je hadži Fatima-hanuma Mujezinović, rođena Fočak. Dženaza je bila u ponedjeljak, 20. oktobra u 14 i 30 ispred Begove džamije, drugi dan Hadžijskog bajrama, a tevhid je proučen u prepunoj Hadžijskoj džamiji. Ukopana je na gradskom groblju Bare.

bila-velika-briga-društva (Dostupno, 6.12.2024)

¹⁴ Iz neobjavljenog referata Šemse Mujkanić O životnom djelu Fatime (Fočak) Mujezinović održanom 29. novembra 2007. godine u Hadžijskoj džamiji

¹¹ Smaragda Klino, "Sarajevo birvaktile: Ratna siročad su bila velika briga društva", *AlJazeera*, online adresa: <https://balkans.aljazeera.net/blogs/2019/5/21/sarajevo-birvaktile-ratna-sirocad-su-bila-velika-briga-drustva> (Dostupno, 6.12.2024)

¹² Ibid.

¹³ Smaragda Klino, "Sarajevo birvaktile: Ratna siročad su bila velika briga društva", *AlJazeera*, online adresa: <https://balkans.aljazeera.net/blogs/2019/5/21/sarajevo-birvaktile-ratna-sirocad-su-bila-velika-briga-drustva>

Njena smrt je bila težak gubitak za porodicu, muža i djecu, za Islamsku zajednicu. Njenom smrću muslimani Bosne i Hercegovine, posebno Sarajeva, izgubili su vrlo "spodobna vjerskog radnika, uz to dobroželjitelja islamskog napretka kakvi se samo mogu poželjeti".

"Smrt hadži Fatime veliki je gubitak za sve muslimane Bosne i Hercegovine. Teško će se u do- gledno vrijeme taj gubitak nadoknaditi. Ali Božije je najpreče i s time se treba pomiriti. Uspomena na rahmetliju najbolje će se očuvati, ako se bude slijedio njen primjer i u životu pridržavalo onoga što je ona stalno govorila i isticala zasnivajući sve na temeljima islama i interesima Islamske zajednice." (Traljić, 1998:210)

Zaključak

Fatima Fočak-Mujezinović je rođena u Sarajevu, u uglednoj muslimanskoj, ulemanskoj porodici. Cijela njena porodica je bila predana vjeri i

islamskoj tradiciji koju su ljubomorno čuvali. Nauka je, također, bila simbol i zaštitni znak porodice. Fatima je završila Gazi Husrev-begovu medresu u Sarajevu u prvoj generaciji maturanata i odmah dobila posao u istoj kao prefekta – odgajateljica. Ona je cijeli svoj život i radni vijek provela u Sarajevu izuzimajući humanitarni angažman po drugim bosanskim gradovima kada je to situacija zahtijevala. Najduže izbjavanje iz Sarajeva je bilo u Hrvatskoj kada je kao vjerska odgajateljica i humanitarac otišla da brine o muhadžirskoj djeci – jetimima iz istočne Bosne koja su utočište našla daleko od svojih porušenih domova i ubijenih roditelja. Bila je vrlo cijenjena mualima i vai- za u Bosni i Hercegovini, a posebno u Sarajevu. Ona je slovila kao "fetvei emin" za žensku muslimansku populaciju. Za sva sporna pitanja za koja nije bila u stanju naći odgovor najčešće se obraćala uvaženom muderisu, bošnjačkom alimu Kasim-ef. Dobračići. Bila je društveno angažirana kroz

udruženja "El-Hidaje", "Mladi Muslimani" i "Merhamet". Njena uloga intelektualke muslimanke imala je poseban značaj u vremenu tradicionalne i ultratradicionalne uleme koja je svaki ženski aktivizam i društveni angažman smatrala grijehom. Ona se hrabro borila za svoja ženska, muslimanska i ljudska prava i tome podučavala i druge muslimanke.

Fatima je bila vrlo otvorenog uma, slobodna i napredna za svoje vrijeme. Sama je promišljala nove situacije, nove izazove s kojima su se susretale muslimanke. Bila je hrabra da progovori i iznese svoje mišljenje, svoj stav o jednom prevaziđenom tradicionalnom vjerskom diskursu koji je onemogućavao muslimanki da se uključi u društvene tokove i život koji je tražio prilagođavanje novonastalim uvjetima života. Po njenom mišljenju, tradicionalno objašnjavanje vjere prilično je bilo prevaziđeno, radi čega je bilo neophodno podići nivo tumačenja vjerskih propisa i tražiti nove metode i sadržaje.

Literatura

(1941/42). "Društveni glasnik", *El-Hidaje*, 7-8, 215.
Ahmetašević, Amina (2011). *Mektebi Od obaveze do zabrane, islam između četiri zida*. Sarajevo: Dobra knjiga.
"Hadžihanuma Emira Bašić o ramazanima u Starom Gradu, mukabelama, iftarima i oćevom emanetu", *Faktor*, online adresa: <https://faktor.ba/bosna-i-hercegovina/aktuelno/hadzihanuma-emira-basic-o-ramaza->

nima-u-starom-gradu-mukabelama-iftarima-i-oćevom-emanetu/120393 (Dostupno, 6.12.2024)
Hasanbegović, Zlatko (2007). *Muslimani u Zagrebu 1878.-1945. Doba utemeljenja*. Zagreb: Islamska zajednica Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
Jahić, Adnan (2014). *Vrijeme izazova – Bošnjaci u prvoj polovini XX stoljeća*. Zagreb: Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačka

županija, Sarajevo: Bošnjački institut – Fondacija Adila Zulfikarpašića.
Klino, Smaragda, "Sarajevo birvaktile: Ratna siročad su bila velika briga društva", *Al Jazeera*, online adresa: <https://balkans.aljazeera.net/blogs/2019/5/21/sarajevo-birvaktile-ratna-sirocad-su-bila-velika-briga-drustva> (Dostupno, 6.12.2024)
Traljić, Mahmud (1998). *Istaknuti Bošnjaci*. Sarajevo: El-Kalem.

الموجز

فاطمة فوتشاك – مؤذوفيتش (1917–1980) – المرأة البوشناقية الأسوة

فريد داوتوفيتش

ولدت فاطمة فوتشاك في 8 من أغسطس سنة 1917 في سراييفو، في شارع فراتنيك ميدان 50. كان والدها عبد الله من علماء سراييفو المشهورين، ووالدتها كانت معلمة الدين ألماسة بربروفيتش. تخرجت فاطمة من

Summary

FATIMA FOČAK-MUJEZINOVIĆ (1917–1980) – A ROLE MODEL BOSNIAK WOMAN

Ferid Dautović

Fatima Fočak was born on August the 8th 1917, in Sarajevo, on 50, Vratnik Mejdan street. Her father was renowned 'alim, Abdulah effendi Fočak, and mother Almasa-bula, maiden name Berberović. She completed religious school for girls

مدرسة الغازي خسرو بك الإسلامية للبنات في عام 1943. بدأت حياتها العملية معلمة ومربية مساعدة في سكن التلميذات، ثم معلمة في كتاب إسكندر باشا للبنات وكتاب أحمد أغا هندا في فراتنيك. وفي عام 1954، تزوجت فاطمة فوتشاك، وهي في سن السابعة والثلاثين، من محمد مؤدّونفيتش، الذي كان يبلغ من العمر آنذاك 41 عاماً. ورزقهما الله بولدين هما: مصطفى وأمينة. وبالإضافة إلى عملها البارز معلمة دين في الكتاتيب والمدارس، تميزت فاطمة بالدروس والمواظب. وكانت أيضاً ناشطة اجتماعية. وعندما تأسست الفرقة النسائية لجمعية الهداية عام 1942 كانت من أوائل أعضائها ثم أصبحت رئيسة لمجلسها المؤقت. ومع تأسيس الفرع النسائي في فرقة "الشبان المسلمون" في سرايفو في 5 من أكتوبر سنة 1943، انضمت فاطمة فوتشاك إليه وانتخبت رئيسة له. عملت ناشطة إنسانية، وساهمت في رعاية المهاجرين خلال الحرب العالمية الثانية، وإنقاذ أطفالهم، وشاركت في جمع التبرعات النقدية والعينية عن طريق المشيخة الإسلامية وجمعية "مرحمت". وفي فترة الحرب العالمية الثانية، عملت مربية ومعلمة دين في دار الأيتام فوجيني - غورسكي كوتار (كرواتيا)، التي كانت تؤوي أطفال المهاجرين المسلمين.

الكلمات الرئيسية: فاطمة فوتشاك، الحاجة المعلمة، الواعظة، العمل الاجتماعي والإنساني.

(Gazi Husrev-bey madrasa for girls) in 1943, and started her working career as an assistant prefect in the dormitory of the madrasa for girls, then as muallima in Skender-pasha maktab for girls and in the maktab of Ahmed-aga Henda on Vratnik. In 1954, at age 37, she married Mehmed Mujezinović, who was 41 at the time. Hajji Fatima and hajji Mehmed effendi had two children: Mustafa and Amina. Along with a remarkable contribution she made working in Maktab and the school, she was also well known for her religious lectures and naseehat. She was very socially active as well. In 1942, when the women's branch of "Al-Hidaye" association was established, she was one of the first members, and later the president of the temporary board of directors. On October 5th 1943, when the women's section of "Mladi muslimani" association was founded, Fatima Fočak joined it and was elected as its president. As a humanitarian activist, she helped refugees in World War II, saving their children and raising funds through the Islamic Community and "Merhamet" to help them. During the Second World War, she was engaged as a religious teacher in children Hostel Fužine – Gorski Kotar (Croatia), where the refugee Muslim children were sheltered.

Keywords: Fatima Fočak, hajji'bula, waiz, social and humanitarian engagements

REAKCIJA BOŠNJAKA ZENICE NA ŠTRAJK U GAZI HUSREV-BEGOVOJ MEDRESI 1972. GODINE

Hikmet KARČIĆ

Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava
karcichikmet@gmail.com

SAŽETAK: Štrajk učenika Gazi Husrev-begove medrese 1972. godine predstavlja važan, ali slabo istražen događaj u povijesti bošnjačko-muslimanskog društva u socijalističkoj Jugoslaviji. Učenici ove vjerske obrazovne ustanove započeli su štrajk koji je trajao dva mjeseca i šest dana, izazvavši pažnju medija i vlasti. Iako je zvanični narativ bio da je štrajk osuđivan, arhivska istraživanja ukazuju na postojanje neideoloških muslimanskih grupa koje su podržavale poboljšanje statusa učenika i reforme u medresi. Ovaj rad analizira dva do sada nepoznata dokumenta vezana za sastanke u Zenici 1972. godine, koji svjedoče o nastojanjima za unapređenjem obrazovnog sistema i reformi unutar Islamske zajednice. Ovi događaji imali su dugoročne posljedice na bošnjačko-muslimansko društvo i njegov odnos prema obrazovnim institucijama.

Ključne riječi: Gazi Husrev-begova medresa, štrajk, Islamska zajednica, reforma obrazovanja, socijalistička Jugoslavija

Uvod

Štrajk učenika Gazi Husrev-begove medrese 1972. godine predstavlja jedan od manje poznatih događaja bošnjačkog naroda iz vremena socijalističke Jugoslavije. Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu i Alaudin-medresa u Prištini bile su jedine islamske vjerske odgojno-obrazovne srednjoškolske ustanove u Jugoslaviji. U januaru 1972. godine započet je štrajk koji je trajao dva mjeseca i šest dana. Jednostrana obustava nastave, koju su pokrenuli učenici Gazi Husrev-begove medrese, predstavljala je jedinstven trenutak izazvavši zapanjenost kako rukovodstva Vrhovnog islamskog starješinstva tako

i rukovodstva Saveza komunista. Učenici jedne marginalizirane škole uspjeli su dobiti pažnju ne samo jugoslavenskih nego i pojedinih svjetskih medija, jer je štrajk u totalitarnoj državi bio rijetkost, ali i krivično djelo. Iako je zvanični narativ bio da se štrajk jednoglasno i generalno osuđuje, arhivska istraživanja pokazuju da je situacija bila dosta složenija i da je bilo (neideoloških) grupa muslimana koje su bile zainteresirane za poboljšanje statusa u medresi. Zasiurno, strukture Islamske zajednice u Zenici predstavljaju dokaz ne samo zainteresiranosti za svoju medresu i

đake nego i za unapređenje i reformu unutar same Islamske zajednice. U ovom radu donose se dva do sada nepoznata dokumenta sa dva sastanka koji su održani u Zenici 1972. godine.

Dva sastanka u Zenici 1972. godine

Dana 23. februara 1972. godine održan je sastanak imama i džematlija u Zenici, sazvan na zahtjev muslimana iz tog područja, s fokusom na dešavanja u Gazi Husrev-begovoj medresi.¹ Sastanak je otvorio član odbora Hasib-ef. Mujić, čitajući pismeni

Vrhovnog sabora Islamske zajednice,
POV-6-21/1972.

¹ Arhiv Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Zapisnik vanrednog zasjedanja

zahtjev za sastanak. U diskusiji su učestvovali brojni govornici koji su izrazili zabrinutost zbog nedostatka statuta Medrese, trajanja štrajka, potrebe za ispitivanjem uzroka štrajka, uvođenjem svjetovnih predmeta i statusa diplomiranih učenika. Također su predložene promjene u nastavnom planu i programu, uključujući uvođenje predmeta poput: logike, filozofije, psihologije, matematike i jednog evropskog jezika.

Diskusiju je započeo Arnaut Selim iz Briznika, izražavajući zabrinutost zbog nedostatka statuta Medrese i njenog zatvaranja nakon štrajka. Salih Smailović iz Obrenovaca postavio je pitanje o neaktivnosti Starješinstva Islamske zajednice u istraživanju uzroka štrajka. Ibrahim Telalović iz Koprivne zagovarao je ispunjenje zahtjeva đaka za uvođenje svjetovnih predmeta. Halil Tutmić iz Orahovice istaknuo je da bi učenici Medrese trebali postati vjerski službenici nakon završetka školovanja. Šaban Babić iz Stranjana smatrao je važnim da se Medresa odmah otvori i odbacio je neke zahtjeve đaka koji nisu u skladu s predmetima. Fehim Čelinka iz Zenice naglasio je potrebu za većom obrazovanošću i pedagoško-psihološkom pripremom imama. Hasan-ef. Ljevaković je izrazio spremnost da se podrži Gazi Husrev-begova medresa u svakom pogledu, naglašavajući potrebu za rješavanjem problema. Redib Zgrčo i Esad Karalić ukazali su na potrebu poboljšanja kvalitete nastave i nastavnog kadra.

Sastanak je rezultirao usvajanjem zaključaka koji su uključivali: otvaranje Medrese i nastavak nastave bez obzira na uzroke štrajka, izmjenu plana i programa, formiranje komisije za utvrđivanje novog plana i programa, postavljanje kvalificiranih nastavnika, uvođenje reda i discipline, obavezu diplomiranih da služe kao vjerski službenici, neisključivanje učenika zbog štrajka, formiranje komisija za izradu udžbenika, izradu

statuta Medrese, te mogućnost ponavljanja godine za učenike koji padnu. Također je odlučeno da se nastava produži kako učenici ne bi izgubili školsku godinu zbog štrajka.

Isti dan održan je još jedan sastanak u prostorijama Odbora Islamske zajednice u Zenici, iniciran pismenim zahtjevom muslimana zeničkog područja, vezano za štrajk i obustavu rada u Gazi Husrev-begovoj medresi u Sarajevu.² Sastanku je prisustvovalo 68 uglednih građana muslimana, a uvodnu riječ dao je član Odbora Asim Kadrić. Diskusija je bila fokusirana na problem štrajka đaka.

Tokom sastanka, različiti govornici su izrazili zabrinutost zbog neinformiranosti uprave Medrese i Islamske zajednice o štrajku, kao i nedostataka u radu i programu Medrese. Istaknute su potrebe za poboljšanjem standarda obrazovanja, uvođenjem stručnih nastavnika, štampanjem udžbenika i izradom statuta Medrese. Također, izražena je kritika prema reisul-ulemi zbog nepristajanja na sastanak s đacima, te je naglašena potreba za detaljnijim ispitivanjem problema Medrese.

Jedan od učesnika ovog sastanka bio je i poznati sudija Fadil Imamović, koji je u svom govoru o Medresi istaknuo da je već ranije u Saboru Islamske zajednice zagovarao potrebu za unapređenjem Medrese. Naglasio je važnost postavljanja stručnog nastavnog osoblja, štampanje udžbenika, kao i potrebu za donošenjem statuta koji bi regulirao prava, dužnosti i obaveze učenika i nastavnika te druga pitanja vezana za život u Medresi. Istaknuo je da se ovakvi problemi ne mogu rješavati samo administrativnim mjerama, već zahtijevaju detaljno ispitivanje situacije i njenih uzroka. Smatrao je nužnim da se situacija u Medresi ponovo procijeni i predložio da Sabor formira komisiju koja će utvrditi stvarno stanje. Naglasio je da se ne smije dopustiti da politički motivi utječu na ovaj proces, već je

potrebno riješiti problem na način koji će omogućiti Medresi da djeluje prema svojoj svrsi, osposobljavajući đake za kvalitetno djelovanje unutar zajednice.

Dr. Hasan Numanagić je izrazio žaljenje zbog činjenice da đaci Gazi Husrev-begove medrese moraju pribjeći štrajku kako bi natjerali upravu na ispunjenje njihovih prava. Naglasio je da je ovo pokazatelj nedovoljne brige nadležnih organa o Medresi, uprkos prethodnim štrajkovima koji su već ukazivali na probleme. Smatrao je da su nadležni organi imali priliku spriječiti ovakav razvoj situacije i osigurati nesmetan rad i razvoj Medrese, što bi doprinijelo napretku i prosperitetu ustanove.

Džafer Tahirbegović je kritikovao stav Vrhovnog starješinstva prema đacima, posebno osuđujući odbijanje reisul-uleme da primi i sasluša đake, unatoč njihovoj upornoj želji da mu osobno iznesu nedostatke, propuste i uzroke svog odbijanja nastave. Smatrao je da je odbijanje reisul-uleme da sasluša đake dovelo do većeg revolta među njima i da je bilo neophodno primiti ih i saslušati kako bi se informirala javnost. Odbacio je mišljenje da postoji vanjski utjecaj na đake vezano za štrajk i istaknuo da su optužbe za političku aktivnost neosnovane.

Zaključci sastanka uključuju prihvaćanje zaključaka s prethodnog sastanka održanog s imamima, muftelijama i uglednim seljanima, formiranje komisije od članova Vrhovnog sabora i stručnjaka za pregled stanja u Medresi te prezentaciju tih zaključaka na sjednici Vrhovnog sabora u Beogradu 27. februara 1972. godine.

Zaključak

Štrajk učenika Gazi Husrev-begove medrese 1972. godine ostaje važan trenutak u historiji ne samo Islamske zajednice nego i bošnjačkog obrazovanja i društva u socijalističkoj Jugoslaviji. Iako je u početku bio široko osuđivan, arhivska istraživanja otkrivaju složenost situacije, uključujući postojanje neideoloških

¹ Arhiv Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Zapisnik vanrednog zasjedanja

Vrhovnog sabora Islamske zajednice, POV-6-21/1972.

muslimanskih grupa koje su tražile poboljšanje obrazovnog statusa i uvođenje reformi unutar Medrese. Dva sastanka održana u Zenici u februaru 1972. godine jasno pokazuju ozbiljnost problema i želju za reformom unutar Islamske zajednice, kao i nezadovoljstvo zbog neadekvatne reakcije

rukovodstva na zahtjeve učenika. Iako su donijeti zaključci o otvaranju Medrese i nastavku nastave te formiranju komisija za izradu novih programa i statuta, evidentirana je potreba za dubljim razmatranjem osnovnih uzroka štrajka, kao i za sistemskom reformom obrazovnog sistema unutar

Islamske zajednice. Štrajk, iako osuđivan od vlasti, postavio je temelje za kritičko promišljanje o obrazovanju i reformama u Islamskoj zajednici, dok su ovi sastanci pokazali snagu lokalnih zajednica u traženju odgovornosti i unapređenja obrazovnog sistema Zajednice.

Prilog br. 1.

Zapisnik

Sastavljen dana 23. 2. 1972. god. održanog sastanka imama i džematlija na zahtjev muslimana Zeničkog područja, koji je održan u sali Odbora IZ u Zenici.

Sastanak je otvorio na osnovu pismenog zahtjeva muslimana Zeničkog područja, član odbora Hasib ef. Mujić koji je pročitao pismeni zahtjev u kom se traži da se održi sastanak 23. 2. 1972. po pitanju Gazi Husrev-begove medrese.

Nakon toga je uzeo učešće u diskusiji Arnaut Selim iz Briznika i rekao:

Da ga posebno čudi zašto medresa nema svog statuta i zašto je proteklo tako dugo vrijeme a da medresa poslije štrajka nije otvorena.

Smailović Salih iz Obrenovaca u svojoj diskusiji je rekao: Zašto nije od strane starješinstva niko došao da ispita uzrok štrajka u medresi.

Telalović Ibrahim iz Koprivne zastupa mišljenje da bi trebalo udovoljiti zahtjevu đaka po pitanju uvođenja svjetovnih predmeta koji su oni u svome zahtjevu istakli.

Tutmić Halil iz Orahovice: Ako već đak medrese uči za vjerskog službenika, onda bi po završetku i trebao da slovi kao vjerski službenik.

Babić Šaban iz Stranjana: Mišljenja sam da bi trebalo odmah otvoriti medresu a da ne bi trebalo udovoljiti đacima one tačke koje nisu u skladu sa predmetima a važno je da svaki đak iz medrese iziđe sposoban i komotan u vršenju svoje dužnosti.

Karalić Esad je pročitao učešće u diskusiji Hadžić Asima iz Janjića i rekao: Ja bih podržao dosadašnji program medrese.

Čelenka Fehim iz G. Zenice je rekao: Čitajući članak iz štampe od strane Reis ef. vidim da je on u pravu, a kada sam razumio i zahtjev đaka mogu reći da su i oni u pravu. Obzirom na današnje potrebe na terenu i na obrazbu koja svakodnevno raste kod članova I.Z. onda bi i imami morali biti srazmjerno više obrazovni a posebno pedagoški psihološki jer same prilike života to traže.

H. Hasan ef. Ljevaković je rekao: Kako svako selo ima svoju instituciju, tako svi skupa imamo zajedničku instituciju Gazi Husrev-begovu medresu za koju ćemo dati ako

treba i kapu sa glave. Saznao sam da od davno nešto škripi u medresi pa sam zato da se medresa postavi na zdravu osnovu, da se udovolje svi zahtjevi osim dvije tačke koje nisu u vezi sa predmetima i uporno tražim da se medresa što prije otvori pa u koliko se spomenuti predmeti ne mogu savladati za pet neka se medresa produži na osam godina.

H. Ređib Zgrčo: Vrijeme u kome sam ja pohađao medresu dešavalo se je da su neke predmete predavala nestručna lica, kao što je to bio slučaj sa istorijom islama. U potpunosti opravdam stav učenika medrese. Ako starješinstvo insistira da se po završetku medrese prihvata vjerska služba onda bi trebalo garantovati i egzistenciju.

Karalić Esad: Treba pojačati kapacitet nastavnog kadra.

Begović Teufik iz Briznika: Potrebna je dopuna predmeta u medresi te da se verifikuje kako je i ranije bila.

Spahić Alija iz Puhovca: Mene posebno divi izlaganje svih diskutanata pa bih dodao da je koliko ja znam, za zatvaranje medrese kriv po najviše direktor jer sam obavješten da i kurbani koji su davati za đake odlazili drugim kanalom a ne u prilog kako je to namijenjeno.

Spahić Nesib iz Pojska kaže: Svi koji su nazad par godina završili medresu, može se nazrijeti sakatost u njihovom znanju. Imami, kako po sposobnosti tako i po rangu treba da su ravni ostalim srednjoškolicima a što je najglavnije moramo raditi na tome da nam džamije ne ostanu prazne.

Hasan ef. Ljevaković mu odgovara: Ako se đaci odgoje kao idealisti, džamija neće biti prazna.

Čelenka Azem iz Dogloda veli: Zahtijevam da se medresa otvori u najkraćem roku.

Karalić Esad veli ako se odmah ne riješi pitanje predmeta, ostaće plan i program kao i ranije.

Hasib ef. Mujić izjavljuje da su diskutanti dovoljno se izjasnili o predmetu o kojem je vođena diskusija. Nakon toga prisutni ovom sastanku jednoglasno su zaključili da se donesu zaključci koje treba prezentovati Vrhovnom saboru na zasjedanju 27.2.1972. godine u Beogradu.

Zaključci

Koji su donešeni na ovom sastanku glase kako slijedi:

1. Da se medresa odmah otvori i počne sa nastavom bez obzira šta je uslovalo da je došlo do štrajka.

2. Da se u medresi izmijeni plan i program tako da se uvedu pored sadašnjih predmeta i sljedeći predmeti: logika, filozofija, psihologija, matematika i jedan evropski jezik. Ako se pokaže potrebno radi uvođenja ovih predmeta, neka se produži rok trajanja školovanja.

3. Radi utvrđivanja plana i programa medrese treba obrazovati komisiju od najsposobnijih i najeminentnijih stručnjaka za pojedine predmete, da bi ova komisija izradila odgovarajući plan i program medrese.

4. Da se u medresu postave profesori-nastavnici, koji po svojim kvalifikacijama i stručnošću odgovaraju svaki za svoj poziv u odnosu na predmete koje će predavati.

5. Da se u medresi zavede takav red i disciplina koja će odgovarati svrsi kojoj je medresa namijenjena, da odgoji buduće vjerske službenike koji će sami biti ljubitelji islama i kao takvi odgajati muslimane u toku svoga službovanja u Islamskoj zajednici.

6. Da se svaki đak obaveže da će po svršetku medrese ili nakon toga neke druge škole, da će služiti kao vjerski službenik u Islamskoj zajednici.

7. Jednoglasno se zaključuje, da se zbog štrajka u medresi ne isključuje ni jedan učenik medrese.

8. Da se u što kraćem roku obrazuju potrebne komisije od stručnih lica, koje će izraditi potrebne udžbenike za medresu.

9. Da se izradi odgovarajući statut medrese, u koje će se unijeti propisi o pravima i dužnostima đaka, nastavnika itd.

10. Da učenik koji padne na jednu godinu može ponavljati dotični razred.

11. Da se nastava u medresi produži tako da đaci ne bi izgubili zbog štrajka ovu školsku godinu.

Zaključeno je time da je ovom sastanku prisustvovalo 138 imama i džematlija a većim dijelom sa sela.

Vjersko-prosvjetni referent

Član Sabora

Predsjednik

Zapisničar

Prilog br. 2.

Zapisnik

Sastavljen dana 23. 2. 1972. godine održanog u prostorijama Odbora islamske zajednice u Zenici, a koji je sazvan na pismenu inicijativu muslimana Zeničkog područja, po pitanju štrajka i obustave rada u Gazi Husrev-begovoj medresi u Sarajevu.

Sastanku je prisustvovalo 68 uglednih građana muslimana.

Uvodnu riječ dao je član Odbora islamske zajednice u Zenici Kadrić Asim, koji je pročitao pismeni zahtjev džematlija grada po pitanju zatvaranja Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu, pozivajući članove Vrhovnog sabora Mujić Hasib ef. koji je upoznao prisutne da je on kao član Sabora dobio poziv Vrhovnog islamskog starješinstva u Sarajevu na sjednicu sabora, koja će se održati dana 27. 2. 1972. godine u Beogradu.

Dnevni red ovog saziva je: Informacija o štrajku đaka, diskusije, zaključci i razno.

Nakon toga Mujić Hasib ef. upoznaje prisutne da je on pozvan na sličan sastanak, koji se održao danas prije podne sa imamima, mutevelijama i drugim džematlijama okolnih sela, pa daje Šabiću Muhamedu zapisnik sa toga sastanka da ga prisutnima pročita i da se prisutni sa istim upoznaju nakon toga je nastala diskusija.

Od prisutnih uzima riječ Šabić Muhamed koji postavlja pitanje zašto se Sabor održava u Beogradu, odnosno van teritorije BiH, pošto je problem štrajka đaka medrese sa teritorije BiH i jedini problem bosanskohercegovačkih muslimana, što bi bilo prirodno da se rješava u Sarajevu, ondje gdje je problem i nastao.

Uzima riječ Hodžić Enis, koji se čudi da uprava medrese i nadležni organi Islamske zajednice nisu znali o štrajku u medresi dok on nije nastupio. To znači da je i uprava i viši organi vrlo malo vodili računa o stanju i disciplini u medresi i da nisu u dovoljnoj mjeri vodili brigu o đacima i nedostacima koji su doveli do štrajka u medresi.

Karalić Esad, veli, ne mogu prihvatiti tvrdnju da uprava medrese i viši organi IZ nisu ništa znali o štrajku, kojeg su đaci spremali, sama činjenica, da su pored ovog štrajka bila još dva manja i jedan veći štrajk govori da u medresi nešto nije bilo u redu. Iz sama ona ranija štrajka uprava medrese i viši organi nisu izvukli nikakve pouke. Mislim da je pogrešan stav i uprave i viših organa što nisu ništa poduzimali da do ovog četvrtog štrajka ne dođe.

Nadalje Karalić veli da je i on sam bio đak te medrese pa su mu poznati mnogi nedostaci u medresi kao na primjer nedostatak i programa u medresi a od udžbenika nismo imali ništa drugo osim fikhul-ibadata koga i seljak u najzabitijem selu ima. Da Vam ne duljim, u medresi nismo imali ni tedžvida po kome bi mogli naučiti pravilno učenje Kur'ana, nego nam je naš dobri nastavnik Silajdžić predajući kiraet pisao i pojedina pravila tedžvida.

Imamović Fadil, u svom izlaganju po pitanju medrese je rekao da je on i ranije u Saboru zastupao mišljenje da se medresa podigne na bolji nivo, da se u medresu kao nastavnici postave stručni ljudi, da se odštampaju udžbenici medrese, da se napiše i ustroji statut medrese, koji će regulisati prava i dužnosti i obaveze kako đaka tako i nastavnog osoblja, kao i druga pitanja koja se tiču života u medresi.

Ovakva pitanja ne mogu se rješavati administrativnim mjerama, nego podrobnim ispitivanjem stanja i uzroka. Smatram za potrebno da se slučaj preispita, odnosno da Sabor obrazuje jednu komisiju pa neka ona utvrdi pravo stanje u medresi. Ni u kom slučaju ne može se nametnuti neki politički moment, nego se ovdje radi o nastupajućem problemu, koga treba rješavati i medresu postaviti na svoje noge, da medresa djeluje svojoj namjeni i da đaci koji izlaze iz iste budu osposobljeni tako da se može slušati u džematu i potpuno zadovoljiti.

Dr. Numanagić Hasan kaže da je žalosno da đaci Gazi Husrev-begove medrese štrajkom prisiljavaju upravu medrese i Rijaseta u ostvarivanju svojih prava. Iz ovog se vidi da su nadležni organi bili indolentni prema medresi i pitanjima kojima se je Upravi medrese i Vrhovnom starješinstvu ukazalo ranijim štrajkovima, jer su nadležni organi imali vremena i mogućnosti da ovo sve na vrijeme spriječe, da do ovog ne dođe i da omogućće nesmetan i pravilan rad i razvitak u medresi, pa bi i mi u tom slučaju bolje pomogli svaku akciju koja se vodi za napredak i prosperitet medrese.

Tahirbegović Džafer uzima riječ i osuđuje stav Vrhovnog starješinstva prema đacima, što ih vrhovni poglavar Reisu-l-ulema nije htio primiti i saslušati i ako su to đaci uporno tražili da bi lično Reisu-l-ulemi, vrhovnom poglavaru Islamske zajednice ukazali nedostatke, propuste i uzroke zbog kojih su odbili da idu na nastavu, a ne na onakav način ih odbiti i bagatelisati đake, što je takav postupak kod đaka izazivao još veći revolt. Da li

je stav đaka bio pravilan ili ne, u načelu je bio pravilan, pa je đake svakako trebalo primiti i saslušati, kako bi i javnost bila o tome upoznata, jer bi i javnost bila o tome upoznata, jer je u javnost došlo da su Narodne vlasti deputaciju đaka primile i lijepo ih saslušale a ne odbile, kao što je to učinio Reisu-l-ulema, koji je bio najmjerodavniji da ih sasluša. Slaže se sa predgovornicima i odbija kao i predgovornici da postoji kakav uticaj sa strane na đake i da se može đacima pripisati i prikrpiti u pogledu štrajka ma kakva politička djelatnost.

Zaključci

1. Usvajaju se zaključci sa sastanka održanog sa imamima, mutevelijama i uglednim seljanima okolnih sela od 23. 2. 1972.

2. Da Vrhovni sabor obrazuje od svojih članova komisiju od 5 članova i od stručnjaka van Sabora, koji će pregledati stanje u medresi, utvrditi sve ono što je opravdano u odnosu na zahtjeve đaka.

3. Ove zaključke sa zaključcima ranijeg sastanka prezentirati Saboru 27. 2. 1972.

Vjersko prosvjetni referent

Član Sabora

Predsjednik

Zapisničar

الموجز

حكمت كارتشيتش

رد فعل بشانقة زينيتسا على الإضراب في مدرسة الغازي خسرو بك عام 1972

كان إضراب تلاميذ مدرسة الغازي خسرو بك في عام 1972 حدثاً مهماً ولكنه لم يحظ بالبحث في تاريخ المجتمع البوسناتي المسلم في يوغوسلافيا الاشتراكية. استمر إضراب تلاميذ هذه المؤسسة التعليمية الدينية شهرين وستة أيام، مما أثار اهتمام وسائل الإعلام والسلطات. وبالرغم من إدانة الخطاب الرسمي لهذا الإضراب، إلا أن الأبحاث الأرشيفية تشير إلى وجود مجموعات إسلامية غير أيديولوجية تدعم تحسين أوضاع التلاميذ وإجراء إصلاحات في المدرسة. تحلل هذه الورقة وثيقتين غير معروفتين من قبل تتعلقان بالاجتماعات التي عقدت في زينيتسا عام 1972، والتي تشهد على الجهود المبذولة لتحسين النظام التعليمي والإصلاحات داخل المشيخة الإسلامية. كان لهذه الأحداث عواقب بعيدة المدى على المجتمع البوسناتي المسلم وموقفه من المؤسسات التعليمية.

الكلمات الرئيسية: مدرسة الغازي خسرو بك، الإضراب، المشيخة الإسلامية، إصلاح التعليم، يوغوسلافيا الاشتراكية.

Summary

BOSNIAKS OF ZENICA'S REACTION TO THE STRIKE IN GAZI HUSREV-BEY MADRASA IN 1972

Hikmet Karčić

The strike of the student of Gazi Husrev-bey Madrasa in 1972 is a significant, yet not sufficiently studied event in the history of Bosniak-Muslim society within the social Yugoslavia. The students of this school initiated a strike which lasted for two months and six days, drawing the attention of both the media and the government. Although the official narrative claimed that the strike was largely condemned, the research carried out in the archives shows evidence of activities of non-ideological Muslim groups who supported the call for an improvement of the status of students and the reform of madrasa. This article analyses the two until now unknown documents related to the meetings held in Zenica in 1972, which bear witness to the efforts to improve the educational system and introduce reform within the Islamic Community. The events that then took place had a long-term impact on Bosniak-Muslim society and its attitude towards educational institutions.

Keywords: Gazi Husrev-bey Madrasa, strike, Islamic Community, educational reform, socialist Yugoslavia

BESA – IZGOVORENA RIJEČ

Hasan DŽILO

Fakultet islamskih nauka u Skoplju
hasan_cilo@yahoo.com

SAŽETAK: Besa je sastavni dio albanskog identiteta na Balkanu. Radi se o jednoj usmenoj tradiciji koja je prerasla u instituciju i način ophođenja među ljudima koju ne može zamijeniti nijedna norma, što reguliše individualna i društvena ponašanja ljudi, bilo da se radi o političko-pravnoj, građansko-pravnoj, krivično-pravnoj ili religijskoj. Besa se najprije odnosi na izgovorenu (datu) riječ, obećanje i zaštitu gosta. A onda se njezino značenje odnosi i na ponašanja koja imaju socijalno značenje kada je riječ o zaštiti zajednice i jačanja etničke samosvijesti. Ne ispuniti datu riječ znači zapasti u tjeskobu, ne izbjeći vječnu krivicu, riječ ostaje, a krivica se nosi u grob. Pogaziti riječ nekad je bilo teže i od najužasnije patnje, teže i od smrtne bolesti, teže čak i od same smrti. Ne održati datu riječ značilo je vječnu krivicu koja ne izbacuje svoju težinu, poput najteže boli i najrušilačkijeg rata koji nekada znaju izbaciti svoju težinu. Stoga, svodenje značenja bese na vjerovanje – kako je prisutno u mnogim raspravama – ne pogada centar rasprave. Njeno je značenje mnogo dublje od vjerovanja.

Ključne riječi: besa, izgovorena riječ, data riječ, zaštita gosta, albanski identitet

Uvod

Jedan od pojmova koji je u širokoj upotrebi na Balkanu je *besa*. Ovom se pojmu prilazi s različitih aspekata: književnog, lingvističkog, antropološkog, sociološkog, kulturološkog, etnološkog. U skoro svim raspravama o ovom pojmu besa se dovodi u vezu s vjerovanjem, pri čemu se deskriptivski određuje njeno značenje. Rijetko se gdje govori o njenom značenju koje se spominje u *Kanonu* Leke Dukagjinija u kojem se *besa* određuje kao izgovorena riječ. Dakle, u raspravama se nema u vidu suština same riječi, nešto što se otjelotvoruje, nešto bez čega ništa ne može biti, da je sama ta riječ biti nešto, entitet, sadržaj, a tek onda sve drugo što se na nju nadovezuje. Stoga, predmet ove rasprave jeste sagledati dublje značenje *bese* kao izgovorene riječi. Nema ništa realnije od same riječi. I kad se ne izgovori, ona

ima svoju realnost – u mišljenju. Pret-hodi čak i samom mišljenju jer se sve to određuje riječju. I ono što nije, određuje se riječju. Riječ pravi da nešto jeste i nije. Zbog toga su mutezilije u islamu tvrdili da je ono ništa suština stvari jer, ako njega nema, nema ni nešto. No i jedno i drugo, ostvareno ili neostvareno, određuje se riječju. I samo ništa je riječ. Lukavstvo uma dovelo je do toga da ono Ništa bude princip metafizike (Emerson). Stoga se može kazati da je sama riječ princip i stvaranja svega što jeste (kur'ansko *kun*). Zbog toga, cilj ovog teksta je da ukaže na činjenicu da je *besa* najprije izgovorena riječ, kojoj je svojstvena punina i cjelina.

Originalna upotreba pojma *besa*

Besa (data ili časna riječ i održati ili ne pogaziti datu riječ) jedan je među mnogim pojmovima leksičkog

polja narodne religije kod Albanaca. Radi se o ideji, instituciji, konstitutivnoj činjenici narodne tradicije uopće. Korijen riječi *besa* je *be* – zaklinjanje, *běj be* od čega se izvodi i *betohem*, zaklinjem se ili dajem časnu riječ. Međutim, bilo koji prijevod ove riječi ne postiže krajnji cilj njenog značenja. Ukoliko se prenese u drugi jezik, *besa* je višeznačan pojam i ono što se izvodi od ove riječi je labavo, pa se mora deskriptivski odrediti. Njena značenjska komponenta je specifična samo za albanski jezik. Zbog toga, najbolje je upotrijebiti *bese* u originalu, kako je ona najviše poznata, usađena u svijesti svih naroda na Balkanu. Sva semantička diskusija o ovom pojmu svodi se na vjernost, vjerovanje, ubijeđenost u nečemu i nema precizan ekvivalent u drugim jezicima.

Radi se o pojmu koji svjedoči značajnu sastavinu albanske usmene

tradicije koja unosi bitan element u njenoj prepoznatljivosti ili identitetu na Balkanu, o jednoj unikatnoj matrici i paradigmi djelovanja. Riječ je o instituciji ili kodu koji ima duboke etnopsihološke, društvene, pravne i političke konsekvence u životu Albanaca. Jednom data riječ, obećanje, mora se ispuniti, bezuslovno, bez obzira na sve teškoće koje se mogu ispriječiti između onog ko daje riječ i onoga na koga se ta riječ odnosi. Prema tome, besa ima recipročan odnos, poprima moralnu i običajnu normu koja je mnogo dublja i učinkovitija od bilo kakve pravne norme. Bilo koje forme što regulišu individualna i društvena ponašanja (političko-pravne, građansko-pravne, krivično-pravne i religijske) ne mogu nadomjestiti besu čije je osnovno značenje najprije izgovorena riječ, a potom zavjet, obećanje, primirje, usmeni dogovor između dvije strane. Ova institucija čak prerasta u svetost, ima i predreligijsko i pretpravno značenje. Sigurno je da nema nijedne zajednice na svijetu koja svjedoči autentičniju crtu usmene tradicije nego što je *besa* kod Albanaca. Jedna od karakteristika po kojoj se potonji prepoznaju jeste izgovorena ili data riječ. Ta riječ je djelotvornija od bilo koje otjelovljene riječi, nekada na papirusu, kamenoj ploči, na koži, a danas na hartiji. Ona je toliko prisutna u popularnoj tradiciji da se ne može jednostavno ocrtati linija između nje i drugih modela ponašanja koji imaju socijalno značenje.¹ Zbog toga, bez ispravnog razumijevanja tog pojma nemoguće je razumjeti funkcioniranje društvene grupe, porodice i rođaka u patrijarhalnoj i zatvorenoj zajednici kakva je bila albanska u mnogim planinskim dijelovima i koja se naslanjala na strog kodeks pravila vezanih za obećanje, gostoprimstvo i čast, da je težina same vjere, ustvari, u datoj riječi. (Doja, 2013:23) *Besa* nije bila

efikasna samo pri krvnoj osveti koja je prekidala lanac osvete među članovima sukobljenih porodica i plemena i omogućavala drugoj strani da se slobodno kreće, da ne strahuje od krvne osvete, kako se to često tvrdi. *Besa* je uključivala gostoprimstvo i zaštitu drugog, komšije, rođaka i plemena od prijetnji bilo koga. Nedodirljivost drugoga i gosta, kako se spominje u narodnoj religiji, smatrala se rezultatom muškosti i časti, koje ništa ne može dovesti u pitanje. Bez muškosti i časti čovjek ne može biti čovjekom u pravom smislu riječi.

Prehistorijska i historijska upotreba pojma besa

Može se govoriti o prehistorijskoj i historijskoj ulozi bese. Prva je bila prisutna od davnina, ne zna se tačno od kada, kao običajna norma koja je regulisala odnose među pojedincima, porodicama i plemenima i rješavala njihove egzistencijalne probleme, a naročito kod gorskog stanovništva u okolini Skadra, odakle i potječe besa. Otuda, kolektivna memorija o besi kod Albanaca je prehistorijska. Nema nijedan dokument koji prethodi njoj.

Historijsko značenje bese javlja se u srednjem vijeku kada je ona kodifikovana u kanonu Leke Dukagjinija. Kodificirati znači sistematizirati određenu praksu koja je već prisutna i dati joj novu formu. Ovdje nije bitno da li je Leke Dukagjini bio historijska ličnost ili nije, no *Kanon* koji se njemu pripisuje i tvrdi se da datira iz sredine petnaestog stoljeća prisutan je kroz čitavu historiju Albanaca i usmeno se prenosio i važio kao norma (spominjalo se "Tako je rekao Leka") do tridesetih godina prošlog stoljeća kada je *Kanon* prerastao u pisani dokument. Sedmo poglavlje *Kanona* Leke Dukagjinija nosi naslov "Izgovorena riječ" i ima

centralnu ulogu u njemu. (Decovi, 1996:99-105) Iza "Izgovorene riječi" u *Kanonu* slijede još dvije usko povezane kategorije, "Čast" i "Gost". Inače, *Kanon* se smatra najstarijim aspektom naslijeđa albanskog duha i svjedoči njegovu visinu. Razlog je njegovo reguliranje društvenog i individualnog života brđana. Ugledni ljudi među Albancima rješavali su nesporazume i probleme među posvađanim pojedincima i plemenima. Zavjet ili besu davale su obje strane, ceremonijalno, pa se izgovaralo "besa-besa", a iznevjeriti izgovorene riječi smatralo se velikim prestupom. Njena društvena uloga bila je prisutna tokom čitave historije Albanaca kada se radilo o nekom općem interesu. Spomenut ćemo nekoliko primjera. Na besu su se pozvali albanski kneževi, brđani 1441. godine, kada su svi redom dali prisegu u skupštini Lježa da će organizirati otpor Osmanlijama. Besa je regulirala i odnose osmanlijske vlasti i plemena koja su pokazivala lojalnost. Zatim, besu su dali i članovi Prizrenske lige 1878. godine da će se zalagati za nezavisnu Albaniju. Muslimanska zaštita Jevreja u Albaniji od fašističkog progona vezuje se, između ostalog, i za besu koja uključuje i zaštitu gosta. Otuda, besa je imala snažnu kohezivnu ulogu u albanskom društvu, usko je bila vezana za državotvornost. Međutim, besa ima i svoju individualnu ulogu, jer se pretvara u unutarnji stav ili obavezu. Ona je slobodan akt pojedinca i lišena je bilo kakve prisile. Radi se o usmenoj prisezi, zaklinje se u datu riječ, jer izgovorena riječ postaje činjenica ili stvarnost, njena težina mjeri se s težinom kamena, da se čast Albanaca ne može kupiti. Besa je entitet po kojem se prepoznaje, između ostalog, i albanski identitet.

Kroz sve vrijeme albanske historije smatralo se da je besa teža od smrti i kamena. Ona je tematizirana u književnosti, esteticima i eticima. Predmet je rasprave i albanskog nobelovca Ismaila Kadare u njegovom romanu *Kush e solli Doruntinën*. Međutim, ako je besa teža od same smrti, kako kaže Kadare, onda ona nije od ovoga svijeta. I

¹ Robert Elsie u svojoj knjizi *Leksiku i kulturës popullore shqiptare*, përkth. Abdurrahim Myftiu, Skanderbeg Books, Tiranë, 2005., u predgovoru knjige smatra da narodna kultura kod Albanaca čini

spektar bogatih elemenata koji su održali albanski duh živim i istrajnim. Živahnosti i istrajnosti tog duha doprinijela je popularna religija u kojoj besa ima značajnu ulogu.

nije. Ona je i data i zadata. Dolazi od nekuda, ostvaruje se. Data je kad se da riječ, a zadata je kad se ona održi. Bilo da se održi ili ne održi, ona je ipak riječ. I kad nas ima i kad nas nema. Lahko je dati riječ, no teže je održati tu riječ – ono je na čemu insistira Kadare. No ovo ne osvjetljava problem u njegovoj biti. Jedno je posve sigurno: besa strši između onoga koji je izgovara i onoga na koga se ona odnosi. Tačno je kazati da “besa nije od ovoga svijeta” jer je teže održati besu nego dati besu, kako tvrdi Ismail Kadare. Međutim, nedovoljno je svesti je samo na održanu riječ. Riječ je sama po sebi držuća. “Izgovorena riječ” uključuje svijest o njenoj težini prije nego se ona izgovori. Ako se ima svijest o toj težini, onda fraza da je “teže održati riječ” ne osvjetljava problem. Smisao riječi treba tražiti i u težini prije nego se ona izgovori, prije nego postane stvarnost. I zato se riječ ne može svesti samo na njenu ovosvjetsku dimenziju. Težina se osjeća prije nego se ona izgovori, prije nego postane činjenica ili stvarnost. Ona je temeljena na slobodi, a ne na nužnosti. Slobodu ne vidimo nigdje u objektivnom svijetu i zato ona nije od ovoga svijeta, a ne zato što ona ne može da se održi. Besa je čin slobode i zato je njena težina predzadata, preduslovljena. Ako se nema svijest o toj težini prije nego se ona izgovori, onda će nedostajati i težina “održane riječi”. I samo u ovom slučaju ona može biti data i zadata. A ne samo zadata. Zato se u *Kanonu* Leke Dukagjinij spominje “Izgovorena riječ”. Ovaj naslov ukazuje na ono što je prije riječi i na ono što je poslije riječi – na težinu i u jednom i u drugom slučaju.

Dati riječ i održati je predstavlja moral, zlatno pravilo, događaj, neponovljiv i unikatan. Ne ispuniti datu riječ znači zapasti u tjeskobu, ne izbjeći vječnu krivicu, riječ ostaje, a krivica se nosi u grob. Pogaziti riječ nekad je bilo teže i od najužasnije patnje, teže i od smrtne bolesti, teže čak i od same smrti. Ne održati datu riječ značilo je vječnu krivicu koja ne izbacuje svoje težine, poput, recimo, najteže boli i najrušilačkijeg rata koji znaju izbaciti svoje težine. Nekad se smatralo da se trese i grob zbog pogažene riječi. “Kada hrast ne održi svoju riječ”, veli Kadare, “i lišće se počinje sušiti”. Ernest Koliqi – glavni predstavnik Skadarske literarne škole – u svom veoma jednostavnom narativu *Sjene planina* kategoriju *besa* smatra temeljem ponašanja albanskog brđanina. On govori o zaštiti prijatelja od progona vlasti, jer se smatralo da “albanski dom pripada Bogu i prijatelju”.

Pojam *besa* raširen je u svim albanskim zemljama. Ona se javlja u svakodnevnom, uobičajenom govoru, u epovima, u poslovicama, u ljubavnoj prozi i poeziji i predstavlja motiv narodnog stvaralaštva, a u najnovije vrijeme filmske i dramske produkcije. Besa se čak izjednačava sa spasenjem jer se riječju kune u samu riječ da se neće izdati ta riječ; radi se o “riječi čija je težina jača od smrti” (Kruja); prekršiti datu riječ je “izdaja koje je najbolje oružje neprijatelja” (Prizren) i da “besa čak i kamen polomi” (Jug), te da je “more zasjenjeno valovima, a čovjek riječju” (Vlora) ili, pak, data riječ neodvojiva je od duše, tako da “gdje ide duša, tamo ide i riječ” (Skadar); “zvijezda, pošto je postala rep,

počela da se sječe” (Debar), te “vol se veže za rogove, a čovjek za riječi”.

Imajući u vidu individualno i društveno značenje *bese*, slobodno se može kazati da se ona poistovjećuje sa sudbinom albanskog naroda. Ona je dokaz da svi spolja nametnuti obrasci rješavanja egzistencijalnih problema albanskog društva – od različitih osvajača – nisu uspjeli zatrti njenu djelotvornost.

Zaključak

Od iznesenog vidjeli smo da je *besa* prodrla u sve vidove narodnog stvaralaštva jer je predstavljala sintezu više moralnih vrijednosti: izgovorene riječi, muškosti, časti, žrtvovanja za drugog. Mnogo je bitnije u raspravama ukazivati na problem stvarnosti same riječi, jer je *besa*, najprije, izgovorena riječ – tako nosi naslov sedme glave *Kanona* Leke Dukagjinija. Njeno dovođenje u vezu sa značenjem vjerovanja ne pogađa centar rasprave, jer vjerovanje ne uključuje u sebi – bude li se malo dublje promislilo – izvjesnost, ubijedenost, potpuno povjerenje, puninu, već ukazuje na nešto što nedostaje: “nisi fukara, pa da vjeruješ”, veli narodna poslovice u Debru, a odnosi se na besu. Dakle, *besa* nadilazi i samo vjerovanje. Nije teško zaključiti da je *besa* izgubila svoje značenje onog momenta kada je ona kanonizirana imaju li se u vidu njene zloupotrebe, naprimjer u politici i drugim formama djelovanja. Kao i sve druge činjenice koje transcendiraju “historijske fuzije” određene zajednice, tako i *besa* može izgubiti svoje značenje. Ona je danas malo gdje prisutna.

Izvori

Decovi, Konstantin Stjepan (1996). *Kanon Leke Dukagjinija*. Zagreb: Stvarnost.
Doja, Albert (2013). “Nderi, besa the besimi: Qasje gjuhësore, antropologjike ndaj vlerave morale the fëtare”, *Lente Sociologjike*, III, 1(5).

Elsie, Robert (2005). *Leksiku i kulturës popullore shqiptare*. Përkth. Abdurrahim Myftiu, Tiranë: Skanderbeg Books.
Lolja, Saimir (2011). “Albanian Besa- The Golden Rule”, *Illyria*.
Fetiu, Sadri (2000). *Balada popullore*

shqiptare. Prishtinë: Instituti Albanologjik i Prishtinës.
Maloki, Krist (2005). *Refleksione*. Prishtinë.
Pupovci, Surja (1968). *Gradanskopravni odnosi u Zakoniku Leke Dukagjinija*. Knj. 5. Priština: Zajednica naučnih ustanova Kosova i Metohije.

الموجز
BESA – كلمة العهد

حسن جيلو

كلمة العهد (Besa) جزء لا يتجزأ من الهوية الألبانية في البلقان. إنه تراث شفهي تطور ليصبح مؤسسة وأسلوباً للتعامل بين الناس، فلا يمكن استبدالها بأي معيار ينظم سلوكيات الناس الفردية والاجتماعية، سواء كانت سياسية قانونية أو مدنية قانونية أو جنائية قانونية أو حتى دينية. تتعلق كلمة (Besa) أولاً بكلمة العهد المنطوقة للضيف وإجارته، ومن ثم يتسع معناها ليشمل السلوكيات ذات المعنى الاجتماعي عندما يتعلق الأمر بحماية المجتمع وتعزيز الوعي الإثني الذاتي. إن عدم الوفاء بالعهد المقطوع يعني الوقوع في الضيق، وعدم الخلاص من الذنب الأبدي، فتبقى كلمة العهد، ويُحْمَلُ الذنب إلى القبر. لقد كان عدم وفاء المرء بكلمة العهد أشد وقعاً عليه من أفضع معاناة، وأشد من المرض العضال، بل وأشد من الموت نفسه. إن عدم الوفاء بكلمة العهد يعني الذنب الأبدي الذي لا يمكن التخلص من ثقله، كأسوأ الآلام وأشد الحروب تدميراً والتي تعرف أحياناً كيف تتخلص من ثقلها. ولذلك فإن اختزال معنى كلمة (Besa) في مفهوم الثقة – كما هو موجود في كثير من المناقشات – لا يُصِيب قلب النقاش. إن معناها أعمق بكثير من مجرد الثقة. الكلمات الرئيسية: كلمة العهد (Besa)، كلمة العهد المنطوقة، إجارة الضيف، الهوية الألبانية.

Summary

BESA – THE WORD SPOKEN

Hasan Džilo

Besa is an integral part of Albanian identity in the Balkans. It is an oral tradition that in time has grown into an institution, a manner of speech that cannot be substituted with any norm that regulates individual and social behaviour of people, be it political, civil or criminal sphere of law or religion. *Besa* is primarily a spoken word, a cultural percept, an oath, a word of honour, and the protection of the guest. Its meaning is further extended to include the protection of the community and strengthening of the ethnic awareness. Failing to keep a promise, or a given word is to fall into deep distress, eternal guilt. To go back on a given word was sometimes worse than the most harrowing torture, worse than deadly illness, and sometimes worse than the death itself. It meant a burden of everlasting guilt that never ceases. Thus to reduce the meaning of *besa* to a mere belief, as is very often present in contemporary narratives, fails to grasp its true significance which is way deeper than a belief.

Keywords: besa, a word of honour, a promise, a given word, protection of the guest, Albanian identity

Značajan iskorak ka istraživanju i proučavanju historije Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini

(*Bibliografija radova o Islamskoj zajednici u Bosni i Hercegovini: period između dva svjetska rata I i II*, Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka, Sarajevo, 2024, 428 i 430 str.)

Krajem 2024. godine Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka objavio je dvotomnu publikaciju *Bibliografija radova o Islamskoj zajednici u Bosni i Hercegovini: Period između dva svjetska rata I i II*. Ova publikacija rezultat je višegodišnjeg istraživačkog projekta čija realizacija je započeta 2019. godine. Inicijalna faza ovog projekta rezultirala je objavljivanjem prve publikacije pod naslovom *Bibliografija radova o Islamskoj zajednici u Bosni i Hercegovini: austrougarski period 2021. godine*. Tri godine kasnije objavljena je ova publikacija koja se fokusira na period između dva svjetska rata (1919–1941).

Sadržaj publikacije

Opsežni materijal koji obuhvata međuratni period podijeljen je u dva toma. Prvi tom koncipiran je na način da se bibliografija radova o Islamskoj zajednici u štampanim djelima nalazi na samom početku *Bibliografije*, a slijede je bibliografije radova o Islamskoj zajednici iz štampe i periodike. Potonje bibliografije objavljene su abecednim redom, shodno nazivu

časopisa ili lista. Zbog obimnosti građe u ovom periodu, odabrani su i obrađeni ključni izvori koji su kontinuirano pratili aktivnosti Islamske zajednice, često objavljujući članke o njenom djelovanju.

Listovi i časopisi koje uključuje prvi tom *Bibliografije* su: *Budućnost: organ naprednih nacionalista za rad među Muslimanima*, *Domovina: nezavisni muslimanski list*, *El-Hidaje*, *Gajret*, *Glasnik Islamske vjerske zajednice*, *Hikjmet*, *Iršad: Glasilo Jugoslovenske Muslimanske Narodne Organizacije*, te *Islamski glas: nezavisni kulturno-prosvjetni i informativni list*.

Drugi tom *Bibliografije* uključuje sljedeću periodiku: *Islamski svijet: glasilo muslimana u Kraljevini Jugoslaviji*, *Islamski svijet: kalendar*, *Jugoslavenski list*, *Muslimanska Svijest*, *kalendar Narodna uzdanica*, *Naša pravda: nezavisni list autonomističkih muslimana*, *Novi Behar: list za pouku i zabavu*, *Obrana: glasilo Muslimanske narodne stranke*, *Obzor*, *Pravda: glasilo Jugoslovenske muslimanske organizacije (JMO)*, *Pregled – Časopis za politički i kulturni život*, *Slobodna riječ: glasilo javnog mišljenja muslimana u Jugoslaviji* i list *Večernja pošta*.

Svaki od naznačenih listova, glasila ili novina u uvodnom dijelu kratko je predstavljen, nakon čega su hronološki navedena godišta i godine izlaska časopisa. Navedena godišta prate bibliografske jedinice koje su unutar određenog godišta svrstane abecednim redom.

Sve bibliografske jedinice praćene su ključnim riječima koje daju uvid u sadržaj članka. Oba toma sadrže iscrpan predmetni registar i registar autora, koji olakšavaju istraživačima pronalaženje potrebnih informacija. Predmetni registar sadrži samo glavne ključne riječi, dok dodatne ključne riječi koje se nalaze u opisu jedinice pružaju dodatno pojašnjenje za ključne riječi koje su dio predmetnog registra, odnosno daju uvid u sadržaj članka.

Ukupno, ova dva toma uz prethodno objavljenu publikaciju *Bibliografija radova o Islamskoj zajednici u Bosni i Hercegovini: austrougarski period* obuhvataju impresivnih 9014

bibliografskih jedinica, obrađujući 21 časopis iz međuratnog perioda i 22 časopisa iz austrougarskog perioda, na više od 1100 stranica. Uz ovo, obrađena su i štampana djela iz perioda koji obuhvata 63 godine.

Autori bibliografije

Ovaj rad rezultat je uspješne saradnje tima autora i izdavača *Bibliografije*. U izradu bibliografije radova o Islamskoj zajednici u periodu između dva svjetska rata bili su uključeni bibliotekari, historičari i drugi stručnjaci koji se bave historijom Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.

Autori prvog toma su: Zehra Alispahić, Elvir Duranović, Lamija Hamzakadić, Mehmed Hodžić, Amina Kadribegović-Mehić, Sumeja Ljevaković-Subašić i Emir Šečić, dok su autori drugog toma: Zehra Alispahić, Edin Čolaković, Ejla Čurovac, Haris Dubravac, Lamija Hamzakadić, Mehmed Hodžić, Lamija Husić, Anida Ibričić, Sumedin Kobilica i Amina Svraka.

Nakon pisanja *Bibliografije*, bibliotekarke mr. Lamija Selhanović te mr. Halima Kekić pripremile su predmetni indeks i indeks autora. Da sve bude u skladu s bibliotečkim propisima pobrinula se bibliotekarka mr. Ejla Čurovac koja je izvršila posljednje ispravke i korekturu registra autora i predmetnog registra.

Digitalna dostupnost

Ono što ovu publikaciju izdvaja jeste njena dostupnost u štampanom i digitalnom formatu. Online verzije, dostupne na web-stranici Instituta, omogućavaju slobodan i besplatan pristup istraživačima širom svijeta. Ovo odražava posvećenost izdavača ove publikacije Instituta za islamsku tradiciju Bošnjaka misiji širenja znanja i približavanja saznanja široj javnosti.

Osnova za buduća istraživanja

Bibliografija radova o Islamskoj zajednici u Bosni i Hercegovini: Pe-riod između dva svjetska rata I i II

rezultat je predanosti Instituta za islamsku tradiciju Bošnjaka da se historija Islamske zajednice detaljno istraži, zabilježi i učini dostupnom za naučne i društvene potrebe. Ova publikacija pruža uvid u period kada je Islamska zajednica igrala vrlo važnu, ako ne i ključnu ulogu u oblikovanju društvenog života, obrazovanja

i očuvanja identiteta Bošnjaka. Publikacija obuhvata širok spektar informacija o Islamskoj zajednici, od aktivnosti Islamske zajednice, pa sve do ključnih historijskih događaja i ličnosti tog vremena. Stoga, ona predstavlja neizostavan izvor za historičare, sociologe i istraživače koji se bave historijom Islamske zajednice

u Bosni i Hercegovini. Njena pažljiva kompilacija čini je temeljnim djelom za buduća istraživanja i proučavanja kompleksne historije ove značajne institucije, dok njena dostupnost u digitalnom i štampanom obliku osigurava njenu trajnu vrijednost kao referentnog materijala.

Sumeja Ljevaković-Subašić

Upute za autore

Novi Muallim je stručni časopis koji je otvoren autorima koji se bave temama i pitanjima obrazovanja i odgoja u širem i užem smislu. Specifični interes *Muallima* predstavljaju teme, pitanja i problemi islamskog vjerskog obrazovanja i odgoja u predškolskim ustanovama, osnovnim i srednjim školama, vojsci i drugim ustanovama i institucijama. Središnje, područje *Muallimovih* istraživanja i zanimanja predstavlja islamsko obrazovanje i odgoj u okviru vjerske pouke, srednjih vjerskih škola (medresa), islamskih pedagoških fakulteta i Fakulteta islamskih nauka. *Muallim* se bavi i drugim tradicionalnim i savremenim faktorima relevantnim za odgoj i obrazovanje. U svim ovim i drugim područjima *Novi Muallim* prati teorijska i praktična dostignuća i iskustva u svijetu, u našim obrazovnim zavodima i ustanovama i posebno u islamskom svijetu te kod nas, u Islamskoj zajednici, odnosno u radu imama, muallima i nastavnika.

Novi Muallim objavljuje znanstvene i stručne radove koji neposredno ili posredno obrađuju pitanja univerzitetskih teorijskih i primijenjenih disciplina u Bosni i Hercegovini i svijetu.

Novi Muallim prihvaća članke koji su izvorne primarne publikacije, znači da prije nisu objavljeni u časopisima. Prethodno objavljivanje na skupovima mora biti naznačeno, a pridonose znanstvenoj zajednici i potvrđeni su od recenzenata.

Objavljivanje

U *Novom Muallimu* se objavljuju radovi koji nisu ranije objavljeni u drugim publikacijama, osim uz posebno odobrenje Redakcije.

Odluku o objavljivanju teksta donosi Redakcija uzimajući u obzir mišljenje recenzenata.

Redakcija nije dužna obrazlagati svoju odluku bilo da se radi o prihvaćanju ili odbijanju teksta za objavljivanje. Tekstovi koji ne budu priređeni prema Uputama za autore, bit će vraćeni autorima. Rukopise možete slati na adrese elektronske pošte: muallim@bih.net.ba i nmuallim@rijaset.ba.

Recenzije

U *Novom Muallimu* se objavljuju radovi koji podliježu recenziji. Redakcija časopisa će za svaki rad imenovati dva recenzenata. Oni će pregledati nepotpisan rad i svoje mišljenje dostaviti Redakciji. Mišljenje recenzenata je u principu stav Redakcije. Recenzije ne predstavljaju samo općenitu ocjenu vrijednosti rada, već procjenu tematske podobnosti rada za *Muallim*. Recenzije su internog karaktera. Recenzije radova bit će date na uvid autoru (bez imena recenzenata) kako bi se izbjegli nesporazumi usljed mogućeg različitog razumijevanja obrađivane materije. U slučaju neslaganja konačnu odluku donosi uredništvo.

Karakter radova

Časopis objavljuje:

- a) izvorne naučne članke koji sadrže do sada neobjavljene rezultate istraživanja koja korrespondiraju sa osnovnom misijom časopisa;
- b) izlaganje sa naučnog i stručnog skupa, uz uvjet da prethodno nije objavljeno u zborniku radova skupa;

- c) stručne članke koji nude korisne prijedloge za određene struke i pri tome ne moraju obavezno sadržavati izvorna istraživanja autora;
- d) osvrte na zanimljive i korisne publikacije koje su u skladu sa osnovnom misijom časopisa;
- e) prikaze zanimljivih i za struku korisnih studija, zbornika i drugih stručnih publikacija;
- f) korisne priloge iz struke i za struku, a ne moraju predstavljati izvorna istraživanja;
- g) prijevode članaka koji odgovaraju osnovnoj misiji časopisa.

Radovi se kategoriziraju u sljedeće osnovne kategorije:

- izvorni naučni članci;
- izlaganja sa naučnih i stručnih skupova;
- stručni članci;
- osvrsti;
- prikazi;
- prilozi;
- prijevodi

Autor

Na početku rada autor treba da napiše: naučnu titulu, ime i prezime te akademsko zvanje.

Npr: Prof. dr. Mujo Slatina, redovni profesor

Sažetak

Iza naslova rada napiše se sažetak obima od 150 do 200 riječi. Isti tekst će se ponuditi u prijevodu na arapskom i engleskom jeziku na kraju rada. (Prijevode osigurava Redakcija)

Ključne riječi

Nakon sažetka treba navesti ključne riječi u radu.

Obim rada

Rad treba da bude obima između 10.000 i 40.000 znakova računajući i fusnote i literaturu, napomene, uključujući razmak.

Oprema rada

Prilozi trebaju biti pripremljeni u standardnom formatu A4 (jednostruki prored, Times New Roman, veličina slova 12). Valja izbjegavati neuobičajene tipove slova. Bilješke smjestiti na dnu stranice, a ne na kraju teksta.

Rukopis organizirati i numerirati na sljedeći način:

0. stranica: naslov i podnaslov, ime(na) autora, ustanova, adresa (uključujući i email)
1. stranica: naslov i podnaslov, sažetak na jeziku teksta
2. stranica i dalje: glavni dio teksta

Popis literature treba početi na novoj stranici.

Na kraju dodati sve posebne dijelove (crteže, tablice, slike) koje se nije moglo integrirati u tekst. Fotografije koje se prilažu uz tekst, moraju biti uključene unutar rada s potpisom, a elektronskom poštom dostavljeni kao prilozi u formatu .bmp., .jpeg, .tiff, ili psd.

Sve odjeljke i pododjeljke numerirati arapskim brojkama ((1. / 1.1. / 1.1.1.)), izbjegavajući pri tome više od tri nivoa. Za različite nivoe upotrebljavati različite tipove slova:

1. Masnim slovima (Times New Roman)

1.1. Broj masnim slovima, a naslov masnim kosim slovima (Times New Roman)

1.1.1. Broj običnim slovima, a naslov kurzivom (Times New Roman)

Navodi u tekstu se sastoje od prezimena autora i godine objavljivanja rada, te ako je relevantno, broj stranice nakon dvotočke (sve u zagradama), npr. (Karić, 1987) ili

(Džananović, 1993: 10). Ako je autorovo ime u tekstu navoditi na sljedeći način: Nakičević (1973:340) tvrdi...

Kraće navode treba početi i završiti navodnim znakovima (""), a sve dulje navode (više od 40 riječi) treba oblikovati kao poseban odlomak, odvojen praznim retkom od ostatka teksta, uvučeno i manjom veličinom slova (10), bez navodnih znakova. Ispuštene dijelove označiti s po praznim slovnim mjestom i trima točkama prije i poslije prekida.

Riječi ili izrazi iz jezika različitog od jezika priloga treba pisati kosim slovima i popratiti prijevodom (označenim jednostrukim navodnim znakovima, npr. *What* "što". Primjere iz jezika za koje se ne koriste latinska slova, transliterirati, osim ako postoji uvjerljiv razlog za zadržavanje originalne grafije.

Primjere treba brojčano označiti koristeći arapske brojke u zagradama te odvojiti od glavnog teksta praznim recima. Grupirati primjere korištenjem malih slova, a u tekstu pozivati se na primjere kao (2), (2a), (2a,b), (2 a-b), ili (2) b.

Primjeri koji nisu uzeti iz jezika na kojem je prilog napisan treba popratiti odgovarajućim glosama (koje prema potrebi daju ekvivalente na jeziku priloga riječ po riječ, ili morfem po morfem), te prijevodom unutar jednostrukih navoda. Početak riječi ili morfema u glosi podesiti prema početku riječi odnosno morfema u primjeru.

Na kraju rukopisa, na posebnoj stranici s naslovom **Literatura**, treba dati potpunu bibliografiju korištene literature.

Bibliografske jedinice trebaju biti poredane abecedom prema prezimenima autora. Radove istog autora složiti hronološkim redom, od ranijih prema novijima, a radove jednog autora objavljene u istoj godini obilježiti malim slovima (npr. 1998a, 1998b).

Ako se navodi više od jednog članka iz iste knjige, treba navesti tu knjigu kao posebnu jedinicu pod imenom urednika, pa u jedinicama za pojedine članke uputiti na cijelu knjigu. Imena autora valja dati u cijelosti, a ne zamjenjivati ih inicijalima, osim ako sam autor obično koristi samo inicijale.

Svaka jedinica treba sadržavati sljedeće elemente, poredane na ovaj način i koristeći sljedeću interpunkciju:

- prezime (prvog autora/ice), ime ili inicijal (odvojene zarezom), ime i prezime drugih autora/ica (odvojene zarezom od drugih imena i prezimena);
- godina objavljivanja u zagradi iza koje slijedi zarez;
- potpun naslov i podnaslov rada, između kojih se stavlja tačka;
- uz članke u časopisima navesti ime časopisa, godište i broj, te nakon zareza brojeve stranica početka i kraja članka;
- uz članke u knjigama: prezime i ime urednika/ice, nakon zareza skraćena ur., naslov knjige, nakon zareza broj stranica početka i kraja članka;
- uz knjige i monografije: izdanje (po potrebi), niz te broj u nizu (po potrebi), mjesto izdavanja, izdavač
- naslove knjiga i časopisa treba pisati kurzivom;
- naslove članaka iz časopisa ili zbornika treba pisati pod navodnim znacima.

Knjige

Prezime, Ime (2000). *Naslov knjige prema pravopisnim pravilima jezika na kojemu je knjiga objavljena*. Mjesto: Izdavač.

Džananović, Ibrahim (2004) *Primjene šerijatskog porodičnog prava kroz praksu Vrhovnog šerijatskog suda 1914.-1946*. Sarajevo: Fakultet islamskih nauka u Sarajevu.

Šamić, M. (1977). *Kako nastaje naučno djelo*. 4. izd. Sarajevo: Svjetlost.

Spahić, M. i Hamzić, M. (2007). *Društveno-etički pojmovnik*. Sarajevo: Bookline.

Fejzić-Čengić, F., Šuško, Dž., Šeta, Đ., Tahirović, S., Mušinović, E., Dedović, S., Ibrahimović, A. (2010). *Prilozi za istraživanje sociokulturnog položaja žene u BiH: izabrana bibliografija (1900-2010)*. Sarajevo: CEI Nahla.

Schimmel, A. (2004). *Geografija pjesnika*. Preveo sa engleskog jezika Enes Karić. Sarajevo: Bemust.

Prilozi/poglavlja u knjigama/zbornicima

Prezime, Ime (1999). Naslov priloga prema pravopisnim pravilima jezika na kojemu je prilog napisan. Ime, Prezime (ur.): *Naslov knjige prema pravopisnim pravilima jezika na kojemu je knjiga objavljena*. (3. izd.). Mjesto: Izdavač, broj strane.

Džananović, I. (1999). Metodologija. U: F. Karčić, ur. *Primjene šerijatskog porodičnog prava kroz praksu Vrhovnog šerijatskog suda 1914.-1946.*, (3. izd.). Sarajevo: Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, 3-56.

Članci u časopisima (nazivi časopisa navode se u cijelosti.)

Prezime, Ime (1999). "Naslov članka prema pravopisnim pravilima jezika na kojemu je prilog napisan". *Naziv časopisa*, godište, broj: broj strane.

Omer Nakičević (2005), "Uloga hadisa u izgradnji islamske ličnosti", *Novi Muallim*, XIII, 53, 23-26.

Neobjavljena (arhivska) građa: pri prvom navođenju pun naziv arhiva, mjesto arhiva, redni broj i naziv fonda, signatura predmeta.

Arhiv BiH, Sarajevo, F. 23, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Prezidijalni spisi, br. 317.